

เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน

โดย

บุญเลิศ วิเศษปรีชา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา)

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2546

เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน
Opening the Frontier of homeless

โดย

บุญเลิศ วิเศษปรีชา
Boonlert Visetpricha

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา)
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. 2546

ISBN 974 – 368 – 373 – 9

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

วิทยานิพนธ์

ของ

นายบุญเลิศ วิเศษปรีชา

เรื่อง

เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน

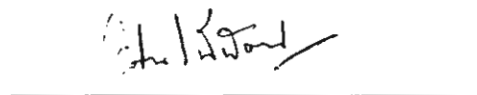
ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหัศจรรย์ (มานุษยวิทยา)
เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2546

ประธานกรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

(อาจารย์ปฐมฤกษ์ เกตุทัต)

กรรมการวิทยานิพนธ์

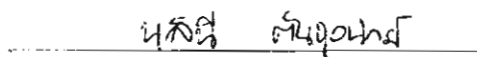
(รองศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว.อคิด รพีพัฒน์)

กรรมการวิทยานิพนธ์

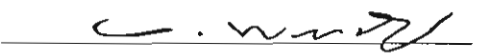
(อาจารย์ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล)

กรรมการวิทยานิพนธ์

(อาจารย์ดร.นลินี ตันรัตนกุล)

คณบดี

(รองศาสตราจารย์ ดร.วรพล พรหมนิมิต)

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการศึกษาถึงวิถีชีวิตของคนกลุ่มหนึ่งในเมืองที่ไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองและหลบซ่อนในที่สาธารณะ เช่น สนามหลวง ริมทางเท้า ใต้ทางด่วน ฯลฯ โดยผู้ศึกษาใช้ชื่อเรียกว่า คนไร้บ้าน (homeless) แทนคำว่า คนเร่ร่อน โดยเน้นผู้ที่หลบซ่อนในที่สาธารณะเป็นเวลานานมากกว่า 3 เดือน ไม่ใช่คนวิกลจริต ไม่ใช่ผู้ที่เพิ่งเดินทางจากต่างจังหวัด

ที่ผ่านมายังไม่มีการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึงชีวิตของคนไร้บ้านมาก่อน การขาดการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจชีวิตของพวกเขา ทำให้สังคมมีภาพประทับที่มองคนไร้บ้านเป็นสิ่งแปลกปลอมของเมือง นำพาหวัตรวage และสมควรจะถูกกำจัด การศึกษานี้จึงเป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน เพื่อ สกัดอคติเชิงลบที่มีต่อพวกเขา และหันมามองพวกเขาอย่างเข้าใจมากขึ้น โดยใช้วิธีการศึกษาที่เรียกว่า การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม

จากการศึกษาแสดงให้เห็นว่า สาเหตุหลักที่ผลักดันให้หลายคนกลายเป็นคนไร้บ้านเพราะความเปราะบางของสถาบันครอบครัว การขาดการสนับสนุนจากเครือญาติ ทำให้เมื่อเกิดวิกฤติขึ้นในชีวิต เช่น ตกงานเร่ร่อน พ้นโทษจากการกระทำความผิด ฯลฯ จึงต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน และกว่าที่แต่ละคนจะยอมรับสถานะการเป็นคนไร้บ้าน ต่างต้องใช้เวลาในการปรับตัวเชิงจิตสำนึก

สำหรับการใช้ชีวิตรอดของคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาพยายามตอบคำถามว่า ถ้าผู้ที่หลบซ่อนในที่สาธารณะไม่ใช่มีจรรยาที่จ้องจะก่ออาชญากรรมแล้ว พวกเขาสามารถมีชีวิตรอดได้อย่างไรบนเงื่อนไขของการเข้าถึงทรัพยากรที่จำกัด จึงพบว่า คนไร้บ้านกลุ่มใหญ่ที่ไม่มีอาชีพประจำแต่สามารถอยู่รอดได้ด้วยสิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า สวัสดิการสังคมนอกภาครัฐ เช่น การอาศัยกินข้าววัด กินข้าวตามสถานสงเคราะห์ การรับแจกข้าว และมีรายได้จากงานที่ไม่ประจำ รวมถึงการแสวงหาความเพลิดเพลินจากการเที่ยวงานวัด นอกจากนี้ ยังมีวิธีการหาเลี้ยงชีพในแบบอื่นๆ เช่น การเร่ขายของตามงานวัด การเก็บของเก่า การขายของเก่า และเป็นบางส่วนที่เป็นอาชีพซึ่งไม่ถูกกฎหมาย โดยที่วิธีการหาเลี้ยงชีพแต่ละแบบมีความสำคัญต่อการให้ความหมายเพื่อปกป้องตัวตนและให้คุณค่าแก่ผู้อื่น จากวิถีชีวิตที่แตกต่างกันในหมู่คนไร้บ้าน ดังนั้นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจคนไร้บ้านก็คือ วิธีคิดในการมองอย่างจำแนก ไม่ใช่การมีภาพสรุปแบบเหมารวมตายตัวชั่วใดชั่วหนึ่ง

ประเด็นสุดท้าย การศึกษานี้เสนอถึงข้อจำกัดทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะการสูญเสียต้นทุนทางสังคม ทำให้ผู้ที่ตกอยู่ในภาวะไร้บ้านมีโอกาสที่จำกัดและอาจกลับมามีชีวิตเป็นคนมีบ้านได้ท้ายที่สุด การศึกษานี้เสนอว่า สังคมจำเป็นต้องมีความเข้าใจใหม่ต่อผู้ที่หลบซ่อนในที่สาธารณะ การไม่ยอมรับการมีอยู่ ไม่ยอมทำความเข้าใจชีวิตของพวกเขา ไม่เป็นประโยชน์ทั้งต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขา และการอยู่ร่วมกันของเมือง

Abstract

This thesis presents an outcome of a study on a way of life of a group of people who live without accommodation in Bangkok. In this thesis they are called "homeless" rather than "tramp" as they are usually referred. The study concentrates in a sample population who, firstly, live their lives in public space for more than three months. Next, they have no problem concerning mental illness and lastly are not recent arrivals from the countryside.

Prior to the thesis, there seems not to exist any study that seeks to understand homeless lives, and that results in a negative social image of homeless people. They are often seen as unknowns to the city: "dangerous, dirty and deserve elimination". The thesis, by employing participatory observation approach, attempts to understand their way of lives so as to overcome the public attitude and to set a more positive understanding of them.

The study shows that there are many reasons that force people to become homeless i.e. fragility of family, lack of support from family when they face life crises such as long term unemployment, former prisoners. Finally they become homeless, nevertheless, they have to struggle to accept and adjust their consciousness as "homeless" long before then.

Furthermore, for their survival, the thesis attempts to answer that if the homeless are not criminal, then how can they survive in a condition that they have quite a narrow chance to access resources and facilities in the city. It is revealed that most of homeless survive by what is called in the thesis as "outside-state social welfare", for instance, Buddhist temples, charity centres, free meals, temporary jobs and pursue leisure by wandering along festivals usually arranged in Buddhist temples. They also survive by ways of peddling in the festivals, collecting garbage and sell them. However, there is a small group of homeless working in

unlawful jobs. Each way of survival, however, is significant to rebuild self and value others among different ways of homeless life. So it seems that the most important concept to understand homeless is to classify rather than stereotype.

The social and economic limitations are explored especially a loss of social capital that plunge homeless into a slim chance to regain a normal life once again. Finally, the thesis suggests that it is important for the society to reconsider and renew understanding on homeless issue. Since ignoring their existence and refusal to understand their lives is not very useful to either enhance their quality of life or an appropriate way to live together in the city.

กิตติกรรมประกาศ

การเรียนระดับปริญญาโทและวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ของข้าพเจ้าคงไม่อาจสำเร็จลุล่วงมาได้ หากไม่มีหลายๆ ท่านกรุณาเกื้อหนุนข้าพเจ้า อันดับแรก ข้าพเจ้าขอกราบเท้าคุณพ่อไสวและคุณแม่ป้อ ที่ทำให้ลูกได้มีวันนี้ รวมทั้งขอขอบคุณพี่ๆ และน้องทุกคน ที่ช่วยดูแลพ่อกับแม่ ในขณะที่ผมมัวแต่ยุ่งกับงานและเรียนจนไม่ได้ทำหน้าที่ลูกที่ดี

ในส่วนของการทำวิทยานิพนธ์ ข้าพเจ้าต้องขอขอบพระคุณคณาจารย์ทั้ง 4 ท่าน ที่ไม่ได้เป็นเพียงกรรมวิทยานิพนธ์หากเป็น "ครู" ที่ช่วยให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้าได้แก่ รศ.ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ผู้อาวุโสที่เปี่ยมด้วยความเมตตาอย่างยิ่ง อาจารย์ปฐมฤกษ์ เกตุทัต ผู้สนับสนุนแนวทางของข้าพเจ้า อ.ดร.ปริตดา เจริญเผ่า กอนันตกุล ที่มีมาดขรึมๆ ซึ่งทำให้ข้าพเจ้าต้องเข้มงวดกับการทำงานขึ้นนี้ และ อ.ดร.นลินี ตันธวนิตย์ ที่ช่วยสนใจถกเถียงงานชิ้นนี้ให้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ ที่ช่วยให้ความมั่นใจว่าวิธีการแบบมานุษยวิทยายังไม่เขยและเป็นที่มาของเค้าโครงวิทยานิพนธ์ รวมถึงพี่วัชย์ แสงดาวฉาย ที่ช่วยถามไถ่ด้วยความห่วงใยเสมอมา

อันดับถัดมา ขอขอบพระคุณ ผศ.อภิญญา เวชชัย จากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ซึ่งไม่เพียงแต่ตั้งให้ข้าพเจ้าได้รับทุนสนับสนุนการทำวิทยานิพนธ์จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)เท่านั้น แต่ยังให้ข้อคิดอันเป็นประโยชน์อย่างมาก ตลอดจน รศ.สุริชัย หวันแก้ว และอ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มีส่วนสำคัญในการ "เปิดพื้นที่" คนไร้บ้านทางสาธารณะ

และที่ไม่อาจลืมได้ คือ ผู้ที่ช่วยพาผมเข้าไปผจญภัยในโลกของคนไร้บ้าน ซึ่งคงไม่อาจเอ่ยนามได้ครบ ผู้ที่ผมต้องขอขอบคุณในน้ำใจเป็นพิเศษได้แก่ ลุงอ้อด พี่นัทท์กับพี่สง่า พี่ใหญ่ น้าว่าเหว่ พี่แสง พี่เวช พี่รัล น้ายุทธ หมวยเล็ก รวมถึงน้องกิ๊ก ออย หน่อง และโจ้ ที่ช่วยให้น้ำฝนคลาย และอีกหลายคนที่ไม่รู้ด้วยซ้ำว่าได้มาปรากฏตัวอยู่ที่นี้ และต้องขออภัยอย่างยิ่ง หากทำให้ต้องหวาดระแวงว่าผมเป็นใครกันแน่

การศึกษาคนไร้บ้านไม่อาจสำเร็จได้หากไม่มีเครือข่ายสลัม 4 ภาคหนุนช่วย กระผมต้องขอขอบคุณมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ที่สนับสนุนให้ได้ศึกษาควบคู่กับการทำงาน และเปิดพื้นที่งานคนไร้บ้านร่วมกับนัสเซอร์และโด่ง ขอขอบคุณพี่เอก เอ็น น้อง นก โย พี่สังคมจากกลุ่มปฏิบัติการคนจนเมือง และเครือข่ายชุมชนรถไฟสายใต้-ตะวันตก รวมถึงน้าน้อย จากชุมชนดลิ่งชัน ที่ร่วมฝ่าฟันอุปสรรคทั้งปวง ขอขอบคุณพี่ๆ ศูนย์รวมพัฒนาชุมชนที่ให้อำลัใจเสมอ โดยเฉพาะพี่เฉลิม พี่สังเวียน และพี่เล็ก ขอขอบคุณพี่ที่คอยห่วงใยและช่วยให้อ้อมไม่เครียดเกินไปนัก คือพี่หม่อม พี่มัจฉา พี่หนูเกณท์ และพี่ยุพิน นอกจากนี้ต้องขอบคุณกำลังใจจากพี่เจียบ-ชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ์ และพี่สมบุญ สีคำดอกแค และอีกหลายท่านที่ต้องขออภัยเป็นอย่างสูงที่ไม่อาจกล่าวนามได้ครบ

ขอขอบคุณน้องพะหนี่ที่คอยห่วงใย เข้าใจและยืนเคียงข้างพี่เสมอในทุกสถานการณ์

บุญเลิศ วิเศษปรีชา

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
กิตติกรรมประกาศ	(4)
 บทที่	
1 บทนำ.....	1
1 ความเป็นมาและความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา	2
2 จุดมุ่งหมายของการศึกษา	14
3 ขอบเขตความหมายของกลุ่มผู้ถูกศึกษา	14
4 ทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง	15
5 แนวทางการศึกษา : ประเด็นจากงานศึกษาของต่างประเทศ	21
6 ข้อจำกัดของการศึกษา	27
2 พื้นที่และวิธีการศึกษา	29
1 เลียบเคียงไปหาคนไร้บ้าน	30
2 จังหวะและช่วงเวลาในการเข้าหาคนไร้บ้าน	32
3 ผู้ศึกษาที่น่าหวาดระแวง	34
4 กลมกลืนไปกับคนไร้บ้าน	36
5 ผู้ศึกษาในฐานะเจ้าหน้าที่มูลนิธิ ฯ	38
6 ผู้ศึกษาในฐานะคนตักงานหน้าใหม่	41
7 ผู้ศึกษาที่ไม่มีวันจะเป็นผี	43
3 กว่าจะมาเป็นคนไร้บ้าน	45
1 หลากหลายปัจจัยทับซ้อนของชีวิตคนไร้บ้าน	47
2 สาเหตุที่มาของคนไร้บ้าน	64
2.1 ปัจจัยเชิงบุคคลที่นำไปสู่ภาวะไร้บ้าน	64
2.2 ลักษณะร่วมของคนไร้บ้าน	79

2.3 ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่สนับสนุนให้เกิดคนไร้บ้าน	81
3. การปรับตัวเชิงจิตสำนึกเพื่อเข้าสู่การเป็นคนไร้บ้าน	82
4 กลยุทธ์การใช้ชีวิตรอดบนท้องถนน	88
1 การปรับตัวในชีวิตประจำวัน	89
2 วิธีการหาเลี้ยงชีพของคนไร้บ้าน	96
2.1 ฝึ : การอยู่รอดโดยไม่มีอาชีพประจำ	96
(1) การแสวงหาอาหารเพื่อยังชีพ	97
(2) การหาเงินสำหรับคนที่ไม่มีอาชีพประจำ	107
(3) ฝึกับการล่าข้าว	113
(4) ดูนั่งและเที่ยวงานวัด : ความเพลิดเพลินของฝึ	115
(5) เดินชนดั่งค์ : ขายขอบที่สุดของฝึ	118
2.2 คนเร่ขายของตามงานวัด	121
2.3 คนเก็บของเก่า	128
2.4 ให้เช่าพระ	133
2.5 งานด้านมืดของคนไร้บ้าน	134
3 ความสัมพันธ์ทางสังคมในโลกของคนไร้บ้าน	136
3.1 วิธีการหาเลี้ยงชีพกับการให้ความหมายเพื่อกอบกู้ตัวตน	136
3.2 การจัดช่วงชั้นในโลกของคนไร้บ้าน	142
3.3 ความสัมพันธ์เบาบางในโลกของคนไร้บ้าน	146
4 ฝึทำเสีย : วิธีคิดในการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก	149
5 วัฏวนของชีวิตคนไร้บ้าน	151
1 การไม่กลับ “บ้าน” ของคนไร้บ้าน	153
2 เส้นทางแห่งชีวิตบนท้องถนน	159
3 สถานการณ์และแนวโน้มการปรับตัวของคนไร้บ้าน	169
4 คนไร้บ้านปรากฏการณ์ที่ต้องยอมรับในสังคมไทย	173
4.1 ความพึงพอใจต่อการเป็นคนไร้ที่อยู่อาศัย	174
4.2 คนไร้บ้าน : รูปการณ์ใหม่ของคนจนเมือง	177
4.3 การจัดสวัสดิการที่อยู่อาศัยอย่างจำแนก	179

6 บทสรุป	183
บรรณานุกรม	190
ประวัติผู้ศึกษา	196

บทที่ 1

บทนำ

“ท่านครับ ตอนนี้ตี 5 กว่า แล้วครับ ใครที่ยังนอนอยู่ลุกด้วยครับ ลุกแล้วเสื้อหรือกระดาดที่ท่านใช้ปูนอน ชะรอบๆ ตัวท่าน ช่วยเก็บให้สะอาดด้วย ขอความร่วมมือด้วยนะครับ เราให้ท่านนอนสบายมาทั้งคืนแล้วนะครับ วันนี้วันปีใหม่ เดี่ยวจะมีผู้ใหญ่มาทำบุญตักบาตร เจ้าหน้าที่ต้องจัดเตรียมพื้นที่ ช่วยลุกเร็วด้วยครับ”

เสียงประกาศจากเครื่องขยายเสียงของรถเจ้าหน้าที่ฝ่ายเทคนิค เขตพระนคร ปลุกเรียกคนทีนอนอยู่กลางสนามหลวงซึ่งมีจำนวนรวมกันราว 300 –400 คน ให้ตื่นลุกขึ้น เนื่องจากอีกไม่กี่นาทีข้างหน้า จะมีการทำบุญใส่บาตรเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ โดยมีผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเป็นประธาน จึงจำเป็นต้องขจัดภาพคนนอนระเกะระกะไม่ให้ปรากฏแก่สายตาของผู้ใหญ่ ผู้ที่รู้ตัวว่าถูกปลุกส่วใหญ่ตื่นโดยทันที พับกระดาดพลาสติกที่ปูนอนใส่กระเป๋แล้วแยกย้ายไปเข้าห้องน้ำ บ้างไปที่ศาลหลักเมือง บ้างไปที่ร้านค้าริมคลองหลอด และกระจัดกระจายไปนอนต่อที่อื่นก็มาก

สำหรับคนที่ยังไม่ลุก อาจจะด้วยความเพลียจากการขายของเล็กๆ น้อยๆ จนตึกลง หรือเมาสุรามากก็ตาม เจ้าหน้าที่จะขับรถกระบะเข้าไปจ่อใกล้ๆ เปิดไฟสูง พร้อมประกาศลำทับว่า “ลุกได้แล้วครับ ถ้าอยากนอนสบายต้องไปนอนที่บ้านครับ ที่นี่สนามหลวงไม่ใช่ที่นอนครับ พุดดีๆ รู้เรื่องด้วยนะครับ อย่าให้ต้องลงจากรถนะครับ ” เพียงเท่านั้นคนที่นอนอยู่ก็ตื่นลุกขึ้นเดินไปตาม “ทาง” ของพวกเขา

นี่คือ ภาพอีกด้านหนึ่งของสนามหลวงที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับภาพที่ปรากฏจากถ่ายทอดสดพิธีการของทางราชการ ที่เป็นภาพของผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านเมืองแต่งกายด้วยชุดปกติขาวประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พร้อมคุณหญิงภริยาท่านทั้งหลายสวมชุดผ้าไหมไทย แต่เป็นภาพของคนที่ยืนนอนซึ่งส่วนใหญ่เห็นได้ชัดว่าแต่งกายด้วยเสื้อผ้าเก่า สกปรกสีหม่นหมอง มีทั้งคนหนุ่มคนแก่ และเด็กเล็ก มีทั้งผู้หญิง ผู้ชาย และกะเทย ฯลฯ พวกเขาโดยมากถูกเรียกขานว่า “คนเร่ร่อนคนจรจัด” แต่มากไปกว่าคำเรียกขานเหล่านี้ ไม่ใคร่มีใครจะรู้เรื่องราวการดำเนินชีวิตของพวกเขามากนัก เบื้องต้นน่าจะอนุมานได้ว่า พวกเขาคือคนจน คนยากไร้

ด้วยวิถีและสถานะอันแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงระหว่างผู้นำสูงสุดของประเทศกับคนที่ยากจนสุดขีด บนพื้นสนามเดียวกันแต่มองไม่เห็นกัน เหมือนต่างกันคนละโลก คือที่มาแห่งความสนใจของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ที่จะศึกษาถึงวิถีชีวิต ที่และทางของคนเร่ร่อน ซึ่งผู้ศึกษาเรียกชื่อพวกเขาใหม่ว่า คนไร้บ้าน (homeless)

1. ความเป็นมาและความสำคัญของประเด็นที่ศึกษา

จากทิศทางการพัฒนาประเทศในรอบ 40 ปีเศษที่ผ่านมา นับแต่การเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2504 ที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาด้านอุตสาหกรรม และมุ่งสู่ความเป็นเมือง เพื่อให้เป็นประเทศที่ทันสมัยมีความก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศตะวันตก ทิศทางการพัฒนาดังกล่าว เป็นที่ยอมรับว่า ได้ส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมติดตามมามากมาย ตั้งแต่ปัญหาการเหลื่อมล้ำแตกต่างกันมากขึ้นระหว่างคนรวยและคนจน ปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง โดยเฉพาะการอพยพของเกษตรกรที่ล้มละลายจากการผลิตในภาคการเกษตรสู่เมืองเพื่อแสวงหาโอกาสและชีวิตที่ดีกว่าโดยการใช้แรงงาน เพื่อสร้างรายได้เลี้ยงตัว การอพยพของคนชนบทเหล่านี้โดยมากอาศัยอยู่รวมกันตามพื้นที่ว่างใกล้แหล่งงาน มีสภาพที่อยู่อาศัยหนาแน่น ไม่เป็นระเบียบ ไม่ถูกสุขลักษณะ หรือที่เรียกว่า แหล่งเสื่อมโทรม หรือ ชุมชนแออัด ต่อมารูปแบบของความยากไร้ในเมืองก็พัฒนาขึ้น มีคนยากจนที่มุดไปก้นห้องอยู่อาศัยในพื้นที่ใต้สะพาน หรือปลุกเพิงพักเล็กๆ ตามที่ดินที่ถูกทิ้งไว้รกร้าง และที่สุดของคนจนเมืองก็คือคนไร้ที่อยู่อาศัยที่ต้องอาศัยหลบซ่อนตามที่สาธารณะ ซึ่งไม่ใช่แค่นอนพักชั่วคราววันสองวันหรือสัปดาห์ แต่นานเป็นเดือน เป็นปี ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผู้ศึกษาให้ชื่อว่า คนไร้บ้าน

1.1 การกลับมาของการศึกษาคนยากไร้สุดขีดในสหรัฐอเมริกา

การขยายตัวอย่างรวดเร็วของเมืองไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะแต่เพียงในประเทศไทยเท่านั้น หากเป็นปรากฏการณ์ร่วมที่เกิดขึ้นทั่วโลกในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา และได้ส่งผลต่อแวดวงทางด้านวิชาการ นักประวัติศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักวางแผนเมือง ต่างถูกดึงดูดให้เพิ่มความสนใจในการศึกษาเปรียบเทียบทางด้านวัฒนธรรมเมือง หรือสังคมที่มีความซับซ้อน เป็นที่น่าสังเกตว่านอกจากนักสังคมวิทยา ซึ่งได้ให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับเมืองมาเป็นระยะเวลานานแล้ว นักมานุษยวิทยา ซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่การศึกษาเปรียบเทียบมนุษย์ในส่วนต่างๆ ของโลกในสังคมที่เรียบง่าย ก็ได้เพิ่มความสนใจในการศึกษาความหมายของการแพร่ขยายขององค์กรทางสังคมที่มีรูปแบบซับซ้อน (Basham 1978 : 9) จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้นักมานุษยวิทยาต้องตระหนักว่า อีกไม่นานจะไม่เหลือชุมชนที่แยกโดดเดี่ยวอย่างสิ้นเชิงให้ศึกษา ดังเช่น เมื่อนักมานุษยวิทยาทำการศึกษาสังคมชาวนา กลับพบว่า สมาชิกที่มีความสำคัญกลับไม่อยู่ในหมู่บ้าน แต่ไปทำงานในเมืองหรือต่างประเทศ และเมื่อพวกเขาเหล่านี้กลับมาก็จะมาพร้อมกับสินค้าและวิถีชีวิตของเมือง (Basham 1978 : 26)

ด้วยความที่สังคมวิทยาเป็นสาขาวิชาที่ศึกษาเรื่องเมืองมาก่อนสาขามานุษยวิทยา ทำให้พัฒนาการของสาขามานุษยวิทยามีรากมาจากการงานของนักสังคมวิทยาในช่วงทศวรรษ 1930-1940 เช่น งานของ W. Lloyd Warner ที่ศึกษาความเป็นเมืองอุตสาหกรรมและโครงสร้างสังคมในงานที่ชื่อ Yankee City หรือ Robert Redfield ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทมาสู่สังคมเมือง (folk – urban continuum) ซึ่งตัวแบบของเขาเป็นที่ถกเถียงอย่างกว้างขวางในระยะหลัง ผลงานคลาสสิกอีกชิ้นหนึ่งในรุ่นนี้คือ Street Corner Society ของ William Foote Whyte ที่ศึกษาโครงสร้างสังคมสลัมเชื้อสายอิตาเลียนที่เมืองบอสตัน (Sanjek 1990 :151 และ Basham 1978 : 11,13,16)

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การศึกษาสังคมที่มีความสลับซับซ้อนโดยนักมานุษยวิทยาอังกฤษถือเป็นงานสำคัญงานหนึ่งของสถาบันวิจัยแอฟริกันอังกฤษ (British African research) แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายในสหรัฐอเมริกา ช่วงปลายของทศวรรษ 1960 จนถึงช่วงต้น ทศวรรษ 1970 สาขามานุษยวิทยาเมืองจึงมีองค์ความคิดของตนเอง (Basham 1978 : 27) แรงบันดาลใจของงานชิ้นหนึ่งที่มีผลต่อการกำเนิดขึ้นของมานุษยวิทยาเมืองในทศวรรษ 1960 คือ งานของ ออสการ์ ลิวอิส (Oscar Lewis) ที่ศึกษาวัฒนธรรมความยากจนในเมือง (Sanjek 1990 : 152)

ด้วยกระบวนการในการศึกษาแบบการวิจัยสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการมองอย่างเป็นองค์รวม (holism) อันเป็นคุณลักษณะเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยา ประเด็นที่นักมานุษยวิทยาให้ความสนใจในการศึกษาสังคมเมืองในระยะแรก (ทศวรรษ 1950 - 1970) คือ ความยากไร้ในเมือง การอพยพจากชนบทสู่เมือง วิถีความเป็นอยู่ในบ้านใกล้เคียงหรือหมู่บ้านในเมือง บทบาทและการปรับตัวของของสมาคมอาสาสมัคร การยืนหยัดของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การแตกตัวของบทบาททางสังคม และความหลงใหลสนใจในเรื่องชาติพันธุ์ (Sanjek 1990 :152) กล่าวโดยรวมประเด็นที่นักมานุษยวิทยายุคแรกให้ความสนใจก็คือการปรับตัวของผู้ที่อพยพจากสังคมชนบทหรือคนกลุ่มต่างๆ ในเมืองเพื่อค้นหาช่องทางที่ทำให้ตนเองสามารถประสบความสำเร็จในการใช้ชีวิตในเมือง ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสำนักชิคาโก (chicago school) หรือมุมมองเชิงนิเวศวิทยาเมือง (urban ecological perspective) (Low 1996:385)

เป็นที่น่าสังเกตว่านักมานุษยวิทยาเมืองในยุคเริ่มแรกมักไม่สนใจความสำเร็จของชนชั้นนำในการปรับตัว แต่สนใจชุมชนเมืองชายขอบ หรือชุมชนที่ถูกกละเลยในการศึกษา ดังนั้น การศึกษาการปรับตัวในสังคมเมือง จึงมุ่งความสนใจไปที่ความผิดปกติเชิงสังคมและบุคคล เช่น ปัญหาอาชญากรรม การเจ็บป่วยทางจิต การบุกรุกเพื่อตั้งถิ่นฐานในเมือง ปัญหาสังคมอื่น เช่น ขอบทาน การติดสุรา และสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรมความยากจน” (poverty culture) (Basham 1978 :144)

อิทธิพลของมานุษยวิทยาเมืองในยุคเริ่มแรกอีกแนวทาง มาจากมุมมองของสถาบันเพื่อการศึกษาชุมชน (Institute of community Studies) ในอังกฤษ เพื่อวางแผนวิจัยเกี่ยวกับการรื้อล้างสลัม (slum clearance) และการสร้างที่อยู่อาศัยทดแทนขึ้นใหม่ในลอนดอน ซึ่งจะมองชุมชนเมืองบนพื้นฐานความสัมพันธ์ของครอบครัวขยายและเครือญาติ (Low ,1996 : 385) อาจกล่าวได้ว่าประเด็นเรื่องความยากไร้เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจประเด็นหนึ่งในแวดวงมานุษยวิทยาเมืองช่วงทศวรรษ 1960

แม้ในช่วงทศวรรษ 1980 และ 1990 ความสนใจเกี่ยวกับความยากไร้แบบเดิมจะลดน้อยลง มีประเด็นที่ได้รับความนิยมจากความคิดหลังโครงสร้าง (Post - Structuralism) หรือหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) เช่น ชาติพันธุ์ในเมือง เพศสภาพ ผู้หญิง การแย่งชิงการให้ความหมายของพื้นที่ ซึ่งสัมพันธ์กับการเข้าถึงทรัพยากรและคุณภาพชีวิตของเมือง เมืองที่อุตสาหกรรม ถดถอยลงอันเนื่องมาจากการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ สถาปัตยกรรมและการวางผังเมือง รวมถึงเรื่องวัฒนธรรมและศาสนาในเมือง (Sanjex 1990 : 152) (Low ,1996 : 387-399)

อย่างไรก็ตาม นับแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1970 ชาวอเมริกันเริ่มสังเกตถึงประชาชนที่ลี้ภัยนอนในพื้นที่สาธารณะ เร่ร่อนไปตามถนนพร้อมสัมภาระติดตัว ค้นหาอาหารเศษกระป๋องจากถังขยะ บ้างแบมือขอเงิน เดือนมกราคมปี 1981 ที่หน้าสำนักงานของประธานาธิบดีโรนัลด์ เรแกน มีกลุ่มนักกิจกรรมเล็กๆ เคลื่อนไหว นำโดยโรเบิร์ต เฮย์ส์ (Robert Hayes) และ มิทช์ ซินเดอร์ (Mitch Synder) ทั้งสองให้ชื่อใหม่แก่คนเหล่านี้ว่า "The Homeless" (คนไร้บ้าน) ประเด็นคนไร้บ้านจึงเริ่มได้รับความสนใจจากนักการเมืองและนักหนังสือพิมพ์ (Jencks 1994 : v)

ทั้งๆ ที่เมื่อต้นทศวรรษ 1980 ในปี 1982 ซึ่งเป็นปีที่องค์การสหประชาชาติกำหนดให้ปี 1987 (พ.ศ.2530) เป็นปีเพื่อผู้ไร้ที่อยู่อาศัยสากล ชาวอเมริกันส่วนใหญ่ต่างสรรเสริญในความพยายามของนายเปรมิดาซา (Premedasa) นายกรัฐมนตรีประเทศศรีลังกา ผู้ผลักดันเรื่องดังกล่าว ในขณะที่ชาวอเมริกันไม่ได้ตระหนักว่า ปัญหาไร้ที่อยู่อาศัยจะเกี่ยวข้องกับสังคมอเมริกัน ครั้นถึงปี 1987 สถานการณ์ได้เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง ประเด็นเรื่องคนไร้บ้านข้างถนนถูกตระหนักในระดับชาติ (Bingham 1987 :8) จนอาจจะกล่าวได้ว่า หาได้ยากที่เมืองในสหรัฐอเมริกาจะไม่มีคนไร้บ้าน การสร้างที่พักพิง (shelter) สำหรับพวกเขาเป็นสิ่งที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ (Wright 1989 :xi)

ในประวัติศาสตร์สังคมอเมริกา มิใช่จะไม่เคยมีคนไร้บ้านมาก่อน คนไร้บ้านมีมาตั้งแต่ยุคอาณานิคม และแรกเริ่มก่อตั้งประเทศในศตวรรษที่ 17 ช่วงหลังสงครามกลางเมืองในศตวรรษที่ 19 ก็มีคนไร้บ้านจำนวนมาก ต่อมาพวกเขาถูกดูดซับไปด้วยการเป็นแรงงานในการสร้างทางรถไฟ หรือไปเป็นแรงงานชั่วคราวในภาคการเกษตร ช่วงรอยต่อระหว่างปลายศตวรรษ 1800 และต้นศตวรรษ

1900 เป็นยุคของคนไร้บ้านประเภทหนึ่งที่เรียกว่า คนจรอเมริกัน (American hobo) พวกเขาเป็นแรงงานชายไร้เดียงสาที่ทำงานซึ่งใช้แรงงานเข้มข้นและทำงานเป็นฤดูกาล ไม่ว่าจะเป็นงานด้านการเกษตร ป่าไม้ เหมืองแร่ งานก่อสร้างทางรถไฟ ถนน และเมื่อหมดงาน แรงงานอพยพเหล่านี้ก็จะมาเช่าที่พักราคาถูกที่เรียกว่า main stem ซึ่งมีลักษณะเป็นกระท่อมหลังเล็กๆ ให้บริการทั้งที่พักและอาหารราคาถูก มีพร้อมทั้งร้านเหล้า โรงจมน้ำ ที่เดินรำ และเป็นที่ที่นายหน้ามาหาแรงงาน (Snow and Anderson 1993 : 13) คนจรยุคนี้มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจ กระทั่ง เนล แอนเดอร์สัน (Nels Anderson) นักสังคมวิทยาจากสำนักชิคาโก ซึ่งเคยเป็นแรงงานอพยพมาก่อน เขียนงานเกี่ยวกับบทบาททางด้านเศรษฐกิจของคนจรเหล่านี้ในเมืองชิคาโกขึ้น ในชื่อ The Hobo : Sociology of the Homeless Man (1923) ชีวิตของคนจรกลุ่มนี้ อยู่ในความคลุมเครือในวัฒนธรรมอเมริกัน ด้านหนึ่งพวกเขาคือ ภาพโรแมนติกของคนงานที่เข้มแข็งผู้บุกเบิกผืนดินภาคตะวันตก แต่อีกด้านหนึ่งชีวิตของพวกเขาถูกประณามในฐานะคนเสเพล นอกจากนี้ พวกเขายังทำงานที่เสี่ยงอันตรายอีกด้วย กลางทศวรรษ 1920 เป็นยุคสิ้นสุดของคนจรด้วยเศรษฐกิจอเมริกาดีขึ้น ความต้องการของแรงงานอพยพน้อยลง ถนน และทางรถไฟสร้างเสร็จ มีการใช้รถขนส่งซึ่งเร็วกว่าการใช้แรงงานคน (Snow and Anderson 1993 : 13-15)

แต่ถึงทศวรรษ 1930 ในยุคเศรษฐกิจตกต่ำ (Great depression) ทำให้คนไร้บ้านจากการตกงานเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว รูปแบบที่พักของคนไร้ที่อยู่เหล่านี้เปลี่ยนรูปจาก main stem เป็น skid row ลักษณะเป็นเพิงเรือนแถว กันห้องให้อยู่ แต่ชีวิตของคนใน skid row จะแตกต่างจากในยุคคนจร พวกเขามีความสามัคคีกันน้อยกว่า ถูกมองเป็นพวกขอทาน นักล้วงกระเป๋า หรือไม่ก็เป็นพวกขี้เมา รูปแบบที่อยู่อาศัยที่เรียกว่า skid row ลดลงในช่วงทศวรรษ 1960 ด้วยหลายเหตุผล เช่น ความต้องการแรงงานตามฤดูกาลน้อยลง มีระบบสวัสดิการที่ทำให้พวกเขาเข้าถึงที่พักราคาถูก รวมถึงการพัฒนาเมืองในแนวทางของพวกผู้ดีชั้นสูง (gentrification) (Snow and Anderson 1993 : 15-16)

สำหรับคนไร้บ้านในยุคทศวรรษ 1980 มีความแตกต่างจากคนไร้บ้านในอดีต พวกเขาถูกเรียกว่า โฉมหน้าใหม่ของคนไร้บ้าน (New Face) อันเป็นผลจากวิกฤติเศรษฐกิจ คนตกงานเรื่องการลดงบประมาณด้านสวัสดิการสังคม พวกเขาไม่ใช่คนขี้เมา ไม่ใช่คนติดยาเสพติด ไม่ใช่ผู้ที่มีปัญหาทางจิต หรือมีความบกพร่อง แต่พวกเขาเป็นคนยากจนสุดขีด (extreme poverty) ที่ไม่สามารถเข้าถึงตลาดที่อยู่อาศัย (Wright 1989 : xi) และคนทั่วไปจะพบคนไร้บ้านไม่ใช่ใน skid row หรือโรงแรมราคาถูก แต่พบได้ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ไม่ใช่คนไร้บ้านผู้ขายเท่านั้นแต่มีผู้หญิงและเด็กมากขึ้น ช่วงอายุก็ต่างกับอดีต ไม่ใช่คนแก่เท่านั้นแต่เป็นคนวัยหนุ่ม และประชากรสำคัญมีจำนวนเพียง 3 % ที่มีงานประจำ ในด้านเชื้อชาติและสีผิว จะไม่ใช่มีแต่เฉพาะคนผิวขาว แต่มีคนหลายเชื้อชาติ หลายสีผิวมากขึ้น (Rossi 1989 : 39-40)

อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างที่มีความหมายสำคัญระหว่าง skid row กับคนไร้บ้านในทศวรรษ 1980 ไม่ใช่ความแตกต่างในเชิงประชากร แต่เป็นความแตกต่างในเชิงการยกระดับการรับรู้ของสาธารณะต่อปัญหาคนไร้บ้าน เพราะสามารถพบคนไร้บ้านได้ง่ายในทุกๆ ที่ ประเด็นนี้จึงได้รับความสนใจและเป็นหัวข้อถกเถียงทางสาธารณะ (Snow and Anderson 1993 : 17-18) ทั้งๆ ที่เมื่อปลายทศวรรษ 1960 นักสังคมวิทยาและเจ้าหน้าที่ของรัฐต่างทำนายถึงการลดลงอย่างรวดเร็วของปริมาณคนจนและคนไร้บ้านในสหรัฐอเมริกา (Orr 1990 : 13) ดังนั้น การเพิ่มขึ้นของคนไร้บ้านในอเมริกาได้มีอิทธิพลรบกวนชาวอเมริกันทั้งในเชิงบุคคลและในเชิงการเมือง ในเชิงบุคคล - การพบคนไร้บ้านทำให้เกิดความรู้สึกท้อแท้หมดหวัง ไม่อยากเห็นภาพเหล่านี้อยู่ตรงหน้า ทุกๆ วันที่พบคนไร้บ้านทำให้เกิดคำถามที่ตอบไม่ได้เกี่ยวกับข้อผูกมัดทางศีลธรรมของตัวเราเองต่อคนแปลกหน้า ในทางการเมือง - การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของภาวะไร้บ้านบ่งบอกถึง ความผิดปกติขั้นพื้นฐานของสถาบันเศรษฐกิจและสังคมของอเมริกา (Jenck 1994 : v)

คนไร้บ้าน ในทศวรรษ 1980 จึงถูกกล่าวถึงในฐานะของความยากไร้สุดขีด (extreme poverty) (Wright 1989 : xi และ Rossi 1989 : 8-15) และมีงานศึกษาเกี่ยวกับคนไร้บ้านจำนวนมาก แม้ในช่วงแรกการศึกษาวิจัยส่วนใหญ่ จะเป็นการศึกษาเชิงประชากรและการไร้ความสามารถ (disability) โดยใช้วิธีการสำรวจ มีงานศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาไม่มากนัก แต่ก็มีตัวอย่างที่น่าสนใจ เช่น ราเชลและลูกของเธอ (Rachel and Her Children) ของ โจนาธาน คอซอล (Jonathan Kozol 1988) หรือ More than Bread ของ ไอริน กลาสเซอร์ (Irene Glasser 1988) (Snow and Anderson 1993 : 18)

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาที่ให้ความสนใจกับระบบเศรษฐกิจโลก และอิทธิพลจากกระแสความคิดหลังสมัยใหม่ที่ให้ความสนใจกับเรื่องพื้นที่ เวลา ผู้หญิง และอัตลักษณ์ (ดูการทบทวนประเด็นศึกษาเกี่ยวกับความยากจนและคนไร้บ้านในสหรัฐอเมริกา ได้ใน Susser 1996) และงานศึกษาเกี่ยวกับคนไร้บ้านที่นักมานุษยวิทยามีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจวิถีชีวิตคนไร้บ้านก็คือ การตอบข้อสงสัยของคนจำนวนมากว่า ทำไมคนไร้บ้าน จึงไม่ยอมอยู่ในที่พักพิง (shelter) ที่ทางราชการจัดให้ (Ember and Ember 1999 : 340)

ปรากฏการณ์ของคนไร้บ้านข้างถนนไม่เพียงแต่จะเกิดขึ้นในอเมริกาเท่านั้น ตามเมืองใหญ่ของประเทศต่างๆ ที่เป็นศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจก็มีคนไร้บ้านเช่นกัน Gerald Dary ซึ่งศึกษาเปรียบเทียบถึงนโยบาย กลยุทธ์และการใช้ชีวิตบนท้องถนนของคนไร้บ้านใน 3 ประเทศ คือสหรัฐอเมริกา อังกฤษ และแคนาดา อธิบายว่า แม้ประเทศทั้งสามจะมีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมต่างกัน แต่ด้วยอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ การก้าวกระโดดของเศรษฐกิจโลก การเคลื่อนไหวอย่างเป็นอิสระของแรงงาน สินค้าบริการและข้อมูลข่าวสาร จึงทำให้มีผู้อพยพเพิ่มมากขึ้น ระดับ

การว่างงานสูงขึ้น เมื่อผนวกกับแนวคิดการบริหารประเทศแบบอนุรักษนิยมใหม่ (neo - conservatives) ของผู้นำใน 3 ประเทศคือ ประธานาธิบดีโรนัลด์ เรแกน ของสหรัฐอเมริกา นางมากาเร็ต แทตเชอร์ นายกรัฐมนตรีของอังกฤษ และนายไบรอัน มัลโรนี นายกรัฐมนตรีของแคนาดา อันได้แก่ การลดทอนกฎระเบียบ การแปรรัฐวิสาหกิจ รวมถึงแปรรูปกิจการด้านการบริการสังคม จึงเป็นที่มาของการเกิดคนไร้บ้านเพิ่มมากขึ้น (Dary 1996 : 5)

กล่าวโดยสรุป ในแวดวงวิชาการต่างประเทศ ประเด็นเรื่องความยากไร้ เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในช่วงต้นของมานุษยวิทยาเมืองในทศวรรษ 1960 แม้ต่อมากระแสความคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) จะมีอิทธิพลมากขึ้น มีประเด็นหัวข้อใหม่ที่ที่น่าสนใจ แต่การเพิ่มขึ้นของคนไร้บ้านในทศวรรษ 1980 ของประเทศสหรัฐอเมริกา ทำให้เกิดความสนใจกลับมาศึกษาชีวิตของคนไร้บ้านในมิติของความยากไร้สุดขีด และพัฒนาการศึกษาจากเชิงประชากร เชิงสวัสดิการสังคม มาสู่การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา เพื่อเข้าใจวัฒนธรรมชีวิตของพวกเขา

1.2 คนไร้บ้าน ปรากฏการณ์ที่ต้องการคำอธิบายในสังคมไทย

การศึกษาทางวิชามานุษยวิทยาในไทย เริ่มมาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่กว่าจะมีงานศึกษากลุ่มคนในเมือง ก็ล่วงมาถึงช่วงปี 2515 -2525 (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2541:37-39) ยิ่งไปกว่านั้นงานศึกษาทางด้านวิถีชีวิตของชุมชนคนยากไร้ในเมืองหรือสลัมกลับมีไม่กี่ชิ้น เช่น Bangkok Slum : Aspect of Social organization (Akin 1975) หรือภาคฉบับย่อภาษาไทย ในชื่อ จุดเริ่มต้นและจุดจบของสลัมแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ (อคิน รพีพัฒน์ 2537) สายสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมและความร่วมมือกันของของชาวบ้านกรณีศึกษา ชุมชน ส.สุขทวี กรุงเทพฯ (พรวิศิษฐ์ วรวรรณ 2533) วิถีชีวิตคนใน "ชุมชนชายขอบ" ของสังคมเมือง : กรณีศึกษาคนค้าขายในชุมชน กองขยะในเมือง (สิริพร สมบูรณ์บุรณะ 2536) กระทั่งงานวิจัยประมวลองค์ความรู้ด้านชุมชนแออัดชื่อว่า การวิจัยเกี่ยวกับชุมชนแออัดจำนวนมากเป็นงานวิจัยเฉพาะด้าน เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ สถิติ แต่ "การวิจัยเพื่อที่จะเข้าใจชุมชนและความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่อย่างละเอียดซึ่งต้องเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพนั้นเกือบไม่มีเลย" (อคิน รพีพัฒน์ 2542:62)

ในขณะที่งานศึกษาสลัมมีงานวิจัยเชิงคุณภาพไม่กี่ชิ้น แต่ก็ยังมากกว่างานศึกษาเกี่ยวกับคนจนเมืองประเภทที่ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง ซึ่งมักเรียกกันว่า คนเร่ร่อน นลินี ดันธุณิตย์ ทบทวนงานศึกษาเกี่ยวกับคนจนเมืองแล้วสรุปว่า

“เรื่องราวของคนจนเมืองที่มีการศึกษาน้อยที่สุด คือ “คนเร่ร่อน” ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มคนที่ยากจนที่สุดในเมือง กลับไม่มีผู้ศึกษาไว้เลยว่า พวกเขาเป็นใคร มาจากไหน มาทำอะไร

และกินอยู่อย่างไร การรับรู้ของคนทั่วไปต่อพวกเขามีเพียงเห็นเขานอนตามที่ต่างๆ เฉพาะเวลาค่าคืน” (นลินี ตันธุนิธย์ และคณะ 2542 : 301 - 302)

งานศึกษาที่อาจจะกล่าวได้ว่าใกล้เคียงกับกลุ่มคนที่ผู้ศึกษาเรียกว่าคนไร้บ้าน ก็คือ งานศึกษาด้านสังคมสงเคราะห์เกี่ยวกับคนเร่ร่อนขอทาน ซึ่งถือว่าผู้ประกอบอาชีพขอทานมีความผิดตามพระราชบัญญัติควบคุมการขอทาน พ.ศ. 2484 ดังนั้นคนเร่ร่อนขอทานจึงมักถูกกล่าวถึงในฐานะ “ปัญหา” ที่ต้องแก้ไขต้องกำจัด งานศึกษาเกี่ยวกับคนเร่ร่อนขอทานจึงมักเป็นงานศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสาเหตุ และพยายามหาแนวทางแก้ไข แต่ไม่ใช่การศึกษาเพื่อจะเข้าใจวิถีชีวิตของพวกเขาอย่างที่พวกเขา “เป็น” เช่น ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเป็นขอทาน (ปฐมาวดี ปัทมโรจน์ 2542) หรือ การสำรวจวิจัย เรื่อง คนเร่ร่อนขอทานในที่สาธารณะ (กองสวัสดิการสังคม กรมประชาสงเคราะห์ 2538) เป็นต้น

ผู้ศึกษาขอตั้งข้อสังเกตงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับคนเร่ร่อนขอทานในที่นี้ 2 ประการคือ

ประการแรก กลุ่มเป้าหมายของการศึกษาจะยึดติดกับกรอบ “คนขอทาน” โดยไม่ได้จำแนก ว่า เป็นขอทานที่มีที่อยู่อาศัยหรือไม่ เพราะมีขอทานจำนวนหนึ่งที่มีรายได้ประจำและมีที่อยู่อาศัย ไม่ว่าจะเป็นบ้านในชุมชนแออัด หรือเช่าที่อยู่อาศัยราคาถูก ในทางกลับกัน มีผู้ไร้ที่อยู่อาศัยจำนวนมากที่ไม่ได้ประกอบอาชีพขอทาน อาจเรียกว่าคนเร่ร่อน แต่ไม่ใช่คนเร่ร่อนขอทาน ดังนั้นงานศึกษาเกี่ยวกับคนเร่ร่อนขอทานในแวดวงสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ จึงไม่ตรงกับกลุ่มเป้าหมายที่ผู้ศึกษาสนใจทีเดียวนัก

ประการที่สอง คือ งานศึกษาเกี่ยวกับคนเร่ร่อนขอทาน โดยมากใช้วิธีการศึกษาด้วยการสัมภาษณ์ผู้ถูกศึกษาอย่างเป็นทางการ อาจจะใช้แบบสอบถามหรือไม่ใช้แบบสอบถาม โดยผู้ถูกศึกษาส่วนใหญ่จะอยู่ในสถานสงเคราะห์ หรือสถานแรกรับคนไร้ที่พึ่ง ซึ่งดำเนินการโดยกรมประชาสงเคราะห์ แทบจะไม่มียานสัมภาษณ์ในภาคสนาม มีเพียงงานสำรวจวิจัยเรื่อง คนเร่ร่อนขอทานในที่สาธารณะ (2538) โดยกรมประชาสงเคราะห์เพียงชิ้นเดียว โดยสำรวจปี 2535 หรือมากกว่า 10 ปี ล่วงมาแล้ว และยังไม่มีงานศึกษาคนเร่ร่อนขอทานโดยวิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและเขียนรายงานเชิงชาติพันธุ์วรรณา

งานศึกษาวิจัยในสาขาสังคมสงเคราะห์ที่ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่อาจเป็นการศึกษาที่ใกล้เคียงที่สุดกับกลุ่มเป้าหมายที่ผู้ศึกษาสนใจคือ งานวิจัยของ จอมจัญญ ขวัญยืน และจุฑามาศ ชาญเจริญลาภ เรื่อง ความลำบากในโลกมืด (2545) ที่ศึกษาวิถีชีวิต ความทุกข์ และสวัสดิการสังคมที่เหมาะสมของผู้พิการทางสายตาที่ประกอบอาชีพพวงพิก จากการศึกษาเชิงคุณภาพ ทำให้งานวิจัยนี้เสนอการทำความเข้าใจใหม่ต่อ การเข้าสู่การเป็นขอทาน ว่ามีปัจจัยอื่นมากกว่า อดีตที่ยึดถือว่า

เพราะความเป็นคนขี้เกียจ ไร้ศักยภาพ ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เพราะการเป็นวณิกมีชีวิตที่ยากลำบากต้องต่อสู้กับสังคมภายนอกและจิตใจตนเอง

การศึกษาเกี่ยวกับคนข้างถนนที่มีผู้ศึกษาไม่น้อยก็คือ การศึกษาเกี่ยวกับเด็กเร่ร่อน แม้ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาเพื่อค้นหาสาเหตุที่มาจากเด็กต้องมาเร่ร่อนอยู่ข้างถนน และพยายามแก้ไขปัญหาลูกเร่ร่อน แต่งานศึกษาเชิงวิถีชีวิตเพื่อทำความเข้าใจถึงวิถีชีวิตของพวกเขาที่น่าสนใจก็มี เช่น วัฒนธรรมเด็กเร่ร่อนในท้องถนน (สมพงษ์ จิตระดับ 2540) และ เด็กข้างถนนย่านหัวลำโพง (วันดี กริชอนันต์ 2544) อย่างไรก็ตาม หากกล่าวโดยเปรียบเทียบระหว่างเด็กเร่ร่อนกับผู้ใหญ่เร่ร่อน “ความเป็นเด็ก” ย่อมได้รับความสนใจ เห็นอกเห็นใจ สงสารมากกว่าคนที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ อย่างน้อยสังคมมีความคิดพื้นฐานว่า เด็กควรได้รับการปกป้องคุ้มครองเพื่อให้เติบโตมีพัฒนาการอย่างเหมาะสมกับวัย แม้ภาพของเด็กจะมอมแมม ทะเลาะวิวาท เสพยาเสพติด ก็ตาม

ในขณะที่งานศึกษาเพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนไร้บ้านยังไม่มีเลย แต่เราต่างตระหนักเห็นคนไร้บ้านเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นที่สนามหลวงก่อนที่กรุงเทพมหานครจะประกาศปิดสนามหลวงเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2544 จะมีผู้ใช้พื้นที่สนามหลวงเป็นที่หลบนอนคืนละ 150 - 200 คน หรือที่ได้ทางด่วนข้างอาคารศรีจุลทรัพย์ซึ่งเป็นจุดที่มีผู้อาศัยหลบนอนมากที่สุดแห่งหนึ่งขณะนี้คือคืนละ 150 - 200 คน ยังไม่นับรวมที่ได้สะพานพุทธ วงเวียน 22 กรกฎาคม หัวลำโพง หมอชิตใหม่ หรือริมทางเท้า ฯลฯ

ปัจจุบันเราพบคนไร้บ้านตามสถานที่สาธารณะต่างๆ มากขึ้น ไม่จำเป็นต้องเป็นเวลาค่ำคืน แต่เวลากลางวันเราก็อาจพบกับพวกเขาในสภาพสวมเสื้อผ้าเก่า มีกระเป๋ารหรือถุงสัมภาระ เช่น ตามเก้าอี้ริมถนนราชดำเนิน ตามสวนหย่อมรอบๆ สนามหลวง หรือพื้นที่ใต้ทางด่วนแยกตึกชัยเลียบถนนพระราม 5 ก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่คนไร้บ้านมักพักผ่อนรวมกันในช่วงกลางวัน

การที่พวกเขามีคุณลักษณะร่วมกันที่ “แตกต่าง” จากคนเมืองทั่วไป คือการไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง แม้แต่หาเช่าห้องราคาถูกตามชุมชนแออัด หรือไม่สามารถพักพิงกับญาติพี่น้องได้อย่างมีความสุข การไม่มีสิ่งปลูกสร้างที่เรียกว่า “บ้าน” ทำให้ต้องใช้ชีวิตและอาศัยหลบนอนในที่สาธารณะ ซึ่งไม่เพียงแต่ต้องเผชิญกับความยากลำบากในการใช้ชีวิต ตั้งแต่การขาดแคลนที่พักหลบนอนที่ปลอดภัย ป้องกันแดดป้องกันฝน มีความเป็นส่วนตัว ขาดแคลนห้องน้ำซึ่งจำเป็นอย่างมากในชีวิตประจำวัน หรือต้องแบกกระเป๋าสัมภาระไปในทุกหนแห่งเท่านั้น แต่ยังทำให้พวกเขา “ถูก” คนเมือง ตัดสิน ประเมินคุณค่า และประทับตราพวกเขา ในฐานะสิ่งแปลกแยก สกปรก น่าหวาดระแวง อันตรายและต้องกำจัด

เราอาจจะตระหนักถึงภาพที่รัฐมองคนไร้บ้านในฐานะสิ่งสกปรก ไม่ควรอยู่ในสถานที่อันเป็นหน้าตาของประเทศอย่างสนามหลวง และควรถูกกำจัดนี้ได้ชัดเจนขึ้นตามลำดับ จากมาตรการ

ของเขตพระนคร ซึ่งมีต่อกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า “คนเร่ร่อนและผีซุน” ด้วยการใช้อำนาจเจ้าหน้าที่รวม 70 นาย “ผลักดัน” ให้ออกจากบริเวณรอบคลองคูเมืองเดิม ทำให้คนเร่ร่อนกว่า 100 คน เลี่ยงไปอาศัยหลบนอนตามวัด ส่งผลให้พื้นที่วัดเสื่อมโทรมติดตามมา (มติชนรายวัน วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2544) แต่วิธีนี้พิสูจน์แล้วว่าไม่ได้ผล เนื่องจากคนเร่ร่อน ทราบว่าจะมีเจ้าหน้าที่เทศกิจมา “กวาดล้าง” พวกเขาจะหลบไปที่อื่น และเมื่อการกวาดล้างจากเจ้าหน้าที่ลดลง พวกเขาก็จะกลับมานอนที่สนามหลวงอีก (เดลินิวส์ วันที่ 10 กรกฎาคม 2544)

ทางเขตพระนครจึงต้องพยายามหามาตรการ “กวาดล้างให้หมดไปจากสนามหลวงอย่างรวดเร็ว” (ผู้จัดการรายวัน 10 กรกฎาคม 2544) ด้วยการเสนอให้ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ออกประกาศกรุงเทพมหานคร เรื่องขอความร่วมมือให้เข้าไปกระทำการใดๆ ในบริเวณสนามหลวง ระหว่างเวลา 23.00น. – 05.00 น. ของวันรุ่งขึ้น โดยให้เหตุผลถึงความจำเป็นที่ต้องใช้มาตรการนี้ว่าเป็นการ “ป้องกันอาชญากรรม หรือกระทำการใดๆ ที่อาจเป็นเหตุแห่งความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนโดยทั่วไป” (ประกาศกรุงเทพมหานคร เรื่อง ขอความร่วมมือให้เข้าไปกระทำการใดๆ ในบริเวณสนามหลวง ระหว่างเวลา 23.00น. – 05.00 น. ของวันรุ่งขึ้น ลงวันที่ 27 กรกฎาคม 2544) อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการนำเสนอภาพผู้ที่หลบนอนในที่สาธารณะเช่นสนามหลวง อย่างสรุปเหมารวมว่าเป็นคนไม่ดี เป็นอาชญากรที่เป็นอันตรายสมควรจะถูกกำจัด

สถานะของคนไร้ที่อยู่อาศัย ซึ่งถูกมองในฐานะที่มีศักดิ์ศรีด้อยกว่าคนอื่นในสังคม ยังอาจพิจารณาได้จากคำเรียกขานที่สังคมมีต่อพวกเขา ดังเช่นที่สื่อมวลชนบางฉบับใช้เรียกพวกเขาว่า “คนจรจัด” เช่น คำพาดหัวข่าวหนังสือว่า “ กทม.ตีทะเบียนคนจรจัดสนามหลวง ” (มติชนรายวัน วันที่ 2 สิงหาคม 2544) หรือ จากที่หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับวันที่ 4 กรกฎาคม 2544 รายงานว่า “ นายสมัคร สุนทรเวช ผู้ว่ากทม. เปิดเผยถึงกรณีที่มีผู้คัดค้านแนวคิดที่จะทำการปิดสนามหลวงในเวลากลางคืนเพื่อป้องกันคนจรจัดเข้าไปอาศัยหลบนอน ” รวมถึงคำกล่าวของนายประเสริฐทองนุ่น ผู้อำนวยการเขตพระนคร เปิดเผย ถึงการที่กทม.ต้องออกประกาศห้ามเข้าดำเนินกิจการใดๆ ในพื้นที่สนามหลวงตั้งแต่เวลา 23.00 น. – 05.00 น. ตั้งแต่วันที่ 1 ส.ค.นี้ เป็นต้นไปว่า “ เพื่อให้การกวาดล้างคนจรจัด โสเภณี หาเบเร่แฝงลอย บริเวณดังกล่าวหมดไป ” (เดลินิวส์ 10 กรกฎาคม 2544)

อย่างไรก็ตาม การรับรู้ของคนทั่วไปดังสะท้อนผ่านสื่อมวลชนไม่เพียงแต่จะมีด้านของการถูกเหยียดหยามเท่านั้น ยังมีด้านของการเห็นอกเห็นใจสะท้อนปัญหาเช่น คำบรรยายใต้ภาพคนนอนริมถนนหนูนกระเป๋าทนหมอนว่า “ ที่พักจำเป็น – หนึ่งในแรงงานอพยพที่เว้นว่างจากฤดูการทำนา ที่เดินทางเข้ามาหางานในกรุง ขณะนอนเอาแรงบนถนนในเมืองใหญ่ เนื่องจากไร้ญาติให้พักพิง ” (กรุงเทพธุรกิจ วันที่ 9 มกราคม 2543) แต่คำบรรยายนี้ ก็ยังอาจตั้งข้อสงสัยได้ว่า สังคมทั่วไป

เข้าใจว่า คนที่นอนริมถนนเป็นผู้ที่เข้ามาทำงานเฉพาะในฤดูแล้ง แต่ทว่าโดยข้อเท็จจริงมีคนนอนริมถนนจำนวนมากที่ใช้ถนนเป็นที่พักแทนบ้านโดยไม่ได้กลับภูมิลำเนาเลย

การขาดแคลนงานศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึงวิถีชีวิตของพวกเขา ไม่เพียงทำให้เกิดอคติฝังแน่นมีภาพประทับเชิงลบตายตัวต่อคนที่อาศัยหลบซ่อนในที่สาธารณะในฐานะบุคคลที่น่าหวาดระแวงเท่านั้น แต่ยังทำให้มาตรการต่างๆ ที่ทางราชการเข้าใจว่าเป็นมาตรการเพื่อรองรับพวกเขา แม้จะดำเนินไปด้วยความหวังดี นั่นคือ การรับคนเร่ร่อนเข้าไปอยู่ที่สถานสงเคราะห์ กลับไม่สอดคล้องกับความต้องการหรือแบบแผนการดำรงชีวิตของพวกเขา ดังนั้นที่กข้อความ กองสวัสดิการสงเคราะห์ฝ่ายสวัสดิการคนไร้ที่พึ่ง เรื่องสรุปผลการปฏิบัติงานโครงการพัฒนาและปรับปรุงความเป็นระเบียบเรียบร้อยบริเวณสนามหลวงริมคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) ลงวันที่ 22 พฤษภาคม 2544 ซึ่งรายงานสรุปผลการดำเนินการรับคนเข้าอุปการะในสถานแรกรับคนไร้ที่พึ่ง จังหวัดนนทบุรี เป็นการชั่วคราวรวม 500 คน เพื่อพิจารณาช่วยเหลือต่อไป แต่ทว่าต้องปล่อยตัวผู้ที่ถูกรับตัวไปถึง 349 ราย ซึ่งไม่สมัครใจเข้ารับการสงเคราะห์

หรือในกรณีกับทางกรุงเทพมหานคร จัดตั้งที่ไว้รองรับผู้ไร้ที่อยู่อาศัยข้างคลองหลอดใกล้สนามหลวง หลังจากดำเนินมาตรการห้ามนอนสนามหลวง โดยตั้งใจว่าจะส่งต่อให้กรมประชาสงเคราะห์ดำเนินการช่วยเหลือปรากฏว่า มีคนเร่ร่อนเพียง 3-4 คน จาก 60 คน ที่ยินดีจะไปอยู่ในความรับผิดชอบของกรมประชาสงเคราะห์ (เดลินิวส์ วันที่ 31 สิงหาคม 2544)

ดังนั้นการศึกษาวถีชีวิตของคนไร้บ้าน นอกจากจะเพื่อทำความเข้าใจถึงชีวิตของพวกเขา เพื่อสลัดอคติที่สังคมมีต่อคนไร้บ้านแล้ว ภารกิจอีกด้านหนึ่งของงานศึกษามานุษยวิทยาในไทย ก็คือการมีส่วนร่วมด้านการพัฒนาสังคม นั่นคือการวิจัยที่เรียกว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยที่ผู้ศึกษาร่วมค้นหาคำตอบกับผู้ถูกศึกษาด้วย เป็นการสร้างความเข้มแข็งในด้านการจัดการแก้ไขปัญหาในการพัฒนา ไปพร้อมๆ กับการศึกษาค้นหาสาเหตุของปัญหา ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่เริ่มจากส่วนล่างของสังคม (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2541 :45-46)

ในกรณีของการศึกษาวถีชีวิตคนไร้บ้านนี้ ผู้ศึกษาหวังว่า กระบวนการศึกษาของผู้ศึกษาเอง จะทำให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างผู้ศึกษากับคนไร้บ้าน และความเข้าใจสาเหตุของการเป็นคนไร้บ้าน วิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา ตลอดจนการมองอนาคตตัวเองของพวกเขา จะทำให้ความปรารถนาดีไม่ว่าของหน่วยงานภาครัฐหรือภาคเอกชนที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของคนไร้บ้าน เป็นการเปิดโอกาสทางเลือกที่สอดคล้องกับพวกเขา ไม่ใช่การซ้ำเติมให้ต้องประสบกับความยากลำบากมากไปกว่าเดิม

ความสำคัญของการศึกษาวิถีคนไร้บ้านข้างถนน ไม่เพียงเพราะคนไร้บ้านเป็นกลุ่มคนยากไร้ที่ยังไม่มีผู้ศึกษาวิถีชีวิตพวกเขามาก่อนเท่านั้น หากแต่ชีวิตของคนไร้บ้าน ยังจะส่งผลสะท้อนให้สังคมได้ตระหนักถึงความรุนแรงของความยากไร้ ปัญหาช่องว่างความเหลื่อมล้ำระหว่างคนร่ำรวยกับคนจนอันเนื่องจากการพัฒนา โดยเฉพาะโฉมหน้าใหม่ของคนไร้บ้าน ที่ไม่ใช่ภาพของคนเร่ร่อนแบบที่สังคมเคยคิดว่า เป็นคนวิกลจริตแต่งกายด้วยเสื้อผ้าขาดวิน พวกเขาเป็นคนมีสติสมบูรณ์เหมือนคนปกติทั่วไป ซึ่งบ้านเป็นสิ่งจำเป็น การที่เขาต้องดำรงชีพอยู่โดยไม่มีบ้านจึงเป็นภาวะยากไร้อย่างรุนแรง

ย้อนหลังกลับไป แต่เดิมเมื่อสังคมไทย รับรู้ว่ามีคนจนที่อยู่ใต้สะพาน ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ไม่น่าอยู่ มีน้ำครำสกปรก สะพานดำเตี้ยต้งต้งมุดขุดรูอยู่ ไม่มีน้ำ ไม่มีไฟฟ้าใช้ สังคมไทยได้แสดงความห่วงใยในกลุ่มคนเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อเปรียบเทียบช่องว่างทางชนชั้นระหว่างคนจนกับคนรวย โดยแฝงเจตนาที่จะปลุกมโนธรรมของคนให้รู้จักเอื้อเฟื้อแบ่งปันกัน เช่น

“ ด้านหนึ่งของชีวิตหรรษาในเมืองหลวง กรุงเทพมหานครที่นี้มีเศรษฐีกินข้าวมือเฉียดหมื่น รถคันละสิบล้าน อยู่บ้านราคาเฉียดเครื่องบิน แต่อีกด้านหนึ่งของกรุงเทพฯ ยังมีคนยากจนอีกกลุ่มหนึ่งถึงขั้นเอาเศษฟืนมาล้อมเป็นห้อง เอาท้องสะพานมาทำหลังคา และเลี้ยงหมาไว้แทนรั้ว ชีวิตแตกต่างราวยอดฟ้ากับปลายเหวเช่นนี้ ก่อให้เกิดช่องว่างมากพอที่จะทำให้คนสองกลุ่มนี้คิดไม่ถึงว่า ยังมีผู้ใช้ชีวิตตรงข้ามกับตนถึงเพียงนั้น” (ไทยรัฐ วันที่ 24 พฤษภาคม 2536) (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

หรือเกษียร เตชะพีระ นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ ยกเรื่องราวของคนใต้สะพานแสดงความเห็นว่า

“เราพูดถึงประชาสังคมในประเทศที่คนบางคนร่ำรวย ขนาดตื่นเข้าไปกินข้าวเที่ยงที่สิงคโปร์ ไปกินข้าวเย็นที่บาห์ลี มีบ้านอยู่ที่แคลิฟอร์เนีย แต่คนอีกจำนวนหนึ่งนอนอยู่ใต้สะพานไม่มีอะไรจะกิน ความเป็นชาติสร้างขั้นไม่ได้ถ้าไม่สามารถสมานฉันท์คนเหล่านี้เข้าด้วยกัน” (เกษียร เตชะพีระ 2540 :134) (เน้นข้อความโดยผู้ศึกษา)

หากเปรียบเทียบชีวิตของคนใต้สะพานยังกระตุ้นให้สังคมตระหนักถึงช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยได้ถึงเพียงนี้ แต่เมื่อเปรียบเทียบคนใต้สะพานกับคนไร้บ้านข้างถนนแล้ว คนใต้สะพานยังอยู่ในฐานะดีกว่า อย่างน้อยมี “บ้าน” ที่เป็นหลักแหล่งแน่นอน มีห้องน้ำที่จะใช้ขับถ่าย แต่คนไร้บ้าน

แล้ว ไม่มีแม้แต่เสาที่จะกางมุ้ง ไม่มีแม้แต่ผ้าที่จะล้างหน้า การศึกษาเพื่อเผยแพร่ถ่ายทอดเรื่องราววิถีชีวิตของพวกเขา ย่อมกระตุ้นความตื่นตัวในสังคมต่อปัญหาความยากจนได้ไม่น้อย

อย่างไรก็ตาม อาจมีคำถามข้อสงสัย ขนาดหรือปริมาณของคนไร้บ้านในสังคมไทยอยู่ในระดับที่ต้องให้ความสนใจแล้วหรือยัง ข้อมูลจากการสำรวจของกรมประชาสงเคราะห์ในปี 2540 พบ คนเร่ร่อนและคนขอทานทั่วประเทศรวม 6,025 คน เฉพาะในกรุงเทพฯ พบ 1,712 คน (กองสวัสดิการสังคม กรมประชาสงเคราะห์ 2544) แม้จะเป็นการสำรวจแจกนับโดยไม่ได้แยกคนไร้บ้านออกจากคนมีบ้านแต่ประกอบอาชีพขอทานบนท้องถนน จึงทำให้ไม่อาจคาดคะเนปริมาณคนข้างถนนที่ใกล้เคียงที่สุดได้ แต่โดยรูปแบบการใช้ชีวิตของพวกเขา ก็มีความน่าสนใจที่จะศึกษาว่า พวกเขาเป็นใคร ทำไมต้องมานอนข้างถนน เขาใช้ชีวิตรอดในเมืองได้อย่างไร บนเงื่อนไขที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้จำกัด พวกเขาให้ความหมายและมองอนาคตของตัวเองอย่างไร

แม้แต่ในสหรัฐอเมริกาความสำคัญของคนไร้บ้านข้างถนนก็ไม่ใช่อุบัติที่ปริมาณ แต่เป็นเพราะการถูกมองเห็นได้ง่ายและการเป็นสัญลักษณ์ทางสาธารณะถึงการเพิ่มขึ้นของความยากจน คนไร้บ้านจึงปรากฏภายในฐานะสัญลักษณ์ใหม่ของความยากจนในสหรัฐอเมริกา ความสำคัญของคนไร้บ้านจึงอยู่ที่การเป็นสัญลักษณ์แทนการรุกร้าเพิ่มขึ้นของคนยากจนในพื้นที่สาธารณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ของชนชั้นกลางหรือของคนร่ำรวย (Susser 1996:412 ,417)

กล่าวโดยสรุป มีความจำเป็นที่ต้องศึกษาถึงวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นกลุ่มคนที่ยากจนที่สุดในเมือง ขาดแคลนทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เพื่อจะทำความเข้าใจถึงกระบวนการเข้าสู่การใช้ชีวิตบนท้องถนน วิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา กลยุทธ์การใช้ชีวิตรอดในแบบต่างๆ ท่ามกลางทรัพยากรที่ขาดแคลน ทั้งในด้านวัตถุ สังคม และจิตวิทยา ตลอดจนความคิดเกี่ยวกับอนาคตของตัวเองของพวกเขา ความเข้าใจดังกล่าวนี้ จะช่วยสลับภาพประทับต่างๆ ที่เรามีต่อ “พวกเขา” โดยไม่รู้ตัว

ผู้ศึกษามีสมมติฐานว่า คนไร้บ้านข้างถนนนั้นมีหลาย “แบบ” กระทั่งเราไม่อาจสรุปแบบเหมารวมง่ายๆ อีกทั้งงานศึกษาที่พยายามทำความเข้าใจพวกเขามากที่สุด จะช่วยทำให้การพยายามยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขาเป็นไปอย่างเข้าใจวิถีวัฒนธรรมของพวกเขา ไม่เป็นการซ้ำเติมให้ต้องตกอยู่ในภาวะยากลำบากกว่าเดิม หรืออย่างน้อยก็เป็นการเปิดโอกาสให้ให้พวกเขาได้เสนอ “ตนเอง” ต่อสังคม แทนที่จะถูกสังคมตัดสินแบบเหมารวมข้างเดียว

2. จุดมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาทำความเข้าใจถึงวิถีชีวิตของคนไร้บ้านข้างถนน กระบวนการผลักดันให้ต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน การปรับตัวและกลยุทธ์การใช้ชีวิตรอดในเมืองทั้งด้านวัตถุและจิตใจ ตลอดจนความสัมพันธ์ของภายในกลุ่มคนไร้บ้าน
2. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการถ่ายทอด “เสียง” ของคนไร้บ้านต่อสาธารณะ อันจะช่วยลดภาพรูปแบบเหมารวมตายตัวที่สังคมมีต่อคนไร้บ้าน
3. เพื่อศึกษาถึงข้อจำกัดของระบบสวัสดิการสังคมที่มีอยู่ซึ่งไม่เป็นที่ต้องการของคนไร้บ้านในมิติทางวัฒนธรรม และปัจจัยที่ควรคำนึงถึง สำหรับการจัดสวัสดิการสังคมทางเลือกที่หลากหลายสำหรับคนไร้บ้านแต่ละแบบ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขา

3. ขอบเขตความหมายของกลุ่มผู้ถูกศึกษา

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้คำว่า “คนไร้บ้าน” แทนคำว่า คนเร่ร่อน ซึ่งเป็นคำที่ใช้กันอย่างแพร่หลายอยู่ก่อนแล้ว โดยกำหนดขอบเขตความหมายของ “คนไร้บ้าน” เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและเก็บข้อมูล ดังนี้

คนไร้บ้าน หมายถึง ผู้ที่อาศัยหลับนอนตามที่สาธารณะ ไม่มีสิ่งปลูกสร้างที่เรียกว่าบ้าน หรือเพิงกระต๊อบใด ๆ อาจจะมีแหล่งที่นอนประจำ กึ่งประจำ หรือ ไม่ประจำก็ได้ อาจจะเร่ร่อนถาวรหรือเร่ร่อนตามฤดูกาลก็ได้ โดยให้ลำดับความสำคัญกับผู้ที่พักนอนในที่สาธารณะมากกว่า 1 เดือน ไม่ใช้ผู้ที่หลับนอนตามที่สาธารณะชั่วคราวไม่เกิน 1 สัปดาห์ และ เลือกศึกษาผู้ที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ อายุมากกว่า 20 ปี ถ้าเป็นเด็กจะศึกษาในฐานะส่วนหนึ่งของครอบครัวคนไร้บ้าน ไม่ศึกษาเด็กเร่ร่อนหรือเด็กข้างถนนที่แยกจากครอบครัว

คนไร้บ้านในที่นี้ไม่ครอบคลุมถึง ผู้ที่ประกอบอาชีพใดๆ ก็ตาม โดยใช้ถนนหรือพื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ในการประกอบอาชีพ เช่น ผู้ประกอบอาชีพขอทาน ขายบริการทางเพศ ร้อยพวงมาลัย งามสิ่งของมีค่าตามลำคลอง ฯลฯ ซึ่งมีที่พักเป็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นบ้านของตนเอง หรือมีความสามารถในการเช่าห้องรายวันหรือรายเดือนก็ตาม

ผู้ศึกษาเสียงที่จะใช้คำว่า “คนเร่ร่อน” ซึ่งใช้กันอย่างแพร่หลายมากกว่า เนื่องจากคำว่าคนเร่ร่อน จะพ้องกับคำว่า “คนเร่ร่อนขอทาน” ซึ่งกรมประชาสงเคราะห์ทำการสำรวจวิจัย เพราะความหมายของกรมประชาสงเคราะห์จะเน้นผู้ประกอบ “อาชีพ” ขอทานเป็นหลัก แต่ไม่ได้พิจารณาเรื่องที่อยู่อาศัยควบคู่กัน

อีกประการหนึ่ง คำนี้ประทับคำว่า “เร่ร่อน” ซึ่งบางกรณีคนไร้บ้าน อาจจะมีที่อยู่ที่ค่อนข้างประจำ เช่น มีเสาสะพานที่แน่นอน มีกำแพงที่แน่นอน อาจจะไม่เร่ร่อนก็ได้

คำว่า “คนไร้บ้าน” ที่ผู้ศึกษาใช้นี้ อาจเทียบเคียงได้กับคำว่า “homeless” ในภาษาอังกฤษ ซึ่งมีผู้ให้ความหมายกว้างแคบต่างกัน แต่ความหมายในทางสังคมวิทยาที่ใช้ร่วมกันคือ หมายถึง ผู้ที่ไม่มีช่องทางปกติที่จะเข้าถึงที่อยู่อาศัยตามแบบแผน (conventional dwelling) หรือกล่าวให้เข้าใจง่ายก็คือไม่สามารถเป็นเจ้าของหรือเช่าที่อยู่อาศัยตามแบบแผนได้ ได้แก่ อพาร์ทเมนต์ บ้าน ผู้ที่เช่าห้องในที่อยู่อาศัยส่วนตัว หรือตามที่พักหลับนอนที่มีความสะดวกสบายเหมาะสม ในต่างประเทศ คนไร้บ้านไม่เพียงหมายถึงผู้ที่นอนแต่ตามที่สาธารณะ สวนสาธารณะ พื้นที่ว่างได้สะพาน ตึกร้าง ริมทางเท้า หน้าประตูอาคารสำนักงาน เท่านั้น ยังรวมถึงผู้ที่อาศัยอยู่ในที่พักพิง (shelter) หรือ ผู้ใช้บริการอาหารซึ่งทางราชการจัดให้สำหรับคนไร้บ้านด้วย (Rossi 1989: 10-11, Wright 1989: 19)

นอกจากนี้ หากจะกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้น คนไร้บ้าน ตามความหมายของผู้ศึกษา อาจใช้คำว่า คนไร้บ้านข้างถนน เพื่อบ่งบอกให้ชัดเจนว่า เป็นผู้ไร้ที่อยู่อาศัยซึ่งอาศัยหลับนอนตามที่สาธารณะ ดังเช่น Snow and Anderson ใช้ชื่อรองของหนังสือว่า Homeless street people หรือ Garald Dary ใช้คำว่า lives on the street เพราะคำว่า homeless ตามความหมายองค์การสหประชาชาติ ซึ่งกำหนดในปี 1987 เป็นปีสากลเพื่อผู้ไร้ที่อยู่อาศัย (International Year of Shelter for the homeless) เป็นความหมายโดยกว้าง ไม่ได้หมายถึงคนไร้บ้านที่ต้องอาศัยหลับนอนในที่สาธารณะเท่านั้น แต่หมายรวมถึง ผู้ที่มีที่อยู่อาศัยแต่ไม่มีความมั่นคง มีสภาพทรุดโทรม แออัดยัดเยียด ไม่ถูกสุขลักษณะด้วย (โกลบ ปานซี 2529: 6-7) แต่ที่ผู้ศึกษาไม่ใช้คำว่า คนไร้บ้านข้างถนน หรือ คนข้างถนน คล้ายกับที่งานศึกษาบางชิ้นใช้คำว่า เด็กข้างถนน แทนคำว่า เด็กเร่ร่อน เพราะมีความเห็นว่า ให้ความรู้สึกที่แรงเกินไป

อีกประการหนึ่ง หากพิจารณานิยามของคนไร้บ้านดังที่ให้ความหมายข้างต้น ย่อมหมายความว่า ความรวมถึง คนไร้บ้านที่มีลักษณะวิกฤลจรตด้วย แต่ทว่าโดยข้อจำกัดของผู้ศึกษาเองซึ่งไม่สามารถเข้าถึงพวกเขาได้ จึงขอยกเว้นไม่กล่าวถึงในการศึกษา

4. ทบทวนงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง

จากการค้นคว้าของผู้ศึกษา เกี่ยวกับเรื่องราวของคนไร้บ้าน ที่เป็นวัยผู้ใหญ่ นั้น ไม่มีงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อนี้โดยตรง งานศึกษาเชิงวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้คนที่ใช้ถนนแทนบ้านที่ใกล้เคียงที่สุดคือ งานศึกษาเกี่ยวกับเด็กเร่ร่อน

สำหรับคนข้างถนนที่อยู่ในวัยผู้ใหญ่ นั้น มักอยู่ในงานศึกษาเกี่ยวกับ คนเร่ร่อนขอทาน คนไร้ที่พึ่ง โดยมากจะเน้นกลุ่มคนเร่ร่อนที่ประกอบอาชีพขอทาน คนวิกลจริต คนติดสุราเร่ร่อน ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ถูกเจ้าหน้าที่กรมประชาสงเคราะห์นำเข้าไปอยู่ในสถานสงเคราะห์ งานศึกษาส่วนใหญ่เป็นงานศึกษาที่มองว่าคนเร่ร่อนเป็นปัญหาที่ต้องกำจัด แต่การศึกษาเพื่อที่จะทำความเข้าใจวิถีชีวิตของพวกเขา มีน้อยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนข้างถนนในแบบอื่นๆ เช่น คนที่มีอาชีพที่ชัดเจนไม่ใช่ขอทาน คนที่ไม่มียานพาหนะที่แน่นอนจึงต้องนอนตามข้างถนน หรือคนที่ชอบใช้ชีวิตท่องเที่ยวพเนจร ยังไม่มีผู้ศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึงคนไร้บ้านข้างถนนในแบบต่างๆ

เรื่องราวของคนเร่ร่อน คนนอนข้างถนน ที่ตรงกับความสนใจของผู้ศึกษา มักจะถูกกล่าวถึงในแวดวงของผู้ทำงานกับคนสลัม แต่ก็มักจะเป็นการกล่าวถึง ในระดับของการรับรู้ถึงการมีอยู่ของคนกลุ่มนี้ แต่ไม่มีงานศึกษาอย่างเป็นระบบ ผู้ศึกษาจึงขอลำดับถึงงานศึกษาเหล่านี้เพียงสังเขป ดังนี้

4.1 เด็กเร่ร่อน : บทเรียนจากการเรียนรู้วัฒนธรรมข้างถนน

เรื่องราวของเด็กเร่ร่อน ได้รับความสนใจจากกรมประชาสงเคราะห์ตั้งแต่ปี 2509 ที่มีการสำรวจวิจัยเรื่อง สภาพของเด็กเร่ร่อนและสาเหตุที่ทำให้เร่ร่อน หลังจากนั้นก็มีงานวิจัยเกี่ยวกับเด็ก เร่ร่อนมาเป็นระยะโดยเฉพาะนับแต่ปี 2531 ทั้งภาคราชการและองค์กรเอกชนต่างให้ความสนใจของปัญหาเด็กเร่ร่อนก็ยิ่งเพิ่มขึ้น ประเด็นปัญหาส่วนใหญ่มุ่งไปที่ สาเหตุที่เด็กต้องออกมาเร่ร่อน สภาพปัญหาการดำเนินชีวิต และข้อเสนอทางออกเพื่อช่วยให้เด็กได้กลับคืนสู่สังคมปกติ โดยเปรียบเทียบระบบวิธีการจัดการระหว่างหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน และพัฒนาเป็นความร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชน สำหรับวิธีการศึกษา โดยมากจะใช้วิธีสัมภาษณ์เด็กที่ถูกส่งเข้าอยู่ในสถานแรกรับของกรมประชาสงเคราะห์

งานศึกษาจำนวนมากเกี่ยวกับเด็กเร่ร่อนนี้ เช่น อาจกล่าวได้ว่าได้ข้อสรุปที่ไม่แตกต่างกันมากนักเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้เด็กต้องออกมาเร่ร่อนใช้ชีวิตข้างถนน ดังที่ วัลลภ ตั้งคณานุรักษ์ (2540 : 3-18) ได้สรุปไว้ใน 3 สาเหตุคือ

1. แรงผลักดันจากสภาพครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ ขาดความรักความอบอุ่นภายในบ้าน ครอบครัวหย่าร้าง ถูกใช้ความรุนแรง ฐานะของครอบครัวยากจน การเลี้ยงดูที่เข้มงวดเกินไป ฯลฯ
2. จากตัวเด็กเอง อยู่ในวัยอยากรู้อยากเห็น ขอบผจญภัย เมื่อถูกเพื่อนชักชวนก็ติดตามเพื่อนออกมาเป็นเด็กเร่ร่อน ทดลองใช้ยาเสพติด มีความรักความสนใจในเพื่อนต่างเพศ
3. จากสิ่งเร้าทางสังคม ซึ่งยั่วยวนให้เด็ก สนุกสนานเพลิดเพลิน เช่น ห้างสรรพสินค้า เกมส์ ดิสโก้เธค โรงภาพยนตร์

และทั้ง 3 สาเหตุ ยังเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศ จากสังคมเกษตรเป็นสังคมอุตสาหกรรม ทำให้ครอบครัวอพยพเข้ามาหางานทำในเมือง เป็นกรรมกร ต้องใช้ชีวิตเร่ร่อน และรูปแบบครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป เป็นครอบครัวเดี่ยวซึ่งสมาชิกในครอบครัวขาดความพร้อมในการดูแลลูก หรือภาวะเศรษฐกิจบีบคั้นพ่อแม่ต้องออกมาทำงานนอกบ้านไม่มีเวลาอบรมเลี้ยงดูลูกเท่าที่ควร

นอกเหนือจากการเข้าใจสาเหตุแล้ว แม้จะมีความพยายามที่จะหาแนวทางต่างๆ เพื่อดึงเด็กออกจากถนนให้ได้รับสวัสดิการที่ดีขึ้น แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งก็เพราะขาดแคลนความเข้าใจในวิถีชีวิตของเด็กข้างถนน ดังนั้นงานศึกษาเกี่ยวกับเด็กเร่ร่อนจึงเพิ่มความสนใจในด้านวัฒนธรรมของเด็กเร่ร่อนมากขึ้น

งานศึกษาเชิงวัฒนธรรมของเด็กเร่ร่อนที่น่าสนใจเริ่มจาก งานวิจัยเรื่อง โครงการวิจัย สมบูรณ์แบบ เรื่อง เด็กและเยาวชนเร่ร่อนจรจัด : สภาพปัญหาและแนวทางแก้ไข (สุนันทา เสี่ยงไทย และคณะ 2531) เป็นงานชีวิตความเป็นอยู่ ความนึกคิด โลกทัศน์ การมองตน ของเด็กที่กำลังเร่ร่อนอยู่ในที่สาธารณะ พบว่า เด็กเร่ร่อนสะท้อนการมองครอบครัวตนเองว่า ขาดความอบอุ่น ขาดความน่าอยู่ และความยากจนเป็นต้นเหตุที่ทำให้ไม่น่าอยู่ ส่วนใหญ่มองอนาคตตนเองในลักษณะค่อนข้างหมดหวัง หมดความสนใจใยดี อยากหนีปัญหาและหาความสนุกไปในแต่ละวัน ส่วนที่ยังมีความหวัง เช่นต้องการพึ่งตนเอง มีอาชีพเป็นหลักเป็นฐาน มีอยู่มากพอควร เด็กเร่ร่อนส่วนใหญ่มองสังคมไปในทางลบ มองว่าตนเองตกเป็นเหยื่อของสังคมที่หลอกลวง แต่ที่น่าจะเป็นส่วนดีคือ เด็กเหล่านี้ยังมีความศรัทธาและความเชื่อมั่นกลุ่มเพื่อนฝูงมาก ข้อเสนอจากงานวิจัยชิ้นนี้คือ ควรมีบ้านพักสำหรับเด็กและเยาวชนเร่ร่อน ที่ต่างจากที่เคยมีอยู่แล้ว ในแง่ที่ว่าเด็กสามารถเข้าออกบ้านพัก เมื่อไรก็ได้ที่ต้องการ เพื่อให้เด็กสามารถรวมกลุ่มทำกิจกรรมพื้นฐานร่วมกันได้ซึ่งจะเป็นฐานที่มั่นคงสำหรับเริ่มต้นอนาคตที่ดี และติดตามด้วยการส่งเสริมอาชีพ มีระบบพี่เลี้ยงสนับสนุนด้านการเรียนรู้และเป็นกำลังใจ

ความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมของเด็กข้างถนน ที่มีผลต่อความพยายามที่จะช่วยเหลือเด็กเหล่านี้ปรากฏชัดเจนในงานวิจัยของ สมพงษ์ จิตระดับ เรื่อง วัฒนธรรมเด็กเร่ร่อนในท้องถนน (2540) แม้ผู้วิจัยจะไม่ได้สัมผัสกับข้อมูลภาคสนามของเด็กเร่ร่อนโดยตรง โดยใช้การสัมภาษณ์ครูข้างถนนที่คลุกคลีกับเด็กเร่ร่อน ประเด็นที่งานของสมพงษ์ ให้ความสนใจคือเรื่องของ“วัฒนธรรม” การใช้ชีวิตของเด็กเร่ร่อน ซึ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงกระบวนการปะทะระหว่าง 2 วัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมของเด็กบนท้องถนน กับวัฒนธรรมของสถานกักกันของหน่วยราชการ อันทำให้ความพยายามของภาครัฐที่จะดึงเด็กออกจากท้องถนนเข้าสู่สังคมปกติล้มเหลว

จากวัฒนธรรมแรกที่เด็กถ่ายทอด สังคมและสร้างขึ้นมาจากถนน และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ การเรียนรู้ที่จะฝังตัวเองกับความเจริญแบบครบวงจรเพื่อการอยู่รอดได้ในแต่ละวัน การมีอิสระเสรีภาพ ความสนุกสนานได้เที่ยวเตร่ มีเพื่อนที่คล้ายคลึงกันจากระบบครอบครัว มีลักษณะเป็นแก๊งค์เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติด ก้าว ได้เล่นเกม เมื่อถูกจับตัวส่งสถานกักกันราชการในทันที วัฒนธรรมของสถานกักกันราชการ ที่เน้นเชิงการปฏิบัติตามกฎระเบียบ ตารางเวลา การเข้มงวด การลงโทษ เคร่งครัด ตารางเวลา บริเวณจำกัด คับแคบ ซ้ำซาก ทำให้เด็กที่ถูกบังคับให้มาสู่สถานลงเคราะห์ไม่สามารถปรับตัวได้ เกิดการไม่ร่วมมือต่อต้าน เก็บกด และพยายามหนีไปสู่วัฒนธรรมถนนตลอดเวลา (สมพงษ์ จิตระดับ 2540 : 135-142)

จากความเข้าใจความแตกต่างของวัฒนธรรมสองระบบนี้ สมพงษ์ มีข้อเสนอแนะว่า จะต้องมีการบวนการที่ค่อยๆ ปรับเปลี่ยนเชื่อมโยงจากวัฒนธรรมของเด็กบนท้องถนนที่มีเสรีภาพมาก ตามใจตนเอง มาสู่วัฒนธรรมโรงเรียน มีระเบียบ มีวินัย มีตารางเวลา การเรียนรู้ และการปฏิบัติหน้าที่ ฐานะสมาชิกของสังคม การดึงเด็กออกจากท้องถนนต้องเกิดจากความสมัครใจ การไต่ต้อน เพื่อนำมาสู่บ้านเปิด (opened shelter) ที่พักพิงเพื่อให้โอกาส เวลาและความพร้อมในวัฒนธรรมผสมผสานของเด็กเร่ร่อน ครอบครัว โรงเรียน เพื่อขัดเกลตาประสบการณ์จากท้องถนนอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพื่อเชื่อมโยงเข้าสู่วัฒนธรรมของสถาบันโรงเรียน (สมพงษ์ จิตระดับ 2540 : 143)

งานศึกษาวิถีชีวิตของเด็กข้างถนนที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่ง คือ วิทยานิพนธ์ เรื่อง เด็กข้างถนน ย่านหัวลำโพง ของ วันดี กริชอนันต์ (2544) โดยมุ่งประเด็นการศึกษาไปที่วิถีชีวิตของเด็กข้างถนนเป็นสำคัญ งานชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่า ภาพของเด็กข้างถนนที่มักถูกมองว่า มีพฤติกรรมก้าวร้าว หยาบกระด้าง ปราศจากการขัดเกลตาทางสังคม มีแนวโน้มก่อปัญหาอาชญากรรมนั้น ผลการศึกษาด้วยการไปรู้จักเด็กข้างถนนกลุ่มหนึ่ง พบว่า เด็กเหล่านี้ไม่แตกต่างไปจากคนทั่วไป เด็กข้างถนนอาจจำเป็นต้องแข็งแกร่ง ภายใต้อิทธิพลที่เผชิญกับอันตรายรอบตัว แต่ในขณะเดียวกันพวกเขาก็ยังสามารถแสดงตัวเป็น “เด็กดี” ต่อนักครู เป็นคนมีจิตใจเมตตาต่อสัตว์ หรือเป็นเด็กที่น่าสงสารยามออกไปขอทาน วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า ความพยายามช่วยเหลือด้วยการจัดที่พักพิงทางกายภาพและปัจจัยดำรงชีพพอสมควร สำหรับเด็กข้างถนนกลุ่มหนึ่งแล้ว พวกเขาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการช่วยเหลือดังกล่าวเลย เพราะมีเด็กที่สามารถปรับตัวและสร้างคุณค่าความหมายซึ่งไม่สอดคล้องกับการใช้ชีวิตในองค์กรสงเคราะห์เหล่านั้น วันดี ยังให้ข้อคิดด้วยว่า ปัญหาเด็กข้างถนน มิมีทิศทางสังคมและวัฒนธรรมที่สลับซับซ้อน การแก้ไขปัญหาลูกหลานเด็กข้างถนนไม่ใช่เรื่องง่าย และไม่อาจสำเร็จได้ ถ้าหากยังไม่เลิกแก้ปัญหาลูกหลานด้วยการผลักดันเด็กให้ต้องกลายเป็น “คนชายขอบ” หรือ “คนพิเศษ” ซึ่งต้องการมาตรการปฏิบัติที่แปลกแยกไปจากคน “ปกติธรรมดา” ในสังคม

4.2 คนเร่ร่อนขอทาน : ปัญหาที่ต้องกำจัด

คนไร้ที่พึ่งหรือคนเร่ร่อนขอทาน ถือเป็น "ปัญหา" มาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2484 ซึ่งเป็นปีที่มีการตราพระราชบัญญัติควบคุมการขอทาน พ.ศ. 2484 เพราะเห็นว่าขอทานเป็นผู้ที่ไม่ยอมประกอบอาชีพ พระราชบัญญัตินี้ให้อำนาจเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมขอทานนำส่งกรมประชาสงเคราะห์ เพื่อให้การสงเคราะห์และฝึกอบรมงานอาชีพต่อไป (กรมประชาสงเคราะห์ 2517 : 2) ลักษณะของการเป็นคนเร่ร่อน ไม่มีที่กินที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง สุขภาพเสื่อมโทรม ขาดการบำรุงรักษา จึงทำให้เป็นที่น่าเวทนาแก่ผู้ที่ได้รับพบเห็น แม้จะไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้ใด แต่ก็ถือว่า ไม่ก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในสังคม และเป็นความบกพร่องในนิสัยที่มีได้ฝึกให้มีความมานะอดทน ขาดความละเอียดใจ (พล.ต.ต. ประเสริฐ เกษรมาลา 2521 : 180-181)

จากจุดเริ่มในการมองคนเร่ร่อนในฐานะที่เป็นปัญหา เป็นความบกพร่องส่วนบุคคล จึงทำให้ทิศทางของประเด็นงานวิจัยส่วนใหญ่จะศึกษาถึง สาเหตุที่มาของอาชีพขอทาน โดยคาดหวังว่าการเข้าใจสาเหตุ เพื่อจะใช้กำหนดนโยบายเพื่อลดปริมาณขอทานได้ เช่น รายงานการสำรวจวิจัยลักษณะพฤติกรรมและการปรับตัวของคนไร้ที่พึ่งในสถานสงเคราะห์ สรุปว่าสาเหตุสำคัญที่ทำให้ต้องเป็นขอทานมีหลายประการ คือ เพราะความยากจน เกียจคร้าน จิตไม่ปกติ พิกการ ครอบครัแตกแยก กำพร้า สมองพิการ ถูกบังคับ เลียนแบบ เมาสุรา (กรมประชาสงเคราะห์ 2517) หรือ วิทยานิพนธ์เรื่อง ปัญหาและความต้องการของคนไร้ที่พึ่งในสถานสงเคราะห์ ธัญญบุรี ปทุมธานี (จุฬาลงกรณ์ ศรีจามร 2518)

วิทยานิพนธ์สาขาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ ของ ปฐมวดี ปัทมโรจน์ (2542) ก็ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเป็นขอทาน แต่กลุ่มเป้าหมายในการศึกษาเป็นเด็กที่มีอายุไม่เกิน 18 ปี ซึ่งเคยประกอบอาชีพขอทาน ได้ข้อสรุปว่า ปัจจัยพื้นฐานที่เป็นปัจจัยผลักดันสำคัญในชีวิตของเด็กกลุ่มนี้ คือ ปัญหาความสำคัญในครอบครัว เป็นการผลักดันให้เด็กออกมาแสวงหาความรักและความอบอุ่นนอกบ้าน ส่วนปัจจัยอื่นๆได้แก่ ปัจจัยจากสภาพแวดล้อม การมีกลุ่มเพื่อนแก๊งขอทานอยู่ใกล้ๆ ทำให้เคยชิน ไม่รู้สึกถึงเกียจคร้านขอทาน ปัจจัยจากลักษณะของงานขอทานที่เข้าถึงง่าย ไม่ซับซ้อน ไม่ต้องใช้ความรู้ ได้เงินง่าย ใช้เวลาน้อย เป็นปัจจัยดึงดูด และในระดับมหภาค ปัญหาความยากจน และความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ เป็นสาเหตุพื้นฐานให้หลายครอบครัวอพยพเข้ามาเผชิญชีวิตในเมืองใหญ่

สำหรับวิธีการศึกษา งานทั้งสามชิ้น ใช้วิธีการสัมภาษณ์ทั้งแบบเจาะลึกและตอบแบบสำรวจจากผู้ที่เคยประกอบอาชีพขอทานที่อยู่ในสถานสงเคราะห์ แต่ไม่ได้ศึกษาโดยผู้ศึกษาไปใช้ชีวิตร่วมกับผู้ประกอบอาชีพขอทาน

การไม่ได้ไปใช้ชีวิตร่วมกับผู้ศึกษา มีข้อจำกัดหลายประการ เพราะวิธีการสัมภาษณ์ทำให้ผู้ถูกศึกษาต้องให้ข้อมูลภายใต้ "กรอบ" ของคำถามจากแบบสอบถาม ซึ่งถูกกำหนดโดยแนวคิดของผู้ศึกษา และไม่สอดคล้องกับการทำความเข้าใจเรื่องราวชีวิตที่สลับซับซ้อน และไม่อาจทำความเข้าใจชีวิตประจำวันของพวกเขาในภาคปฏิบัติจริงได้อย่างเพียงพอ อีกทั้งล้าหลังการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ ที่ขาดความไว้วางใจ ข้อมูลที่ได้รับอาจถูกปรุงแต่ง บิดเบือน ซึ่งยากแก่การตรวจสอบ

อย่างไรก็ตามดังที่ได้กล่าวแล้วว่า งานศึกษาจำนวนมาก จะมุ่งความสนใจไปที่ ผู้ประกอบอาชีพขอทาน ซึ่งถูกมองว่าเป็นปัญหาที่ต้องกำจัด หากแต่ในบรรดาผู้ที่อาศัยหลบซ่อนในที่สาธารณะที่เรียกว่า คนเร่ร่อน ยังมีอีกจำนวนมากที่ไม่ได้ประกอบอาชีพขอทาน ความลึกลับในเรื่องของกลุ่มเป้าหมายจะเห็นได้ชัดเจนจาก งานสำรวจวิจัยเรื่อง คนเร่ร่อนขอทานในที่สาธารณะ (กรมประชาสงเคราะห์ 2538) ซึ่งสัมภาษณ์คนเร่ร่อนโดยใช้แบบสอบถามในพื้นที่ 44 จุด ทั่วกรุงเทพมหานครเป็นเวลา 5 วัน ระหว่างวันที่ 19 -23 ตุลาคม 2535 การวิจัยนี้ให้นิยามศัพท์คนเร่ร่อนขอทานว่า หมายถึงคนที่อยู่อาศัยไม่เป็นหลักแหล่ง และใช้ชีวิตอยู่ในที่สาธารณะต่างๆ ไม่มีอาชีพที่แน่นอน ส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตด้วยการขอทาน (กรมประชาสงเคราะห์ 2538 : 5) แต่ในการสรุปผลข้อมูลที่ได้จากการวิจัย รายงานนี้ได้ใช้คำว่า คนเร่ร่อน แทนคำว่า คนเร่ร่อนขอทาน เพราะมีผู้ตอบว่า ไม่มีอาชีพ (ขอทาน) เพียง ร้อยละ 17.4 ซึ่งเป็นบ่งชี้วัดประการหนึ่งว่าในบรรดาคนที่หลบซ่อนในที่สาธารณะไม่ใช่ผู้ประกอบอาชีพขอทานเป็นส่วนใหญ่ (กรมประชาสงเคราะห์ 2538 : (10))

การสำรวจอีกลักษณะหนึ่งที่มีการดำเนินการโดยกรมประชาสงเคราะห์คือ การสำรวจนับคนเร่ร่อนและคนขอทาน เริ่มจากการสำรวจในกรุงเทพฯและต่อมาขยายเป็นสำรวจทั่วทั้งประเทศ ดังรายงานสำรวจปี พ.ศ. 2538 และ พ.ศ. 2540 แต่ข้ออ่อนของการสำรวจสองครั้งนี้ ก็คือ เป็นเพียงการส่งเจ้าหน้าที่ไปนับจำนวนผู้ที่อยู่บนท้องถนน โดยจำแนกกลุ่มหลักๆ เพียงว่า ประกอบอาชีพขอทานหรือไม่ ร่างกายพิการหรือไม่ เจ็บป่วยทางจิตหรือไม่ จึงทำให้ข้อมูลกระโดดจาก คนเร่ร่อนขอทานในกรุงเทพฯ ในปี 2537 ที่มีปริมาณ 358 คน เป็น 1,721 คน ในปี 2540 โดยข้อมูลทั่วประเทศเพิ่มจาก 3,766 คน ในปี พ.ศ. 2538 เป็น 6,025 คน ในปีพ.ศ. 2540 โดยกรมประชาสงเคราะห์ให้เหตุผลว่าตัวเลขที่เพิ่มขึ้นเพราะมีการอพยพของคนต่างชาติทั้งจากประเทศกัมพูชาและประเทศพม่า (กรมประชาสงเคราะห์ 2538 และ กรมประชาสงเคราะห์ 2540)

เมื่อกรอบคิดของการสำรวจวิจัยที่ผ่านมา ยึดติดกับกรอบ "คนเร่ร่อนขอทาน" ทำให้กลุ่มคนที่เป็นคนไม่มีที่อยู่อาศัย หลบซ่อนในที่สาธารณะ และไม่ได้ประกอบอาชีพขอทาน ไม่ได้รับการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจอย่างที่พวกเขา "เป็น" เพราะถูกปกคลุม ถูกเข้าใจภายใต้กรอบ"คนเร่ร่อนขอทาน" ทั้งๆ ที่มีความแตกต่างอย่างมากระหว่างคนเร่ร่อนขอทานที่มีที่พักอาศัยกับคนไร้บ้านที่ไม่ใช่ขอทาน

อีกทั้งกรอบคิดว่าด้วยขอทาน มักยึดติดว่า พวกเขาเป็นคนไร้ที่พึ่งที่ต้องได้รับการสงเคราะห์ มากกว่าจะเห็นมิติการต่อสู้ การดิ้นรน และความพึงพอใจในวิถีชีวิตของพวกเขา

อย่างไรก็ตาม คุณูปการของการสำรวจเหล่านี้ อย่างน้อยช่วยแนะแนวทางว่า มีคนไร้บ้านอยู่ ณ ที่แห่งใดบ้าง จุดใหญ่ๆ ที่พบคนเร่ร่อนจำนวนมาก เช่น ถนนพหลโยธิน (20 คน) วงเวียน 22 กรกฎาคม (24 คน) ได้สะพานพุทธ (19 คน) ขนส่งสายเหนือ (20 คน) ตลาดจตุจักร (23 คน) น่าสังเกตว่าได้สะพานปิ่นเกล้าพบเพียง 3 คน (กรมประชาสงเคราะห์ 2540)

กล่าวโดยสรุป ในแวดวงวิชาการไทย ไม่เพียงแต่ขาดงานศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน จากมุมมองทางด้านมานุษยวิทยา ที่ศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึงวิถีชีวิตของพวกเขาเท่านั้น แต่งานศึกษาคนเร่ร่อนโดยตรงในมิติด้านที่อยู่อาศัยก็ยังมี งานศึกษาที่มีอยู่ได้แก่ งานศึกษาด้านสังคมสงเคราะห์ ซึ่งศึกษาผ่านกรอบของคำว่า “คนเร่ร่อนขอทาน” กระทั่งงานวิจัยเพื่อประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนแออัด มีข้อค้นพบว่า เรื่องราวของคนเร่ร่อน กลุ่มคนที่ยากจนที่สุดในเมือง ยังไม่มีผู้ใดศึกษามาก่อน งานศึกษาที่ใกล้เคียงคืองานศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมของเด็กเร่ร่อน

5. แนวทางการศึกษา : ประเด็นจากงานศึกษาของต่างประเทศ

ในขณะที่แวดวงวิชาการไทยแทบไม่มีงานศึกษาเกี่ยวกับคนไร้บ้าน แต่ในต่างประเทศ ประเด็นว่าด้วยคนไร้บ้านเป็นหัวข้อที่มีการถกเถียงมากประเด็นหนึ่ง มีความเห็นที่ตรงกันข้ามกันในหัวข้อเกี่ยวกับคนไร้บ้านที่ถูกรวบรวมไว้ใน *The Homeless : Opposing Viewpoint* (Orr 1990) เช่น ปัญหาคนไร้บ้านเป็นปัญหาที่น่าวิตกในสหรัฐอเมริกาหรือไม่ หรือปัญหานี้ถูกขยายให้เกินจริงอะไรคือสาเหตุที่ทำให้เกิดคนไร้บ้าน เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างหรือความบกพร่องส่วนบุคคล รัฐควร มีบทบาทช่วยเหลือคนไร้บ้าน หรือ ควรให้พวกเขาได้ช่วยเหลือตัวเอง รัฐมีความสามารถที่จะช่วยลดปริมาณคนไร้บ้านได้หรือไม่ โดยถกเถียงถึงแนวทางที่จะลดปริมาณคนไร้บ้านว่าได้ผลมากน้อยเพียงใด รวมถึงงานยุคหลังที่เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจโลก และอิทธิพลจากกระแสความคิดหลังสมัยใหม่ที่ให้ความสนใจกับเรื่องพื้นที่ เวลา ผู้หญิง และอัตลักษณ์ (ดู Susser 1996)

ผู้ศึกษาจะขอกล่าวถึงประเด็นข้อถกเถียงที่จะใช้เป็นแนวทางในการศึกษาคนไร้บ้านในกรุงเทพมหานคร ดังนี้

5.1. สาเหตุที่ทำให้เกิดคนไร้บ้าน อาจกล่าวได้ว่า มีอยู่ 2 แนวที่ตรงข้ามกัน คือ

1) การไร้บ้านเป็นเรื่องของปัจเจก แนวคิดนี้สืบเนื่องจาก เดิมภาพของคนไร้บ้านตั้งแต่ช่วงประมาณ 1930 –1960 ที่เรียกว่า skid row ในอเมริกาถูกรับรู้ในภาพของคนขี้เมา (Snow & Anderson 1993:16) ต่อมาเมื่อเกิดปรากฏการณ์คนไร้บ้านในช่วงทศวรรษ 1980 ภาพของคนขี้เมาจึงติดตัวคนไร้บ้านไปด้วย (Wright 1989) นอกเหนือจากเหตุผลเรื่องคนขี้เมาแล้ว ก็เป็นสาเหตุด้านจิตใจ เป็นผู้ผิดปกติทางจิต ขาดการสนับสนุนจากครอบครัว จึงทำให้ใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านข้างถนน ดังเช่นคำพูดของประธานาธิบดีโรนัลด์ เรแกน ว่า "เราอาจกล่าวได้ว่า คนที่ไร้บ้าน เพราะเขาได้เลือกวิถีทางของเขาเอง" (Wright 1989 :xi) กลุ่มที่สนับสนุนแนวคิดนี้ จะเสนอว่า การจะแก้ปัญหาคนไร้บ้าน ก็จะแก้ได้โดย การเปลี่ยนบุคลิกนิสัยของคนไร้บ้าน (Yeich 1996 :112)

2) การไร้บ้านมาจากปัญหาเชิงโครงสร้าง เช่น แนวคิดของ Susan Yeich (1996) จะอธิบายว่า สาเหตุของปัญหาคนไร้บ้านมาจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมอย่างขนานใหญ่ จึงเกิดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย คนจนไม่มีความสามารถพอที่จะมีบ้านได้ ดังนั้น สาเหตุของปัญหาคนไร้บ้านก็คือปัญหาเชิงโครงสร้างทางด้านทรัพยากร ราคามหาแพงขึ้นสูงมากจนคนจนเมืองต้องถูกขับออกจากตลาดที่อยู่อาศัย และกลายเป็นคนไร้บ้าน (Wright 1989 :xi)

ข้อถกเถียงว่าด้วย สาเหตุของการไร้บ้าน ว่าเป็น เรื่องเฉพาะบุคคล หรือเป็นเพราะโครงสร้างสังคม ดูจะเป็นข้อถกเถียงที่ถูกกล่าวถึงอยู่เสมอในงานเขียนเกี่ยวกับคนไร้บ้าน เช่น บทนำของ Address Unknown : The Homeless in America ของ Wright (1989) หรือ Homeless ของ Daly (1996) หรือ Homelessness ของ Lund (1996)

อย่างไรก็ตาม คงไม่มีแนวคิดใดที่ถูกทั้งหมด หรือผิดทั้งหมด แนวคิดทั้งสองสามารถอธิบายปรากฏการณ์ของคนเร่ร่อนได้บางส่วน Wright แสดงตัวเลขว่า มีคนไร้บ้านที่เจ็บป่วยทางด้านจิตใจ ตามมาตรฐานทางการแพทย์เพียง 1 ใน 3 เท่านั้น ส่วนอีก 2 ในสาม ซึ่งถือว่าเป็นคนส่วนใหญ่ ต้องไร้บ้านเพราะปัจจัยเหตุผลอื่น ส่วนที่มีการมองภาพคนไร้บ้าน จากภาพเดิมที่ว่า คนไร้บ้านก็คือคนที่ใช้เวลากลางคืนไปกับการกินเหล้าเมา Wright แย้งว่า มีเพียงคนไร้บ้านผู้ชายประมาณครึ่งหนึ่งเท่านั้นที่ดื่มเหล้า ส่วนคนไร้บ้านผู้หญิงที่ดื่มเหล้ามีเพียง 1 ใน 6 เท่านั้น เท่ากับว่า แนวคิดที่ว่าสาเหตุของการไร้บ้านเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล เป็นข้อสรุปที่เหมารวมเกินไป แต่ไรท์ก็ยอมรับว่า มีรูปแบบของคนไร้บ้านที่แตกต่างกันมาก คนไร้บ้านไม่ใช่กลุ่มที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน พวกเขาต้องกลายเป็นคนไร้บ้านด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน และมีความต้องการที่แตกต่างกัน แม้แต่การให้นิยามและคาดการณ์ปริมาณคนไร้บ้านก็เป็นเรื่องที่ซับซ้อนและทำได้ยาก พวกเขาอาจจะเป็นพวกที่ใช้ชีวิตรอดวันต่อวัน โดยไม่มีแบบมากนัก (Wright 1989 :xii)

ขณะเดียวกัน งานเขียนหลายชิ้น ก็ยอมรับว่า สาเหตุของการไร้บ้านเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการแพร่ขยายของคนไร้บ้าน เช่น ความล้มเหลวในการจัดหาทางเลือกของที่อยู่อาศัยราคาถูก การเพิ่มขึ้นของการว่างงานเป็นเวลานานในกลุ่มคนที่อยู่ในวัยทำงาน และการลดลงประมาณด้านสวัสดิการสังคม และการทำลาย skidrow รวมถึงเกิดการเปลี่ยนแปลงในตลาดที่อยู่อาศัยของภาคเอกชน (Jencks 1994 : v – vi) ส่วน Lund มีข้อสรุปว่า การเพิ่มขึ้นของคนไร้บ้านในอังกฤษ ในปลายทศวรรษ 1970 ไม่สามารถแยกจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมได้ เนื่องจากมีคนว่างงานเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันรัฐก็ตัดงบประมาณด้านสวัสดิการสังคมลงด้วย (Lund 1996:100)

คาโรล และ เมลวิน เอ็มเบอร์ (Ember and Ember 1999 : 340) ให้คำแนะนำว่า มีความแตกต่างด้านสาเหตุของการเป็นคนไร้บ้านในส่วนต่างๆของโลกที่แตกต่างกัน ที่เห็นได้ทั่วไปก็คือ การเป็นคนตกงานและขาดแคลนที่อยู่อาศัยจึงทำให้เกิดคนไร้บ้าน แต่ยังมีสาเหตุอื่นๆ เช่น คนที่เจ็บป่วยทางจิต จากนโยบายของทางรัฐที่ต้องการลดจำนวนตัวเลขของคนป่วยในโรงพยาบาลโรคจิต คนที่ออกจากสถานพยาบาลเหล่านี้ระยะแรกก็อาจอาศัยอยู่ในที่พักราคาถูก แต่ต่อมาเมื่อมีรายได้น้อยลงขาดเครือข่ายทางสังคมสนับสนุน พวกเขาก็ต้องกลายมาเป็นคนไร้บ้าน คนที่ขาดความสามารถไม่ว่าจะพิการทางร่างกายหรือเจ็บป่วยทางจิตจึงต้องมาเป็นคนไร้บ้าน

สำหรับการศึกษาคนไร้บ้านในสังคมไทยนั้น ผู้ศึกษาคิดว่า สาเหตุที่ทำให้คนใช้ชีวิตอยู่ข้างถนน ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่ง และมีสมมติฐานว่า คงต้องใช้แนวคิดทั้งสองในการอธิบาย และเห็นว่าคนไร้บ้านในไทยก็คงมีหลายรูปแบบหลายสาเหตุ การเลือกใช้แนวคิดใดแนวคิดหนึ่งโดยเด็ดขาด อาจไม่สามารถอธิบายคนไร้บ้านได้ครอบคลุมพอ

5.2 วิธีชีวิตของคนไร้บ้าน

มีงานศึกษาคนไร้บ้านโดยวิธีสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participation observation) และเขียนงานในเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ที่น่าสนใจซึ่งผู้ศึกษาใช้เป็นแนวทางการศึกษา คือ งานของ Snow & Anderson ที่ชื่อ Down on Their Luck : A Study of Homeless Street People (1993) ที่ศึกษาคนไร้บ้านในออสเตรเลีย รัฐเทกซัส ความน่าสนใจของงานชิ้นนี้ คือ พยายามทำความเข้าใจคนไร้บ้านอย่างที่เขา "เป็น" มากที่สุด โดยเน้นในด้านวิถีชีวิต กลยุทธ์การเอาตัวรอด ทั้งในด้านวัตถุ สังคม และจิตวิทยารวมถึงศึกษาเปรียบเทียบความหลากหลายในการใช้กลยุทธ์เพื่ออยู่รอดของคนไร้บ้านกลุ่มต่างๆ โดยให้ความหมายของการเป็นคนไร้บ้านว่า ไม่ได้มีเพียงมิติด้านไม่มี

ที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยังมีอีก 2 มิติที่สำคัญคือ การได้รับหรือไม่ได้การสนับสนุนจากครอบครัว และ มิติการให้คุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเอง ดังนั้นเมื่อเรากล่าวถึงผู้ไร้ที่อยู่อาศัยต้องหลบซ่อนในที่สาธารณะ พวกเขามีระดับของการได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวที่ต่างกัน มีระดับของการให้คุณค่าและความหมายของตนเองต่างกัน (Snow and Anderson 1993 : 7-10) สำหรับงานเขียนของทั้งสองนี้ มีหัวข้อที่น่าสนใจที่ผู้ศึกษาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

1) การจัดประเภทของคนไร้บ้าน (A Ground Typology) สโนว์และแอนเดอร์สัน ได้แบ่งประเภทของคนไร้บ้านออกเป็น 3 กลุ่ม โดยพิจารณาจาก 3 ปัจจัยประกอบกันคือ รูปแบบการใช้ชีวิต การตระหนักในตัวตน และระยะเวลาของการใช้ชีวิตบนท้องถนน (Snow and Anderson 1993 : 36-49)

กลุ่มแรก เรียกว่า ผู้มาใหม่ (recently dislocate) หมายถึง ผู้ที่เพิ่งกลายเป็นคนไร้บ้านไม่ว่าด้วยเหตุผลใดก็ตาม และยังไม่อาจยอมรับการใช้ชีวิตอยู่ข้างถนน เขาพบว่าตัวเองมีความแตกต่างจากคนที่เป็นคนไร้บ้านมานาน หรือพวกที่มีปัญหาทางจิต มีความหวาดระแวง กลัว ยุ่งเหยิง ไม่รู้ว่าตัวเองเป็นใคร ไม่รู้ว่าจะใช้ชีวิตรอดอย่างไร ในโลกที่เขาเพิ่งเข้ามาใหม่นี้จะทำให้เขาคิดถึงหนทางที่จะกลับไปมีบ้านเหมือนเดิม ไม่ว่าด้วยการพยายามหางานทำ และไม่ยอมรับการมีอัตลักษณ์ทางสังคมร่วมกับคนไร้บ้าน คนกลุ่มนี้จะอยู่ในภาวะยุ่งยากใจเต็มไปด้วยความเครียด จะตระหนักถึงบริบททางสังคมวัฒนธรรมในโลกกว้าง แต่ในทางกายภาพเขาได้ตกลงล้มของการใช้ชีวิตบนท้องถนน

กลุ่มที่สอง เรียกว่า พวกเหยียบเรือสองแคม (straddlers) เมื่อความพยายามของผู้มาใหม่ที่จะออกจากท้องถนนล้มเหลวอย่างต่อเนื่อง พวกเขาจะต้องเปลี่ยนพฤติกรรมและการให้ความหมายของตนเอง จากที่เคยกลัวสภาพแวดล้อมของคนไร้บ้านกลายเป็นเริ่มคุ้นเคย และปรับตัวรู้ช่องทางที่จะไปขอรับการช่วยเหลือ เช่น การหาอาหาร ที่พัก และมีมิตรสัมพันธ์ ด้านหนึ่งเขาเริ่มปรับตัวได้ แต่ความทรงจำในอดีตกับโลกปัจจุบันไม่เชื่อมต่อกัน และความสัมพันธ์ระหว่างปัจจุบันกับอนาคตสูญเสียความต่อเนื่อง ไม่ชัดเจน ด้านหนึ่งมีความต้องการถึงอนาคตที่ผูกอยู่กับอดีตคือที่มีที่อยู่อาศัย ขณะเดียวกันการวางแผนที่จะออกจากท้องถนนก็ไม่ชัดเจน รู้สึกอ่อนเพลีย การพูดคุยถึงแผนการกับการปฏิบัติเริ่มไม่สอดคล้องกัน ภาวะที่มีความแตกต่างจากคนไร้บ้านอื่นๆไม่ยาวนานนักแม้จะยังไม่มีมุมมองด้านบวกเกี่ยวกับคนไร้บ้าน แต่จะเริ่มยอมรับในโชคชะตา ภาวะแบบนี้สโนว์และแอนเดอร์สันเรียกว่า ภาวะก้ำกึ่ง (liminality) คือมีความคลุมเครือ เป็นช่วงที่อยู่ระหว่าง ช่วงของการเปลี่ยนผ่าน เขาเรียกพวกที่อยู่ภาวะเช่นนี้ว่า พวกเหยียบเรือสองแคม (straddlers)

กลุ่มที่สาม เรียกว่า คนนอก (outsider) ผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่บนท้องถนนยาวนาน จากสถานะเหยียบเรือสองแคมมาสู่การมีจิตสำนึกและการใช้ชีวิตประจำวันเพื่ออยู่รอดบนท้องถนนมากกว่าที่จะ

พยายามออกจากห้องถนน คนนอกจึงหมายถึง ผู้ที่แยกตัวออกจากระบบสังคมใหญ่ ที่ไม่ใช่เชิงโครงสร้างแต่ด้วยการตระหนักรู้ (cognitive) พวกเขา มองตัวเองตามอัตลักษณ์ของห้องถนนที่หลากหลาย และไม่ค่อยพูดถึงแผนที่จะออกจากห้องถนน

ตัวแบบข้างต้นน่าสนใจที่แสดงให้เห็นว่า การเป็นคนไร้บ้านไม่ได้เกิดขึ้นทันทีทันใด แต่เป็นกระบวนการที่ค่อยปรับตัวเพื่อใช้ชีวิตรอด ทั้งเชิงวัตถุและสำนึกของตนเอง และมีกระบวนการให้ความหมายของตัวเองต่างๆ กัน

2) รูปแบบชีวิตประจำวันและกลยุทธ์การอยู่รอด งานของสโนว์และแอนเดอร์สัน เริ่มพิจารณาตั้งแต่ ปัจจัยแวดล้อมที่มีผลต่อการปรับตัวของคนไร้บ้าน เช่น ถ้าเป็นสถาบันตำรวจ คนไร้บ้านก็จะถูกปฏิบัติอย่างควบคุม หรือกลุ่มที่หวังประโยชน์จากคนไร้บ้านที่มองเห็นในด้านการเป็นแรงงานราคาถูก รวมถึงหน่วยงานที่ทำหน้าที่ด้านการช่วยเหลือ หรือการฟื้นฟูจิตใจ ฯลฯ แต่ประเด็นเหล่านี้ ผู้ศึกษาไม่ได้นำมาใช้ในการศึกษา

ประเด็นต่อไป สโนว์และแอนเดอร์สัน (1993 : 143 - 144 , 167-170) กล่าวถึง การเป็นแรงงานรับจ้างและการได้ทำงานในองค์กรที่ช่วยเหลือคนไร้บ้าน ซึ่งทำให้คนไร้บ้านจำนวนหนึ่งมีสถานะก้ำกึ่ง คือเป็นคนไร้บ้านแต่มีรายได้ประจำจากการทำงานในองค์กรที่ช่วยเหลือคนไร้บ้าน เช่น ทำงานในครัวเป็นต้น นอกจากนี้ยังกล่าวถึง งานในเงามืด (shadow work) เช่น การซื้อขายของมือสอง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นของที่ได้จากการขโมยมา และขายของผิดกฎหมาย เช่น ยาเสพติด ขายบริการทางเพศ รวมถึงขายเลือด อาชีพอื่นๆ ได้แก่ ขอด่าน วนิพก เก็บของเก่า และโจรกรรม

สำหรับวิธีการต่างๆ ในการหาเลี้ยงชีพบนท้องถนนนี้ เป็นประเด็นสำคัญที่ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงทั้งกลุ่มที่มีอาชีพประจำและไม่ประจำว่า พวกเขาสามารถมีชีวิตรอดได้อย่างไร ที่ไม่ใช่การลักขโมยหรือกระทำความผิดกฎหมาย นอกจากนี้ วิธีการหาเลี้ยงชีพแต่ละแบบยังเป็นองค์ประกอบสำคัญในการให้ความหมายแก่ตัวเอง

3) ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนไร้บ้าน ถือเป็นประเด็นที่มีการโต้แย้งมากอีกประเด็นหนึ่ง เพราะคนไร้บ้านมักถูกมองว่าเป็นปัจเจกที่โดดเดี่ยว ไม่มีความสัมพันธ์ทางสังคม สำหรับการศึกษาของสโนว์ และแอนเดอร์สัน (1993:194-197) เขาแสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ของคนไร้บ้านเป็นแบบผสม มีทั้งที่โดดเดี่ยว และที่มีความสัมพันธ์กัน โดยในความสัมพันธ์นั้น มีลักษณะผิวเผิน และไม่แนใจ หรือกล่าวได้ว่า เป็นความสัมพันธ์แบบรู้จักกันง่ายแต่ไม่ยั่งยืน อย่างไรก็ตาม คนไร้บ้านแต่ละแบบก็มีความสัมพันธ์ดังที่กล่าวมานี้ต่างกัน คนที่เข้ามาใหม่ไม่ยากคบหากับคนไร้บ้านที่อยู่มานาน

คนนอกที่เจ็บป่วยทางจิตจะไม่คบค้ากับใครและก็ไม่มีใครอยากคบ ขณะที่คนไร้บ้านประเภทก้ำกึ่งแบบฮิปปี จะมีความเหนียวแน่นในกลุ่มมากที่สุด

4) การกอบกู้ตัวตน (Salvaging the Self) สโนว์และแอนเดอร์สัน (1993 :198,203-208) ย้ำว่า การเป็นคนไร้บ้านไม่ได้หมายความว่าเพียงการเป็นคนที่มีฐานะยากจนที่สุดในสังคมเท่านั้น หากแต่ต้องเผชิญกับข้อสงสัยที่กีดกร่อนตนเองเกี่ยวกับคุณค่าของตนเองและความหมายของการมีชีวิตรอด ข้อสงสัยดังกล่าวจะถูกกระตุ้นในยามที่มีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ต้องเผชิญกับสายตาที่มองด้วยความหวาดระแวง ดูถูก ซึ่งคนไร้บ้านต้องพยายามตอบคำถามให้กับตัวเอง เกี่ยวกับความหมายของการมีชีวิตอยู่

วิธีการที่จะหลบเลี่ยงจากคำถามที่รบกวนจิตใจ มีหลายวิธี ตั้งแต่การแยกตัวออกห่าง พยายามไม่ข้องเกี่ยวกับคนที่มีฐานะดีกว่า แต่ยิ่งแยกตัวออกห่าง ก็จะเป็นการตอกย้ำถึงสถานะที่ต่ำต้อยหรือการเป็นสิ่งแปลกปลอมของตนเอง หรือด้วยวิธีการกล่าวโทษโชคชะตาของตนเองที่ทำให้ต้องกลายมาเป็นคนไร้บ้าน และวิธีการที่พบไม่น้อยก็คือ การดื่มสุราและการใช้สารเสพติด เพื่อสร้างจินตนาการถึงโลกในฝัน รวมถึงวิธีการสร้างระยะห่าง (distance) กับคุณลักษณะบางประเภท เช่น คนที่เพิ่งเป็นคนไร้บ้านจะบอกว่า ตนเองไม่ใช่คนไร้บ้าน หรือ บางคนบอกว่าตนเองไม่ใช่คนขี้เมาเหมือนคนไร้บ้านบางกลุ่ม ในขณะที่กลุ่มคนนอก (outsider) ก็อาจจะยอมรับตัวตนของการเป็นคนนอก และตีความเสียใหม่ว่า เป็นชีวิตอุดมคติที่ไม่ได้ต้องการทรัพย์สิน หรือรับว่าตนเองเป็นคนเพนजरแสวงหา เป็นต้น

5.3 สวัสดิการสังคมที่สอดคล้องกับคนไร้บ้าน

ในงานศึกษาของต่างประเทศ ปฏิเสธไม่ได้ว่า ท้ายที่สุดงานศึกษาเกี่ยวกับคนไร้บ้านจะเชื่อมโยงถึงวิธีการจัดการเพื่อป้องกันและแก้ไขภาวะ ไร้บ้าน โดยเฉพาะการศึกษาว่า เพราะเหตุใดคนไร้บ้านจึงไม่เต็มใจที่จะอยู่ในที่พักพิง (shelter) ซึ่งทางราชการจัดให้ เช่น เอลเลน แบกซ์เตอร์ และ คิม ฮอปเปอร์ (Ellen Baxter and Kim Hopper 1981 อ้างใน Ember and Ember 1990 : 340-341) ตั้งประเด็นว่า หลายคนไม่เข้าใจว่า ทำไมคนไร้บ้าน จึงไม่ยอมอยู่ในที่พักที่ทางราชการจัดให้ จากการสังเกตและสัมภาษณ์คนไร้บ้านจึงอธิบายได้ว่า เพราะมีความรุนแรงผ่านอยู่ในที่พัก โดยเฉพาะที่พักสำหรับผู้ชาย พวกเขาจึงรู้สึกปลอดภัยกว่าถ้าจะนอนอยู่บนท้องถนน แต่สำหรับที่พักที่จัดการโดยองค์การสาธารณกุศล ซึ่งมีความปลอดภัยมากกว่า มีสภาพแวดล้อมที่ดีกว่า ที่พักนี้ก็จะมีคนไร้บ้านจำนวนมากอยากใช้บริการ แต่ก็มีขนาดเล็ก ไม่สามารถรองรับได้เพียงพอ แม้แต่ที่พัก

แบบโรงแรมห้องเดียว (single-room occupancy hotels) ซึ่งควรจะดีกว่า แต่พวกเขาก็รู้สึกถูกรบกวนจากแมลงและคนที่ทำตัวน่ารังเกียจ ห้องน้ำรวมก็สกปรก อนาคต และเป็นอันตราย คล้ายๆกับการอยู่ในที่พักพิง

รวมถึงในบทท้ายของสโนว์และแอนเดอร์สัน (1993 : 304-307) ก็ได้กล่าวถึง ความเปลี่ยนแปลงหลังจากที่เขากลับไปเมืองฮอสตินว่า มีหน่วยงานสนใจเรื่องคนไร้บ้านมากขึ้น มีการสร้างที่พักพิง ที่เรียกว่า บ้านทางผ่าน (transition house) มากขึ้น ซึ่งก็สามารถบรรเทาปัญหาไปได้บางส่วน แต่ก็มีคนไร้บ้านที่ไม่เข้าไปอยู่ เขาบอกว่า การที่อยู่ไม่ใช่แค่มีเสื้อปูนอน แต่หมายถึงการมีที่นอนที่สะอาด

ในประเด็นนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า เนื่องจากการเกิดขึ้นของคนไร้บ้าน เป็นปรากฏการณ์ที่ค่อนข้างใหม่ในการรับรู้ของคนในสังคม และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งกำลังจะหาทาง “จัดการ” กับคนไร้บ้านตามการรับรู้และความเข้าใจของแต่ละบุคคล ในขณะที่ต่างประเทศมีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้มากพอสมควร จึงควรที่จะได้นำบทเรียนเหล่านี้มากล่าวถึงในงานวิทยานิพนธ์นี้ด้วย

กล่าวโดยสรุป แนวทางที่ผู้ศึกษาใช้ในการศึกษานี้ก็คือ การตระหนักว่า “คนไร้บ้าน” มีหลายแบบ หลายประเภท พวกเขามีเส้นทางชีวิตที่ต่างกันก่อนจะมาเป็นคนไร้บ้าน และเมื่อเป็นคนไร้บ้านแล้วก็มีวิถีชีวิตที่หลากหลาย มีกลยุทธ์ต่างๆ กันเพื่อใช้ชีวิตรอดทั้งในเชิงวัฒนธรรมและคุณค่านามธรรม โดยเฉพาะวิธีการหาเลี้ยงชีพซึ่งมีบทบาทสำคัญในการให้ความหมายแก่ตัวตนของตนเอง รวมถึงมีระดับความพึงพอใจในการใช้ชีวิตข้างถนนต่างกัน มีความต้องการความช่วยเหลือในระดับและรูปแบบที่แตกต่างกัน แต่ความหลากหลายนี้ถูกกดทับ ปิดกั้น ด้วยอคติที่รูปแบบเหมารวมว่าพวกเขาเป็นคนที่น่าหวาดระแวง ควรปลิกห่าง เป็นสิ่งสกปรก สมควรถูกควบคุมหรือกำจัด

6. ข้อจำกัดของการศึกษา

1. ข้อจำกัดของผู้ศึกษา ผู้ศึกษายอมรับว่า ไม่สามารถเข้าถึงคนไร้บ้านได้ทุกประเภท กลุ่มที่ผู้ศึกษาไม่ได้สัมผัสด้วยเลยคือกลุ่มที่มีลักษณะวิกฤลชีวิต เจ็บป่วยทางจิต ต่อมาคือ กลุ่มที่มีลักษณะท่าทีก้าวร้าว ระยะแรกผู้ศึกษารู้จักคนไร้บ้านบางกลุ่มที่แม้จะรู้สึกได้ถึงลักษณะก้าวร้าว แต่เมื่อสนทนาด้วยก็ได้รับการตอบรับ แต่ก็ต้องยอมรับด้วยว่า ไม่ใช่ทุกคนที่สามารถเข้าถึง จะมีคนที่ไม่อยากเป็นมิตรด้วย โดยเฉพาะคนที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด จะมีระแวงสูง ต่อมาก็คือ กลุ่มที่ลักษณะซ้ำมาหลายๆ ผู้ศึกษาสัมผัสบ้างแต่ยอมรับว่า ยังไม่ลึกเพียงพอ

2. ข้อจำกัดโดยลักษณะของคนไร้บ้าน เนื่องจากคนไร้บ้านส่วนใหญ่แม้จะมีที่นอนค่อนข้างประจำ แต่ก็ยังมีลักษณะเคลื่อนไหวสูง การยึดติดกับพื้นที่ต่ำ ดังนั้น บางครั้งผู้ศึกษาใช้เวลาสัมพันธนานกว่าจะสนิมสนมคุ้นเคย แต่ต่อมาก็ไม่พบอีกแล้ว ทำให้ผู้ศึกษาสามารถ เสนอ เรื่องราวของพวกเขา ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้เป็นบางคน

3. วิธีชีวิตคนไร้บ้านมีความแตกต่างจากวิถีของชาวชุมชนที่มีที่อยู่ประจำ เพราะในชีวิตประจำวันของพวกเขาจะมีการเคลื่อนไหว และรู้จักกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ทำให้ผู้ศึกษาแม้จะมีพื้นที่ที่ลงประจำ แต่ก็สัมพันธได้เป็นบางคน และอาศัยความสัมพันธ์นั้นติดตามพวกเขาไปตามพื้นที่ต่างๆ เพื่อหวังจะให้เห็นโลกของคนไร้บ้านกว้างกว่าพื้นที่ที่ซ่อนเร้นเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่ได้เสนอคนไร้บ้านในพื้นที่ใดเฉพาะ แต่จะเสนอภาพกว้างควบคู่กับภาพลึก

บทที่ 2

พื้นที่และวิธีการศึกษา

หากใครเป็นผู้ที่สัญจรผ่านย่านสนามหลวงเป็นประจำ ย่อมพบเห็นคนที่อาศัยนั่งหลับนอนในสนามหลวงและบริเวณโดยรอบอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นตามร่มไม้ของต้นมะขาม ที่สวนหย่อมเล็กๆ ตรงข้ามโรงละครแห่งชาติซึ่งมีรถโดยสารประจำทางจอดอยู่หลายสาย หรือ ที่สวนหย่อมวงเวียนกลับรถที่มาจากสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าก็พบคนใช้ชีวิตอยู่ที่นั่นไม่ต่างกัน มากไปกว่านั้น หากเดินลัดเลียบไปตามริมคลองหลอดหลังศาลอาญากรุงเทพฯ ได้ เราจะพบคนเห็นนั่งนอน อยู่เป็นจุดๆ จนถึงปากคลองตลาด

นอกจากพื้นที่สนามหลวง ซึ่งเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปว่ามีคนเร่ร่อนอยู่จำนวนมาก หรือ ตามสถานีขนส่งหมอชิต หัวลำโพง ซึ่งคนทั่วไปคาดคะเนได้ว่า มีคนที่เพิ่งเดินทางจากต่างจังหวัดเพื่อหางานทำในกรุงเทพฯ อาศัยหลับนอน แต่ทว่ายังมีพื้นที่อีกจำนวนมากที่มีคนไร้บ้านใช้เป็นพื้นที่หลับนอน เช่น พื้นที่ใต้ทางด่วน ทั้งที่ถูกรั้วหรือถูกปรับปรุงทำลานจอดรถในเวลากลางวัน แต่ในเวลากลางคืนก็ถูกใช้เป็นพื้นที่หลับนอนสำหรับคนที่ไม่มีบ้านจะกลับ มากไปกว่านั้นคนไร้บ้านยังปรากฏให้เห็นชัดเจน ตามใต้สะพานข้ามสี่แยก เช่น สามย่าน ประตูนํ้า ดินแดง บางพื้นที่อาจมีคนนอนมากหลายสิบคน เช่น วงเวียน 22 กรกฎาคม สะพานพุทธ บางพื้นที่อาจมีคนนอนแค่ 1 – 5 คน เช่น สามย่าน เป็นต้น

ในบรรดาสถานที่ต่างๆ ข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ที่ให้ผู้ศึกษา ได้เรียนรู้เพื่อที่จะทำความเข้าใจวิถีชีวิตของพวกเขา โดยการศึกษาให้ผู้ศึกษาไม่ได้เลือกผูกติดกับพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งโดยเฉพาะเหมือนการศึกษาชุมชนที่มักเลือกศึกษาชุมชนหนึ่งเป็นกรณีศึกษา เพราะชีวิตของพวกเขาค่อนข้างมีการเคลื่อนไหว ไม่ผูกติดกับพื้นที่ แม้จะมีคนไร้บ้านบางกลุ่มที่ผูกติดกับพื้นที่ แต่ผู้ศึกษาเกรงว่า ถ้าผูกติดกับพื้นที่เฉพาะ กับคนกลุ่มเล็กๆ ก็อาจจะทำให้พลาดที่จะได้รู้จักคนไร้บ้านอีกจำนวนมาก ดังนั้นผู้ศึกษาจึงเลือกที่จะใช้วิธีการ ผูกกับ “คน” มากกว่าผูกกับพื้นที่ และก็พบว่าด้วยการไปหลายๆ ที่ช่วยให้ผู้ศึกษาทำความเข้าใจรูปแบบวิธีการดำเนินชีวิต ที่หลากหลายของคนไร้บ้าน แต่การศึกษแบบนี้ แม้จะให้ภาพกว้างหลากหลาย แต่ก็มีข้อจำกัด ทำให้ขาดความลึกในพื้นที่ที่เฉพาะเจาะจง

สำหรับวิธีการศึกษาเป็นการศึกษาภาคสนามเป็นหลัก ด้วยกระบวนการวิธีเฉพาะของสาขามานุษยวิทยาที่เรียกว่า การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participation observation) หมายถึงการใช้ชีวิตร่วมกับสังคมที่ต้องการศึกษา เป็นระยะเวลาสั้นเพื่อทำความเข้าใจวัฒนธรรมและวิถีคิด

ของคนในสังคมนั้น ในทางมานุษยวิทยา กระบวนการและวิธีการรวบรวมข้อมูลมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อผลการศึกษา ต่อการทำความเข้าใจสังคมของผู้ถูกศึกษา เพราะข้อมูลที่ได้รับไม่ได้มาจากแบบสอบถาม หรือการสัมภาษณ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเท่านั้น หากต้องอาศัยการตีความปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในภาคสนามด้วย

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงขอกล่าวถึงกระบวนการวิธีการเข้าถึงกลุ่มคนไร้บ้าน ซึ่งผู้ศึกษายอมรับว่าตัวเองยังไม่ได้แยกตัวออกจากสังคมเก่า และไปใช้ชีวิตหลบซ่อนร่วมกับพวกเขาในที่สาธารณะอย่างต่อเนื่อง ดังจารีตของนักมานุษยวิทยายุคเริ่มแรก ผู้ศึกษายังใช้ชีวิตข้ามไปข้ามมาระหว่างโลกของผู้ศึกษาซึ่งเป็นคนมีบ้านกับโลกของพวกเขาซึ่งเป็นคนไร้บ้าน อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาก็ไม่ได้ใช้วิธีการไปพบเพื่อสัมภาษณ์พวกเขาเท่านั้น แต่ต้องใช้กระบวนการที่ทำให้คนไร้บ้าน “ยอมรับ” ผู้ศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมของพวกเขา และพร้อมจะ “เปิดเผย” ข้อมูลหรือตัวตนของพวกเขา ซึ่งจะขอกล่าวถึงควบคู่กับพื้นที่ และระยะเวลาที่ผู้ศึกษาทำการศึกษา ดังนี้

1. เลียบเคียงไปหาคนไร้บ้าน

เดือนเมษายน ปี 2544 เป็นครั้งแรกที่ผู้ศึกษาและเพื่อนเริ่มเข้าไปหาคนไร้บ้าน แน่นอนว่าพื้นที่แรกที่นึกถึงคนไร้บ้านก็คือ สนามหลวง ระยะแรก ผู้ศึกษายังไม่ได้ศึกษาคนไร้บ้านโดยตรง ใช้วิธีการเลียบเคียงถามจากแม่ค้าขายน้ำ และผู้ให้บริการเช่าเสื้อ ถามถึงคนที่มานอนสนามหลวงว่าเป็นเช่นไร สิ่งแรกที่ได้เรียนรู้ก็คือ กองเสื้อเรียกคนเร่ร่อนเชิงเหยียดหยามว่า “พวกผี”

ถือเป็นช่วงเวลาเริ่มต้นที่ไม่ดีนัก เนื่องจากเป็นช่วงที่เขตพระนครเริ่มกวาดขับไล่ให้คนเร่ร่อนนอนสนามหลวง โดยประสานกรมประชาสัมพันธ์ให้มารับคนไร้บ้านขึ้นรถไปที่สถานแรกรับคนไร้ที่พึ่งปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี บางคนอาจได้รับการปล่อยตัว บางคนอาจถูกส่งต่อไปยังสถานสงเคราะห์คนไร้ที่พึ่งธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี คนไร้บ้านส่วนใหญ่ไม่ชอบการอยู่สถานสงเคราะห์พวกเขาจึงหลบไปอยู่ที่อื่น ผู้ศึกษาจึงพบคนไร้บ้านไม่มาก

ผู้ศึกษาได้ทดลองนอนเพื่อจะสังเกตการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์เวลาประมาณ 03.00 น. เจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์จะมาพร้อมกับรถ 6 ล้อ พร้อมเจ้าหน้าที่เทศกิจ และเจ้าหน้าที่ตำรวจ จะปลุกคนที่นอนโดยสังเกตคนที่นอนด้วยกระดาษพลาสติก มีกระเป๋าสีเหลืองลักษณะภายนอกบอกว่าเป็น “คนเร่ร่อน” ส่วนผู้ศึกษาซึ่งเช่าเสื้อนอนในราคาคืนละ 20 บาท รอดตัว เพราะไม่ใช่คนเร่ร่อน การเช่าเสื้อแสดงว่า มีสถานะดีกว่าคนเร่ร่อน โดยคนให้เช่าเสื้อจะปลุกให้ลุกนั่ง เพื่อบ่งบอกว่า มานั่งเล่น ไม่ได้เป็นคนเร่ร่อน

เมื่อคนที่อยู่สนามหลวงมีไม่มาก ผู้ศึกษาจึงเลี้ยวไปทดลองคุยกับคนที่อยู่ริมคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) ช่วงตรงข้ามกระทรวงมหาดไทย เพราะช่วงต้นของคลองหลอดจะมีคนมาก และก็แยกยากระหว่างคนขายบริการทางเพศที่มีบ้าน กับคนไม่มีบ้าน กลุ่มคนที่นี่เป็นกลุ่มที่อยู่ประจำ ไม่มีเจ้าหน้าที่ส่งเคราะห์ไปรบกวน เพียงแต่ยุ่งมาก ผู้ศึกษาได้รับการสนทนาตอบรับด้วยดี ทำให้ค่อยมั่นใจขึ้น และเริ่มมองหาคนไร้บ้านตามจุดต่างๆ

ระยะแรกของการศึกษา แม้ผู้ศึกษาจะมีความตั้งใจ และสนใจอย่างเต็มที่ในการศึกษาคนไร้บ้าน แต่ก็ต้องยอมรับว่า ผู้ศึกษามีความรู้สึกไม่ต่างจากคนอื่นที่ไม่เคยสัมผัสกับคนไร้บ้าน นั่นคือ มีความรู้สึกหวั่นใจในการเข้าไปคุย กลัวว่าเขาจะยอมคุยด้วยหรือไม่ หรือจะถูกตวาดกลับมา ฯลฯ แต่ในใจก็อยากศึกษาพวกเขา จึงเป็นความรู้สึกกลัวๆ กลัวๆ ค่อยๆ เลียบเคียงเฉียดเข้าไปใกล้ๆ พอให้คุ้นเคยก่อนแล้วจึงแนะนำตัวขอคุยด้วย

วันแรกที่ผู้ศึกษากับเพื่อนเดินผ่านเข้าที่สวนหย่อมตรงข้ามโรงละครแห่งชาติ คนสนามหลวงเรียกที่นี่ว่า เจดีย์ขาว แต่ชื่อที่เป็นทางการคือ อนุสาวรีย์ทหารอาสา ที่ด้านหนึ่งของสวนหย่อม มีกลุ่มคนหนุ่มนั่งอยู่ 5-6 คน มีวัยรุ่นทั้งชายและหญิง 3-4 คน ถัดไปเป็นคนเก็บของเก่า 4-5 คน เมื่อเดินเข้าไปตามทางเท้าในสวน และลอบมองกลุ่มคนที่นั่งอยู่ ก็มีเสียงตะโกนจากคนในกลุ่มออกมาว่า “มออะไร มีอะไรก็มาเข้ามาสิ ไม่ต้องกลัวหรอกนะ ไม่กั๊ดหรอก จดๆ จ้องๆ อย่างนั้นมันจะรู้เรื่องได้ยังไง มาทำอะไร”

เป็นคำทักทายที่ถือว่าเป็นมิตรพอสมควรสำหรับการเริ่มต้น ผู้ศึกษาจึงเข้าไปนั่งคุย แต่นั่งได้สักพักก็เกิดมีการวิวาทเรื่องหญิงสาวคนหนึ่ง แต่พวกเขาก็สามารถปรามกันก่อนจะถึงขั้นลงไม้ลงมือ ส่วนผู้ศึกษาและเพื่อนนั่งอยู่เฉยๆ โดยพี่คนที่ชวนเข้ามาคุยบอกว่า “ไม่มีอะไรหรอก นั่งไปเถอะ เขาทะเลาะกันก็เรื่องของเขา เราไม่เกี่ยว”

อีกครั้งหนึ่งที่ผู้ศึกษาใช้วิธีการเลียบๆ เคียงๆ คือ ที่ได้ทางสะพานข้ามแยกพระราม 4 – อังรีดุนันต์หน้าสถานเสาวภา ที่นั่นมีคนหาของเก่าจอดรถเข็นอยู่ประจำ 4-5 คน ผู้ศึกษาข้ามถนนเดินเฉียดเข้าไปใต้สะพาน ก็พอดีถูกสุนัขเห่า เป็นสุนัขที่มีผู้เลี้ยงเอาไว้ เจ้าของซึ่งเป็นผู้หญิง จึงตะโกนห้ามสุนัขไม่ให้เห่า และก็บอกว่า “เดินไปเถอะหมาไม่กั๊ดหรอก”

เมื่อสบตากันผู้ศึกษายิ้ม และก็ได้เห็นสายตาที่เป็นมิตรตอบรับ เป็นการเข้าทางของตัวผู้ศึกษาที่อยากจะคุยด้วยอยู่แล้ว เธอเป็นผู้หญิงอายุอย่างสี่สิบ รูปร่างอ้วน มีอาชีพเก็บของเก่าย่านถนนสีลม - พัฒน์พงษ์ เมื่อไม่เต็มเหล้า จึงมีรายได้มากพอที่จะส่งเงินกลับไปต่างจังหวัด อาจกล่าวได้ว่าเป็นคนไร้บ้านที่มีความสุขที่สุดในบรรดาคนทั้งหมดที่ผู้ศึกษารู้จัก นอกจากนี้ ยังเชื้อเพื่อนกระต๊ากน้ำให้ผู้ศึกษาดื่มอีกด้วย เมื่อผู้ศึกษาปฏิเสธอย่างสุภาพ โดยบอกว่ามีแล้ว พร้อมหยิบเอาขวดน้ำที่พกติดตัวออกมาจากกระเป๋า พี่ผู้หญิงคนนี้จึงพูดว่า “ประหยัดจัง พกขวดน้ำด้วย แต่กินน้ำนี่สิ น้ำเย็นนะ”

ขณะนั้นผู้ศึกษา ยังไม่เข้าใจความหมายของการกินน้ำจากกระดิก มาเข้าใจความหมายก็คราวได้พบกับคนเก็บของเก่าที่ดูจากภายนอกก็รู้ว่า เป็น “พวกชีเมา” เขาแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าสกปรก เนื้อตัวไม่ได้อาบน้ำ แต่สนใจยื่นฟังชาวสลัมชุมนุมเรียกร้องกรณีการรื้อย้ายชุมชนได้สะพาน ที่หน้าอาคารศรีจุลทรัพย์ อันเป็นที่ตั้งของสำนักพัฒนาชุมชน กรุงเทพมหานคร ผู้ศึกษาจึงหันไปทักทาย และขอไปพบกับกลุ่มเพื่อนของเขาที่กำลังตั้งวงกินเหล้าอยู่ใต้ทางด่วน การเข้าร่วมวงราบรื่นดี เขาเล่าว่า เคยทำงานทาสี แต่เศรษฐกิจไม่ดี ตกงาน จึงต้องมาเก็บของเก่า พร้อมกับยื่นแก้วเหล้าที่ยกเวียนกันมาจนถึงคิวของผู้ศึกษา เมื่อผู้ศึกษาปฏิเสธว่า ไม่กินเหล้า เขาก็ไม่เคຍั่นเคຍย แต่ยื่นกระดิกน้ำให้แทน พร้อมพูดว่า “ พี่ไม่กินเหล้าก็ไม่เป็นไรครับ แต่ถ้าพี่ไม่รังเกียจพวกผม กินน้ำของผมหน่อยครับ” เป็นคำเชื้อเชิญที่ทักทายที่สุด ผู้ศึกษารับน้ำมาดื่ม หลังจากนั้นคุยกันสักพัก ก่อนขอตัวจากมาด้วยสัมพันธภาพที่ดี พวกเขาจึงทักทายว่า วันหลังมานั่งคุยกันอีก

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาจำเป็นต้องบอกว่า ไม่ใช่คนไร้บ้านทุกคนที่ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงได้ มีบางคนที่มีลักษณะท่าทีก้าวร้าว ไม่มีท่าทีที่เป็นมิตร ก็ต้องยอมรับว่าเป็นผู้ที่ผู้ศึกษา “ขยาด” ไม่เข้าไปพูดคุยด้วย

หลังจากใช้เวลาไปกับการตระเวนดูคนไร้บ้านตามจุดต่างๆ เช่น ที่ใต้ทางแยกดินแดง อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ใต้ทางด่วนช่วงถนนพระราม 4 วงเวียน 22 กรกฎาคม บริเวณรอบหัวลำโพง ประมาณเดือนพฤษภาคม 2544 ผู้ศึกษาก็เริ่มกลับมาตั้งหลักที่สนามหลวง ซึ่งการกวาดขันจากเจ้าหน้าที่น้อยลง คนเริ่มกลับมานอน คราวนี้กล้าที่จะเข้าไปทักทายกับพวกเขา ไม่ต้องเลียบเคียงเหมือนแต่ก่อน

2. จังหวะและช่วงเวลาในการเข้าหาคนไร้บ้าน

พื้นที่แรกที่ผู้ศึกษาเริ่มเดินหาและเข้าไปคุยกับคนไร้บ้าน ก็คือที่สนามหลวง โจทย์สำคัญสำหรับการเข้าพูดคุยก็คือ จะแยกระหว่างคนไร้บ้าน กับคนที่มานั่งเล่นได้อย่างไร ในการศึกษาของต่างประเทศ เพื่อให้แน่ใจว่า คนที่คุยด้วยเป็นคนไร้บ้านจริง จะไปพูดคุยด้วยเมื่อหลังเที่ยงคืนที่คนกลุ่มนี้หลับแล้ว และปลุกขึ้นมาคุย โดยป้องกันไม่ให้ถูกตอบโต้กลับด้วยการใช้ตำรวจเป็นผู้ช่วย (Rossi 1989 : 226-229) แต่วิธีการนี้คงไม่เหมาะสำหรับการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา

วิธีการที่ผู้ศึกษาใช้ก็คือ เลือกเวลาพูดคุยในช่วงก่อนเข้านอน จะสังเกตคนที่กำลังเตรียมตัวนอน ช่วงระหว่างเวลา 18.00 น. – 21.00 น. โดยสังเกตจากคนที่มีการเป่าลมหายใจ แต่การคุยในเวลาค่ำหลัง 6 โมงเย็นนี้ทำให้มีเวลาคุยได้น้อย ก็จะถึงเวลานอน ดังนั้นร่นเวลาให้เร็วขึ้น จะเริ่มตั้งแต่

เวลาประมาณ 4-5 โมงเย็น อาศัยนั่งตามร่มมะขาม ด้านกรมประชาสัมพันธ์เก่า จะมีคนนั่งพักผ่อน พัก คนเดียวบ้าง เป็นกลุ่มบ้าง ซึ่งจะสังเกตจากกระเป๋า การกินข้าวจากถุงที่ขอมมาจากวัด ก็คาดเดาได้ว่า เป็นคนไม่มีบ้าน ไม่ใช่คนมานั่งเล่น จะนั่งอยู่สักพักก็ลุกไปไหน พอดูคุ้นเคยกับความรู้สึก ว่าไม่ใช่คนบ้า คนดูอะไร ก็ขยับเข้าไปแนะนำตัวขอนั่งคุย

ในการพบกันครั้งแรก ผู้ศึกษาจะแนะนำตัวอย่างสุภาพว่า “ ไม่มีอะไรหรอกครับ ขอนั่งคุยด้วยหน่อยครับ ...ผมเป็นนักศึกษา อยากจะมาศึกษาชีวิตของคนที่อยู่แถวนี้ ฟังนอนแถวนี้รู้เปล่าครับ”

แน่นอนว่าคำตอบที่ได้รับจะกระจัดกระจายไปหลายทิศทาง แต่ส่วนใหญ่จะระแวงผู้ศึกษาจึงให้ข้อมูลเป็นการปกป้องตัวเอง “เปล่า มานั่งเล่นเฉยๆ เดี๋ยวก็จะไปแล้ว” บางคนก็บอกว่า “มารอญาติ รอราน” หรือ คนที่มีสัมภาระมากหน่อยก็จะบอกว่า “เพิ่งมาจากต่างจังหวัด มาสักวันสองวันเดียวจะไปแล้ว” บางคนก็ยอมรับว่า เป็นคนไม่มีบ้านด้วยเหตุผลต่างๆ เช่น เข้ากับญาติพี่น้องไม่ได้ บ้าง เบื่อไม่ชอบทำงานบ้าง ถ้าเป็นคนแก่ก็จะยอมรับง่ายว่า อายุมากแล้ว ทำงานไม่ไหว ก็ต้องเก็บของเก่า บางคนที่รำคาญมากก็จะตัดบทเลยว่า “ มาหาของเก่าเล่นๆ มีคอนโดอยู่ฝั่งปิ่นเกล้า เดี๋ยวก็จะกลับแล้ว” ถ้าเจอสถานการณ์แบบนี้ก็ยิ้มไว้ก่อน

เมื่อเราเดินเข้าไปคุยกับคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง คนอื่นๆ ก็จะสังเกตเห็น และมีข้อสงสัยอยู่ในใจว่า มาคุยอะไร ซึ่งก็เป็นจังหวะที่เราจะตอบข้อสงสัยของแต่ละคน

ส่วนใหญ่ในการพูดคุยครั้งแรกจะสนทนาเรื่องวิถีความเป็นอยู่ งานที่ทำทั้งในอดีตและปัจจุบัน บ้านเดิม การใช้ชีวิต ที่หลับที่นอน ห้องน้ำ และสังคมเพื่อนฝูง ฯลฯ การพูดคุยครั้งแรก จะไม่กังวลเรื่องข้อมูลว่าจะตรงหรือไม่ตรงกับความเป็นจริง เพียงแต่ให้การพูดคุยดำเนินไปได้เท่านั้น พยายามบอกพวกเขาว่า เรามีทัศนคติไม่รังเกียจพวกเขา เช่นบอกว่า

“อยากจะรู้ว่าคนที่นอนที่อย่างนี้ ทำไม่ถึงต้องมานอน และหากินกันยังไง คนทั่วไปเขามักจะมองคนที่นอนในที่อย่างนี้ไม่ค่อยดี แต่ผมคิดว่า คงจะไม่ใช่ว่าทั้งหมด จะได้เอาเรื่องที่เรากำลังต้องมานอนในที่อย่างนี้ให้คนอื่นเขาเข้าใจเราบ้าง มองเราในแง่ดีบ้าง ”

หลังจากนั้นก็มาขอให้เขาเห็นหน้าบ่อยขึ้น พกบุหรี่ปื้อพวกเขาบ้าง ถ้ามีคนขายข้าวกล่องๆ ละ 10 บาท ผ่านมา เราก็แสดงน้ำใจว่ากินข้าวหรือยัง บางคนก็บอกว่ายัง ยินดีรับอาหารถ้าเราจะซื้อเลี้ยง บางคนอาจจะถือตัวหน่อยว่า ไม่ต้อง เขาไม่ลำบาก แต่ผู้ศึกษาก็จะไม่เน้นการซื้ออาหารเลี้ยง ถ้าเป็นน้ำหรือบุหรี่ปื้อ จะเหมาะสมกว่า ถ้าสร้างความเคยชินว่า มาคุยแล้วต้องเลี้ยงข้าว ก็จะเป็นภาระมากเกินไปเพราะต้องพบกับคนจำนวนมาก

3. ผู้ศึกษาที่น่าหวัหวัระแวง

เนื่องจากคนไร้บ้านเป็นกลุ่มคนที่แทบจะไม่มี “คนแปลกหน้า” เข้าไปพูดคุยกับพวกเขา ถ้าจะมีใครข้องเกี่ยว ก็จะเป็นลักษณะคนผ่านทาง เห็นแล้วสงสารยื่นสิ่งของหรือเงินให้ แต่มีน้อยที่จะเข้าไปพูดคุยอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ประสบการณ์ในชีวิตของพวกเขาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่รัฐ ยิ่งเป็นประสบการณ์ที่ต้องระวังตัว เช่นอาจถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจค้นตัวว่าต้องสงสัย ถูกเจ้าหน้าที่กรมประชาสงเคราะห์นำส่งสถานสงเคราะห์ โดยที่พวกเขาไม่สมัครใจ บางครั้งอาจถูกเจ้าหน้าที่เทศกิจ มาเก็บของไปทิ้ง โดยเฉพาะหากตากเสื้อผ้าตามสวนหย่อม ดังนั้นประสบการณ์กับเจ้าหน้าที่รัฐจึงเป็นด้านลบมากกว่าด้านบวก พวกเขามีประสบการณ์ด้านบวก ก็กับองค์การสาธารณกุศล เช่น ตามหน่วยงานหรือมูลนิธิที่มีการเลี้ยงอาหารฟรี แจกข้าวสาร หรือให้เงิน

งานศึกษาของ วันดี กริชอนันต์ ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับเด็กเร่ร่อน วันดีเข้าพื้นที่โดยการแนะนำของครูจากมูลนิธิสร้างสรรค์เด็ก ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเด็กอยู่แล้ว แต่เมื่อวันดี เริ่มลงสนามเดี่ยวโดยไม่มีครูที่เด็กคุ้นเคย ไปด้วย ก็ถูกระแวงจากเด็ก (วันดี กริชอนันต์ 2544 : 29-30) ดังนั้นเมื่อผู้ศึกษาซึ่งเป็นคนแปลกหน้า เข้าไปพูดคุยกับพวกเขา และบอกว่าจะมาเรียนรู้ชีวิตของพวกเขา ขอมาเจอเขาบ่อยๆ มาคลุกคลีด้วย จึงไม่ใช่แค่เรื่องแปลกหรือเข้าใจยากเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องที่น่าหวัหวัระแวงอย่างยิ่งว่า ผู้ศึกษามีจุดประสงค์ที่แท้จริงคืออะไร

หลังจากพูดคุยประมาณ 1 สัปดาห์ ผู้ศึกษาก็เริ่มเข้าใจว่า การให้ข้อมูลไม่ได้อยู่ที่การแนะนำตัวว่าเราเป็นใคร แต่อยู่ที่การ “ถูก” คนไร้บ้านให้ความหมายว่า เราเป็นใคร และการให้ความหมายแต่ละแบบ ก็ทำให้เขามีปฏิสัมพันธ์กับผู้ศึกษาต่างกันออกไป แม้ในพื้นที่เดียวกัน แต่ละคนก็อาจเข้าใจผู้ศึกษาไปคนละแบบก็ได้

การถูกให้ความหมายโดยคนไร้บ้าน ซึ่งนอกจากจะเป็นอุปสรรคต่อการให้ข้อมูล แล้วยังอาจเป็นอันตรายต่อผู้ศึกษาด้วยก็คือ การถูกระแวงว่าเป็น “สก็อต” หรือ “นิ้ว” กับการถูกเข้าใจว่าเป็น “สงเคราะห์”

“สก็อต” หมายถึง ตำรวจนอกเครื่องแบบที่เป็นฝ่ายสืบสวนของสถานีตำรวจท้องที่ ที่จะมาสอดส่องดูคนที่มีความผิดที่นำส่งสงสัยว่าจะเป็นพวกมิจฉาชีพ พวกจำหน่ายยาเสพติด

ครั้งหนึ่งผู้ศึกษาไปตามลงคนหนึ่งถึงพี่คนไร้บ้าน พอกลับหลัง ลงคนดังกล่าวก็พูดกับคนไร้บ้านคนอื่นว่า “ ไอ้...มันต้องไปทำอะไรมา สก็อตถึงได้มาตามหาตัวมัน”

อีกครั้งหนึ่งผู้ศึกษาเดินกับพี่ที่เป็นคนไร้บ้าน เข้าไปตีกรังใกล้ๆ กับวัดบวรนิเวศน์ ที่นั่นมีคนไร้บ้านอยู่ วัยรุ่นสองสามมีภรรยาที่มีอาชีพเก็บของเก่า ถ้ามพี่คนไร้บ้านด้วยความตื่นตระหนกว่า “ มีอะไรหรือพี่ ทำไมสก็อตมา สก็อตมาหาใครหรือ”

อย่างไรก็ตาม ด้วยบุคลิกของผู้ศึกษา ที่เป็นคนท่วงทำนองสุภาพ และไม่ได้แต่งกายดีเมื่อลงภาคสนาม ผู้ศึกษา จึงไม่ค่อยถูกให้ความหมายไปในทางนี้ ครั้งที่ผู้ศึกษาถูกเข้าใจว่าเป็นสก็อต เพราะวันนั้นผู้ศึกษาใส่รองเท้าผ้าใบสวมเสื้อเชิ้ตที่ค่อนข้างสะอาด

การถูกให้ความหมายอีกแบบที่คล้ายกับเป็นสก็อต คือการถูกเข้าใจว่าเป็น “นิว” ซึ่งหมายถึง คนที่เป็นสายให้ตำรวจ มีหน้าที่ชี้เป้าว่า ใครทำผิดกฎหมาย ครั้งหนึ่งผู้ศึกษาลงไปพูดคุยกับคนไร่บ้านในพื้นที่ได้สะพานพุทธ ซึ่งมีสภาพค่อนข้างปิด เมื่อผู้ศึกษาถามถึงคนไร่บ้านคนอื่นๆ ที่กระจายกันนอน หนุ่มวัยรุ่นคนหนึ่งเหมือนออกอาการร้อนรนตะโกนถามเสียงดังมาทางผู้ศึกษาว่า “อยากรู้อะไร มาถามผมสิ ไม่ต้องไปตามไอนั้นหรอก เดี่ยวมันตอบผิดตอบถูก... มึงอย่าฟ้องแก่มากนักมึง กูก็เด็ก ตำรวจเหมือนกัน” นั่นเพราะเขาเกรงว่าผู้ศึกษาเป็นนิวที่มาดูว่าใครจำหน่ายยาเสพติด

หรือระยะหลังที่ผู้ศึกษาไปคลุกคลีกับคนเก็บของเก่าได้ทางด่วน โดยที่คนหนึ่งทราบว่าเป็นผู้ศึกษาเป็นนักศึกษาปริญญาโท แต่อีกคนหนึ่งไม่ทราบสถานะของผู้ศึกษา เมื่อผู้ศึกษา ถามถึงคนเก็บของเก่าที่อยู่ “ปากล้วย” ได้ทางด่วนห่างออกไป และอยากให้นำเข้าไปลง และถามว่า “จริงหรือว่าเขาว่า ปากล้วยมีม้าเยอะ” ที่ผู้นี้ตอบผู้ศึกษาว่าด้วยท่าทีกระชับไม่ยอมให้คนอื่นได้ยิ่งว่า “อันนี้ผมก็ไม่รู้ละ แต่ถ้าจะมาสืบเรื่องนี้ ผมพาเข้าไปได้ แต่เรื่องอย่างนี้ต้องสืบเอาเอง และก็เอาตัวรอดเอง ผมไม่รับประกัน”

การถูกนิยามว่าเป็นนิว ไม่เป็นผลดีและไม่ปลอดภัยอย่างยิ่งต่อผู้ศึกษา เพราะจะถูกระแวงอย่างมากจากกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องผิดกฎหมาย ซึ่งโดยมากเป็นเรื่องยาเสพติด และอาจถูกทำร้ายได้ พวกเขาจะกลัวสก็อต เพราะสก็อตมีอำนาจตามกฎหมาย แต่พวกเขาจะเกลียด “นิว” เพราะนิวก็มีสถานะคล้ายๆ กับพวกเขาแต่รับใช้ตำรวจ หักหลังเพื่อน การถูกระแวงว่าเป็นนิว ทำให้ผู้ศึกษาต้องระวังในการถามถึงคนโน้นคนนี้ เพราะจะทำให้คนถูกถามถึงระแวง และวิธีการที่ดีที่สุดคือ ถ้ามีคนอื่นที่เราไม่เคยคุยด้วย กำลังสงสัยว่าเราเป็นใคร จำเป็นต้องรีบทำความเข้าใจให้ถูกต้อง มิเช่นนั้นความเข้าใจผิดอาจขยายวงกว้างออกไป

สำหรับ “สงเคราะห์” เป็นคำเรียก เจ้าหน้าที่กรมประชาสงเคราะห์ ซึ่งคนไร่บ้านทั่วไปกลัว โดยเฉพาะคนที่ไม่มีอาชีพประจำ สาเหตุที่ต้องหนีพวกสงเคราะห์ เพราะเจ้าหน้าที่กรมประชาสงเคราะห์จะมาพร้อมกับรถกระบะ 6 ล้อ ล้อมลูกกรงเพื่อ “กวาดล้าง” “คนเร่ร่อนจรจัด” เข้าไปอยู่ในสถานสงเคราะห์ซึ่งว่ากันว่า เหมือนกับติดคุก ไม่มีอิสระ ออกไปไหนมาไหนไม่ได้ และที่แย่กว่าในคุกเพราะต้องอยู่ปนกับคนที่สติไม่ดี หรือเรียกกันว่า “พวกรวู้” เพราะ “ยิ่งไปอยู่ปนกับพวกรวู้ก็จะได้รู้ตามไปด้วย เดี่ยวไอนั้นพูดคนเดียว ไอนี้พูดกับต้นไม้”

ผู้ศึกษาถูกระแวงไปในทางนี้มาก เนื่องจากช่วงเดือนที่ผู้ศึกษาเริ่มลงพื้นที่สนามหลวง คือเดือนพฤษภาคม 2544 เพิ่งผ่านพ้นจากช่วงที่เขตพระนครประสานเจ้าหน้าที่กรมประชาสงเคราะห์ให้

มารับตัวผู้ที่นอนสนามหลวง ดังนั้น คนไร่บ้านจึงเกรงว่า ผู้ศึกษาเป็นฝ่ายสืบประวัติ มาดูว่าใครเป็นคนจัด ใครสมควรถูกจับ

ดังนั้นผู้ศึกษาจึงต้องบอกนิยามของตัวตนให้ชัดเมื่อเริ่มเข้าไปคุยกับพวกเขาว่า “ผมไม่ใช่สงเคราะห์หรือครับ” และเริ่มต้นด้วยการรับฟังว่า “ทำไมเขาถึงกลัวสงเคราะห์กันหรือ” ซึ่งแน่นอนว่าลำพังการพูดปากเปล่าไม่ได้สร้างความไว้วางใจขึ้นทันที

4. กลมกลืนไปกับคนไร่บ้าน

ความหมายที่ผู้ศึกษาให้กับตัวเองในการพูดคุยกับพวกเขาก็คือ การเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มาศึกษาเพื่อเข้าใจวิถีชีวิตของพวกเขา ส่วนใหญ่จะแสดงออกมาไม่เห็นประโยชน์ว่ามาศึกษาเรื่องคนเร่ร่อนแล้วจะได้อะไร บางคนก็รำคาญ ที่จะมานั่งมาถามเขา และก็ได้ประโยชน์ที่จะคบหากับนักศึกษา แต่ก็มีบางคนที่รู้สึกดีที่มีคนซึ่งไม่ใช่คนไร่บ้านมาพูดคุยกับพวกเขา ไม่รังเกียจพวกเขา หลังจากการพูดครั้งแรกดำเนินไปสักพัก เราก็ขอตัวแต่จะถามต่อว่า จะเจอกันอีกได้ที่ไหน ยังนอนอยู่สนามหลวงหรือไม่ ซึ่งก็ทำให้พวกเขารู้สึกแปลกที่มากคุยกับเขาอย่างต่อเนื่องไม่ใช่คุยครั้งเดียวแล้วหายไป

น้องผู้หญิงคนหนึ่ง เธอเป็นผู้หญิงขายบริการอายุไม่เกิน 20 ปี ถือเป็นคนหน้าตาดีคนหนึ่ง ร่าเริงและคุยเก่ง ครั้งแรกเธอให้ข้อมูลอย่างสนุกสนาน วันต่อมาก็พบผู้ศึกษาอีก เธอถามว่า “มาอีกแล้วหรือพี่ จะมาถามอะไรอีก เมื่อวานนี้บอกไปหมดแล้ว ... พี่ก็มาแต่มาถาม ไม่เคยเที่ยวบ้าง เที่ยวหนูบ้างสิ วันนี้ยังไม่ได้แชกเลย”

อย่างไรก็ตาม อุปสรรคสำคัญก็คือ ผู้ศึกษาจะถูกเข้าใจว่าเป็นสงเคราะห์ ดังนั้นผู้ศึกษาจึงต้องใช้ชีวิตคลุกคลีและกลมกลืนกับพวกเขา ซึ่งมีหลายรูปแบบ คือ

1) ไปกินข้าวตามสถานสงเคราะห์ วิธีการยังชีพแบบหนึ่งของคนไร่บ้าน คือการไปกินอาหารตามสถานสงเคราะห์ สถานที่หนึ่งที่ทุกคนสามารถไปกินข้าวฟรีทุกวันตั้งแต่วันจันทร์-ศุกร์ โดยจะมีการเลี้ยงอาหาร 1 มื้อ เวลา 11.00 น. คือที่สภาสังคมสงเคราะห์ แยกตึกชัย ถนนพระราม 5 ครั้งแรกที่ผู้ศึกษาไปกินข้าว ยังไม่เคยรู้จักใคร การไปครั้งแรกก็จะมีคนเก่าแนะนำว่าต้องไปปรับบัตรทางไหน และต่อคิวที่ไหน ถ้ามากินข้าวที่นี่ จะไม่ถูกระแวงว่าเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ ต่อมาเมื่อผู้ศึกษารู้จักคนไร่บ้านจากที่อื่น การมาพบกันนั้นก็ทำให้เริ่มเข้ากลุ่มกับพวกเขาได้

นำคนหนึ่งเล่าให้ฟังว่า เขาบอกเพื่อนว่า ผู้ศึกษาเป็นนักศึกษาเป็นคนมีบ้านไม่ใช่คนเร่ร่อน แต่เพื่อนคนนั้นไม่เชื่อตอบกลับว่า “ไม่เห็นมันจะมีอะไร ก็เห็นมันกินข้าวสงเคราะห์เหมือนกับทุกวัน”

นอกจากที่สภาสังคมสงเคราะห์แล้ว ยังมีที่โบสถ์ซีกข์ ย่านพาหุรัด โดยเลี้ยงอาหารมื้อเช้า เวลา 8.30 น. ทำการเลี้ยงอาหารมานานประมาณ 2 ปี เพิ่งยุติเมื่อต้นเดือนธันวาคม 2545

2) ไปร่วมทำงานด้วย อาชีพของคนไร้บ้านที่ผู้ศึกษาพบเป็นกลุ่มใหญ่คือ คนหาของเก่า ทั้งประเภทที่ใช้กระสอบคุ้ยถังขยะ (เรียกว่าพวกขานตาโครส) และที่มีรถเข็น กับอาชีพเร่ขายของตามงานวัด ตามเวทีดนตรีลูกทุ่ง คือขายกระดาษพลาสติกปูนั่ง กับอาชีพขายลูกโป่งที่บิดประกอบเป็นตัวหนอน

เมื่อผู้ศึกษาค้นเคยกับคนไร้บ้านและชวนว่าวันอาทิตย์นี้จะมิงานดนตรีด้านยาเสพติด เพื่อไปขายกระดาษ ขายลูกโป่ง ผู้ศึกษาก็ไปร่วมเดินขายกระดาษด้วย ก็จะช่วยทำให้เกิดความคุ้นเคยได้ดี เขาถามว่า “ไม่อายเหรอ ดีนะ จะได้รู้จักชีวิตคนยากจน” แต่หลังจากที่ผู้ศึกษารู้จักคนขายกระดาษมากขึ้น ผู้ศึกษาจะไม่ช่วยใครเดินขายกระดาษ เพราะคนอื่นๆที่ผู้ศึกษาไม่ช่วย จะรู้สึกว่า ผู้ศึกษาลำเอียง เลือกสนทนากับบางคน เพียงแค่ช่วยนั่งเฝ้ากระเป๋ เฝ้ากระดาษระหว่างที่พวกเขาไปเดินขายของ ก็ถือว่าได้ช่วยเขาบ้างแล้ว

การไปร่วมกับกลุ่มขายกระดาษนอกจากจะไปเดินขายแล้ว “การต่อกระดาษ” ก็เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ผู้ศึกษาใช้ชีวิตร่วมด้วย เพราะกระดาษพลาสติกบางแบบจะเป็นม้วนแคบๆประมาณ 40 เซนติเมตรต้องต่อให้มีหน้ากว้างประมาณ 120-150 เซนติเมตร จึงจะขายสำหรับรองนั่งได้ ผู้ศึกษาก็ได้นั่งต่อกระดาษด้วยเทปกาวยใสและถือโอกาสได้ทักทายกับคนขายด้วยกันที่เดินผ่านไปมา

ช่วงเดือนเมษายน 2545 ที่ทางกรุงเทพมหานคร จัดงานเทศกาลมหาสงกรานต์ที่ท้องสนามหลวง มีมหรสพติดต่อกัน 7 วัน 7 คืน คนไร้บ้านมารวมกันอยู่จำนวนมาก ผู้ศึกษาได้ช่วยพี่สองสามีภรรยาคนหนึ่งต่อกระดาษ โดยนั่งอยู่ใต้ถุนของโรงลิเกตั้งแต่เช้าจนเย็น ได้เห็นภาพของคนขายกระดาษ ในหลายแบบ ทั้งคนตั้งใจทำมาหากิน คนหาเงินได้และกินเหล้า โดยคนที่ไม่เคยรู้จักผู้ศึกษามาก่อน จะนึกไม่ถึงว่าผู้ศึกษาเป็นนักศึกษาปริญญาโท

ส่วน คนหาของเก่า ที่รู้ว่าผู้ศึกษาเป็นนักศึกษา มักจะไม่ค่อยยินดีให้ผู้ศึกษาไปเดินคุ้ยเก็บของเก่าด้วย เขาจะบอกว่า ไม่จำเป็นต้องทำถึงขนาดนี้ แค่เดินไปเป็นเพื่อน หรือช่วยเฝ้าของเมื่อมีของมากก็พอแล้ว แต่การทักทายกับคนหาของเก่า ทำให้เขามีความรู้สึกว่า เราไม่รังเกียจเขา

ครั้งหนึ่ง ผู้ศึกษากำลังยืนคอยรถโดยสารอยู่ที่หน้าศาลอาญา ลุงคนหาของเก่าประเภทมีรถเข็นที่ผู้ศึกษาเคยรู้จัก เข็นรถผ่านมา ผู้ศึกษาก็ทักทายลุงตามปกติไม่ได้คิดอะไร ลุงเอื้อมมือมาจับมือผู้ศึกษา บอกว่า “หนูเองเหรอ ลุงจำได้ ลุงสบายดีไม่ต้องห่วง ขอบใจนะที่เจอกันยังทักทาย” ใน

ความรู้สึกของลุงก็คือท่ามกลางคนหนุ่มมากที่ยืนคอยรถโดยสารอยู่ ผู้ศึกษาไม่อายุที่ตกท้ายกับลุงที่ดูภายนอกสกปรก

อีกครั้งหนึ่ง สองสามีภรรยา มีอาชีพหาของเก่าที่ถนนข้าวสาร โดยมีจุดพักประจำเวลากลางวันที่สวนหย่อมข้างแผงขายสลากกินแบ่งรัฐบาล หลังจากพี่ผู้ชายเดินหาของเก่าได้แล้ว จะวางถุงทิ้งไว้ ให้พี่ผู้หญิงและลูกคัดแยกของ ผู้ศึกษาก็ช่วยเขาคัดแยกของออกเป็นประเภทด้วย เช่น พลาสติกใส พลาสติกขุ่น กระดาษ และอะลูมิเนียม ซึ่งต้องใช้เท้ากระทุบให้แบน พอพี่ผู้ชายกลับมาอีกรอบพบผู้ศึกษาก็บอกว่า “โอ้โหพี่ไม่ต้องช่วยหรอก นั่งเฉยๆก็ได้ เดี่ยวเมียผมมันแยกเอง มือเลอะเปล่าๆ” พูดพลางหยิบขวดน้ำที่เหลือในขวดยื่นให้ผู้ศึกษาล้างมือ

และที่ใกล้ๆกัน คืบหลังจากที่ผู้ศึกษา นอนอยู่กับพวกเขา รุ่งเช้า คนหาของเก่าจะเอา”ของแปลก” เช่น กระเป๋ารองเท้า ที่หาได้ ไปขายที่คลองหลอดเวลาประมาณ 8 โมงเช้า ผู้ศึกษาก็ไปขายของกับเขาด้วย พอกลับมาพี่อีกคนหนึ่งถามว่า ไปขายของได้มั๊ย เขาตอบด้วยความรู้สึกดีใจว่า “ทำไมจะไม่ได้ บุญเลิศเขาก็ไปขายกับผมด้วย ได้มา 80 บาท เมื่อคืนนี้ก็นอนอยู่ด้วยกัน ตอนเช้าก็ไปช่วยผมขาย”

3) ไปรับแจกข้าวตามโรงเจ ประมาณช่วงเดือนสิงหาคมถึงต้นเดือนตุลาคมของทุกปี จะเป็นช่วงเทศกาลเทศกาล ไปรยทาน ตามสมาคมมูลนิธิของคนไทยเชื้อสายจีน คนไร้บ้านส่วนใหญ่จะไปรับแจกข้าวสาร เพื่อนำไปขายเป็นเงิน โรงเจที่ขึ้นชื่อคือโรงเจที่แจกข้าวสาร又好ดี ขายได้ราคา การไปรับแจกข้าว จะช่วยสร้างความสนิทสนมมาก ครั้งแรกที่ผู้ศึกษาไปสังเกตการแจกข้าวของเสียปอ ประตุน้ำลุงคนหนึ่งและผู้ศึกษารู้จัก จะอธิบายให้ฟังว่า คนไหนเสียปอ เขาแจกยังไ้ แยกกลุ่มขายกับกลุ่มหญิง เริ่มแจกคนพิการ ตามด้วยผู้ชาย แล้วก็ผู้หญิง คนแก่กับเด็กอาจได้พิเศษ

ต่อมาผู้ศึกษาไปรับแจกข้าวแถวสาธุประดิษฐ์ ตอนนั้นผู้ศึกษารู้จักคนไร้บ้านหลายคน เมื่อพวกเขาเห็นผู้ศึกษา ก็รีบบอกกันว่า ผู้ศึกษามารับแจกข้าวด้วย เขาถามว่าไหนๆ จริงหรือ เมื่อผู้ศึกษาเดินเข้าไปในกลุ่ม พวกเขายิ้มตอบ บางคนตบมือเฮ เหมือนเป็นการต้อนรับน้องใหม่ แล้วถามว่า รู้ได้ยังไงว่าวันนี้มีแจกที่นี่ ผู้ศึกษาหยิบใบโพธิ์รับแจกข้าวขึ้นมา พร้อมบอกว่า “ผมก็มีโพธิ์เหมือนกัน เดี่ยวนี้จะเป็น “ผี” ด้วยแล้ว” พวกเขายิงเฮ เมื่อเขาจะขยับให้ผู้ศึกษานั่งร่วมกับพวกเขา ผู้ศึกษาบอกไม่เป็นไร ผมก็มี พร้อมหยิบกระดาษพลาสติกปูนั่งออกมาจากกระเป๋าตัวเอง พวกเขาบอกว่า “ชักเหมือน(ผี)แล้ว” เพราะกระดาษพลาสติกปูนั่งจะมีแต่คนไร้บ้านเท่านั้นที่พกสำหรับปูนั่งและนอน

การไปรับแจกข้าว จะช่วยทำให้กลมกลืนได้มาก ลุงคนหนึ่งนอนที่สนามหลวง เขาเที่ยวบอกใครต่อใครว่า อย่าคุยกับผู้ศึกษา เพราะผู้ศึกษาเป็นพวกสงเคราะห์มาสืบประวัติ หลังจากได้พบ

ผู้ศึกษาในงานดนตรีลูกทุ่ง ลุงคนนี้ก็ยังมีมองผู้ศึกษาเฉย ๆ แต่เมื่อมาพบผู้ศึกษาที่งานแจกข้าวในกลุ่มคนไร้บ้านที่ผู้ศึกษาค้นเคย ลุงก็เดินมายิ้มทักแบบไว้วางใจว่า “มาเที่ยวด้วยหรอ”

หรือพี่คนหนึ่งเขาบอกว่า ก่อนหน้านี้มีคนบอกว่าผู้ศึกษามีส่วนช่วยให้กรุงเทพมหานครจัดพื้นที่ให้อนุริมคลองหลอดเพื่อรองรับคนไร้บ้านที่ได้รับผลกระทบจากมาตรการปิดสนามหลวง และไม่ต้องกลัวสงเคราะห์มาจับ เขากล่าวถึงผู้ศึกษาว่า “มีคนบอกว่บอกว่าคนๆ นั้นะช่วยให้มีพื้นที่เราก็อะไรๆ แต่พอเห็นเขาไปรับแจกข้าว ถึงได้ยอมรับว่า คนๆ นี้ต้องมาคลุกคลีจริงๆ เพราะอย่างเขาไม่จำเป็นต้องไปรับแจกข้าวหรอก แต่เขายังไปรับแจกข้าว ไปนั่งตากแดดรอกับพวกเรา”

4) นอนในที่สาธารณะคล้ายกับพวกเขา ที่สุดของการคลุกคลีก็คือ การนอนร่วมกับเขา ช่วงที่สนามหลวงยังอนุญาตให้นอนได้ บางคืนผู้ศึกษาก็นอนที่สนามหลวงด้วย พวกเขาจะรู้สึกว่ามีเพื่อนใหม่ คืนหนึ่งฝนตก ผู้ศึกษาก็ต้องนั่งยองๆ เอากระดาษที่ปูนอนมากางหลบฝนแทน พอฝนซาหลายคนจะไปนอนรวมกันที่ลานตะกร้อ ตรงข้ามพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เพราะเป็นลานยางมะตอยจะแห้งเร็ว ส่วนอื่นๆ ของสนามหลวงเป็นดินจะไม่แห้ง

เมื่อคนหลายคนก็นอนกระจายไปรวมกันที่ลานตะกร้อ บางคนที่เคยเห็นหน้าผู้ศึกษา แต่ไม่ไว้ใจ ก็จะไม่ทักทาย แบบไว้วางใจว่า ผู้ศึกษา ก็เหมือนกับพวกเขา ที่สำคัญคือ “ไม่ใช่ พวกสงเคราะห์”

หรือเมื่อผู้ศึกษาเริ่มไปศึกษาคนไร้บ้านกลุ่มใหม่ที่ใต้ทางด่วน เขาก็สงสัยว่าผู้ศึกษาเป็นคนไม่มีบ้านเหมือนกับพวกเขาหรือไม่ พี่ผู้หญิงคนหนึ่ง อยากจะทดสอบผู้ศึกษา เขาก็บอกว่า “คืนนี้ไปนอนไหน ไม่ต้องไปนอนสนามหลวงหรอก นอนที่นั่นก็ได้ ยุงไม่เยอะหรอก” ผู้ศึกษาก็นอนจริงๆ และก็เป็นที่ฝนตก ทุกคนต้องตื่นกลางดึก และเห็นผู้ศึกษาหลบฝนอยู่ด้วย จึงคลายความสงสัยว่าผู้ศึกษาไม่ใช่พวกสงเคราะห์

ในช่วงแรก ขณะที่ผู้ศึกษาต้องใช้ความพยายามเพื่อจะทำให้พวกเขาวางใจว่า ผู้ศึกษาเป็นนักศึกษา ไม่ได้เป็นสงเคราะห์ แต่ระยะหลังกลับกัน สำหรับบางคนเขากับคิดว่า ผู้ศึกษาเป็นคนไร้บ้าน ที่บอกว่าเรียนธรรมศาสตร์ เป็นเพียงการคุยโอ้อวดเกินจริง

นำผู้ชายคนหนึ่ง ผู้ศึกษาพบด้วยการไปทางกระดาดปูนั่งรออยู่นำธนาคารออมสิน ที่สี่แยกคอกวัว เวลา 2 ทุ่มกว่า น้ำคนนี้ก็มา เราเคยเห็นหน้ากันครั้งหนึ่งแล้วเมื่อคืนนี้ แต่ยังไม่ได้อยู่กัน มาถึงคืนนี้ น้ำคนนี้ก็ทักผู้ศึกษาว่า

“ นายเป็นยังไง นายมีปัญหอะไร ทำไมนายไม่กลับบ้าน ทะเลาะกับที่บ้านหรอ เล่าให้เราฟังสิ”

ผู้ศึกษาบอกว่า เป็นนักศึกษาจะมาศึกษาชีวิตคนไร้บ้าน เขาก็ทำท่าไม่เชื่อ เพราะกระดาศพลาสติกเก่ายับ บ่งบอกว่าถูกใช้งานมาหลายครั้ง

นำคนนี้เป็นคนที่มีไมตรีจิตมากเขาบอกว่า “มีอะไรนายบอกมาเถอะ คีนี่จะนอนที่ไหน นอนที่นั่นเป็นเพื่อนกันก็ได้ พรุ่งนี้เช้า เราจะพานายไปขอข้าววัดที่วัดเบญจมฯ”

ผู้ศึกษาก็บอกอีกว่า เป็นนักศึกษา เขาก็ยังไม่เชื่อ หลังจากนั้นคุยกันอยู่นาน เกือบ 5 หุ่่ม ผู้ศึกษาขอตัวว่าอยากไปนอนที่คลองหลอด กับคนให้เช่าพระ ซึ่งมีแสงสว่างและลมพัดยุ่งจะน้อยกว่าที่นี้ซึ่งมืด

เขาหัวเราะออกมา “แหม...เห็นมัย นายก็คนไม่มีบ้านเหมือนกัน บอกมาตามตรงเถอะ ถ้าตรงโน้นไม่มีที่ว่างก็กลับมาอนด้วยกัน”

5. ผู้ศึกษาในฐานะเจ้าหน้าที่มูลนิธิ ฯ

สถานะอีกบทบาทหนึ่งของผู้ศึกษา คือเป็นเจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับชาวชุมชนแออัด ซึ่งทำงานเชิงสิทธิเน้นการสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อผลักดันการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยต่อภาครัฐ มูลนิธิฯ ลักษณะนี้ คนไร้บ้านส่วนใหญ่ไม่ค่อยเข้าใจ เพราะมูลนิธิฯ ในความรับรู้ของพวกเขาก็คือ ต้องแจกของ แต่เมื่อเกิดกรณีที่กรุงเทพมหานครมีนโยบายห้ามใช้พื้นที่สนามหลวงหลังเวลา 23.00 น. ซึ่งความตั้งใจก็คือ ต้องการห้าม “คนเร่ร่อน” ไม่ให้นอนสนามหลวงนั่นเอง

ผู้ศึกษาได้มีส่วนในการสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มคนไร้บ้านที่เคยนอนสนามหลวง ชวนพวกเขาได้สื่อสารกับสังคมเพื่อบอกเล่าชีวิตที่ต้องมาเป็นคนไร้บ้าน และการใช้ชีวิตที่ไร้ที่พึ่งเป็นอาชญากร คนไร้บ้านส่วนใหญ่กลัว จะเลี้ยงไปนอนที่อื่น แต่ก็มีคนที่เห็นด้วยเริ่มจาก 5 คน 10 คน ขยายไปจนถึง 30 คน และมีการสนับสนุนจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อเจรจากับร.ต.ต.เกรียงศักดิ์ โลหะชาละ ปลัดกรุงเทพมหานคร จนมีการจัดตั้งที่รองรับคนไร้บ้านใกล้อนุสาวรีย์หมีตรงข้ามกระทรวงมหาดไทย และเริ่มโครงการทดลองที่จะทำศูนย์ที่พักสำหรับคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาได้มีโอกาสเรียนรู้ชีวิตของคนไร้บ้านชัดเจนขึ้นอย่างต่อเนื่องจากที่เดินตระเวนเดือนสิงหาคมจนถึงเดือนพฤศจิกายน 2544 โดยมีคนที่ผู้ศึกษาค้นเคยอยู่กลุ่มหนึ่งประมาณ 40 คน และที่กระจัดกระจายประปรายอีกส่วนหนึ่ง

การเข้าไปมีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มคนไร้บ้านนี้ ทำให้คนไร้บ้านส่วนหนึ่งเข้าใจเจตนาที่ดีของผู้ศึกษา และก็เป็น “หัวข้อ” พุดกันในสังคมคนไร้บ้านบางส่วนถึง “เต็นท์แม่หนู” (มีทั้งเข้าใจตรงบ้างไม่ตรงบ้าง) คำสรรพนามที่บางคนเรียกผู้ศึกษาว่า “พี่” ทั้งๆ ที่เขามีอายุมากกว่าผู้ศึกษา ก็มา

จากบทบาทที่พวกเขาเห็นว่า ผู้ศึกษาเป็นปากเป็นเสียงให้กับพวกเขาได้บ้าง แต่ในทางกลับกันก็ทำให้คนไร่บ้านที่กลัวหน่วยราชการ เลี่ยงที่จะคุยกับผู้ศึกษาก็มี

6. ผู้ศึกษาในฐานะคนตกงานผิวน้ำใหม่

หลังจากช่วงต้นปี 2545 ความถี่ในการลงพื้นที่ของผู้ศึกษาน้อยลง จะลงเป็นช่วงๆ เช่น ช่วงเดือนเมษายน ที่ทางกรุงเทพมหานคร จัดงานใหญ่ทั้งเทศกาลมหาสงกรานต์ งานฉลอง 220 ปี กรุงรัตนโกสินทร์คนไร่บ้านจึงมาชุมนุมกันอยู่จำนวนมาก ผู้ศึกษาก็อาศัยกินนอนอยู่สนามหลวงตลอดที่มีงานด้วย หลังจากนั้น ก็ห่างไปเป็นระยะ แวะไปสังเกตทีมงานแจกข้าวเสียพอ ในปี 2545 บ้าง ไปออกงานวัดบ้าง

หลังจากที่ทบทวนข้อมูลจากการลงภาคสนามที่ผ่านมาแล้วพบว่า ผู้ศึกษายังเข้าไม่ถึงคนที่ไม่มียานประจำ ที่เรียกว่า "ผี" ซึ่งไม่ใช่คนขายกระดาษ หรือคนหาของเก่า ที่ผู้ศึกษาค้นเคยมาก่อน ผู้ศึกษาจึงกลับมาลงภาคสนามอย่างต่อเนื่องอีกครั้งในเดือนตุลาคม 2545 จนถึง ต้นเดือนมกราคม 2546 โดยเน้นไปในพื้นที่ที่คนไม่รู้จักผู้ศึกษา เพื่อตั้งใจจะศึกษาพวกเขาอย่างเป็นธรรมชาติที่สุด เริ่มจากการเดินอยู่กับพี่ที่เป็นคนไร่บ้าน ไปกินข้าวที่สภาสังคมสงเคราะห์บ่อยๆ และนอนค้างคืนติดต่อกันโดยไม่กลับบ้าน ไปเที่ยวงานวัด ไปงานออกร้านที่มีการเลี้ยงอาหารฟรี ฯลฯ ถ้ามีใครถามก็จะบอกว่า เป็นคนตกงาน หลายคนจึงเข้าใจว่าผู้ศึกษา เป็นพวกผิวน้ำใหม่ แต่ก็มีหลายคนที่ยังสงสัย เพราะแม้ผู้ศึกษาจะเลือกเสื้อผ้าที่เก่าที่สุดที่มี แต่ก็ยังไม่เหมือน เพราะตราบนิดที่ยังซักผ้าด้วยน้ำประปา เสื้อผ้าของผู้ศึกษาก็จะต่างกับเสื้อผ้าหมองๆ ที่ซักน้ำในแม่น้ำ หรือ ผ้าที่ใส่นานวันแล้วค่อยซัก สีมืดของผู้ศึกษาก็ไม่ใช่สีมืดที่ร้านลมห้างแดงเหมือนพวกเขา แต่ส่วนใหญ่ก็เห็นผู้ศึกษาเป็นผีเหมือนๆ กับคนอื่น จะสังเกตเห็นได้จาก เขาไม่รู้สึกรังหรือให้เกียรติผู้ศึกษา

วันหนึ่ง หลังจากผู้ศึกษา กินข้าวที่สภาฯ แล้ว กลับมาที่วัดบวรนิเวศน์อย่างไม่มีจุดหมาย ประจวบเหมาะว่าวันนั้นมียานเลี้ยงอาหารฉลองบวชพระใหม่ เวลาประมาณเที่ยง คนไร่บ้านประมาณ 2-3 คน จดๆจ้องๆ อยู่ใกล้โต๊ะอาหาร เมื่อแขกกินอาหารเสร็จ ทำท่าเตรียมตัวจะลุกยังไม่ทันพ้นจากโต๊ะ ผีก็จะเข้าไปเอาอาหารที่เหลือกิน หรือเก็บจานเอาอาหารมากิน ผู้ศึกษาก็นอนอยู่ใกล้ๆ ด้วย พอมีคนไร่บ้านคนหนึ่งกำลังหิวมา เราเคยเห็นหน้ากัน 3-4 ครั้ง เมื่อแขกโต๊ะหนึ่งทำท่าเตรียมลุก เขาโบกมือชวนผู้ศึกษา "ลุยเลยเพื่อน" โดยเชื่อนิทาใจว่าผู้ศึกษาเป็นคนไร่บ้าน แต่คนไร่บ้านคนอื่นที่รู้ว่าผู้ศึกษาเป็นนักศึกษาเขาหัวเราะกันครั่นครั่น

ผู้ศึกษาก็เดินตามเขาไปที่โต๊ะด้วย อันที่จริงบนโต๊ะแทบไม่เหลืออาหารอะไรแล้ว กุ้งอบวุ้นเส้นเหลือแต่หัวกุ้งไม่มีเนื้อเหลือ เช่นเดียวหอยทอดกะทะร้อน ก็เหลือแต่เศษตัวนอก ปลาราดพริกก็

เหลือแต่หัวปลา คงมีแต่น้ำพริกเอาไว้คลุกกับข้าวกินได้ ผู้ศึกษาไม่ได้หยิบอะไร เพียงแค่ไปรวม “มุง” รอบโต๊ะอาหาร เขายืนแถมโมแบ่งให้ผู้ศึกษากิน ถือว่าผู้ศึกษาเป็นคนไ้บ้านเหมือนกับพวกเขา

ความใกล้ชิดที่ชัดเจนขึ้น จะเปรียบเทียบได้ชัดจากหัวข้อในการสนทนา เขาก็คุยในเรื่องหยาบโลนมากขึ้น ถ้านั่งที่สนามหลวง ก็จะมีผู้หญิงและวิพากษ์วิจารณ์ สองสามวันต่อมา เมื่อไม่พบผู้ศึกษา เพื่อนคนนี้ก็ถามถึงผู้ศึกษากับพี่อีกคนหนึ่งว่า “ไ้รูปหล่อไปไหน วันนี้ไม่เห็นมัน หล่ออย่างนี้เวลาเจอสาว ต้องอย่าให้มันอยู่ ไม่อย่างนั้นเดี๋ยวมันเอาไปแตกหมด”

นำอีกคนหนึ่ง ที่มักเห็นผู้ศึกษาเกรไปที่วัดบวรนิเวศน์ช่วงเช้า นั่งร่วมกับกลุ่มคนขอข้าววัดหลายครั้ง (อันที่จริงผู้ศึกษา เป็นพวกหน้าใหม่ไ้ความสามารถ ไม่เคยขอข้าวจากพระไ้) เขาพูดถึงผู้ศึกษากับพี่ที่เดินด้วยกันว่า

“ วันนี้ไ้รูปหล่อไม่มาด้วยเหรอ ที่จริงหน้าตาไ้ดี ไม่น่ามาเร่ร่อน ทำทางแบบนี้ ร้อยเปอร์เซ็นต์ พวกม็ปัญหาเลยไม่เข้าบ้าน ...แนะนำมันหน่อยสิวะ หน้าตาดีอย่างเดียวไม่ได้ ต้องสะอาดด้วย ไ้รู้จักอาบน้ำ ชักเสื้อผ้าบ้าง อย่าซกมกมาก เดียวถูกชีวะไ้”

ด้วยความที่ผู้ศึกษามีผิวค่อนข้างขาว ซึ่งต่างจากคนไ้บ้านทั่วไป จึงมักถูกมองด้วยสายตาเชื้อเชิญจากกะเทย¹ ซึ่งการถูกมองเช่นนี้ผู้ศึกษาไม่เคยถูกมองมาก่อน หากคนไ้บ้านรู้ว่าผู้ศึกษาเป็นนักศึกษาหรือเป็นเจ้าของหน้าที่มูลนิธิ

ครั้งหนึ่งผู้ศึกษาไปงานวัดของลมหมาชัย ซึ่งไม่ต้องสงสัยว่า มีแต่ผีเท่านั้นที่ไปเที่ยวบนงงานวัด กะเทยคนหนึ่ง ทักทายผู้ศึกษาอย่างห่วงใยว่า เพิ่งมาเที่ยวเหรอ มีปัญหาอะไรกับที่บ้านรึเปล่า เสร็จแล้วเธอก็พูดที่เล่นที่จริงว่า แล้วคืนนี้จะนอนที่ไหน ไม่กลัวที่มานอนใกล้ๆเหรอ

ในคืนเดียวกันนี้เอง สามีภรรยาคนหนึ่งมานั่งใกล้กับผู้ศึกษา เขารู้จักกับคนที่ผู้ศึกษากำลังคุยด้วย ลักพักหนึ่งผู้ชายเดินแยกไป คนผู้หญิงก็มานั่งใกล้ผู้ศึกษามากขึ้น เมื่อสามีเขาเดินกลับมา ก็แสดงท่าทีหนึ่งหวงอย่างเห็นได้ชัด สายตาของเขาจุดภรรยาเขาเข้ามาโอบ เพื่อเป็นการบอกว่า ผู้หญิงคนนี้เป็นของเขา ผู้ศึกษาต้องชวนกลุ่มของผู้ศึกษาเลี้ยงออกมา เพราะเกรงจะเข้าใจผิด

หรือที่น่าหวาดเสียวกว่านี้ อันเนื่องจากการวางตัวของผู้ศึกษาเอง เธอเป็นคนไ้บ้านผู้หญิงอายุมากพอสมควรเกือบ 50 ปี แต่เป็นคนตัวเล็กจึงดูไม่แก่ ผู้ศึกษาได้ช่วยให้เธอยืมเงินเพื่อลงทุนขายเรียงเบอร์ 70 บาท เธอดีใจมาก ต่อมาก็คุยกันเรื่องการมีรถเข็นหาของเก่า หลังจากนั้นผู้ศึกษาก็ถูกเตือนจากลุงอาวุโสคนหนึ่งที่จะขายรถหาของเก่าให้

¹ ผู้ศึกษาไ้ได้มีเจตนาที่จะหมิ่นผู้เป็นกะเทยแต่อย่างใด เพียงแต่กลุ่มกะเทยเป็นกลุ่มที่จะแสดงออกชัดเจน จึงหยิบยกมากล่าวถึง

“ นายจะช่วยให้เล็ก (นามสมมติ) ก็ช่วยไปเถอะ วันหนึ่งข้างหน้ามันอาจจะเป็นเมีย นายก็ได้”

ผู้ศึกษาบอกเล่า “ผมไม่ได้คิดอะไร เขาอายุมากกว่าผมตั้งหลายปี ผมเห็นเขาทำ มาหากิน เลยช่วยเขา”

“เอาเถอะ ของอย่างนี้มันไม่แน่นอน ตอนนั้นคนที่สภากล่าวกันว่า นายเป็นผัว ใหม่ให้เล็กมัน มันชอบพูดถึงคนชื่อบุญเลิศ ขึ้นเดือนนายนะ ให้เล็กมันมีผัวแล้ว ผัวมัน เจ็บๆ ไม่ยุ่งกับใคร แต่ระวังถ้าเกิดมันหึงขึ้นมา มันเสียบายนายได้นะ”

สำหรับคนที่เคยรู้จักผู้ศึกษามาก่อนก็จะประหลาดใจ ที่เห็นผู้ศึกษามาคลุกคลีใช้ชีวิตเหมือน พวกเขา แต่เมื่อผู้ศึกษาบอกความตั้งใจโดยมากก็จะชอบใจด้วย แต่ย่อมมีคนอีกจำนวนมากที่สงสัย ไม่เข้าใจและตีความไปต่างๆ นานา

อย่างไรก็ตาม การแฝงเข้าไปในสังคมของพวกเขา ส่วนใหญ่ก็จะได้สังเกตพฤติกรรมที่เป็น ธรรมชาติเท่านั้น แต่หากจะรู้ความคิด ก็จำเป็นต้องเปิดตัวและบอกวัตถุประสงค์ที่แท้จริงซึ่งก็จะมี เสียงตอบต่างกัน

นำผู้ชายคนหนึ่ง เขาเป็น “ผี” ประเภทที่เพียวมานาน มีลายสักเต็มตัว เคยเห็นผู้ศึกษาเดิน เกร่อยู่กับกลุ่มคนไร่บ้าน ไปกินข้าวโบสถ์กินข้าวตามงานออกร้าน แต่เมื่อรู้ว่า ผู้ศึกษาเป็น นักศึกษาปริญญาโท ถึงกับนิ่งไปพัก เขาบอกว่า “โอ้โฮ พวกเรารู้ว่าได้รับเกียรติที่คนระดับปริญญา โทมาคลุกคลีถึงขนาดนี้ ”

น้องผู้ชายคนหนึ่ง เขาเห็นผู้ศึกษาช่วงที่คลุกคลีกับคนหาของเก่าได้ทางด่วน บอกว่า “ผมว่า แล้วว่า พี่นี่ต้องไม่ใช่คนเก็บของเก่าแน่ๆ ดูผิวพรรณหน้าตาแล้วไม่เหมือน ผมเห็นครั้งแรกนี่... ใคร ะมานั่งกินเหล้า สก๊อตตีเปล่า พอพี่บอกว่าเรียนธรรมศาสตร์ ผมว่าใช่เลย เพราะคิดแล้วว่า ไม่ใช่คน เร่ร้อน ถึงแม้พี่จะมาคลุกยังงี้ แต่หน้าตาพี่ไม่เหมือนคนที่เขาเป็นคนเร่ร้อนจริงๆ”

สำหรับหน้าที่เคยบอกว่า ผู้ศึกษาน่าจะมีปัญหาที่บ้านบอกว่า “เรารู้แล้ว ว่าไม่น่าจะใช้พวก เร่ร้อน ดูทรงแล้ว ทรงไม่ให้”

ส่วนหญิงเล็ก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนหนึ่งบอกสั้นๆ ว่า “ ลื้อเป็นคนแปลกดี”

7. ผู้ศึกษาที่ไม่มีวันจะเป็น “ผี”

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาตระหนักดีว่า ผู้ศึกษาไม่มีวันที่จะ “เป็น” คนไร่บ้านอย่างที่พวกเขา “เป็น” ผู้ศึกษาเพียงแค่พยายามทำให้พวกเขาเชื่อใจว่าผู้ศึกษามีความตั้งใจจริงที่จะ “เข้าใจ” พวกเขา

ไม่รังเกียจพวกเขา ซึ่งความเข้าใจอันนี้จะไม่ทำร้ายพวกเขาและจะทำให้สังคมมองเขาอย่างเข้าใจ และเห็นใจมากขึ้น เมื่อผู้ศึกษา “สอบผ่าน” ในความรู้สึกของพวกเขาแล้ว พวกเขาจะเป็นคนห่วงใยผู้ศึกษา บางครั้งเขาก็บอกผู้ศึกษาว่า “กลับบ้านไปเถอะ ไม่ต้องนอนก็ได้ พรุ่งนี้ค่อยมาใหม่” เพราะการมีผีเพิ่มอีกตัวหนึ่งไม่ได้ช่วยอะไรเขาได้ เพียงแค่ความเข้าใจ ความจริงใจที่เรามีให้ “พวกเขา” ก็มีความหมายแล้ว

และถึงที่สุดแล้วผู้ศึกษาก็ไม่อาจสลัดทิ้งตัวตนของตนเอง ละทิ้งจิตของชนชั้นกลาง ของคนมีการศึกษา ดังที่พี่คนหนึ่งบอกว่า

“บุญเลิศ ไม่ต้องทำหรอก ทำยังไงมันก็ไม่เหมือน แคผิวพรรณ การพูดการจา ยังไงก็ไม่เหมือน คนมันไม่ใช่ผี ทำยังไงมันก็ไม่ใช่ผี”

น้องอีกคนหนึ่ง เขابอกว่า “ถึงแม้พี่จะมาคลุกคลียังไง แต่พี่ก็เข้าไม่ถึงความรู้สึกของพวกผม สายตาที่คนอื่น ๆ เขามองเรา มันสะท้อนเลยว่าเขาเห็นเราเป็นยังไง เขารังเกียจเราแค่ไหน”

และเหตุการณ์คืนวันหนึ่งที่สนามหลวง ซึ่งฝนกำลังจะตกและผู้ศึกษากำลังกลับบ้าน หนุ่มรุ่นน้องคนหนึ่ง ถามว่า

“เฮ้ยจะไปหลบฝนที่ไหน มีที่หลบหรือ”

ผู้ศึกษาเขิน และไม่ตอบจึงรีบเดินออกไป

หนุ่มคนนั้นหันไปถามลุงอีกคนว่า “เขาไปที่ไหนนะ”

ลุงที่รู้จักผู้ศึกษาจึงตอบว่า “ เขาก็กลับบ้านสิ เขาเป็นคนมีบ้าน”

หนุ่มรุ่นน้องคนนั้นพูดประโยคธรรมดาที่ทำให้ผู้ศึกษาใจหายวูบ “ ดินะ ยังมีบ้านฝนตกก็กลับบ้าน เราไม่มีบ้าน ฝนตกก็ไม่ต้องจะไปหลบที่ไหน”

บทที่ 3

กว่าจะเป็นคนไร้บ้าน

“จะเรียกว่าคนไร้บ้านได้อย่างไร คนนะพี่ คนที่ไหนก็ต้องมีบ้านทั้งนั้น คนไม่ได้เกิดจากกระบอกไม้ไผ่ นี่ถึงไม่มีบ้าน”

“พี่เป็นคนมีบ้านนะ ไม่ใช่คนไม่มีบ้าน บ้านพี่อยู่ที่สุพรรณฯ แต่พี่ไม่อยากอยู่บ้านเท่านั้นเอง เพราะไม่ค่อยถูกกับพี่ชาย”

“อ้าวไม่มีบ้านเลย ญาติพี่น้องก็แยกย้ายกันไปหมด หากันไม่เจอแล้ว มีแต่เพื่อนอยู่แถววงเวียนใหญ่ ตลาดพลู แต่จะไปอาศัยเขาอยู่ ก็ดูยังไง เลยมายูแบบนี่”

“ผมมีใจห่วยเหอะ ถ้าอยู่บ้าน สักวันหนึ่งอาจโดนเขาเอาคืน ก็เลยไม่อยู่บ้าน อีกอย่างสมัยหนุ่มๆผมไม่ค่อยได้เที่ยว ชีวิตมันขาดหายไป ตอนนี้อยู่ไรต้องรับผิดชอบแล้ว ก็เลยเที่ยวแบบนี้ ประหยัดดีไม่ต้องใช้เงินอะไร”

“ชีวิตผมมันเลวมาากแล้ว สมควรแล้วที่มาอยู่แบบนี้ ผมไม่อยากไปอยู่กับญาติพี่น้องให้เขารังเกียจหรอก ตอนนี้อยู่คิดได้แล้ว ทุกวันนี้ผมไปขอข้าววัด หลวงพ่อเขายอมรับว่าผมไม่ใช่คนมือไวใจเร็ว เท่านั้นผมก็ภูมิใจแล้ว”

คำกล่าวข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งของเสียงอันหลากหลายของผู้ที่ใช้พื้นที่สาธารณะในจุดต่างๆ แทน “บ้าน” บางคนได้แย้งกับผู้ศึกษาว่า จะเรียกเขาว่า คนไร้บ้านไม่ได้ เขามีบ้านแต่ไม่อยากกลับบ้าน บางคนบอกว่าเขาไม่มีบ้านจริงๆ ไม่มีญาติพี่น้อง

ก่อนอื่นผู้ศึกษาคิดว่า สังคมทั่วไปมีมุมมองเกี่ยวกับผู้ที่อาศัยนอนอยู่ในที่สาธารณะ เช่น สนามหลวง สวนหย่อมสาธารณะ หรือตามชายคาบ้านเรือน เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

กลุ่มแรก ได้แก่ ผู้ที่เดินทางจากต่างจังหวัดเพื่อเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ และยังไม่สามารถหางานทำได้ จึงต้องหลับนอนในที่สาธารณะ เช่น ที่สถานีรถไฟหัวลำโพง สถานีขนส่งหมอชิต หรือที่สนามหลวง เป็นการชั่วคราวหนึ่งหรือสองวัน เมื่อได้งานทำแล้วก็จะไปหาที่พักเอง โดยคิดว่าคนหางานเหล่านี้ คงจะเพิ่งเข้ามากรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก หรือเข้ามาหางานเป็นฤดูกาล ยามหน้าแล้ง ซึ่งคนประเภทนี้จะมีเงินติดตัวเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็นเช่นค่ารถ ค่าอาหาร แต่ประหยัดค่าที่พัก ไม่เช่าโรงแรมนอน

กลุ่มที่สอง คือ ผู้วิกลจริต ประเภทผมเผ้ายาวรุงรัง เสื้อผ้าร่างกายสกปรก ไม่ได้อาบน้ำมาเป็นเวลานาน กลุ่มนี้สังคมมักพบเห็นได้ทั่วไป เพราะไม่ได้จำกัดว่า จะต้องนอนรวมในพื้นที่ที่กว้าง

อาจนอนตามป้ายรถเมล์ ตามข้างถนน ผู้ศึกษาเองมักถูกถามอยู่บ่อยๆว่า “ศึกษาเกี่ยวกับคนเร่ร่อน แล้วพูดกับคนบ้ารู้เรื่องได้อย่างไร”

กลุ่มผู้หลบนอนในที่สาธารณะ 2 กลุ่มข้างต้นอาจเป็นกลุ่มที่สังคมเมืองพอจะรับได้ถึงความจำเป็นที่ต้องหลบนอนในที่สาธารณะ แต่ถ้าเป็นผู้ที่มีสติสัมปชัญญะดี ไม่ใช่คนวิกลจริต ส่วนใหญ่มีมือเท้าปกติดี และใช้ชีวิตอยู่ในที่สาธารณะอย่างต่อเนื่องยาวนานอย่างน้อย 3 เดือน จนถึง 10 ปี หรือ 30 ปี ไม่ใช่ผู้ที่เพิ่งเดินทางเข้ามาหางานทำและหลบนอนเพียงคืนหรือสองคืน ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตที่ผิดไปจากระเบียบแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนเมืองทั่วไป สังคมย่อมมีทัศนคติไปในทางหวาดระแวง รู้สึกถึงความเป็นอันตราย

จากการศึกษาภาคสนาม ผู้ศึกษากลับพบว่า ภาพคนไร้บ้านที่สังคมมองอย่างประทับตายตัวเชิงลบนี้ เป็นเพียงความจริงบางส่วน มีคนไร้บ้านจำนวนมากที่ไม่ได้น่ากลัว น่าหวาดระแวง และแม้แต่ผู้ที่เคยมีประวัติเคยต้องโทษก่อก่อก็ไม่ได้หมายความว่าเสียงของพวกเขาสมควรจะถูกกลืน ยิ่งสังคม “กีดกัน” พวกเขา ทำให้เขามีพื้นที่น้อยลง เขาจะต้องเป็น “คนนอกกระบวน” อยู่ตลอดไป

ดังนั้นการศึกษาเพื่อที่จะเข้าใจพวกเขาอันดับแรกก็คือ การเข้าใจสาเหตุที่ทำให้คนจำนวนหนึ่ง ซึ่งเคยเป็นผู้ที่มีที่อยู่อาศัยแต่ต้องกลายเป็นผู้ไร้ที่อยู่อาศัย ในช่วงก่อนศึกษาและระยะแรกของการศึกษา ผู้ศึกษามักพยายามค้นหาว่าอะไรคือสาเหตุ “ที่แท้จริง” ที่ทำให้แต่ละคนต้องเป็นคนไร้บ้าน อะไรคือ “ปมแห่งชีวิต” ของพวกเขา เช่น เพราะการตกงานทำให้ไม่มีเงินเสียค่าเช่าหรือไม่มี เพราะมีปัญหาครอบครัวหรือไม่ บางครั้งก็คิดว่าตัวเองสามารถเข้าถึงสาเหตุ “ลึกๆ” ของพวกเขาได้ แต่เมื่อได้สนทนาเกี่ยวกับชีวิตของพวกเขามากขึ้น จึงเข้าใจถึงความซับซ้อนของสาเหตุที่ผลักดันให้แต่ละคนต้องมาเป็นคนไร้ที่อยู่ ที่ไม่อาจสรุปอย่างหยาบง่าย ๆ หรือ “เค้น” ด้วยคำถามที่อูจตรงๆ ว่า “ทำไมถึงต้องมาเป็นคนไร้บ้าน”

ที่คนหนึ่งสนับสนุนความเข้าใจของผู้ศึกษาว่า “มันตอบไม่ถูกเหมือนกันว่า ทำไมถึงต้องมาอยู่แบบนี้ จะว่าตกงานมันก็ไม่ใช่ทีเดียว ทั้งทะเลาะกับเพื่อนร่วมงานด้วย ทะเลาะกับแฟนด้วย จะกลับบ้าน โดยไม่มีอะไร กลับไปตัวเปล่าๆ ก็ยังโง่อยู่ เลยไม่อยากกลับ ชีวิตมันยุ่งเหยิงไปหมด”

ในลำดับแรกผู้ศึกษาจะกล่าวถึง กรณีศึกษาเชิงประวัติชีวิตที่ผลักดันให้แต่ละคนมาเป็นคนไร้บ้าน ในการคัดเลือกตัวอย่างที่เสนอนี้ พิจารณาจาก 2 ปัจจัย ปัจจัยแรกคือ พิจารณาจากความไว้วางใจของผู้ที่จะให้ข้อมูลเชิงลึกแก่ผู้ศึกษาได้มากที่สุด เพราะคนไร้บ้านหลายคนอาจมีบางแง่มุมของชีวิตที่ไม่อยากกล่าวถึง โดยเฉพาะเรื่องอดีตชีวิตนี้เป็นเรื่องในอดีตที่ผู้ศึกษาไม่สามารถตรวจสอบได้ ดังนั้นจะเลือกคนที่พร้อมจะให้รายละเอียดกับผู้ศึกษา โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการในช่วงเดือนมกราคม 2546 ซึ่งถือว่า ผู้ศึกษาได้คบหากับผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดเป็นเวลานาน ปัจจัย

ที่สองคือ เลือกคนที่มียุติการดำเนินชีวิตค่อนข้างหลากหลาย เช่น คนที่มีอาชีพประจำ และไม่มีอาชีพประจำ มีช่วงอายุตั้งแต่วัยหนุ่ม จนถึงคนชรา คนชอบดื่มสุรา และไม่ดื่ม ฯลฯ ดังนั้น ชีวิตของแต่ละคนที่ผู้ศึกษาล่าจนถึงจึงเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informant) ของผู้ศึกษาด้วย โดยชื่อทั้งหมดที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ เป็นนามสมมติทั้งสิ้น

1. หลากหลายปัจจัยทับซ้อนของชีวิตคนไร้บ้าน

ลุงจิตร คนชราที่ไม่ได้อยู่กับลูกหลาน (อายุ 58 ปี)

ลุงจิตรเป็นคนรูปร่างผอม ผิวคล้ำ ฟันน้อยซี่เหมือนคนสูงอายุทั่วไป สวมแว่นตาและหัวผมเรียบร้อย มักใส่กางเกงขาสั้น สะพายกระเป๋าเสื้อผ้าแบบหนีบได้รักแร้ ด้วยอายุที่เกินวัยทำงานลุงจึงไม่สามารถทำงานเป็นลูกจ้างพนักงานที่ไหนได้ ใช้ชีวิตเหมือนคนไร้ที่อยู่จำนวนมากคือ กินข้าววันละ 1 มื้อ ที่สภาสังคมสงเคราะห์ แทบไม่มีเงินติดกระเป๋า มีรายได้เล็กน้อยๆ จากการเดินเปิดถังขยะหากระป๋องอะลูมิเนียมสะสมได้วันหนึ่งไม่เกิน 10 ใบ (ราคาขายกระป๋องละ 50 สตางค์) ผู้ศึกษายังจำได้ เมื่อครั้งถามลุงว่า กินข้าวเย็นที่ไหน ลุงชูขวดน้ำอัดลมพลาสติกที่บรรจุน้ำเปล่าแล้วบอกว่า “นี่ไงข้าวเย็นลุง”

ผู้ศึกษาพบลุงจิตรครั้งแรก จากการสังเกตว่า ลุงจะนั่งประจำอยู่บนถนนกลางสนามหลวง ค่อนไปทางวัดพระแก้ว เมื่อแน่ใจว่า ไม่ใช่คนมานั่งเล่นน่าจะเป็นคนที่ไม่มียานกลับบ้าน ผู้ศึกษาแนะนำตัวแล้วขอคุยด้วย ลุงยิ้มแบบเป็นมิตร ช่วงนั้นผู้ศึกษาเพิ่งเลิกจากการบวช ลุงจึงเรียกผู้ศึกษาว่า “ทิด” และมักเล่าชีวิตสมัยที่ลุงบวชเรียนให้ผู้ศึกษาฟัง แต่ก็ยังไม่ไว้วางใจผู้ศึกษาทีเดียวนัก เมื่อนานวันจึงสนิทสนมกันมากขึ้นและคบหากันต่อเนื่องเป็นเวลาเกือบ 2 ปี

เมื่อผู้ศึกษาเปรยว่า จะขอคุยชีวิตของลุงเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการทำวิทยานิพนธ์ ลุงแสดงความเต็มใจ ขอเศษกระดาษและปากกาจากผู้ศึกษา ซึ่งตอนนั้นผู้ศึกษาไม่เข้าใจ หลังจากนั้นอีกสองวัน ลุงคัดลายมือเขียนประวัติตัวเองให้ผู้ศึกษาพร้อมบอกว่า “ไม่ต้องยุ่งยาก ลุงเขียนให้แล้ว”

ลุงจิตร เป็นคนกรุงเทพฯโดยกำเนิด บ้านเกิดอยู่ตรอกบางขวางถนนเจริญกรุงในครอบครัวยากจน แม่รับจ้างหาน้ำตามสวน พ่อมีอาชีพขับรถสามล้อ มีพี่น้องทั้งหมด 6 คน ลุงเป็นคนที่ 5 แม่ตายตั้งแต่ลุงยังเด็ก ขณะเรียนหนังสือแค่ป.3 พ่อแม่ตายก็ออกจากโรงเรียน และเริ่มใช้ชีวิตเป็นเด็กเร่ร่อน อายุ 13-14 ปี ก็หนีออกจากบ้านมาอยู่ปากคลองตลาด เก็บผักที่หล่นจากรถมาขายเป็นรายได้เลี้ยงตัว หรือนั่งเฝ้าอยู่สะพานพุทธคอยเข็นสามล้อถีบพอได้เศษเงินจากคนถีบสามล้อ

เป็นเด็กเร่ร่อนอยู่ปากคลองตลาดไม่กี่เดือนลูกก็ถูกเจ้าหน้าที่กรมประมงเคราะห้จับข้อหา “เด็กจรจัด” ไปติดที่บ้านปากเกร็ดประมาณ 7 เดือนกว่า ก็หนีออกมาอยู่ปากคลองตลาด – สนามหลวง แต่อยู่ได้ไม่นานก็ถูกตำรวจสน.พระราชวังจับ คราวนี้ตำรวจบอกว่า “ไอ้พวกนี้เป็นเด็ก เหลือขอ ต้องไปตัดเส้นดามันที่ไกลๆ” โดยถูกส่งไปที่ สถานสงเคราะห์เด็กชายบางละมุง จังหวัด ชลบุรี ที่นี้เข้มงวดกว่าที่ปากเกร็ดแต่ยังได้เรียนหนังสือ และเรียนหัตถวิชาช่างต่างๆ

อยู่ที่บางละมุงจนขึ้นทะเบียนเตรียมเกณฑ์ทหาร แต่พออายุ 19 ปี ขอลากลับบ้าน และก็ไม่ได้กลับไปบางละมุงอีกเลย กลับไปหาญาติที่วัดราชสิงขรแทน เท่ากับไม่ได้เกณฑ์ทหารที่ชลบุรี กลับมาสมัครเกณฑ์ทหารที่วัดราชสิงขรแทน จนครบเกณฑ์ทหาร จึงออกมาอยู่กับเพื่อน

ชีวิตวัยหนุ่มเป็นชีวิตที่ลุงจิตรบอกว่า “ซ้ำเหมา” พ่อตายตั้งแต่อายุ 18 ปี จึงใช้ชีวิตอิสระ ไปวันๆ คบอยู่กับเพื่อนๆ จนถูกพี่สาวเพื่อนด่า จึงได้คิดมาทำงาน เป็นกรรมกรแบกเหล็กอยู่ 3 ปี แล้วมาเป็นยามอยู่กับน้ำกระทั้งน้ำที่อาศัยอยู่ด้วยกันถูกยิง ก่อนน้ำตายได้พูดว่า “ถ้ากูเป็นมึงกูบวชเสียดีกว่า” ขณะนั้นลุงจิตรยังไม่คิดว่าตัวเองจะมีโอกาสได้บวช แต่ได้ไปสมัครบวช และมีโยมอุปถาก สนับสนุนให้บวชขณะอายุ 29 ปี ถือเป็นช่วงที่ดีที่สุดในชีวิต ลุงบวชได้ 5 พรรษาจึงลาสิก ทำให้อายุมีลายมือเขียนสวยเรียบร้อย

หลังจากสึกจึงมีครอบครัวและอาศัยอยู่กับครอบครัวแม่ยาย โดยทำงานเป็นกุลีขนถ่ายสินค้าตามท่าเรือแถวช่องนนทรี แบกหามทุกอย่าง ตั้งแต่เป็นจับกังเรือข้าว และเลื่อนขึ้นมาเป็นพระคาน หมายถึงคนเกี่ยวข้าวขึ้นบ่าให้คนแบก ทำเรือไม้ คือลำเลียงไม้ ทำเรือเหล็กหมายถึงขนเหล็กที่สั่งเข้าจากต่างประเทศ ขนถ่านโค้กที่นำมาใช้เป็นเชื้อเพลิง ทำงานเป็นกรรมกรตั้งแต่ค่าแรงวันละ 25 บาท จนถึง 75 บาท

แม้ชีวิตครอบครัววัยเด็กของลุงจิตรจะไม่สมบูรณ์นัก แต่เมื่อลุงทำงานเป็นกรรมกรก็เริ่มจะตั้งหลักได้ แต่ต้องมาประสบจุดหักเหของชีวิต เมื่อปีพ.ศ. 2540 เพราะเมียลุงถูกจับข้อหาจำหน่ายเฮโรอีนถูกตัดสินจำคุกตลอดชีวิต จึงต้องออกจากบ้านแม่ยาย ลูกที่เหลืออยู่ 2 คน จึงพลัดแยกกับพ่อ คนโตที่ได้เรียนจบม. 6 ไปอยู่ที่สุพรรณบุรี และไม่ได้พบกันแล้ว ส่วนลูกสาวคนเล็กต้องออกจากโรงเรียนโดยเรียนไม่จบม.1 ปัจจุบันอยู่ที่นครราชสีมาและไม่เคยพบกันอีก ขณะที่ลุงอายุมากขึ้น จะไปทำงานเป็นกุลีแบบเก่าก็ไม่ไหว

หลังจากออกจากบ้านแม่ยาย ลุงก็ไปช่วยน้องชายซึ่งบอกว่า “ให้ไปช่วยคุมช่างปลูกบ้านที่บางบอน 3 จนสร้างบ้านเสร็จ น้องสะใภ้ก็เริ่มพูดกระแทกกระเทียบว่า เดียวนี้พี่ไม่ขยันเหมือนก่อนแล้วนะ จนลุงอึดอัดเพราะน้องชายลุงเองก็ไม่เต็มใจให้ลุงอยู่”

คราวนี้ไปอยู่กับพี่สาวที่นครชัยศรี แต่อยู่ได้ไม่นานพี่สาวก็ขายบ้าน มาอยู่กับหลานช่วยเลี้ยงหลานที่พลัดหัวขวาง ประมาณ 3 เดือน หลานสาวพาไปฝากทำงานเป็นคนสวน ได้ค่าจ้างเดือนละ

2,000 บาท ทำงานได้เพียง 3 เดือนก็ออกด้วยเหตุผลที่ลุงเล่าว่า " บอกว่าให้เป็นคนสวน ที่ไหนได้ ต้องตื่นตั้งแต่ตี 5 รดน้ำต้นไม้ ทำสวน แล้วตกค่ำยังต้องเป็นยามตั้งแต่ 1 ทุ่ม ถึงเที่ยงคืน ไม่ได้พักผ่อน"

ลุงจึงออกมาอาศัยสนามหลวงเป็นที่นอนอยู่ประมาณ 8 เดือนจึงพบผู้ศึกษา และก็ได้แนะนำผู้ศึกษาคราวไปพบกันที่งานแจกข้าวเสียปอ ประตูน้าและคั่นเคยกันในที่สุด

พีศรี - พี่ทาและน้องวัน ครอบครัวคนขายกระดาษ

ครอบครัวพีศรี เป็นอีกครอบครัวหนึ่งที่คุ้นเคยสนิทสนมกับผู้ศึกษาค่อนข้างมาก พีศรีเป็นผู้หญิงวัยกลางคนรูปร่างผอม ผิวค่อนข้างคล้ำ มักตัดผมสั้น สวมกางเกงยีนส์ และใส่เสื้อเชิ้ตเป็นประจำ ส่วนพี่ทา เป็นชายรูปร่างสูงลำสัน สำหรับน้องวันเป็นเด็กผู้ชายวัย 5 ขวบ รูปร่างผอม ผอมค่อนข้างหยิก แต่ตาโตเป็นเด็กร่าเริง บางครั้งผู้ศึกษาถามคนอื่นถึงครอบครัวนี้ว่า "เห็นแม่ของเด็กหัวหยิกมั๊ย" ในครอบครัว 3 พ่อแม่ลูกนี้ พีศรีจะเป็นคนตัดสินใจในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นลักษณะที่พบไม่บ่อยนักในโลกของคนไร้บ้าน

ผู้ศึกษาเจอครอบครัวพีศรีครั้งแรกที่กลางสนามหลวง ขณะที่พีศรีกำลังกลุ่มใจเรื่องประกาศห้ามนอนสนามหลวง เพราะเธอเพิ่งถูก"ไล่ออก" มาจากฝั่งสถานีรถไฟบางกอกน้อย ที่ซึ่งครอบครัวของพีศรีจะกางมุ้งนอนอยู่สนามหญ้าริมคลอง โดยตำรวจรถไฟไปกวาดชั้นจับวัยรุ่นนวมกาว ครอบครัวเธอซึ่งไม่ได้มีปัญหาสุขภาพแต่ก็พลอยถูกขับไล่ไม่ให้นอนไปด้วย เมื่อรู้จักกันเธอก็ค่อนข้างดีใจที่มี "คนนอก" มาสนใจชีวิตของคนเช่นเธอบ้าง และก็มีส่วนสำคัญที่พาผู้ศึกษาเข้าสู่โลกของคนไร้บ้าน เพราะเธอเป็นคนไร้ที่อยู่มาประมาณ 3-4 ปี จึงรู้จักของคนไร้บ้านมากพอสมควร

พีศรี (อายุ 40 ปี) บ้านเดิมอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรี มีพี่น้อง 5 คน เป็นผู้หญิงคนสุดท้ายในบรรดาพี่ที่เป็นผู้ชายหมด พ่อมีอาชีพลงเรือประมง ต้องให้พี่ชายคนโตไปทำงานลงเรือด้วยเพื่อส่งให้น้องได้เรียนหนังสือ พ่อเสียตั้งแต่อายุ 14 ขวบ ขณะบวชอยู่ที่วัด ส่วนแม่พีศรีมักบอกผู้ศึกษาว่ามีแม่เป็นครู แต่เพิ่งบอกให้ผู้ศึกษาทราบภายหลังว่า เมื่อประสบอุบัติเหตุถูกรถชนเสียชีวิตตั้งแต่เล็ก ทำให้ครอบครัวลำบาก

พีศรีได้เรียนหนังสือที่สุพรรณบุรีจนถึง ชั้นประถม 6 หลังจากนั้นก็ตามพี่ชายซึ่งเรียนจบก่อน และเป็นตำรวจไปเรียนอยู่ที่ปราจีนบุรี และกลับมาอยู่บ้านที่สุพรรณบุรี ได้หัดทำงานรีดผ้าและก็เฝ้าบ้าน ความที่พีศรีเป็นน้องคนเล็กในบรรดาพี่น้องที่พ่อแม่เสียหมด จึงมักน้อยใจว่าพี่ชายไม่รักจริงรำคาญตัวเองที่ต้องเกาะให้พี่ชายเลี้ยง เมื่อมีปัญหากับพี่ชายคนรองซึ่งติดสุราและมักมีเรื่องวิวาทกันเองและพาลมาถึงพีศรี จนวันหนึ่งพีศรีตัดสินใจออกจากบ้านจนมาพบพี่ทา ที่ท่ารถขนส่งหมอชิต

ส่วนพี่ทา (อายุ 42 ปี) บ้านเดิมอยู่จังหวัดบุรีรัมย์ มีพี่น้อง 2 คน พี่ทาคือคนน้องที่บ้านมีอาชีพทำนาฐานะปานกลาง พ่อแม่แยกทางกันตั้งแต่ตัวเองยังเล็ก โตมากับแม่ที่มีอาชีพเลี้ยงตัวใหม่ เรียนจบชั้นป.4 ก็ออกจากโรงเรียนมาช่วยที่บ้านเลี้ยงควายทำไร่นา แต่ด้วยสภาพภูมิประเทศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือถ้าปีใดฝนแล้งนาาก็ไม่ได้ผลดี จึงต้องเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯเหมือนคนอื่น

พี่ทาเริ่มเข้ากรุงเทพฯตั้งแต่อายุ 15 ปี แต่ระยะแรกยังเป็นการเข้ามาทำงานเป็นฤดูกาล คือเข้ามาทำงานหน้าแล้งพอถึงหน้าฝนก็กลับไปทำนา งานแรกที่ทำพี่ขายพาไปฝากเป็นเด็กฝึกงานอยู่ร้านซ่อมรถ ปีต่อมาเข้าทำงานโรงกลึงขาโทรทัศน์สมัยที่ยังมีโทรทัศน์ขาวดำมีขาวางโทรทัศน์ จนอายุครบเกณฑ์ทหาร แต่โชคดีจับฉลากไม่ต้องเกณฑ์ทหาร แม่เอาที่นาไปจำนอง 3 หมื่น ส่งไปทำงานที่สิงคโปร์

พี่ทาใช้ชีวิตอยู่ที่สิงคโปร์ถึง 6 ปี จากอายุ 21 ถึงอายุ 27 ปี ช่วงแรกทำงานเป็นช่างไม้ “ 2 ปีแรกผมส่งเงินกลับมาให้ที่บ้านได้ แล่น้ำหมื่น หมื่นอะไรต่างๆผมได้มาหมดแล้ว” เขาพูดด้วยความภูมิใจก่อนจะนิ่งแล้วพูดต่อไปว่า “ พอปีที่ 3 ไม่ได้ทำทำอะไรเลย งานมันหมดแล้ว ก็อยู่พอให้พาสปอร์ตมันครบ 4 ปี ” สาเหตุเล็กๆ ก็คือ ผิดหวังที่รู้ว่าเงินที่ส่งมาที่บ้าน แล้วพี่ชายซึ่งจะไปทำงานที่ซาอุดีอาระเบีย แต่ถูกนายหน้าหลอกหลายครั้งจนเงินที่ส่งมาไม่ได้เกิดดอกออกผลอะไร

เมื่อไม่มีงานทำ ก็อาศัยเที่ยวอยู่กับแคมป์คนงานก่อสร้างของชาวไทย และก็มีคนชักนำไปทำงานเป็นคนคุมคิวรถได้ค่าจ้างวันละ 600 บาท และมีอาชีพเสริมคือพาผู้หญิงไทยที่ต้องการขายบริการ เข้ามาจากหาดใหญ่ไปส่งให้คนไทยตามแคมป์งานก่อสร้าง อยู่จนพาสปอร์ตครบ 4 ปี ก็ยังไม่กลับเมืองไทย ยังให้พาสปอร์ตปลอมอยู่ที่สิงคโปร์ต่อ กระทั่งมีเรื่องวิวาทในร้านอาหาร มีคนไทยตาย จึงถูกตำรวจสิงคโปร์จับเป็นผู้ต้องสงสัยฆ่าคนตาย อยู่ห้องขังที่สิงคโปร์ถึง 3 เดือน ตำรวจไม่ยอมเชื่อว่าพี่ทาไม่เกี่ยว แต่ก็รอดคดีเพราะไม่มีหลักฐาน ในที่สุดจึงรอดคุกสิงคโปร์ เขาส่งกลับมาหาดใหญ่ แต่ก็ยังลอบกลับเข้าไปสิงคโปร์อีกประมาณปีกว่า

ประมาณปี 2532 พี่ทากลับมาทำงานเป็นเด็กรถบขส.สายพนมไพร ร้อยเอ็ด รายได้ดีพอสมควรเฉพาะค่าจ้างได้วันละ 200 บาท ระยะเวลาเป็นคนเก็บเงินค่าโดยสารเอง และได้เปอร์เซ็นต์จากค่าตัวที่เก็บได้ พี่ทาทำงานอยู่จนถึงปี 2538 จึงพบพี่ศรี ที่ทำรถขนส่งหมอชิต และชีวิตที่เหมือนกับนิยายก็เริ่มต้นที่นี่

“ช่วงนั้นเราทะเลาะกับพี่ชายเรามา ขอยืมตั้งค่าน้ำมา 200 บาท กำลังซื้อ เข้ามาสมัครงานที่กรมแรงงานได้แล้ว จะไปทำงานรีดผ้าที่บ้านคนรวย ที่นี้ตอนเย็นบ้านคนรวยๆ เขาบอกว่าเขาปล่อยหมาดู ให้เราไปตอนเช้าดีกว่า เขาถามว่ามีบ้านญาติพักมั๊ย เราอายุก็บอกเขาว่ามี แต่ความจริงไม่มีหรอก ก็ไปนั่งที่คิวรถหมอชิตรอให้สว่าง นายนี้เขามาหา ถาม

ว่าไปไหน เราก็รีบบอกเขาไปตามตรงว่า ไม่ได้ไปไหน กำลังรอทำงาน เขาก็บอกว่ามีญาติทำ
น้ำ โพลาริส ไปทำงานกรอกน้ำใส่ขวดดีกว่า ทำมากได้มากทำน้อยได้น้อย งานไม่หนัก
อิสระ เราก็เห็นว่าดี เขาพาเราขึ้นแท็กซี่และก็กลับไปเลย ...เขาพาไปโรงแรมแทน" พี่ศรีเล่า
แทนพี่ทาที่ท่าที่เขินอาย

หลังจากนั้นถูกหลอก แม้จะนึกโกรธ แต่พี่ทาสัญญาว่าจะพาไปขอขมาแม่ ขอให้พี่ศรีทำงาน
ร้านซักรีดไปพลาง พร้อมให้เบอร์โทรศัพท์ไว้ พี่ศรีกลับไปทำงาน และก็ไม่ได้รับการติดต่อจากพี่ทา
ในใจคิดว่าพี่ทาคงทิ้งไปแล้ว ความจริงพี่ทาไม่ได้ไปไหน แต่เพราะเกิดอุบัติเหตุ

"ปีนั้นผมจำได้ ปีที่มีอะไรคราสุ่นะ ฟ้ามืดหมดนะ พอฟ้ามืดแล้วรถที่ผมเป็น
กระเป๋ เกิดชนอยู่ที่สี่คี่ว ผมสลบไปเลย มีคนพาไปส่งโรงพยาบาล เงินที่ผมเก็บค่ารถตกหัว
หกพันหายหมด ฟันมาที่โรงพยาบาล ค่ารักษาก็ไม่มี ผมหนีมาจากโรงพยาบาลทั้งชุด
โรงพยาบาลเลย เพราะไม่มีตังค์จ่าย บริษัทประกันมันหลอกผมให้ผมบอกว่าผมไม่เอาเรื่อง
พอลกลับมาที่บริษัทเจอเพื่อน เพื่อนผมก็บอกว่า มีผู้หญิงมาหาเขาให้เบอร์โทรศัพท์ฝากไว้ ผม
ก็โทรไปหาที่ทำงานที่เขาซักรีด และก็อยู่ด้วยกัน"

ประมาณปี 2538 ทั้งสองตกลงใช้ชีวิตคู่ด้วยกัน พี่ศรีให้พี่ทาเลิกอาชีพกระเป๋ารถเพราะกลัว
อุบัติเหตุจึงหันมาทำงานก่อสร้างแทน เป็นยุคที่งานก่อสร้างกำลังบูม พี่ทาได้ค่าแรงช่างไม้วันละ
180 บาท ส่วนพี่ศรีเป็นผู้หญิงได้ค่าแรงจับกังวันละ 120 บาท แม้จะได้ค่าจ้างไม่มากแต่ทั้งสองก็พอ
ใจ และมีลูกด้วยกันคือน้องวันในปีต่อมา แต่ความไม่แน่นอนของชีวิตกรรมกรก่อสร้างก็คือ การถูก
โกงค่าแรง

เขามีประสบการณ์ถูกโกงค่าแรงหลายครั้ง ครั้งสำคัญที่จำได้ คือถูกโกงค่าแรงที่สุพรรณบุรี
ขณะที่น้องวันยังเล็กอยู่ นายจ้างเอาปืนมาขู่ แต่ก็ไปแจ้งตำรวจจนได้เงินคืน และก็ต้องหานายจ้าง
ใหม่ ครึ่งสุดท้ายปี 2541 ถูกโกงค่าแรงที่จังหวัดปราจีนบุรี ค่าแรงที่ปกติจ่ายเป็นวิกคือ 2 สัปดาห์ ถูก
ผู้รับเหมาติดไว้ 2 วิก เท่ากับ 1 เดือน เป็นเงิน 6 พันกว่าบาท ระหว่างนี้เขาให้เราเช่าอาหารกินได้ แต่
ไม่มีเงิน ในที่สุดต้องไปร้องเจ้าหน้าที่กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม ทำเรื่องร้องเรียนไว้ เป็น
เดือนกว่าจะได้เงินคืน ระหว่างรอพักอยู่ที่บ้านญาติของพี่ทาที่อำเภอตาพระยา

" ได้เงินมา เราก็ให้ป่าที่เราอาศัยเขาอยู่ 3,000 ให้เอา 600 ซื้อกระตักน้ำร้อนหม้อไฟ
ฟ้าให้ลูก จำได้ว่าเหลือเงินอยู่ 1,800 ตอนมาหาสมัครงานอยู่หัวลำโพง คิดว่าไม่ทำแล้วงาน
ก่อสร้างเพราะไม่แน่นอนถูกโกงบ่อย ตั้งใจว่าจะไปทำงานในสวน ไปเก็บเงาะที่จันทบุรี แต่ไม่
มีคนรับ นายจ้างเขาอยากได้คนโสด แต่เรามีลูกอ่อนเขาก็ไม่ยอมรับ จนเงินหมด ไม่มีจะกิน

เลยต้องเก็บของเก่าอยู่ที่หัวลำโพง ก่อนจะมาที่สนามหลวง” เป็นชีวิตที่พี่สรุปว่า “ไม่มีใครอยากมาเป็นคนเร่ร่อนหรอก ”

ผู้ศึกษาพบครอบครัวพี่ศรี ขณะมีอาชีพขายกระดาษพลาสติกปูนั่งตามงานวัด เป็นการปรับตัวและผ่านการเรียนรู้ถึงวิธีการใช้ชีวิตของคนไร้บ้าน หรือ “วงการผี” อย่างทะลุปรุโปร่ง และช่วยพาผู้ศึกษาสู่โลกของคนไร้บ้าน

พี่เทียน เคยต้องโทษขอบเที่ยว (อายุ 44 ปี)

พี่เทียน เป็นผู้ขายรูปร่างสันตติผิวคล้ำ พุดกลางปณิธานเคียงคนภาคใต้ มองจากภายนอกดูไม่ต่างจากคนต่างจังหวัดที่เข้ามาหางานทำ คือสวมเสื้อผ้าคอนข้างสะอาด หมั่นซัก ไม่ใช่คนสกปรก ะมุขะมอม แต่บุคลิกเฉพาะของพี่เทียนที่ดูออกว่าเป็นคนไม่มีบ้านก็คือ เขาติดสวมหมวกและสะพายเป้หลัง มักเดินกับคู่หู คนสนิทอยู่คนสองคน คือ พี่จันเพื่อนรุ่นเดียวกัน กับฤกษ์ เด็กรุ่นน้องแต่เป็นคนใต้เหมือนกัน และยังมีเพื่อนวัยหนุ่มด้วยกันอีกหลายคน

ผู้ศึกษา พบพี่เทียนครั้งแรกที่เจดีย์ขาว โดยรู้จักกับพี่จันคนที่เป็นคนชักผู้ศึกษาวันแรกที่เดินเข้าเจดีย์ขาว แล้วจึงรู้จักกลุ่มคนหนุ่มทั้งกลุ่ม ซึ่งเป็นกลุ่มที่คุ้นเคย มีมุขตลก กับผู้ศึกษาพี่เทียนใช้คำที่สุภาพเสมอมีคำว่า “ผม” และ “ครับ” ตลอด ดูไม่ออกเลยว่า อดีตเขาคือคนที่มีประสบการณ์ผ่านชีวิตติดคุกในคดีอุกฉกรรจ์ ตอนพบกันครั้งแรกประมาณเดือนกรกฎาคม 2544 พี่เทียนบอกผู้ศึกษาว่าตัวเองเป็นช่างก่อสร้าง จะทำงานเป็นช่วงๆ ว่างานก็จะมาเดินสนามหลวงหลังจากนั้นปลายปี 2544 ก็ไม่พบอีก ได้ข่าวจากคนอื่นว่าไปอยู่แถวใต้ทางด่วนบ้าง ไปขายของบ้าง ผู้ศึกษามาพบพี่เทียนอีกครั้งในเดือนตุลาคม 2545 ขณะที่เพิ่งมาจากบ้านที่ได้ พบกันครั้งนี้ พี่เทียนเห็นว่าผู้ศึกษายังไม่เลิกความสนใจที่มีต่อคนไร้บ้าน จึงสนิทกันมากขึ้น และเล่าเรื่องชีวิตด้านลึกให้กับผู้ศึกษา พร้อมกับแลกเปลี่ยนแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาอีกหลายอย่าง

บ้านเกิดของพี่เทียนอยู่ที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ พ่อทำงานเป็นคนงานดูแลสวนยางของบริษัท กระทั่งบริษัทเลิกกิจการ ยกลสวนยางให้พ่อ 40 ไร่ ตอบแทนความซื่อสัตย์ แต่ชีวิตครอบครัวกลับไม่สมบูรณ์เนื่องจากพ่อกับภรรยาใหม่ จากเด็กที่เคยเรียนดีระดับได้ทุนกลายเป็นเด็กหนีออกจากบ้านตั้งแต่อายุ 11 ขวบ ขโมยเงินพ่อขึ้นรถไฟเข้ากรุงเทพฯตามลำพัง ดังนั้นสนามหลวงกับพี่เทียนจึงเห็นมาตั้งแต่เด็กๆ ทำงานมาตั้งแต่ขายหนังสือพิมพ์สมัยราคา 6 สลึง เป็นเด็กขี้อวดเหงาก็เคย แต่พ่อกับแม่ตามตัวกลับไปบ้าน

ช่วงวัยรุ่นใช้ชีวิตแบบที่เรียกว่า ฮิปปี เหมือนกับในละครเรื่อง “เทวดาเดินดิน” กิตติศัพท์ของแก๊งค์นี้รั่วลือ จนตำรวจกองปราบ ยกทีมจากกรุงเทพฯ มาปราบเอง มีเพื่อนถูกจับตาย ส่วนตัวเอง จนมุมถูกจับข้อหาอันธพาล ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช นำตัวมาขังที่สงขลา อยู่ประมาณ 3 เดือน พ่อมารับตัวกลับบ้าน ออกมาจึงได้บวชตอนอายุ 18 ปี

สึกออกมาก็ยังอยู่ในกลุ่มนักเลง และเริ่มก่อคดีที่ใหญ่ขึ้น นั่นคือ คุมบ่อนและปล้นร้านทอง จนกระทั่งถูกจับที่นครราชสีมา ศาลตัดสินจำคุก 25 ปี เป็นคดีอุกฉกรรจ์ที่แม้แต่เรือนจำสงขลา ยังรับไว้ไม่ได้ เพราะไม่แน่นอนหาเพียงพอ ผู้ต้องหาดีอุกฉกรรจ์จะคิดแหกคุก ดังนั้นจึงต้องส่งมาขังที่บางขวาง แต่ระหว่างติดคุก ประพฤติตัวดี ได้ลดหย่อนได้อภัย รวมติดจริงๆ แค่ 5 ปีกว่า ประมาณ ปี 2527-28 ก็พ้นคดี

กลับไปทำงานกับเพื่อน และได้ฝึกวิชาช่างก่อสร้างในช่วงนี้ ทำงานอยู่ประมาณ 3 ปี และหลีกไปอยู่ที่พัทธยา และเริ่มมีคนชวนให้ก่อคดีที่ถนัดอีกครั้งคือ โจรกรรมร้านทอง

“ร้านทองที่ว่า มีสัญญาณกันขโมย ยังไงผมก็เข้าได้ เพราะเพื่อนคนหนึ่งในแก๊งค์ รู้เรื่องไฟฟ้าอย่างดี เคยทำงานการไฟฟ้า ผมจะเข้าทางหลังคาและโจรกรรมร้านทอง กระทั่งเกมส์² ตอนเกมส์คนยังไม่เชื่อเลยว่า ผมเหวอเป็นโจร เพราะผมวางตัวดีตลอด เทียวแพงๆ มีระดับ เทงสนักโต๊ะข้างๆ ตำรวจเลย แต่ที่ไม่รอดเพราะตำรวจเขาดังสัญญาณกล้องวงจรปิดก็เลยเกมส์”

คดีนี้ศาลตัดสินจำคุก 11 ปี 6 เดือน แต่รวมติดจริงๆ 5 ปี 11 เดือน อันที่จริงควรจะถูกจำที่เรือนจำชลบุรี แต่ระหว่างที่ตัวเองติดคุก ยังเข้าไปวางตัวเป็นเจ้าพ่อ ปลอยเงินกู้ในเรือนจำอีก จึงถูกส่งไปที่พิษณุโลก ที่เรียกว่ารวมดาวร้ายอยู่ที่นั่น จึงไปทำตัวดี และได้ลดหย่อนโทษ ชีวิตที่อยู่ในเรือนจำหรือที่เรียกกันว่า บ้านใหญ่ พี่เทียนผ่านมาและรู้ระบบตั้งแต่เคยเป็นเจ้าพ่อปลอยเงินกู้ จนตกต่ำต้องเป็น “ขามูไร”³ เคยถูกจับขังเดี่ยว คุกมืด ทุกรูปแบบ

พ้นโทษจากเรือนจำปี 2539 ด้วยการอภัยโทษเนื่องในพิธีฉลองรัชมังคลาภิเษก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จุดเปลี่ยนที่ทำให้เลิกจากวงจรผิดกฎหมายมีหลายอย่าง ทั้งวัยวุฒิภาวะ ที่เพิ่มขึ้นไม่ก้าวร้าว และการคบหาคนในเรือนจำ ได้พบกับคนมีความรู้ซึ่งต้องโทษคดีแชร์ชื่อดัง แนะนำให้อ่านหนังสือ กฎแห่งกรรม จึงเริ่มคิดได้ และครั้งสุดท้ายก่อนแม่จะเสียชีวิต แม่ร้องไห้และขอให้เลิก

² เกมส์ หมายถึง ถูกตำรวจจับ

³ ขามูไร หมายถึง นักโทษ ที่ทำงานรับจ้างทวงหนี้ นักโทษด้วยกันภายในเรือนจำ

“ผมจำติดตาเลย เพราะผมมีโจทย์เยอะที่บ้าน แม่ไม่สบายอยากจะไปเยี่ยม ต้องเข้าไปแบบหลบๆ ซ่อนๆ ไม่ให้คนเห็น ต้องนัดกับน้องให้น้องมารับ เข้าไปกลางคืน เยี่ยมเสร็จแล้วออกมา นอนค้างก็ไม่ได้ แม่สั่ง น้ำตาแฉะไหลใส่มือผม ‘บอกให้เลิก’ ผมเลยเลิก แต่ก็ยังอยู่บ้านไม่ได้ เพราะช่วงที่คบบ่อนเราอาจเคยเล่นคนอื่นไว้ ลูกหลานเขาที่ร้อเล่นเราคืนต้องมีผมจึงไม่อยู่บ้าน เพื่อนรุ่นเดียวกันกับผมที่อยู่ในการนี้ตายหมดแล้ว เพราะเขาไม่รู้จักออกนอกพื้นที่ ผมออกนอกพื้นที่เลยรอด ...แต่จุดที่ดีของผมก็คือ ผมไม่เคยทำผิดกับญาติพี่น้อง ไม่เคยเอาของบ้านมาขาย และช่วงผมมีเงินผมส่งให้ที่บ้าน น้องสาวผมก็เป็นคนส่งเรียน แม่จะขายของที่ตลาด ผมก็ส่งเงินมาให้แม่ได้แข็งแวง

“ ทุกวันนี้ก็ดีผมหมดแล้ว อะไรที่ผิดผมรับโทษหมดแล้ว ผมถึงกล้าบอกชื่อจริง แต่เราต้องอยู่อย่างระแวง เลยไม่อยู่บ้าน กับอีกอย่างชีวิตวัยหนุ่มผมไม่ได้เที่ยว อยู่บ้านใหญ่⁴ ะ 11 ปี มันเหมือนขาดหายไป ผมเลยอยากเที่ยว เที่ยวแบบนี้มันถูก ไม่ต้องมีเงินก็เที่ยวได้ และอีกอย่างอยู่ไกลบ้าน ไกลญาติพี่น้อง ไม่ต้องอาย เขาไม่รู้ว่าเรามาอนสสภาพแบบนี้ ผมไปทำงานพอมีเงินติดกระเป๋าก็เที่ยว และจะไม่ปล่อยตัวให้สกปรก ไม่อยากให้คนเขารังเกียจ”

ผู้ศึกษาพบพี่เหียนหลังจากเที่ยวอยู่ประมาณ 3-4 ปี เคยเก็บของเก่าอยู่สยามสแควร์ เคยเที่ยวตระเวนดูหนังกลางแปลงตามงานวัด เคยนั่งรถไฟเล่นขึ้นไปถึงพิษณุโลกเชียงใหม่ เขาเป็นคนไร้บ้านอีกแบบหนึ่ง ที่ไม่ใช่คนตระเวนกินข้าวฟรีทีเดียวนัก

“ว่าเหว” มาแล้ว อายุ 50 ปี

สำหรับคนที่รู้จักเขา โดยเฉพาะพวกเรือบ้างนักท่องเที่ยงที่ได้สะพานปิ่นเกล้า มักเรียกเขาว่า “ว่าเหว” ชื่อนี้เขาบอกว่ามีที่มาจากที่ตัวเองมักชอบครวญเพลง “ว่าเหว เร่ไปกลับหัวใจซ้ำ” ของวงเพื่อน เป็นเพลงที่เขาบอกว่า ตรงกับความรู้สึกดี เขาเป็นผู้ขายรูปร่างสูง มักสะพายเป้หลังและสวมหมวกแก๊ป ใส่รองเท้าหนังหุ้มส้นเสมอ ใส่กางเกงขายาวและสวมเสื้อเชิ้ต บางครั้งก็มีเสื้อแจ็กเก็ตทับ ผมไม่สั้นไม่ยาวแต่เรียบร้อย เป็นบุคคลิกการแต่งกายสำหรับพรางตัวเอง หากใครถามว่าทำงานอะไร เขาจะตอบว่าเป็นร.ป.ภ. ไม่ใช่คนไม่มีอาชีพ ว่าเหวชอบบินเดี่ยว ไม่อยู่ติดกลุ่มกับใคร

⁴ บ้านใหญ่ หมายถึง เรือนจำ

ผู้ศึกษา เจอน้ำว่าเหวครั้งแรก ที่วัดบวรนิเวศน์ ช่วงที่ผู้ศึกษา มักจะไปนั่งเกร่ปะปนกับคนรอขอข้าววัด ช่วง 7.00 น. –8.00 น. ว่าเหวมักจะไปกวาดศาลา รดน้ำต้นไม้ให้หลวงพ่อ เขาเป็นคนที่ไม่อด อย่างน้อยมักจะมีข้าว 1 ชุด แต่การได้ข้าวลักษณะนี้ เป็นลักษณะเฉพาะ ไม่เหลือเผื่อแผ่คนอื่น หลังจากพบหน้าผู้ศึกษาในฐานะผีน้าใหม่ เขาพูดกับผู้ศึกษาว่า “หน้าตาก็น่าดู ไม่น่ามาเร่ร่อน” เขาเป็นคนที่ “ไม่คบกลุ่มเพราะอาจเจอคนไม่ดี” อย่างไรก็ตามด้วยบุคลิกที่สุภาพของผู้ศึกษาทำให้น้ำให้ความสนใจกับผู้ศึกษา และมักชวนผู้ศึกษาไปนั่งเล่นด้วยกันริมแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงสายๆ ได้สะพานพระปิ่นเกล้า “มีอะไรที่ไหนเปล้า ถ้าไม่ไปไหนก็นั่งด้วยกัน นั่งได้สบาย ตรงนี้ไม่มีใครกว่น อาบน้ำ หรือซักผ้าก็ได้ ...พวกเรือแถวนี้ติดผมทั้งนั้น ผมเอาซองมาขาย เห็นผมเดินมา เรียกกันแล้ว ‘ว่าเหว มาแล้ว ะ’ ”

หลังจากที่ทราบว่าคุณผู้ศึกษา เป็นนักศึกษา น้ำว่าเหวยินดีเล่าเรื่องหรือที่เรียกว่า “สอประวัติ” ให้ผู้ศึกษาฟังว่า บ้านเดิมเป็นคนเมืองเก่าจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นครอบครัวที่ “มีเกียรติเพราะพ่อแม่เราได้รับราชการ” องค์การเบตเตอร์ เป็นรัฐวิสาหกิจสังกัดกระทรวงกลาโหม และต้องโยกย้ายไปจังหวัดต่างๆ ส่วนใหญ่จึงอยู่กับย่า เรียนจนจบป. 4 และเริ่มไม่อยากเรียนต่อ แต่เหตุผลที่ลึกไปกว่านั้นก็คือ พ่อกับแม่แยกทางกัน ต่างคนต่างมีคนใหม่ จึงทำให้ไม่อยากอยู่บ้าน

หลังจากออกโรงเรียน ก็เป็นวัยรุ่นหาเลี้ยงตัวเองสารพัด เคยเป็นเด็กปั๊ม ได้ค่าแรงวันละ 5 บาท เป็นกระเป๋ารถเมล์ ขับรถสามล้อถีบก็เคย เริ่มห่างจากย่า ตั้งแต่อายุ 15- 16 ปี ไปเป็นเด็กติดรถส่งของไปจังหวัดต่างๆ ได้ค่าจ้างเดือนละ 150 บาท และอาศัยอยู่กับเพื่อน ด้วยความที่พ่อแม่ไม่อยู่ใกล้ จึงไม่อยากอยู่กับญาติให้ถูกว่าให้กระทบ “ พวกเรียนดีไม่ได้”

หลังจากนั้นก็ใช้ชีวิตวัยรุ่นด้วยความคึกคะนอง อยู่กับเพื่อนนานๆก็เข้าวงการนักร้อง ชื่อของเขา คือ “ต๋อย ใจใจ” ซึ่งยังมีรอยสักอยู่ที่แขนเป็นพยาน มักมีเรื่องวิวาท ต้องคดีครั้งแรกข้อหาทำร้ายร่างกายเพราะทะเลาะกับตำรวจ “มันอัดเรา เราก็ชดมันกลับ เลยติดอยู่ 6 เดือน ... คนที่เขาคุกแล้วเร่ร่อน ถ้าติดไม่มีคำว่าเช็ด จะเลิกไม่เลิกอยู่ที่ว่า ตอนอยู่ข้างในคบเพื่อนดี – ไม่ดี ถ้าคบเพื่อนไม่ดี ออกมาก็เหมือนเดิม ผมเข้าบ้านใหญ่อยู่ 7-8 รอบ จนอยู่ตัวแล้วเลิกเอง ติดครั้งสุดท้ายปี 32 ”

หลังจากต้องคดีครั้งแรก พันโทฯแล้วก็ยังวนเวียนอยู่กับวงการนักร้อง ยิ่งเมื่อพ่อแม่เสียชีวิต จึงยังไม่มีพันธะยึดเหนี่ยว แม่เสียขณะอายุ 21 ปี ส่วนพ่อมาเสียเมื่ออายุ 30 กว่า จึงใช้ชีวิตวัยรุ่นแบบจิกโก่รุ่นเก่า ดูได้จากรอยสักชื่อวงดนตรีรุ่นเก่าว่า CCR. และ BG. ที่แขน แต่ข้อดีสำหรับน้ำผู้นี้ นอกจากที่เขาบอกเองว่า “ติรนพันแพงมาเยอะแต่เราไม่เคยป่วย” ก็คือ ไม่ติดยาเสพติด “ของเมาลองมาหมดทุกอย่าง แต่ไม่ติด ถ้าอยากเลิกก็เลิกได้ ทุกวันนี้เลิกแล้ว ที่เราไม่ติดของเมา เพราะเราเห็นตัวอย่างมาเยอะแล้ว อยู่วงการนักร้อง ถ้าเมาหมดสภาพเมื่อไหร่เด็กรุ่นหลังมันจะข้ามหัว เราเลยไม่เมา”

ในขณะที่เพื่อนรุ่นเดียวกันที่อยู่ยุยา “เด็ดสะมอเหร่หมดแล้ว” ว่าเหว่ ละวงการมาสมัครเป็น พนักงานรักษาความปลอดภัย

“ทำมาหลายบริษัท บริษัทรปภ.เหมือนกันหมด คือโกงค่าแรง ได้ค่าแรงไม่เต็ม บริษัทจะให้เบิกกิน วันละ 60-70 พอได้กินข้าว แต่เราอยากกินเปิปซี่บ้างไม่มีเงิน ถึงคราวเงินออกก็ออกไม่เต็ม ถูกหักค่าชุด ค่าเครื่องแบบ ค่ารองเท้า เขางานสายเหนื่อยก็หัก เงินก้อนก็ไม่ได้ ที่บอกว่ามีที่พักให้แต่จริงๆก็คือ นอนเบียดกันอย่างกับปลากระป๋อง เสื้อผ้า ข้าวของใช้ไม่เป็นส่วนตัว เราออกเผลออยากพักผ่อนบ้าง แต่ก็มีคนกินเหล้าเสียงดัง จะห้ามจะว่าเขาก็ไม่ได้ ก็เลยมานอนสนามหลวงแทน ถ้าเข้ากลางคืนออกกลางวัน ก็ไปนอนสวนลุม นานๆ เข้าก็ออกจากร.ป.ภ.มาอยู่สนามหลวง แต่ก็ยังไปทำเป็นพักๆ ถ้าบางช่วงเขา “กวาดล้าง” ก็ไปเป็นยาม”

ขณะที่พบผู้ศึกษา ว่าเหว่มีรายได้หลักจากการ “จับของ” คือหาซื้อของเก่าจากคนหาของเก่าประเภทเสื้อผ้า กระเป๋า รองเท้า นำมาซักทำความสะอาด เสื้อผ้าเก่าที่ดูไม่น่าจะมีราคา เขาซื้อมาตัวละ 5 บาท 10 บาท “ของพวกนี้ให้เจอบริสุทธิ์หน่อย เดี่ยวก็สด” แล้วเอาไปวางขายที่ริมคลองหลอด รวมเวลาที่เขายกเองว่าที่เร่ร้อนจริงๆประมาณ 2-3 ปี แต่เวลาไม่มีจริงๆ จะกลับไปหาพี่ที่บางพลี ได้เงินมาร้อยสองร้อยพอได้เป็นทุนจับของ

พี่เล็ก คนหาของเก่าไม่มีญาติ (อายุ 47 ปี)

พี่เล็กเป็นผู้หญิงตัวเล็ก ตัดผมสั้น ผู้ศึกษามักเห็นเธอใส่เสื้อผ้าอยู่ชุดเดียว คือกางเกงวอร์ม และเสื้อยืดสีน้ำเงินลาย อาจจะมีเสื้อยืดที่ใส่ทับข้างในบ้าง จากหน้าตาและคำพูดคำจา บ่งบอกได้ง่ายว่าเป็นคนเชื้อสายจีน ผู้ศึกษาพบช่วงหลังของการลงภาคสนามที่มากินข้าวที่สภาสังคมสงเคราะห์บ่อยๆ พี่เล็กจะนอนประจำอยู่ที่สนามบาสเกตบอลใต้ทางด่วนใกล้ๆ สภาฯ กับสามีที่เคร่งขรึมคนหนึ่ง อาชีพประจำของทั้งสองคือ หาของเก่า เส้นทางประจำคือ ประตูน้ำ – อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ

ระยะแรกที่รู้จักกัน เธอไม่ค่อยแน่ใจนักว่าผู้ศึกษาใช่ผีหรือไม่ แต่บุคลิกชื่อๆ ของเธอทำให้คุยด้วยไม่ยาก พี่เล็กถามว่า ลีมีบ้านหรือเปล่า ผู้ศึกษาบอกว่า ตกลง พี่เล็กก็ถามต่อว่า ดูลีน่าจะมีความรู้ น่าจะหางานทำดีๆ ได้ ครั้งหนึ่งที่เล็กอาสาดูดวงชะตาให้ผู้ศึกษา ซึ่งต้องมีการบอกเลข ผู้ศึกษาบอกเลขในใจได้เร็ว เธอทำท่าตกใจมาก “โอโห ทำไม่ลีสอบวกได้เร็วขนาดนี้ สมอลี้อย่าง

กับเครื่องคิดเลขเลขนะ” ต่อมาผู้ศึกษา ก็บอกว่า เป็นนักศึกษาปริญญาโท พี่เล็กไม่ค่อยเข้าใจนัก แต่ก็ชอบใจบอกว่า “แปลกดี มีบ้านอยู่สบายๆ ไม่ชอบ มานอนแบบนี้”

พี่เล็กเล่าชีวิตของตัวเองง่ายๆว่า บ้านเดิมอยู่ที่ระจัน ได้เรียนหนังสือแค่ป. 4 พออ่านออกเขียนได้นิดหน่อย เรียนจบแล้ว แม่ก็ส่งให้ไปทำงานเย็บเสื้อผ้าโหลแถวตลาดโบ๊เบ๊ ประมาณเกือบ 10 ปีมาแล้ว ที่บ้านของตัวเองถูกไฟไหม้ โดยตัวเองก็ไม่ว่า รู้ว่าตัวเองทำงานเย็บผ้าแบบอาศัยกินนอนญาติรู้แต่เพียงว่าอยู่โบ๊เบ๊ แต่ไม่ว่าอยู่ตรงไหน เมื่อเกิดไฟไหม้ ตัวเองไม่รู้ตัว ผ่านไปหลายเดือนกลับไปบ้านถึงได้รู้ว่าบ้านไฟไหม้และขาดหายจากญาติพี่น้องนับแต่นั้น

จากโบ๊เบ๊ครั้งสุดท้ายไปเย็บผ้าที่ตลาดพลูกับเพื่อนคนเชื้อสายจีนด้วยกัน เย็บผ้าทั้งวันทั้งคืน ไม่ได้พักผ่อน ประกอบกับอายุมากขึ้น สุขภาพไม่แข็งแรงเหมือนเดิม จึงเป็นโรคความดันต่ำ

“เย็บผ้าจนหน้ามืด ไม่ได้พักผ่อน เป็นความดันต่ำ ได้เท่าไรก็ไม่คุ้มค่ายา ก็เลยเลิกเย็บ แต่ก็อาศัยอยู่กับเพื่อน ที่นี้เขาก็อยากให้เราช่วยจ่ายค่าเช่าด้วย เราก็ไปล้างจานที่ตลาด แต่ได้ไม่กี่บาท ไม่พอช่วยค่าห้องเขา ก็ต้องออกมาเร่ร่อน”

ทุกวันนี้พี่เล็กมีรายได้วันละประมาณ 60 – 80 บาท จากการเก็บของเก่า ทุกวันหอยออกจะมีรายได้เสริมจากการขายเรียงเบอร์ประมาณงวดละ 150 บาท ลักษณะเด่นของพี่เล็กอีกอย่างคือ เธอช่วยเก็บข้าวมาเลี้ยงหมาในละแวกใกล้ๆ โดยบอกว่า “เรานับถือเจ้าแม่กวนอิม หมาทุกตัวเราจับได้หมด มันไม่กัดเรา เพราะเรามีใจเมตตา สมัยที่เย็บผ้า อ้าวชอบไปทำบุญไปนั่งสมาธิ ภาวนา ที่ดูดวง เป็นกิตอนไปนั่งสมาธิมีคนเขาสอนให้ ”

พืพทย์ คนหาของเก่าจากเชียงราย (อายุ 36 ปี)

ที่สวนหย่อมใกล้แผงขายสลากกินแบ่งรัฐบาล มีครอบครัวข้างถนนที่น่าสังเกตอยู่ครอบครัวหนึ่ง เพราะไม่ได้เป็นผู้ใหญ่คนเดียว หากอยู่กันเป็นครอบครัว มีพ่อ แม่ และลูกอีก 3 คน นานๆ ครั้งลูกสาวคนโตวัย 15 ปีจะมาอยู่ด้วย ผู้ชายคนพ่อเป็นคนผิวขาวรูปร่างลำตัวยาว มักใส่กางเกงยีนส์ตัดขาถึงหัวเข่า ผมนี้น้ำเงิน บางครั้งก็สวมหมวก เดินทางของเก่าอยู่ย่านถนนข้าวสาร – บางลำพู

ผู้ศึกษาเห็นครอบครัวนี้ครั้งแรกในคืนวันที่ 1 สิงหาคม 2544 ซึ่งเป็นวันแรกที่กรุงเทพมหานคร ประกาศขอความร่วมมือห้ามใช้พื้นที่สนามหลวง ซึ่งมีคนชุมนุมคัดค้านเป็นจำนวนมาก ลูกๆ ของพืพทย์นอนหลับกลางสนามและมีช่างภาพหนังสือพิมพ์ถ่ายรูป พืพทย์จึงต่อว่าเมียที่ปล่อยให้ลูกนอนแล้วถูกถ่ายรูปให้อุ้มลูกไปนอนที่อื่น ขณะนั้นผู้ศึกษาคิดว่าพืพทย์คงจะไม่ชอบผู้ศึกษา ครั้นต่อมาเมื่อได้คุยกัน จึงทราบว่าพืพทย์เป็นคนอัยาศัยดีคนหนึ่ง และผู้ศึกษาค้นหา

สนิทสนมกับครอบครัวพิวฑ์ เมื่อผู้ศึกษาบอกว่า ขอถามเรื่องชีวิตเพื่อไปเขียนสอส่งอาจารย์ พิวฑ์พูดเชิงตัดพ้อว่า "พอพี่ได้ข้อมูลแล้ว ต่อไปพี่ก็จะไม่ค่อยมาหาผมแล้วใช่ไหม"

บ้านเกิดของพิวฑ์อยู่ที่จังหวัดเชียงราย มีพี่น้อง 5 คน ตัวพิวฑ์เป็นคนสุดท้อง ในครอบครัวที่มีฐานะปานกลาง ประกอบอาชีพด้านการเกษตร แต่ตัวพิวฑ์เองทำอะไรทำไม่เป็น ปมแรกที่พิวฑ์เล่าให้ฟังคือ ไม่ชอบแม่เลี้ยง พอเรียนหนังสือจบป. 6 อาศัยช่วยแม่เลี้ยงขายของ ระหว่างนี้พิวฑ์ชอบผู้หญิงคนหนึ่งแต่เป็นเด็กรุ่นน้อง ยังเรียนหนังสืออยู่พ่อแม่จึงไม่เห็นด้วย ต่อมาผู้หญิงก็ถูกพ่อแม่ส่งเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ พิวฑ์มีคหังจึงออกจากบ้าน เข้าอำเภอมแม่ลายทำงานอยู่ร้านส่งแก๊ส มีรายได้เดือนละ 600 บาท

เมื่อเพื่อนคนบ้านเดียวกันชวนพิวฑ์เข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ โดยให้เหตุผลว่าไปทำงานโรงไม้ได้เงินเดือนๆ ละ 1,000 บาท มากกว่าที่ทำงานส่งแก๊ส พิวฑ์จึงเข้ามาทำงานแต่นอกจากเหตุผลเรื่องเงินเดือน ก็คือพิวฑ์หวังว่าจะมีโอกาสได้พบคนรักของตัวเอง ซึ่งก็ได้โทรศัพท์หากันในระยะแรกแต่ต่อมาก็ห่างกันไปในที่สุด ทำงานอยู่โรงไม้ที่บางมดได้ไม่นาน ก็มีเพื่อนชวนไปทำงานโรงพิมพ์ย่านอ่อนนุช ซึ่งทำอยู่นาน ได้เงินเดือนเพิ่มขึ้นตามลำดับ จากเดือนละ 1,600 บาท เป็น 1,800 บาท จนถึง 3,800 บาท

พิวฑ์ทำงานอยู่โรงพิมพ์นาน 4-5 ปี แต่ต้องออกจากการงานด้วยเหตุผลที่ยอมรับว่าตัวเองทำผิดเอง เพราะที่โรงพิมพ์มีกฎห้ามพนักงานเล่นการพนัน แต่เวลาหลังเลิกงานโดยเฉพาะช่วงเงินเดือนออก พนักงานมักจับกลุ่มเล่นการพนันกัน จนค้ำมิด รุ่งเช้าทำงานไม่ไหว กระทั่งเจ้าแก็บจับได้พนักงานที่เล่นการพนันจึงต้องออกทั้งหมด รวมทั้งพิวฑ์ด้วย

หลังจากออกงานโรงพิมพ์ พิวฑ์ไปทำงานทาสี กับลูกพี่โดยการแนะนำของคนบ้านเดียวกัน ได้ค่าแรงวันละ 180 บาท ระยะแรกก็ดีมีงานทำทุกวัน แต่ต่อมาไม่มีงานทาสี แม้ลูกพี่จะตีระหว่างไม่มีงานก็ยังให้เบิกเงินหรือให้เซ็นร้านค้าสำหรับเป็นค่าอาหารได้ แต่ไม่มีเงินใช้สอยสะดวก หลังจากอยู่ในสภาพตกงานเช่นนี้อยู่ 2-3 เดือนที่ศาลายา นครปฐม พิวฑ์จึงตัดสินใจเบิกเงินเจ้านายแล้วมานอนสนามหลวง กระทั่งได้พบกับพี่ต้อย แม่มายลูกติด 3 คน ที่สนามหลวง และใช้ชีวิตคู่ร่วมกัน กระทั่งมีลูกด้วยกัน 1 คน รวมเวลาใช้ชีวิตอยู่สนามหลวงประมาณ 4 ปี

ครอบครัวพิวฑ์ค่อนข้างเป็นที่รู้จักในย่านสนามหลวงนอกจากเพราะมีลูกมากแล้ว แต่เพราะเกิดเหตุร้ายสำคัญกับลูกสาวนั่นคือน้องน้ำถูกแทงที่ขูดไปข่มขืน ครั้งแรกที่ผู้ศึกษาทราบจากคนอื่นเรื่องลูกพิวฑ์ถูกข่มขืน ผู้ศึกษาเข้าใจว่าเป็นพี่สาวคนโตซึ่งอายุนั้นประมาณ 12 ขวบ แต่ความจริงคนที่ถูกข่มขืนคือน้องน้ำขณะอายุเพียง 6 ปี เรื่องน้องน้ำถูกข่มขืนยังไม่พอ ตัวพิวฑ์ยังถูกตำรวจซ้อมด้วยข้อกล่าวหาว่าเป็นพ่อเลี้ยงข่มขืนลูกเลี้ยง แต่เมื่อผลตรวจเลือดพิสูจน์ว่า พิวฑ์ไม่ได้

ข่มขืนลูกสาว จึงได้รับการปล่อยตัว แต่ความเจ็บปวดทั้งร่างกายและจิตใจยังไม่อาจเรียกคืนได้ แม้ทุกวันนี้หากพูดถึงเรื่องนี้ระหว่างนั่งกินเหล้ากัน พี่วียก็มักเก็บอารมณ์ไม่อยู่

ปัจจุบันพี่วียและครอบครัว ใช้ชีวิตด้วยการหาของเก่าย่านถนนข้าวสาร โดยมีที่จอดรถเช่าประจำที่ซอยรามบุตรี หรือ เรียกกันในหมู่คนหาของเก่าว่า ซอยตันโพธิ์ เวลากลางวันเด็กและแม่แม่วิ่งเล่นกันที่สวนหย่อมข้างๆแผงขายสลากกินแบ่งรัฐบาล

ข้าง คนแจกใบปลิว (อายุ 27 ปี)

ข้างเป็นคนวัยหนุ่มรูปร่างท้วม ผิวคล้ำ มักใส่กางเกงทหารและสวมเสื้อยืดสีดำ มีรายได้ประจำจากการแจกใบปลิวโฆษณาสินค้าของห้างสรรพสินค้า เดือนหนึ่งจะมีงานทำประมาณ 8-10 วันๆ ละ 200 บาท ผู้ศึกษารู้จักข้างในระยะหลังของการลงภาคสนาม ที่ไปกินข้าวที่สภาสังคมสงเคราะห์ ข้างรู้จักกับพี่เทียนอยู่แล้ว จึงแนะนำให้ผู้ศึกษารู้จัก เมื่อนานวันเข้า ผู้ศึกษาจึงแนะนำตัวเองว่า ไม่ใช่แค่เป็นนักศึกษา ข้างไม่ตกใจ ตอบสั้นๆว่า รู้จากพี่เทียนแล้ว

บ้านเกิดของข้างอยู่ที่จังหวัดสุรินทร์ พ่อยังมีชีวิตอยู่ แต่แม่บวชเป็นชี ทุกวันนี้ยังเหลือญาติพี่น้องที่ติดต่อกันได้คือ พี่สาว ซึ่งทำงานอยู่ที่มโนบุรี ข้างเคยเข้ากรุงเทพฯตั้งแต่เป็นวัยรุ่นเหมือนคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไป คือเข้ามาเป็นฤดูกาลในหน้าแล้ง มาเป็นเด็กบิ๊ม ก่อนที่จะกลับไปเกณฑ์ทหารที่บ้าน

พ้นจากการเกณฑ์ทหารประมาณปีพ.ศ. 2541 จึงเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯอีกครั้ง ปีแรกได้ทำงานบริษัทประกอบกระเบื้องรถยนต์ เป็นพนักงานมีเงินเดือนแต่ต้องออกจากงาน โดยยอมรับว่าขณะนั้นยังหนุ่มอยู่ ความรับผิดชอบยังน้อย ขาดงานจึงต้องออกจากงาน แต่ไปได้งานใหม่ที่โรงงานทำรองเท้า มีรายได้ตามจำนวนชิ้นงาน เฉลี่ยแล้ว 1 วัน คือ 2 สัปดาห์ประมาณ 4,000 บาท หรือเดือนละประมาณ 8 พันบาทเศษ ด้วยรายได้ขนาดนี้จึงสามารถเช่าห้องร่วมกับเพื่อนอยู่ได้ แต่ต้องออกจากงานนี้ก็เพราะมีเหตุจำเป็นต้องกลับบ้านเร่งด่วน จึงกลับบ้านไปโดยไม่ได้บอกนายจ้างจึงถูกให้ออกจากงาน เมื่อจะกลับมาทำงานใหม่จึงหางานไม่ได้

ประมาณต้นปี 2543 ข้างเข้ามากรุงเทพฯด้วยความหวังว่าจะสามารถหางานทำได้เหมือนที่ผ่านมา แต่คราวนี้ไม่เหมือนที่ผ่านมา เขาตระเวนหางานอยู่ย่านบางพลี ที่เคยทำงานแต่ไม่มีตำแหน่งงานว่าง เกิดความเครียด ไม่มีที่จะไป สุดท้ายจึงต้องมานั่งจมปลักอยู่หัวลำโพง ใช้เงินที่มีติดตัวพันบาทเศษจนหมด ระหว่างที่นอนหัวลำโพง กระเป๋าเสื้อผ้าถูกขโมยหาย สุดท้ายคือ ไม่มีเงินแม้แต่จะซื้อข้าวกิน กลับกลายเป็นได้รับน้ำใจมีคนแบ่งข้าวให้กิน แบ่งเงินให้ใช้ แต่ข้างมารู้ทีหลังว่าเป็นพวกหยิบฉวยลักขโมยของ ใจของข้างไม่ชอบทางนี้จึงออกห่าง และเริ่มต้นหาเลี้ยงชีพเหมือนคน

ไม่มีงานทำ ไม่มีญาติที่จะพึ่งพา นั่นคือ หาของเก่าที่หัวลำโพง และเมื่อนานวันเข้า ถูกไล่จึงขยับไปนอนที่ใต้ทางด่วน หยุตหาของเก่า อาศัยกินข้าวสภาสังคมสงเคราะห์ กระทั่งได้งานแจกใบปลิว จึงพอมีรายได้ประทังชีพบ้าง

ผู้ศึกษา มีจังหวะเหมาะที่ได้สัมภาษณ์ข้างในวันที่ข้างจะกลับ “ไปทำธุระที่บ้าน” พอตี วันนี้สีหน้าเขาไม่ร่าเริงเข้มขึ้นเหมือนปกติ บอกถึงความหนักใจ และคล้ายอยากจะลาผู้ศึกษา พร้อมฝากบอกพี่เทียนด้วย เขาบอกสั้นๆ ว่า “อยู่อย่างนี้มาปีกว่า เกือบ 2 ปี เริ่มเบื่อแล้ว อยู่ไปวันๆ ไม่มีอะไรดีขึ้น เสรีจตุรที่บ้าน กลับมาคงจะหาลองหางานทำใหม่”

พี่ลุข คนขายลูกโป่งชอบสนุก อายุ 32 ปี

พี่ลุขเป็นคนผิวค่อนข้างคล้ำ รูปร่างบวม เหมือนคนดื่มเหล้าหนัก เขาชอบสวมเสื้อยืดตัวใหญ่ ขอบใส่กางเกงยีนส์สามส่วน แต่บางครั้งก็นุ่งกางเกงยีนส์ยาว อาชีพประจำของเขาคือ ทำลูกโป่งขาย คนขายลูกโป่งจะมีกระเป๋าเฉพาะของตัวเอง เพราะมีของต้องบรรจุมาก ทั้งลูกโป่งที่ยังไม่เป่า ก้านพลาสติก และจะเห็น “หลักโป่ง” - ท่อน้ำพลาสติกสีฟ้าที่เจาะรูโดยรอบโผล่ออกมาพ้นจากกระเป๋า กระเป๋าของคนขายลูกโป่ง จะเป็นกระเป๋าใบใหญ่ทำจากวัสดุคล้ายถุงปุ๋ยแต่มีสีฟ้า-ขาว มีซิปรูปดอกไม้เหมือนกับกระเป๋าที่พ่อค้าแม่ค้าใส่เสื้อผ้าจำนวนมากๆ ไปขายตามตลาดนัด ถ้าเราพบคนไร้บ้านที่สะพานกระเป๋าลักษณะนี้ พร้อมท่อพลาสติกโผล่ออกมา ก็เดาได้ว่าเป็นคนขายลูกโป่ง

ผู้ศึกษาพบพี่ลุขครั้งแรกที่เดินที่แม่หนู ต้นเดือนสิงหาคม จากการแนะนำของคนออกงานขายของตามงานวัด และเริ่มสนิทหลังจากไปพบที่งานดนตรีข้างสวนจตุจักร เขาถามผู้ศึกษาว่า “เอาลูกโป่งไปเดินขายดูบ้างมั๊ย เดี่ยวแบ่งเปอร์เซ็นต์ให้” ผู้ศึกษารับเอาหลักลูกโป่งไปทดลองเดินขายดู แต่ขายไม่ได้เลย แม้จะไปป่วนเป๊ยนอยู่แถวเครื่องเล่นเด็ก เช่น ม้าหมุน ชิงช้าสวรรค์แล้วก็ตามหลังจากนั้นก็ไปเจอกันอีกตามงานวัด เช่น งานองค์พระนครปฐม พี่ลุขมักยินดีทักทายว่า ผู้ศึกษามาเที่ยวเรียนรู้ด้วยเหรอ ถ้าไม่พบผู้ศึกษานานๆ มักสอบถามถึงคนอื่นๆ เสมอว่า พบผู้ศึกษาบ้างหรือไม่ เขาอยากคุยด้วย

พี่ลุขเล่าชีวิตของตัวเองให้ผู้ศึกษาฟัง อย่างดีใจและภูมิใจ “พอพี่เล่าให้ฟังแล้ว ไปเขียนส่งอาจารย์ นี่สอบผ่านเลยใช้มั๊ย... เขียนชื่อจริงเลยก็ได้ พี่จะได้ดั่งบ้าง”

บ้านเกิดของเขายูราชบุรี ในครอบครัวที่ทำอาชีพเกษตรกรรม มีพี่น้อง 4 คน ตัวเองเป็นคนที่สาม พี่คนรองเสียชีวิตแล้ว ทุกวันนี้จึงเหลือ พี่ชายและน้องสาว เรียนหนังสือจนจบ ป. 6 ก็มาอยู่ที่จังหวัดกาญจนบุรี

“ พ่อกับแม่พี่แยกทางกัน แม่อยู่ที่ราชบุรี ตอนเล็กอยู่กับแม่ โตมาน้อยอยู่กับพ่อ พ่อไปทำเหมืองแร่อยู่ที่กาญจน์ เล็กๆ ก็ช่วยพ่อร่อนแร่ แต่ตอนหลังพ่อเจ๊ง เลยไปเป็นคนขับรถรับจ้างบรรทุกอ้อย ทั้งพ่อ ทั้งแม่ ต่างคนต่างก็มีใหม่ พี่ก็อยู่สลับไปสลับมา แม่บ้าง พ่อบ้าง แต่ส่วนใหญ่โตที่กาญจน์ ตอนเล็กๆ เราก็ไม่ค่อยรู้เรื่อง รู้แต่ว่าพ่อแม่ทะเลาะกันบ่อย เราเป็นเด็กก็ร้องไห้ ” เขาเผยปมแรกในชีวิต

ที่กาญจนบุรี พี่สุขมาอยู่ในเมือง มีชีวิตเหมือนเด็กที่ไม่มีครอบครัวอบอุ่น คือเริ่มหัดดมกวา และเพื่อนแนะนำให้ไปทำงานเป็นเด็กเปิดห้องในโรงแรมมานูรู ชีวิตเริ่มอยู่ในวงจรของอบายมุข หัดดูหนัง กินเหล้า หาผู้หญิงให้แขกที่ไม่มีผู้หญิงมาลั่นนอน พร้อมกับได้เสียกับเด็กใจแตก ชีวิตวัยรุ่นทำงานอยู่ที่โรงแรมโดยตลอด เป็นวัยที่เขาบอกเองว่า “ห้าว” แต่ก็ยังมีเจ้าของโรงแรมเป็นเหมือนคนอบรมสั่งสอน จึงเรียกเขาว่าพ่อ

ปี 2535 อายุครบเกณฑ์ทหาร สุขจับสลากรอดไม่ต้องเกณฑ์ทหาร และเริ่มขยับไปทำงานเป็นเด็กกรดยาสาย ราชบุรี – กาญจนบุรี ได้ค่าจ้างขาละ 50 บาท วันหนึ่งวิ่งประมาณ 3 ขา กับได้ค่าน้ำใจอีกเล็กน้อยจากแม่ค้า ถ้าช่วยดูแลของให้แม่ค้า แต่หากเบื้อเป็นเด็กกรดยา ก็ยังย้อนกลับไปทำงานที่โรงแรมอีก

ปี 2538 สามียของน้องสาวทำงานอยู่โรงงานที่ถนนพุทธมณฑลสาย 4 น้องสาวจึงแนะนำให้ตัวเองมาทำงานด้วย เป็นโรงงานทำกะทิสำเร็จรูป เขาทำงานที่นี่ได้แค่ 5 เดือน ก็ออกจากงาน

“ เพราะงานหนัก เราอยู่แผนกชั่วคราวกะกะทิ เอาจากมะพร้าวที่คั้นแล้ว มาคั่วให้ได้น้ำมันมะพร้าว เขาใช้กะลามะพร้าวเป็นเชื้อฟืน วันทั้งวันอยู่แต่หน้าเตาไฟคั่วกะกะทิ จนหน้าดำ ทำไม่ไหว หนักเกินไป ก็เลยออก ... ได้ค่าแรงวันละ 165 บาท ที่จริงทำงานครบ 3 เดือน เขาจะบรรจุ แต่เขาไม่บรรจุให้พี่... เมมาเป็นเหตุ”

เมื่อออกจากงาน ก็ไม่มีค่าเช่าบ้าน ในที่สุดห้องที่เขาอยู่ก็ถูกเขาไล่ จึงกลายเป็นคนไม่มีที่อยู่ ข้าวของฝากไว้กับน้องสาว และออกเที่ยวงานวัดแก้เครียด งานแรกที่เที่ยวคือ งานวัดช่องลมมหาชัย มีดนตรีมีชื่อเสียง และมีคนแนะนำให้รับกระดาษพลาสติกปูนั่งมาขาย สุขถือเป็นคนขายรุ่นแรก เขาซื้อกระดาษตั้งแต่กิโลกรัมละ 7 บาท ที่วัดม่วง ซึ่งปัจจุบันนี้ไม่มีแล้ว ยามหมดงานก็มานอนสนามหลวง และเปลี่ยนมาเป็นขายลูกโป่ง รวมเวลาที่ไม่มีบ้านอยู่ตั้งแต่ปี 2538 รวม 8 ปี ถือเป็นคนที่อยู่มานานคนหนึ่ง แต่ยามขาดแคลนเขายังไปอาศัยหยิบยืมน้องสาวเสมอ

สุข เป็นที่รู้จักในหมู่นักออกงานในฐานะ “คนขี่เมา” แต่ไม่ใช่คนเกเร เขาไม่เคยมีเรื่องทะเลาะวิวาท เพียงแต่ชอบสนุก มักลุกเต้นตามจังหวะดนตรี ชอบทาแป้งและทัดดอกไม้ สิ่งที่ยืนยันถึงความ

เมาก็คือ เวลาเมาแล้วกระเป๋าสีเสื้อผ้าเครื่องมือทำมาหากินหายไปหมด ที่ผ่านมากกระเป๋าสีเสื้อหายไปมากกว่า 20 ใบ เคยเมานอนอยู่บนทางเท้าหน้าตึกชาญอิสระ 2 จนถึง 8 โมงเช้าตื่นขึ้นมาพร้อมกับสายตาของคนจำนวนมากจ้องอยู่

" ไม่กี่วันมานี้ เพิ่งไปเมานอนอยู่หน้าโรงเรียนราชภัฏโคราช ไม่รู้เพื่อนฝูงไปไหนหมด ทั้งให้เรานอนอยู่คนเดียว ตื่นมาเกือบ 8 โมงแล้ว นักเรียนเขากำลังจะเข้าโรงเรียน อายไม่รู้จะอายยังงัย สาวๆ ทั้งนั้นเลย ครูเขาก็โทรศัพท์ส่งสัสจะเรียกตำรวจ "

ลุงใหญ่ คนรุ่นเก่าแห่งสนามหลวง

ในพื้นที่สนามหลวง คนไม่มีที่อยู่ซึ่งเป็นที่รู้จักกว้างขวางคนหนึ่งในฐานะคนเที่ยวรุ่นแรกๆ คือ ลุงใหญ่ (อายุ 61 ปี) ลุงเป็นคนรูปร่างใหญ่ ผิวคล้ำหน้ามันแบบคนไม่ค่อยได้ล้างหน้าอาบน้ำ ผมแม้มียาวแต่ไม่ได้หวีจึงดูรุงรัง ตาฝ้าฟาง ฟันหน้าหลอ มักสวมเสื้อขาวฟรีแต่เก่า และไม่ค่อยได้ซัก เดินชากะเผลก ผู้ศึกษาถามลุงว่าไม่ได้อาบน้ำหรือ ลุงตอบว่า " 3 เดือนแล้ว ผมไม่ได้อาบน้ำ ไม่เห็นเป็นอะไรเลย "

บ้านเดิมของลุงใหญ่อยู่ที่จังหวัดลพบุรี มีพี่น้อง 10 คน ตัวเองเป็นคนที่ 4 ลุงเล่าชีวิตตนเองเหมือนยอมรับสิ่งผิดพลาดในอดีต ในวัยเด็กเกเร หนังสือไม่ได้เรียน ออกจากบ้านตั้งแต่เด็ก มาคบกับพวกรุ่นพี่ แล้วก็ฝึกวิชาล้วงกระเป๋าสีเสื้อ เข้าๆ ออกๆ อยู่หลายรอบ เคยมีเมียมีลูกด้วยกัน 1 คน แต่เลิกกันแล้ว ลุงยอมรับว่าหาเลี้ยงชีพด้วยการล้วงกระเป๋าสีเสื้อ ก่อนที่จะถอดเสื้อยัด

"สมัยก่อน ผมไม่เคยนอนเรียราดแบบนี้ สมัยผมล้วงกระเป๋าสีเสื้อนอนโรงแรมตลอด แถหัวลำโพง วันหนึ่งหาได้หลายร้อย ผมจะหากินแถ พาทูรัด ยาวราช ที่คนเขาเดินซื้อของเบียดกันเยอะๆ ผมก็เบียดล้วงกระเป๋าสีเสื้อ แต่ทุกวันนี้ผม เลิกแล้ว ไม่อยากติดคุกตายตอนแก่" แต่จุดเปลี่ยนที่ทำให้ลุงคิดเลิกมีมากกว่านี้

" ครั้งสุดท้ายผมถูกจับที่ฉะเชิงเทรา ตำรวจซ้อมผมหนัก แล้วจับมาส่งอยู่ลาดยาว ผมเจ็บหนักเกือบตายคิดว่าจะไม่รอดแล้ว เพื่อนผมบอกว่า ถ้าผมไม่ถูกส่งมาลาดยาวผมตายแน่ เพราะที่ลาดยาวมันยังพอมีหมอมืออะไรมากกว่าที่ฉะเชิงเทรา ติดอยู่ 3 ปี 7 (เดือน) เรียกว่าเจ็บอยู่ตลอดมันซ้ำใน จน 2 เดือนผมจะออกถึงจะดีขึ้น ผมเลยคิดว่าต่อไปนี่เลิกแล้ว ออกมาก็เลยทำมาหากิน...ผมเห็นคนเขาค้าขายกัน เขาทำมาหากินได้ เราก็ต้องทำมาหากินได้ จนถึงตอนนี้ผมเลิกแล้ว "

ตั้งแต่ปี 2531 ลุงใหญ่จะจากการเป็นมิชชันนารี มีอาชีพขายของเก่า หรือให้เช่าพระ โดยการจับพระราคาถูกมาวางขายริมคลองหลอด พอเป็นรายได้เลี้ยงตัว ใช้ชีวิตนอนสนามหลวงมา 10 กว่าปี เป็นประสบการณ์ที่เรียกว่า คิมตัว ทุกวันนี้ลุงใหญ่ไม่ค่อยคบหาใครมาก นอกจากเพื่อนที่ค้าขายด้วยกัน ไม่กินเหล้าตั้งวงกับใคร เพราะลุงเห็นว่า ที่สนามหลวงมีแต่คนที่ไม่น่าไว้ใจใจ ไม่มีความจริงใจ และนอนคนเดียว เพราะกลัวจะถูกขโมยของ ลุงใหญ่มักเตือนผู้ศึกษาว่า อย่าคลุกคลีกับพวกสนามหลวงมาก

ลุงใหญ่มักพูดถึงหลาน - ลูกสาวของน้องชายที่เรียนระดับปริญญาโท เคยแต่งตัวดีมาเยี่ยมลุงขณะนั่งขายของ เพื่อนฝูงที่ขายของเก่าด้วยกันเห็น จึงได้รู้ว่าลุงมีญาติพี่น้องที่ดี หลานสาวอยากให้ลุงกลับไปอยู่บ้านด้วยกัน แต่ลุงออกตัวว่ายังไม่อยากไป หลานจึงให้เงินไว้ 200 บาท

“ น้องผมมันอยากให้ไปอยู่ด้วย ผมเคยไปคืนหนึ่ง พรุ่งนี้เช้าผมก็กลับมาอนสนามหลวง มันชินแล้วว่าเราเคยนอนที่โล่งๆ จะกลับไปนอนห้องไม่ได้” แต่เหตุผลที่ลึกไปกว่านั้นคือ “น้องสะใภ้มันพูดให้กระทบๆ ‘ไหนบอกว่าจะไม่มา’ ผมเลยอยู่แบบนี้ดีกว่า”

ความทับซ้อนของปัจจัยที่ผลักดันให้กลายเป็นคนไร้บ้าน

จากข้อมูลเชิงชีวประวัติของคนไร้บ้านบางส่วนที่ผู้ศึกษาได้พูดคุยซักถามถึงชีวิตของพวกเขา ก่อนจะมาเป็นคนไร้บ้านข้างต้น ผู้ศึกษาต้องการแสดงให้เห็นว่า การที่คนๆ หนึ่งต้องกลายเป็นคนนอนในที่สาธารณะ กลายเป็นคนไม่กลับบ้าน นั้นมีสาเหตุหลายปัจจัยซ้อนทับเชื่อมโยงกัน กรณีของลุงจิตร เราไม่อาจบอกได้เพียงง่าย ๆ ว่าไม่มีลูกหลานดูแล หากแต่ลุงพลัดพรากจากลูกมาก่อน เมื่อมีปัญหากับน้องชายจึงตัดสินใจออกจากบ้าน และการที่ลุงจิตรเลือกที่จะออกจากบ้านก็สัมพันธ์กับที่ลุงเคยใช้ชีวิตเร่ร่อนตั้งแต่เด็กเพราะไม่มีครอบครัวที่สมบูรณ์

หรือประเด็นที่กล่าวถึงสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนกลายเป็นคนไร้บ้าน คือ การตกงานไม่มีรายได้ ทำให้ไม่มีเงินเสียค่าเช่า ก็ยังโยงกับอีกหลายปัจจัย ดังครอบครัวพี่ศรี ที่เริ่มตกงานเพราะถูกโกงค่าแรง แต่การไม่ได้งานใหม่ก็สัมพันธ์กับการมีลูกเล็กทำให้นายจ้างไม่ยอมรับและไม่มีเครือข่ายครอบครัวที่จะช่วยสนับสนุน รวมถึงคนอีกจำนวนหนึ่งที่ยอมรับว่าต้องออกจากงานประจำ เพราะความผิดพลาดของตนเอง เช่น ดื่มสุรา หรือเล่นการพนัน ดังกรณีพี่วิทย์ หรือพี่สุข บางกรณีที่ผู้ศึกษาได้พูดคุยด้วยต้องยอมรับว่า เกี่ยวข้องกับเรื่องยาเสพติดก็มีไม่น้อย คนกลุ่มนี้อาจจะค้นพบว่า การเป็นคนไร้บ้านเหมาะสมกับตัวเองมากกว่า

หรือบางเหตุผลที่ไม่ค่อยจะถูกกล่าวถึง นั่นคือ คนที่มีประวัติที่สังคมไม่ยอมรับคือเคยต้องโทษติดคุก เมื่อออกมาแล้วชุมชนญาติพี่น้องไม่ยอมรับ จึงต้องระเห็จกลายเป็นคนไร้บ้าน และหางาน

ได้ยาก ไม่ว่าจะเป็นพี่เลี้ยง น้าว่าเหว่ แต่หากย้อนหลังชีวิตของคนที่ต้องโทษคดีมักสัมพันธ์กับการไม่มีครอบครัวที่สมบูรณ์ เป็นแรงผลักดันให้ต้องเป็นคนเกรงตั้งแต่เด็ก

จากข้อมูลข้างต้น การศึกษานี้เสนอว่า ในการทำความเข้าใจถึงสาเหตุที่ผลักดันเกิดคนไร้บ้านต้องก้าวข้ามพ้นข้อถกเถียงที่ว่า การเป็นคนไร้บ้านเป็นความบกพร่องส่วนบุคคล (เป็นความสมัครใจ) หรือเป็นผลพวงเชิงโครงสร้าง เพราะในชีวิตจริงของคนๆ หนึ่งไม่อาจจะลดทอนให้เหลือเพียงมิติใดมิติหนึ่ง ดังนั้นการเป็นคนไร้บ้านจึงมีทั้งสาเหตุส่วนบุคคลและถูกซ้ำเติมด้วยข้อจำกัดเชิงโครงสร้างนโยบาย

เราอาจกล่าวได้ว่า พวกเป็นกลุ่มที่ไม่มีความมั่นคงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม เมื่อถูกแรงผลักดันจากหลายสาเหตุเชื่อมโยงกัน ทำให้ต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน และเมื่อใช้เวลานานวันเข้า ทำให้ยากที่จะกลับคืนมาสู่วิถีชีวิตที่มีบ้าน

2. สาเหตุที่มาของคนไร้บ้าน

ในหัวข้อที่แล้ว ผู้ศึกษาพยายามแสดงให้เห็นว่า การจะทำความเข้าใจสาเหตุที่ทำให้แต่ละคนต้องกลายเป็นคนไร้บ้านนั้น ไม่อาจจะแยกเด็ดขาดสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง หากแต่มีหลายปัจจัยซ้อนทับกัน แต่ละคนอาจจะมีสาเหตุหลักที่ทำให้ต้องมาเป็นคนไร้บ้าน แต่ก็จะมีปัจจัยอื่นสนับสนุนผลักดันหรือดึงให้กลายมาเป็นคนไร้บ้าน โดยนำเสนอผ่านการเล่าเรื่องเชิงชีวประวัติ

อย่างไรก็ตาม ในช่วงจังหวะชีวิตที่แต่ละคนต้องมาเป็นคนไร้บ้าน มักมีจุดเปลี่ยนหรือมีแรงกระแทกที่ทำให้ชีวิตที่ไม่มีหลักประกันความมั่นคงอยู่แล้ว ต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน ดังนั้นจะขอกล่าวถึงสาเหตุปัจจัยของการเป็นคนไร้บ้านที่พบมากหรือถูกกล่าวถึงบ่อยในหมู่คนไร้บ้าน โดยต้องพึงตระหนักว่า สาเหตุเหล่านี้ไม่ได้แยกขาดกัน แต่จะซ้อนทับกันในแต่ละคน

2.1 ปัจจัยเชิงบุคคลที่นำไปสู่ภาวะไร้บ้าน

1) ความเปราะบางของสถาบันครอบครัว ผู้ศึกษาจะขอกล่าวถึงแรงผลักดันที่ทำให้คนจำนวนมากต้องกลายมาเป็นคนไร้บ้าน นั่นคือความเปราะบางของสถาบันครอบครัว ผู้ศึกษาใช้คำนี้ในความหมายกว้าง ไม่จำกัดเฉพาะคนที่ต้องออกจากบ้านเพราะมีเหตุขัดแย้งกับญาติพี่น้องเท่านั้น หากรวมถึงการไม่ได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว หรือ คนที่มีพื้นฐานครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ เมื่อเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่และต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน การที่พวกเขาไม่มีรากเหง้าของเครือญาติ จึงทำให้มีแนวโน้มที่จะเป็นคนไร้บ้านระยะเวลานานกว่า คนที่มีญาติพี่น้อง

กลุ่มแรกที่เห็นได้ชัดเจนว่า ต้องเป็นคนไร้บ้านเนื่องจากความบกพร่องของสถาบันครอบครัว ก็คือ คนชรา กรณีของลุงจิตร เริ่มต้นตั้งแต่แม่ตาย ลุงจิตรก็เที่ยวเร่ร่อนตั้งแต่เด็ก พลัดพรากจากพี่น้อง เมื่ออยู่ในวัยทำงานก็สามารถหาเลี้ยงตัวเองได้ ครั้นเกิดอุบัติเหตุในชีวิตภรรยาถูกจับจากปัญหา ยาเสพติด ลุงดูเหมือนจะได้รับความช่วยเหลือจากน้องชาย จากพี่สาวบ้าง แต่ในที่สุดก็เกิดความรู้สึกว่า พี่น้องไม่ได้เต็มใจให้ลุงอยู่อาศัย และตัดสินใจหิวกระเพาะออกมาอนอนสนามหลวง

หลังจากที่ผู้ศึกษารู้จักกับลุงจิตรประมาณ 1 ปี และมีชื่อลุงจิตรปรากฏเป็นข่าวเกี่ยวกับ คนไร้บ้าน ทางพี่สาวและหลานของลุงจิตรได้ติดต่อมาหาผู้ศึกษาว่าอยากชวนลุงกลับไปอยู่บ้าน ผู้ศึกษาบอกลุงว่า “ พี่สาวลุง ชื่อป้า โทรศัพท์มาถามว่า เห็นชื่อลุงในหนังสือพิมพ์ ผาถามว่า ถ้าเจอลุง ให้บอกให้ลุงกลับไปอยู่บ้าน ที่บางแค”

ลุงจิตรคิดสักพักแล้วตอบว่า “เหวอ เขาโทรมาเหวอ เอาเหอะ ไม่ไปเหวอ เช็ดแล้ว ... ไปอยู่กับพี่สาวลุง พูดถึงมันสบายกว่าอยู่อย่างนี้จริง แต่อยู่อย่างนี้สบายใจกว่า”

กรณีของ ลุงวัฒน์ (อายุ 68 ปี) เป็นคนแก่อีกคนหนึ่งที่อยู่ในสภาพไม่ต่างจากลุงจิตร บ้านเดิมอยู่หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ลุงยอมรับว่าตอนเล็กๆ เกรเรียนหนังสือไม่จบป.4 แต่ถึงวัยหนุ่มก็ทำงานสารพัด อายุ 18 เริ่มทำงานลงเรือประมงหาปลา นานๆ จึงจะเข้าฝั่ง ช่วยพี่สาวเซ็นซองเงินฝาก เคยรับจ้างเซ็นผักที่ปากคลองตลาดแต่ทุกวันนี้แก่แล้วทำไม่ไหว เคยมีครอบครัวอยู่ที่ชุมพร แต่เมียเป็นมะเร็งตายขณะลูกอายุเพียง 5 ขวบ เมื่อประมาณปี 2500 ก็ออกจากบ้านเมีย ทั้งลูกให้พี่สาวเมียเลี้ยง นับแต่นั้นชีวิตของลุงก็ไม่ตั้งรกราก จะไปทำงานในที่ต่างๆไม่มีครอบครัว เคยสมัครงานที่สำนักงานจัดหางานจะไปเลี้ยงหมูที่จังหวัดฉะเชิงเทรา แต่ถูกนายหน้าหลอกเอาเงินค่าแรงไป ลุงเคยเข้าบ้านครั้งสุดท้ายเมื่อประมาณปี 2542 กลับไปทำบุญงานศพ 100 วันของแม่ หลังจากนั้นก็มาอยู่สนามหลวงประมาณ 2 ปี จึงพบผู้ศึกษา ช่วงก่อนกรุงเทพมหานครประกาศห้ามอนอนสนามหลวง ลุงบอกว่า “ถ้าสนามหลวงไม่ให้นอนก็คงจะนอนลำบาก ทั้งหน้าฝนด้วย อยู่กรุงเทพไม่มีเงินมันหา กินยาก จะกลับไปอยู่บ้านกับน้องชายดีกว่า” ลุงได้รับการช่วยเหลือค่ารถจากมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย ให้กลับบ้าน

แต่หลังจากนั้นประมาณหนึ่งสัปดาห์ก็พบลุงที่สนามหลวงอีก จากเสื้อผ้าชุดใหม่ พอจะเชื่อได้ว่า ลุงกลับบ้านไปจริง พอถามลุง คราวนี้ลุงตอบหนักแน่นขึ้นว่า

“ กลับไปแล้วมันอยู่ไม่ได้ มันอดอด กินอยู่มันสบายจริง แต่น้องสะใภ้มันบ่น บ่นอยู่นั่น เลยบอกมันว่าไม่อยู่แล้ว เก็บเสื้อผ้าออกจากบ้าน มานั่งที่สถานีรถไฟ ลักพัก มันรู้ว่าเราไม่มีตังค์ มันก็ตามเอาเงินมาให้ ... มันไม่รู้หรอกว่า ลุงมาสนามหลวง บอกมันแค่ว่ากลับมา

อยู่กรุงเทพฯ ไม่ได้บอกว่าอยู่สนามหลวง ยังไงมันก็ไม่มีทางตามเจอ ไม่กลับแล้ว ตายสนามหลวงดีกว่า"

ในคืนหนึ่งที่สนามหลวง เมื่อเจ้าหน้าที่เทศกิจเขตพระนคร ประกาศให้คนที่หลับนอนให้ออกจากสนามหลวง ตามประกาศของกรุงเทพมหานครที่ห้ามใช้พื้นที่สนามหลวงหลังเวลา 23.00 น. เจ้าหน้าที่ประกาศว่า ขณะนี้เป็นเวลา 5 ทุ่ม แล้วขอให้ท่านกลับไปพักผ่อนที่บ้าน เสียงลู่วัฒน์พุดสวนออกไปเชิงประจวบว่า "กูไม่มีบ้านจะกลับไวย่ ภูนอนสนามหลวงไวย่..."

อีกกรณีหนึ่งที่ ผู้ศึกษาถาม ลุงขาว ซึ่งเป็นคนเจียบๆ ขริมๆ มักนอนประจำที่ริมถนนราชดำเนินว่า แล้วลูกหลานลุงอยู่ที่ไหน ลุงตอบสั้นๆ ว่า "อย่าพูดถึงเลย"

คนชราที่เป็นคนไร้บ้านเพราะอยู่กับครอบครัวไม่ได้ จะมีชีวิตที่เหงากว่าคนที่เที่ยวตั้งแต่หนุ่มจนแก่ ส่วนใหญ่ยังชีพด้วยการกินอาหารที่สภาสังคมสงเคราะห์ บางคนได้กินข้าวมือเดียว บางคนกินมือเย็นด้วยการห่อข้าวที่สภาฯไว้กินตอนเย็น และอาจต้องอดในวันเสาร์-อาทิตย์ซึ่งสภาฯปิด และไม่มีเงินซื้อข้าวกิน มีรายได้เล็กๆ น้อยๆ จากการเก็บกระป๋อง (แต่ไม่ใช่ลักษณะคนเก็บของเก่าเป็นอาชีพ)

กลุ่มที่สองในประเภทนี้ก็คือ กลุ่มวัยรุ่นที่ออกจากบ้านเพราะปัญหาทางบ้าน พ่อแม่หย่าร้าง ต้องอาศัยอยู่กับพ่อเลี้ยงหรือแม่เลี้ยงหรือกับญาติ และรู้สึกเหมือนถูกกลั่นแกล้งรังแก ไม่ได้ได้รับความอบอุ่น จึงเลือกที่จะออกจากบ้าน ข้อที่น่าเป็นห่วง คือ กลุ่มเด็กและวัยรุ่นที่ออกจากบ้านหรือผู้ปกครองมักจะเสี่ยงที่จะมีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับยาเสพติด ตั้งแต่ดมกาว ไปจนถึงเสพยาบ้า และมากไปกว่านั้น ยิ่งถ้ามีประสบการณ์วัยเด็กที่โหดโหด มีกลุ่มแก๊งค์ หรือเคยเข้าเรือนจำแล้ว บางคนมีบุคลิกก้าวร้าว และปรับตัวยาก แต่ไม่ได้หมายความว่า จะปรับตัวไม่ได้ ถ้าเป็นผู้หญิงจะเสี่ยงที่จะเข้าสู่อาชีพค้าประเวณี

กรณีของ ดรี (เสียชีวิตแล้ว ขณะอายุ 26 ปี) บ้านเดิมอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรี พ่อแม่หย่าร้าง วัยเด็กเป็นคนเลี้ยงดู หลังจากนั้นก็ออกจากบ้าน เป็นเด็กเร่ร่อน เคยลองสิ่งเสพติดมาทุกอย่าง ตั้งแต่กาว ชีดยา จนถึงยาบ้า ผู้ศึกษาพบดรีขณะเดินเก็บของเก่า ระยะแรกเป็นคนขริมไม่แน่ใจว่าผู้ศึกษาเป็นใคร แต่ต่อเมื่อรู้จักกันมากขึ้น มีทั้งพูดด้วยท่าทีสุภาพ และก้าวร้าวหวาดเสียวดัง การสั่งสมบุคลิกจากข้างถนนทำให้ดรีเป็นคนก้าวร้าวมาก พร้อมจะวิวาทชกต่อยกับใครก็ได้ โดยไม่ต้องยับยั้งชั่งใจ

กลุ่มที่สาม สำหรับผู้ที่อยู่ในวัยทำงานและต้องออกจากบ้านก็มีไม่น้อย พบหลายลักษณะ

กรณีของ *เจี๊หว* เป็นคนเชื้อสายจีน อายุประมาณ 50 ปี ยังชีพด้วยการเก็บของเก่า เธอค่อนข้างเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในหมู่คนไร้บ้าน เพราะเป็นคนเร่ร่อนมานาน 10 กว่าปีขึ้นไป ด้วยสาเหตุที่ไม่ซับซ้อนว่า

“ ญาติพี่น้องหนูมี แต่เขารังเกียจหนู พ่อแม่หนูตายตั้งแต่เด็ก ก็อาศัยอยู่กับเขา ให้เขาใช้ทำงานยังงี้ หนูไม่ว่าหรอก แต่จะให้หนูไปเป็นคนใช้ให้หลานเราเอง อย่างนี้นั่นมากไป เขาดูถูกหนูว่า ‘อย่างมึงไม่มีความรู้ ถ้าไม่อาศัยอยู่จะมีปัญญาทำอะไรกิน’ หนูทนไม่ไหวก็ต้องมาเร่ร่อน”

กรณี *ครอบครัวพี่ศรี* ครั้งแรกที่พี่ศรีออกจากบ้านก็เพราะทะเลาะกับพี่ชาย จึงได้มาพบพี่ทา ครั้นเมื่อตกลงให้ชีวิตสามีภรรยาพี่ทาแล้ว พาพี่ทาเข้าไปบ้าน ก็ถูกรังเกียจจากพี่ชายว่าจะมาแย่งสมบัติ ทั้งสองจึงกลายเป็นครอบครัวไร้บ้าน ขณะที่ญาติของพี่ศรีหลายคนเป็นตำรวจและไม่ยอมรับที่พี่ศรีมาใช้ชีวิตร่อนเร่ขายกระดาษ

กรณีของ *พี่วัน* เป็นอีกแบบหนึ่งที่พบมากนั่นคือ ออกจากสังคมเครือญาติเพราะปัญหาการแย่งชิงสมบัติ ซึ่งที่ดินในหมู่ญาติพี่น้อง “ญาติพี่น้องกัน ยังเกือบจะฆ่ากันตาย พ่อแม่ผมต้องพาผมหนีตั้งแต่เด็ก ผมโตมาเลยไม่ค่อยกลับบ้าน” ประโยคคล้ายๆกันของคนกลุ่มนี้ก็คือ “ ออกจากบ้าน เพราะไม่อยากวุ่นวายเรื่องดิน ใครเขาจะเอาก้ให้เข้าไป เราไม่ยุ่ง”

กรณีของ *น้ำทุม* ซึ่งผู้ศึกษาเองก็ยังไม่เข้าใจ น้ำทุมมีลูกแฝด 2 คู่ รวม 4 คน บ้านอยู่รังสิต ปทุมธานี แต่ภรรยาไปมีสามีใหม่ น้ำทุมบอกว่า “ผมเลยพิวส์ขาด พาลูกออกจากบ้าน เมียผมอยู่ด้วยกันมาตั้ง 10 กว่า แต่ไปมีคู่ได้” น้ำทุมใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านมาประมาณ 4-5 ปี เป็นคนรักลูกโดยเฉพาะแฝดคู่น้องอายุเพียง 3-4 ปี แต่การใช้ชีวิตร่อนเร่ค่อนข้างลำบากแต่ก็ไม่เข้าบ้าน นานๆ ครั้งจะติดต่อขอความช่วยเหลือจากน้องชาย

ความเปราะบางของสถาบันครอบครัวทำให้เกิดคนไร้บ้าน ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะกรณีคนที่ออกจากบ้านเพราะมีเหตุขัดแย้งกับเครือญาติเท่านั้น แต่ยังรวมถึงกรณีที่สถาบันครอบครัวเครือญาติไม่ได้ทำหน้าที่สนับสนุนรองรับคนที่ประสบปัญหาในชีวิต เช่น คนตกงานและขาดญาติ พี่น้องจะประสบปัญหามากกว่าคนที่ไม่มีเครือญาติ นอกจากนี้หากซักถามคนไร้บ้านหลายคน มักมีปัญหาคู่ครองพ่อแม่หย่าร้างทำให้เป็นคนอยู่ไม่ติดบ้าน

ในหมู่คนไร้บ้านพวกเขาเองก็ตระหนักถึง ภาวะที่ขาดหายของสถาบันครอบครัว ดังหลายคนที่เห็นผู้ศึกษาในฐานะผิหน้าใหม่

พี่เล็ก คนเก็บของเก่าถามผู้ศึกษาว่า “ลื้อตงงานเหรอ แต่ตงงานก็ไม่จำเป็นต้องเหร้อนนี้ ลื้อมีบ้านก็ไปอยู่บ้านกับพี่น้องลื้อ หรือว่าทะเลาะกับพี่น้อง แล้วไม่เป็นห่วงพ่อแม่ลื้อเหรอ ถึงไม่เข้าบ้าน”

พี่เตี้ย คนแจกใบปลิวถามผู้ศึกษาที่งานวัดว่า “ทำไมไม่กลับบ้าน ตงงานเหรอ มีปัญหากับที่บ้านหรือเปล่าถึงไม่เข้าบ้าน พี่มีปัญหากับที่บ้านหนักมากเลยไม่เข้าบ้าน”

หรือที่น้ำว่าเหวกล่าวถึงผู้ศึกษาว่า “หน้าตาก็ดี ไม่น่ามาเหร้อน อย่างนี้ต้องมีปัญหาทางบ้านชั่ววู้”

การที่คน ๆ หนึ่ง เลือกที่จะออกจากบ้าน ทั้งที่บ้านของญาติพี่น้องก็มีฐานะพอจะให้พึ่งพาได้ จึงบ่งชี้ถึงความล่มสลายของสถาบันครอบครัว ดังที่ พี่พรหม คนไร่บ้านที่จบการศึกษาถึงชั้น ม. 6 เคยเรียนที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงแต่เรียนไม่จบ ตอบคำถามเกี่ยวกับญาติพี่น้องว่า “ไม่ต้องถามถึงญาติพี่น้องเหรอ ญาติมีแต่พึ่งไม่ได้ ถ้าพึ่งได้ก็ไม่ต้องมาอยู่แบบนี้นะเหรอ”

2) ภาวะไม่มีงานทำ คำถามสำคัญคำถามหนึ่งก่อนการศึกษา ก็คือผู้ศึกษาต้องการหาความความสัมพันธ์ระหว่างการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจนับแต่ปีพ.ศ.2540 กับการเกิดปรากฏการณ์คนไร้บ้านว่า มีความสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไร ซึ่งเป็นประเด็นที่มีข้อถกเถียงสำคัญในต่างประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกาในช่วงภาวะเศรษฐกิจถดถอยในทศวรรษ 1980 เกิดคนตงงานเหร้อนและกลายเป็นคนไร้บ้านสำหรับกลุ่มตัวอย่างที่ผู้ศึกษาแลกเปลี่ยน แม้ว่าพวกเขาส่วนใหญ่จะเป็นคนไม่มีที่อยู่ประมาณ 2-3 ปี ซึ่งเป็นช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจ แต่หากเจาะลึกถึงสาเหตุของการเป็นคนไร้บ้านแล้ว ไม่ได้สัมพันธ์กับภาวะวิกฤติเศรษฐกิจโดยตรง ในความหมายที่ว่า ไม่ใช่คนตงงานเหตุผลที่เจ้าของกิจการเลิกจ้าง ปิดกิจการหรือย้ายโรงงานไปต่างจังหวัด หรือถูกลดค่าแรง กรณีเหล่านี้พบบ้างแต่ไม่มาก

การตงงานและต้องกลายเป็นคนไร้บ้านมักเป็นกลุ่มที่ทำงานซึ่งไม่ค่อยมีความมั่นคงและไม่มีความช่วยเหลือทางสังคม . ดังนั้นเมื่อเกิดวิกฤติในชีวิตและไม่มีหนทางที่จะพยุงฐานะตัวเอง ก็ต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน กรณีที่ชัดเจนที่สุดคือ กรณีครอบครัวของพี่ศรี ที่ตัวพี่ศรีเองเคยทำงานร้านซักรีด ส่วนพี่ทา-สามี เคยทำงานเป็นกระเป๋ารถโดยสาร แต่เมื่อทั้งสองหันมาประกอบอาชีพทำงานก่อสร้าง ในช่วงปี 2541 ที่เศรษฐกิจเริ่มมีปัญหา งานก่อสร้างมีปัญหาเรื่องการเบิกเงินจากผู้รับเหมา ในที่สุดเมื่อถูกโกงค่าแรง ทำให้อยากเปลี่ยนอาชีพ แต่ไม่สามารถหางานได้มีช่องทางที่จำกัด และกลายเป็นคนตงงาน ไม่มีเงินติดตัว ต้องปรับตัวมาหาของเก่าประทังชีวิตและเร่ขายกระดาษตามงานวัดในที่สุด

นอกจากกรณีครอบครัวพี่ศรีที่ได้กล่าวในรายละเอียดไปมากแล้ว กรณีของ สอง (อายุ 35 ปี) เป็นอีกกรณีหนึ่งที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ สอง เป็นคนจังหวัดศรีสะเกษ ในครอบครัวที่แตกแยก เข้ามาทำงานในกรุงเทพฯครั้งสุดท้ายทำงานอยู่โรงงานทำรองเท้าชื่อดัง เคยได้ค่าตอบแทนเกือบเดือนละ 10,000 บาท เคยมีห้องเช่า มีโทรทัศน์เครื่องเสียงครบ แต่เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ ทางโรงงานลด

ค่าจ้างและโบนัส เขาเป็นหนึ่งในคนที่คัดค้าน เมื่อการคัดค้านไม่เป็นผล เขาถูกบีบบังคับออกจากโรงงาน โดยที่คาดไม่ถึงว่า เขาจะไม่สามารถหางานได้อีก ในที่สุดจึงต้องมาเป็นคนไร้บ้าน และเคยประกอบอาชีพ "จับแซก" หรือขายบริการทางเพศให้กับผู้ชาย

กรณีคนหนุ่มที่ไม่สามารถหางานทำได้ เช่น ช้าง ที่กลับไปทำธุระที่บ้านแต่กลับมาแล้วไม่สามารถหางานได้อีก หรือ พิวิทย์ ที่เมื่อออกจากงานโรงพิมพ์ ไปทำงานก่อสร้าง แต่เมื่อไม่มีงานจึงต้องออกจากงาน อย่างไรก็ตาม การออกจากงานแล้วหางานใหม่ไม่ได้ ในกรณีทั้งสองจะมีความสัมพันธ์กับความผิดพลาดของพวกเขาเองด้วย ดังเช่นพิวิทย์ยอมรับว่าที่ออกจากโรงพิมพ์เพราะเล่นการพนัน ส่วนกรณีของช้างแม้ไม่ร้ายแรง แต่เขาก็พลาดที่ลากลับบ้านโดยไม่บอกนายจ้างก่อน

การตกงานหรือต้องออกจากงาน ในหมู่คนไร้บ้านเท่าที่ผู้ศึกษาพบส่วนใหญ่ จึงไม่ใช่กรณีจากวิกฤติเศรษฐกิจโดยตรง เพราะยังมีรายละเอียดในเชิงบุคคล ดังกรณี นายศ เคยทำงานขับรถส่งของ ยอมรับว่า ที่ต้องออกจากเจ้าเก่าแก่ทั้งๆ ที่ไว้วางใจในความซื่อสัตย์ของน้ามาก แต่ก็ต้องออกเพราะ "เรามันติดเล่น"

กล่าวสำหรับคนออกจากงานไม่ว่าด้วยเหตุผลใดก็ตาม บางคนอาจสามารถหางานที่เป็นลูกจ้างประจำได้ มีรายได้มากพอที่จะเช่าที่อยู่อาศัยเองได้ หรืออาศัยพักกับนายจ้างก็ตาม แต่สำหรับคนที่อยู่ในภาวะว่างงาน ไม่สามารถหางานใหม่ทำได้ กระทั่งต้องกลายเป็นคนไร้บ้านนั้น ช่วงว่างในช่วงเปลี่ยนผ่าน อาจมีปัจจัยซ้ำเติมที่ทำให้พวกเขาเข้าสู่เส้นทางของการเป็นคนไร้บ้านในมิติเรื่องอาชีพการงานอยู่ 3 ลักษณะ คือ

ก. ยืนนานวันยังหางานไม่ได้ ยิ่งหมดหวังที่จะไปหางานทำ กรณีครอบครัวของพี่ศรี ที่ไปสมัครงานทำที่สำนักงานจัดหางาน เขต 3 บางรัก หลังจากนั่งรอนานอยู่ 17 วัน แต่ไม่ได้งานทำ ความหวังน้อยลงเรื่อยๆ จนทุนที่เคยมีติดกระเป๋าหมด จะอยู่ในภาวะที่เป็นทุกข์ที่สุด ความจำเป็นที่ต้องหาเลี้ยงชีพใช้ชีวิตจรดในแต่ละวัน จึงต้องหันมาเก็บของเก่า เพื่อเลี้ยงชีพไปวันๆ และไม่ไปหางานที่สำนักงานจัดหางานอีก ในที่สุดก็ต้องเข้าสู่ชีวิตของคนไร้บ้าน

เช่นเดียวกับกรณีของ ช้าง ที่เมื่อหางานจากย่านบางพลีที่ตัวเองเคยทำงานอยู่ไม่ได้ ก็มานั่งจับเจ้าหมดหวังอยู่ที่หัวลำโพง กระทั่งเงินที่มีติดตัวหมด กระเป๋าเสื้อผ้าถูกลักขโมย ยิ่งทำให้หางานได้ยาก เพราะเสื้อผ้าเริ่มสกปรก ไม่มีนายจ้างกล้ารับ เมื่อเงินหมด ช้างไม่มีกิน เขากลับได้รับความเอื้อเฟื้อหาข้าวให้กินจากพวก "คนมือไว" กรณีของช้างยังนับว่าเขาเลือกทางถูกที่ไม่ไปบนเส้นทางของการเป็นมิชฌาชีพ แต่เขาก็ต้องกลายเป็นคนไร้บ้านจากคนเก็บของเก่า มาเป็น "ผี" และได้งานแจกใบปลิว

ไม่เพียงแต่การตกอยู่ในภาวะไม่มีงานทำยาวนานขึ้น และจะทำให้ความหวังเริ่มน้อยลงเท่านั้น แต่การหลบซ่อนในที่สาธารณะยังถือเป็นการเป็นเหยื่อของมิจฉาชีพอีกด้วย ดังกรณีของช่างที่กระเป๋าสี้อผ้าหาย ทำให้รูปลักษณะภายนอกเริ่มถูกมองด้วยสายตารังเกียจ เมื่อไม่มีเสื้อผ้าดีๆ โอกาสที่จะได้นายจ้างที่ดีตำแหน่งดีก็น้อยลงไปด้วย แต่ที่มากไปกว่านั้นก็คือ คนหน้าใหม่เหล่านี้มักตกเป็นเหยื่อของพวกมิจฉาชีพกรีดกระเป๋ ทำให้ออกสารบัตรประจำตัวประชาชนหาย เมื่อไม่มีบัตรประชาชน โอกาสที่จะมีงานทำก็ยากขึ้น คนที่เอกสารหาย ต้องไปแจ้งหายที่สถานีตำรวจและมักจะได้รับคำแนะนำว่า ต้องกลับไปทำบัตรที่ภูมิลำเนาเดิม⁵ แต่คนที่อยู่ในภาวะไม่มีงานทำ ย่อมไม่มีเงินมากพอที่จะมีค่ารถกลับบ้าน บางคนอาจตัดสินใจขอเงินเพื่อเป็นค่ารถกลับบ้าน ไปทำบัตรประชาชนแล้วเข้ามาหางานใหม่ หรือบางคนอาจไม่เข้ามาเลย แต่ก็มีคนที่เป็นคนไร้บ้านและมีประสบการณ์ถูกกรีดกระเป๋

พี่พรม คนตกงานเล่าถึงคืนแรกที่มานอนสนามหลวงว่า

“ เรานอนสนามหลวง สมัยนั้นยังมีเก้าอี้ เอากระเป๋านุ่นหัว มันยังเอาไปได้ กรีดกระเป๋าสี้อผ้า เอากระเป๋าสี้อเงินไป บัตรประชาชนก็หายหมด รองเท้ามันก็เอาไป... สงสัยมันเอาไปได้ยังไง ทำไมเราไม่รู้สึกรู้ตัว นึกขึ้นได้ว่ามีคนเอาน้ำให้กินเราเลยหลบสนิท พอไปแจ้งความที่โรงพักตำรวจก็ไม่ค่อยสนใจ เราก็งงๆ โห เดินตื่นเปล่าไปแจ้งความ แต่ตำรวจไม่กระตือรือร้น แค่ถามว่า ‘มาจากสนามหลวงหรอ’ คงชินว่า มีคนโดนประจำ”

ข. การผิดหวังจากการไปทำงาน ที่น่าเป็นห่วงสำหรับที่อยู่ในภาวะว่างงานก็คือ การถูกนายหน้าหลอกคนไปลงเรือประมง เพราะเป็นงานที่หนัก และได้ค่าแรงไม่ครบ เพราะค่าแรงที่เป็นของคนลงเรือถูกหักไปอย่างน้อย 5,000 บาท ให้กับนายหน้าที่พาคนไปลงเรือได้ ว่ากันว่า คนงานในเรือส่วนใหญ่จะมีแรงงานพม่ามากกว่าคนไทย คนที่เคยถูกหลอกจะเข็ดหลาบและไม่อยากไปหางานตามสำนักจัดหางานอีก เช่น กรณีของสอง

สอง เล่าว่า เมื่อไปหางานครั้งแรกยังไม่มีประสบการณ์ คนมารับตัวบอกว่าพาไปทำงานที่สงขลา เป็นร้านขายวัสดุก่อสร้าง โดยมีรถมารับ แต่เมื่อลงไปเขาพาไปพักที่ตลาด มีการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี และขอเก็บเอกสารบัตรประชาชน จึงเริ่มถูกคิดว่า ไม่น่าจะทำงานขายของ น่าจะถูกหลอกลงเรือประมง จึงหลบหนี

⁵ สำหรับคนที่ไร้บ้านมานานและมีประสบการณ์จะรู้ว่า ถ้าบัตรประชาชนหาย สามารถไปขอคัดสำเนาเอกสารรับรองบุคคลได้ที่ สำนักทะเบียนราษฎรกลาง นางเล็ง จะได้แผ่นกระดาษที่มีชื่อ - นามสกุล ที่อยู่ และรูปถ่าย สามารถใช้แทนบัตรประจำตัวดีกว่าไม่มีหลักฐานใดๆ เลย โดยเสียค่าธรรมเนียม 20 บาท ซึ่งเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าการกลับไปทำบัตรใหม่ตามภูมิลำเนาเดิมที่ต่างจังหวัด

“ผมกับคนที่ไปด้วยกัน เจอกันที่หัวลำโพง 3 คน ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน พอรู้ว่าถูกหลอกแน่ เลยตกลงกันที่จะรวมไฉ่รายหน้า เอาไม้ตีมัน แล้วต่างคนต่างวิ่งคิดว่า ถ้ามันจะจับได้ก็ต้องตาย ผมวิ่งลัดทุ่ง ทั้งตัวเลอะโคลนไปหมด แล้วพอดีเจอรถบัสชนส่ง ผมก็โบก บอกเขาว่า ผมถูกหลอกลงเรือ หินมา ไม่มีเงินขอเขา เขาก็ให้ขึ้นรถ จนกลับมากรุงเทพฯ ผมไม่อยากไปสมัครทำงานอีกเลย”

กรณีของพี่สม เล่าว่า “ผมเคยเป็นรปภ.ระดับสายตรวจนะ ดูบัตรผมได้ พอมีปัญหาผมออกจากบริษัทแล้วทะเลาะกับเมีย สมัยนั้นเช่าอยู่ปิ่นเกล้า โมโหก็เลยหิ้วกระบี่ออกมาอนอนสนามหลวงแก้เครียด มีคนบอกว่าจะพาไปทำงาน ผมก็ไป ที่ไหนได้หลอกผมไปลงเรือ 6 เดือน”

ลักษณะของคนหลอกลงเรือ จะบอกว่า มีงานให้ทำที่จังหวัดที่มีท่าเรือประมง เช่น อำเภอมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร นายหน้าจะมีบุคคลติดนาเชือกถือ และจะเลี้ยงดูมีอาหารหรือเหล้าให้กิน และจะยัดบัตรประชาชนไว้ เพื่อให้คนถูกหลอกกลัวไม่กล้าหนี เพราะถูกยัดบัตรประชาชนไว้แล้วจะอาศัยจังหวะเผละ ให้นายอนหลับ เมื่อรู้สึกตัวอีกทีก็อยู่บนเรือแล้ว ระยะหลังการหลอกลักษณะนี้เริ่มมีคนรู้ทัน จะเริ่มบอกความจริงแต่ไม่หมด โดยบอกว่าไปลงเรือประมงแต่ไม่ได้ทำงานหนักลากอวน จะให้ไปเป็นคนทำครัวอยู่ในเรือ แต่ครั้นลงเรือแล้ว ทุกคนต่างทราบดีว่า ชีวิตถูกฝากไว้กับได้กังเรือ ต้องยอมอยู่จนกว่าเรือจะเข้าฝั่ง

พี่นา คอยเรื่องการถูกหลอกลงเรืออย่างออกกรรที่สภา ฯ ในวันหนึ่ง

“วันก่อนไอ้พวกหลอกลงเรือ จะหลอกกู นึกว่ากูไม่รู้ ไอ้พวกนี้จะไปสวนจตุจักรวันเสาร์อาทิตย์ แต่งตัวโก้ๆ พกโทรศัพท์มือถือ เข้ามาตีสนิท พูดลาว เลี้ยงส้มตำลาบน้ำตกอย่างดี ถามว่า ‘น้องทำงานอะไร เงินดีมั๊ย พี่มาหาเพื่อนแต่ไม่เจอ ทำงานโรงงานทำลูกชิ้นจากมหาชัย ทำมาปึกว่า มีเงินเหลือเป็นหมื่น น้องไปทำกับพี่มั๊ยละ’ ...เรารู้อยู่แล้วว่ามันหลอก นึกสนุกไปกับมัน เราไปหลอกกินมันเฉยๆ พอไปถึงมหาชัยกินข้าวเสร็จ มันบอกให้พักที่นี้ก่อนห้องเพื่อนพี่เอง ขอบัตรประชาชนเอาไว้น้อย ... เรารู้แล้ว เดียวต้องวางยาูกเราซึ่งออกมาก่อน”

การหายตัวไปของจิว ที่เคยชวนผู้ศึกษาเก็บอาหารเหลือจากโต๊ะจีนที่วัดบวรนิเวศน์ นำว่าเหว่สันนิษฐานว่า จิวน่าจะถูกลอกลงเรือ เพราะช่วงปีใหม่มีคนเห็นจิวนั่งกินเบียร์กับคนที่ป็นนายหน้าหลอกคนลงเรือ จิวเองก็รู้ว่าคนนี้เป็นนายหน้า เขาจะช้อนแผนคือ ตั้งใจว่าจะแกล้งไปกับนายหน้า แล้วจะเบิกเงินสักสองสามร้อยก่อน แล้วหาจังหวะ “ติด” เหมือนทุกครั้ง แต่ครั้งนี้ไม่ทราบด้วยเหตุผลใด จึงติดไม่ทัน เข้าใจว่าเขาจะถูกมอมเบียร์ก่อนที่จะถูกส่งตัวลงเรือ

ประสบการณ์ที่เลวร้ายนอกจากการถูกหลอกไปลงเรือแล้วก็คือ การไม่ได้ค่าจ้าง ซึ่งนอกจากจะพบกรณีของคนทำงานก่อสร้างแล้ว อีกกลุ่มหนึ่งที่พบมากคือ พนักงานรักษาความปลอดภัยหรือยาม คนไร่บ้านที่เป็นคนหนุ่มหลายคนเคยสมัครเป็นร.ป.ภ. แต่กลับทำงานได้ไม่นาน เหตุผลที่คนไร่บ้านมักกล่าวโทษบริษัทก็คือ ถูกบริษัทหักค่าแรง จากที่บริษัทมักจะโฆษณาว่าค่าแรงมากวันละ 200 บาท หรือมากกว่านั้น พร้อมทั้งพัก แต่ครั้งไปทำงานจริง ใน 3 เดือนแรก จะต้องถูกหักค่าเครื่องแบบ ค่ารองเท้า ชุดหนึ่งประมาณ 2,000 – 3,000 บาท บริษัทจะทยอยหัก จนพ้นเดือนที่ 3 จึงได้ค่าแรงเต็ม นอกจากนี้กรณีที่ทำผิดเล็กน้อย เข้างานสาย เครื่องแบบผิด ก็จะถูกหักในสัดส่วนที่ไม่เหมาะสมกับค่าแรง คนที่ไปทำงานและพบสถานการณ์เช่นนี้จะรู้สึกเหมือนถูกหลอก และมักทำงานไม่ครบ 3 เดือน ดังกรณีของน้ำว่าเหวที่เคยทำงานมาหลายบริษัทและสะท้อนว่า

“บริษัทรปภ.เหมือนกันหมด คือโกงค่าแรง ได้ค่าแรงไม่เต็ม บริษัทจะให้เบิกกิน วันละ 60-70 พอได้กินข้าว แต่เราอยากกินเป๊ปซี่บ้างไม่มีเงิน ถึงคราวเงินออกก็ออกไม่เต็ม ถูกหักค่าชุด ค่าเครื่องแบบ ค่ารองเท้า เขางานสายหนอยก็หัก เงินก้อนก็ไม่ได้ ที่บอกว่ามีที่พัก ให้แต่จริง ๆ ก็คือ นอนเบียดกันอย่างกับปลากะป๋อง เสื้อผ้า ข้าวของใช้ไม่เป็นส่วนตัว เราออกแรมมาอยากพักผ่อนบ้าง แต่ก็มีคนกินเหล้าเสียงดัง”

ค. พบอาชีพใหม่ที่สอดคล้องกับภาวะไร่บ้าน หากกล่าวว่า ภาวะไม่มีงานทำ ต้องออกจากงานเดิม หรือมาจากต่างจังหวัดแล้วไม่สามารถหางานทำได้ เป็นแรงผลักดันทำให้เริ่มเข้าสู่เส้นทางของการเป็นคนไร่บ้าน สิ่งที่เป็นแรงจูงใจให้พวกเขาอยากรับการเป็นคนที่ไม่จำเป็นต้องมีบ้านก็คือ การพบอาชีพใหม่ที่ทำให้ตนเองมีรายได้พอใช้ชีวิตอย่างปกติสุข เพียงแต่ไม่มีบ้าน กลุ่มนี้ผู้ศึกษาพบมากในกลุ่มคนหาของเก่าที่มีรถเข็น

กรณีของ พิกนกและภรรยา เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนกรณีหนึ่ง พิกนกเคยทำงานขับรถติดต๋องป้ายโฆษณา แต่เมื่อออกจากที่ทำงาน แล้วมานอนสนามหลวง จังหวะเหมาะในช่วงเทศกาลสงกรานต์ปี 2545 ซึ่งมีคนเที่ยวตรอกข้าวสารมาก มีคนนำน้ำประปาบรรจุขวดพลาสติกขายให้ฝรั่งเล่นน้ำ ทำให้มีขวดน้ำเป็นจำนวนมาก เมื่อมีคนแนะนำให้พิกนกเก็บขวดพลาสติกขาย ทำให้เกิดรายได้จำนวนมาก และทุกวันนี้ก็พัฒนาการเก็บให้ชำนาญมากขึ้น โดยที่ก่อนหน้านี้ไม่เคยเก็บของเก่ามาก่อนเลย

“วันแรกที่ผมเก็บของเลย วันสงกรานต์ ยายบ้านนั้นแนะนำผม ว่าเก็บขวดสิ ผมเก็บขายได้ ...800 กว่าบาท จนเก่าแก่เขาซื้อไม่ไหว เงินเขาไม่พอซื้อ เขาลดจากโลละ 10 มาโลละ 8 โลละ 5 ผมก็ยังขายให้เขาเพราะของมันมากจริงๆ ”

กรณีของ พี่อ้วน ผู้หญิงคนเก็บของเก่าที่สามย่าน บ้านเดิมเป็นคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เคยทำงานเป็นลูกมือร้านอาหาร เมื่อกลับบ้านไปต่างจังหวัด แล้วเข้ามากรุงเทพฯ ใหม่ เรียนการเก็บของเก่าจากย่านหัวลำโพง จึงออกรถเข็นและเก็บของเก่าประจำเส้นทาง สามย่าน – สีลม – พัฒน์พงษ์ เมื่อพบว่ามียาขายได้ดี จึงอยู่ประจำ ทั้งกรณีของพี่กนก และพี่อ้วน เป็นคนไม่มีบ้าน ที่มีรายได้อย่างน้อยวันหนึ่งเกือบ 200 บาท บางวันพบ “ของแปลก” รองเท้าเสื้อผ้ากระเป่า ก็จะมีรายได้พิเศษ ซึ่งเป็นรายได้มากพอที่จะเหลือและส่งกลับไปให้ลูกที่อยู่ต่างจังหวัด

3) ผู้ที่พ้นโทษจากเรือนจำและไม่มีที่ไป ประเด็นนี้น่าจะเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดคนไร้บ้านมานานแล้ว แต่ไม่ค่อยถูกกล่าวถึง เพราะผู้ให้ข้อมูลเองก็ไม่ประสงค์จะกล่าวถึงประวัติที่เปรียบเสมือนรอยด่างของชีวิตตนเอง ถ้าไม่ผ่านถึงระดับที่ไว้วางใจ ย่อมไม่มีใครเปิดเผยเงื่อนไขที่เคยถูกจำคุก ซึ่งมีตั้งแต่คดีลักทรัพย์ ฉกชิงวิ่งราว พยายามฆ่า จนถึงฆ่าคนตาย และที่เป็นกลุ่มที่พบมากก็คือ คดียาเสพติดไม่ว่าเสพหรือจำหน่าย

คนแรกที่ทำให้ผู้ศึกษาตระหนักถึง การเป็นบุคคลต้องโทษและกลายเป็นคนไร้บ้านคือ พี่จัน ซึ่งเป็นคนที่หักผู้ศึกษาวันแรกที่เดินเข้าเจดีย์ขาว จากระยะแรกที่บอกแต่เพียงว่า เพิ่งออกจากงานโรงงานทำน้ำแข็งเพราะงานหนักทำไม่ไหว หลังจากผ่านไปเกือบ 1 ปี จึงพูดกับผู้ศึกษาว่า

“ บุญเลิศ ผมมีเรื่องอายุบุญเลิศจริงๆ ปิดบุญเลิศมานานแล้ว ไม่รู้จะพูดยังไง ความจริงผมไม่มีบัตร (ประชาชน) หรอก ผมเกมส์คดีจำหน่ายยาบ้า อยู่ 2 ปี ออกมาแล้วผมไม่ได้กลับบ้านไปทำบัตร เลยเที่ยวอยู่อย่างนี้ดีกว่า ไม่อยากกลับไปทำงานที่เก่า ทำโรงงานน้ำแข็งคนเสพนั่นเยอะ เราอดไม่ได้ เดียวก็ต้องเกมส์อีก”

หลังจากนั้นผู้ศึกษาจึงทบทวนว่า ในระยะแรกของการลงศึกษาภาคสนาม ผู้ศึกษาเคยได้รับคำบอกเล่าชีวิตจาก บัง (เสียชีวิตแล้ว) ที่หลับนอนแถวริมคลองตลอดถึงสาเหตุของการเป็นคนไร้บ้านในทำนองว่า ยอมรับว่าชีวิตตนเองเคยผิดพลาด เคยติดยาเสพติดต้องโทษ แต่ปัจจุบันเลิกแล้ว และเลือกที่จะอยู่สภาพนี้ไม่อยากไปรบกวนญาติพี่น้อง หรือเกรงว่าจะถูกรังเกียจ

ความรู้สึกของคนที่พ้นโทษจากการก่อคดี ซึ่งอาจจะเคยใช้ชีวิตเข้าๆ ออกๆ อยู่หลายรอบ กระทั่งคิดได้ เลิกก่ออาชญากรรมทำมาหากินสุจริต จะให้ความหมายแก่ตนเองว่า การมาอยู่ในสภาพเช่นนี้เป็นสิ่งที่สมควรแล้ว คล้ายกับการลงโทษตัวเอง แต่จะมีความภูมิใจที่ตัวเองสามารถคิดได้ ไม่ก่ออาชญากรรม ของเพียงให้สังคมยอมรับ ดังเช่น บัง บอกกับผู้ศึกษาว่า

“ ทุกวันนี้ผมภูมิใจแล้วว่าทางวัดเขายอมรับผมแล้ว ผมไปขอข้าววัด คนเขาพูดว่าผมเป็นพวกขี้ยา แต่ผมทำให้เขาดูว่า ผมไม่ใช่คนมือไวใจเร็ว เห็นอะไรแล้วหยิบ คนมาทำบุญที่วัดบวรฯ คนมีตั้งคั้งนั้น ผมไม่เคยหยิบกระเป๋าดังค์ใคร เราช่วยเขา เดี่ยวเขาก็ให้เราเอง”

สำนึกทำนองเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาก็พบกับ พี่ตา คนหาของเก่าที่ผู้ศึกษาพบขณะกำลังแบกถังกระดาษและถุงของเก่าเพื่อนำไปขายแถวย่านหัวลำโพง สีนัยบอกถึงความเหนื่อยล้าจากการแบกของหนัก ผู้ศึกษายื่นขวดน้ำให้กิน และอาสาช่วยถือถังกระดาษไปขาย เขาพูดน้ำตาคลอ ในภาษาอิสลามว่า “ อัลเลาะห์ย่อมช่วยเหลือคนที่ตั้งใจจริง วันนี้ผมตั้งใจว่ายังไงต้องแบกของไปขายให้ได้ นึกแล้วก็ท้อ เพราะรถเข็นผมถูกขโมยไป ได้น้องมาช่วยแสดงว่า คำสรรเสริญพระเจ้าเป็นจริง”

เขาเล่าชีวิตให้ผู้ศึกษาฟังว่า

“ ครอบครัวผมไม่ลำบาก มีพี่น้อง 6 คน อยู่มัสยิดแถวตลาดพลู แต่ชีวิตผมพลัดไปเอง ผมเคยติดยา และก่อดินคูก พอออกมาแล้วก็ตระเวนหางานไปเรื่อยๆ ไม่อยากกลับไปให้ญาติพี่น้องเขารังเกียจ เดี่ยวเขาจะว่าผมจะไปเกาะกิน เคยทำงานเฝ้าสวนที่สะพานพุทธ ก่อน เขามีคนลืมหักกระเป๋าดังค์ในห้องน้ำแล้วหาย เลยต้องออกมาหาของเก่า”

บุคคลที่เคยต้องโทษพ้นคดีและไม่มีที่ไป ในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงคนที่กระทำความผิดและยังมิได้รับโทษ แต่หมายถึง คนที่รับโทษตามกฎหมายแล้ว แต่ไม่มีญาติพี่น้องที่จะต้อนรับกลับคืนสู่ชุมชน หรืออับอายญาติพี่น้อง เช่น พี่ตา บัง รวมถึง น้าวัวเหว ครั้นตัวคนเดียวจะไปสมัครงานหากไม่ได้รับการฝึกฝีมือก็จะหาทำงานยาก บางคนสังคมนุคคลิกรักอิสระ ไม่ชอบเป็นลูกจ้าง จึงใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้าน แต่สำคัญคือ พวกเขาเป็นสุจริตชน ไม่ได้เป็นอาชญากร

สำหรับผู้ที่ถูกคดีและยังมิได้รับโทษ แล้วใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้าน คนกลุ่มนี้ โดยมากจะมีประวัติมีคดีติดหลัง และมักจะอยู่ที่ใดที่หนึ่งได้ไม่นาน ถ้าตำรวจพบก็จะจับกุมทันที คนลักษณะนี้พร้อมจะก่อคดีฉกชิงวิ่งราว และไปที่อื่นทันที ผู้ศึกษามีโอกาสพบคนที่ขึ้นชื่อในทางไม่ดีที่สนามหลวงและเพิ่งพ้นโทษ จะมีบุคลิกต่างกับคนไร้บ้านทั่วไป ไม่เกรงกลัวกฎหมาย ไม่เกรงใจใคร เคยเห็นแม้กระทั่งสูบบุหรี่ในที่เปิดเผย และยอมรับว่าไม่อาจเข้าถึงได้ ขณะที่คนไร้บ้านทั่วไปต้องการอยู่อย่างปกติสุข พวกเขาจะไม่อยากมีคดีความกับตำรวจ

สำหรับอีกลักษณะหนึ่งคือ คนที่ประกอบอาชีพในทางไม่สุจริต แนวโน้มจะมีรายได้ดีและไม่จำเป็นต้องเป็นคนไร้บ้าน ดังลุงใหญ่ยอมรับว่า สมัยหนุ่มๆ ที่ล้วงกระเป๋ ไม่เคยนอนเรียราดแบบนี้ เขาโรงแรมนอนตลอด แต่เมื่อเลิกเป็นมิจฉาชีพ จึงมาเป็นคนไม่มีบ้าน

อย่างไรก็ตาม คนเคยต้องโทษมีจำนวนมาก แต่ไม่ใช่ทุกคนที่ต้องกลายมาเป็น คนไร้บ้าน ดังนั้นคนเคยต้องโทษและมาเป็นคนไร้บ้าน โดยมากสิ่งที่เป็นปัจจัยซ้ำเติม ก็คือ ไม่มีชุมชนญาติพี่น้องรองรับ

พี่เทียน ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับวงจรชีวิตของคนที่เข้าๆ ออกๆ จากเรือนจำว่า สำคัญมาก ในระหว่างติดนั้นมีญาติพี่น้องมาเยี่ยมอยู่หรือไม่ คนที่ไม่มีญาติพี่น้องมาเยี่ยม อยู่ในเรือนจำจะอยู่ลำบาก ต้องรับจ้างหาเงินอย่างผิดกฎหมาย อยู่ในแควงของนักเลง ออกมาก็จะกระทำความผิดอีก

"ทำไมคนกลุ่มนี้จึงหลุดจากวงจรนี้ยาก ไม่ใช่เพราะเลวโดยสันดาน แต่เพราะไม่มีช่องทาง ถ้าคนติดและไม่มีญาติเยี่ยม จะไม่มีเงินใช้เลย มันอยู่ลำบาก เพราะในบ้านใหญ่ แหมพู สบู แป็บ ต้องซื้อทั้งนั้นไม่มีแจก ถ้าไม่มีญาติมาเยี่ยมส่งเงินให้ ก็ต้องหางานในคุก ด้วยวิธีการที่ผิดกฎหมาย อย่างผมยังเคยเป็นชาмуไร. ชีวิตในบ้านใหญ่จึงวนเวียนอยู่ในแควงคนเถร พอออกมาก็เอาวิชาจากในบ้านใหญ่มาหากิน

"พวกนี้จะดูง่าย วันเปิดให้ญาติมาเยี่ยม คนมีญาติมาเยี่ยมเขายิ้มแย้ม ญาติฝากเงินไว้ให้ซื้อของ พวกไม่มีญาติ วันๆจะไปนั่งหลบมุม จับกลุ่มหาอะไรมาลัก คุยกันแต่เรื่องจะขึ้นรูปอะไรดี และก็ไม่ค่อยฝึกวิชาชีพ เดียวก็มีเรื่องต่อยตีกัน"

น้ำว่าเหว่ กล่าวทำนองเดียวกันว่า "คนที่เข้าคุกแล้วเร่ร่อนไม่มีคำว่า เชิด จะเลิกไม่เลิกอยู่ที่ว่าตอนคบคนข้างในคบเพื่อนดี –ไม่ดี ถ้าคบเพื่อนไม่ดีออกมาก็เหมือนเดิม ผมเข้าบ้านใหญ่อยู่ 7-8 รอบ จนอยู่ตัวแล้วเลิกเอง"

นอกจากการไม่มีญาติแล้ว การที่แต่ละคนจะคิดได้หรือเชิดหลบเล็ดกระทำความผิดยังมีอีกหลายปัจจัย เช่นอายุมากขึ้น รวมถึงช่วงเวลาของการติด แนวโน้มของคนติดคดีใหญ่เวลาต้องโทษนานจะเชิดหลบมากกว่า คนที่ติดคดีสั้น ดังกรณีพี่เทียนที่ติดคดีละ 5-6 ปี รวม 2 ครั้ง แต่น้ำว่าเหว่ติด 8 รอบ ครั้งละปีสองปี เช่นเดียวกับ ลุงใหญ่ที่ยอมรับว่า ติดอยู่หลายรอบคดีล้วงกระเป๋า ออกมาแล้วก็ทำอีก จนครั้งสุดท้าย ติดและป่วยหนัก ออกมาจึงเลิก

พี่เทียน สรุปความสัมพันธ์ระหว่างการต้องโทษ กับการขาดแคลนเครือข่าย และการเป็นคนไร้บ้านว่า

" ก่อนที่จะปล่อยนักโทษ ไม่เคยมีใครรู้ว่าเขามีที่ไปหรือเปล่า เขามีบ้านให้กลับรีเปล่า ถ้าไม่มีที่ไป ก็ต้องเป็นคนเร่ร่อน ถ้าจังหวัดมีข่าวกิน มีคนแนะนำไปขอข้าววัดได้ก็ดี แต่ถ้าไม่มีช่องทางเลย เงินไม่มี ท้องหิวแล้ว ฟังใครไม่ได้ ก็จำเป็นแล้ว ต้องทำแล้ว และก็ถูกว่า ผีซี้คุก เลวโดยสันดาน แต่เพราะมันไม่มีช่องทางจะไปไหน"

ลักษณะการพันธโทษจากเรือนที่ต่างจากกรณีของลุงใหญ่ น้ำว่าเหว หรือพี่เทียน ที่ใช้ชีวิตในสังคมนอกระบบอยู่นาน ก็คือ คนที่ต้องคดีตั้งแต่วัยหนุ่ม อาจด้วยความคึกคะนอง หรือความผิดพลาดครั้งหนึ่งในชีวิต และเมื่อพันธโทษแล้วเช็ดหาลาบ แต่ไม่สามารถกลับคืนสู่สังคมปกติได้ก็พบไม่น้อย เช่น กรณีของ พี่น้อย (อายุ 35 ปี) เล่าให้ฟังว่า ชีวิตของตนเองไม่น่าต้องลำบาก แม่เป็นครูพ่อนเป็นตำรวจ แต่ตัวเองไม่รักดี เกเร เลยเกมส์ ออกมาแล้วไม่ได้กลับบ้าน จึงเที่ยวเร่ร่อนตามงานวัด ได้ทำงานประกอบติดตั้งชิงช้า-ม้าหมุน และมาเป็นคนขายกระดาษในที่สุด

สำหรับคนที่เคยผิดพลาดในอดีต แต่เมื่อได้รับโทษเสร็จสิ้นแล้ว และกลายเป็นคนไร้บ้าน เพราะญาติพี่น้องไม่ยอมรับ สมควรที่จะได้รับโอกาสอย่างเสมอเหมือนคนปกติทั่วไป หรือมีช่องทางที่สามารถกลับคืนสู่สังคมได้อย่างกลมกลืน มิเช่นนั้นแล้ว ก็จะถูกกีดกันออกจากสังคมตลอดไป คนไร้บ้านหลายคน เล่าให้ผู้ศึกษาฟังถึงปฏิกิริยาที่ถูกคนอื่นมองอย่างรังเกียจ

บัง บอกความรู้สึกว่า “ ตอนนี้ทางวัดเขายอมรับผมแล้ว ว่าไม่ใช่พวกมือไวใจเร็ว แต่สังคมยังไม่ยอมรับ เวลาขึ้นรถเมล์ พอคนเห็นมือเรามีรอยสักหน่อย ก็หนีเลย”

พี่เทียน บอกว่า “แต่ก่อนนะ ผมหมั่นไส้จริงๆ เวลาเดินไปกลางคืนเจอผู้หญิงสวนกันปั๊บ เขาจะต้องเอามือปิดคอเสื้อทันที กลัวว่าเราจะกระตุกสร้อย บางทีนึกแล้ว เขามั่นจริงๆ ชะที”

พี่แดง เป็นอีกคนหนึ่งที่ยกกับนักศึกษาว่า เคยเกมส์คดีใหญ่ คือ ปล้นร้านทอง ถูกขังเดี่ยว และติดอยู่หลายปี

“ ออกมาวันแรกนะ ไม่รู้จะไปไหน เขามีจดหมายให้ บอกว่าเราเพิ่งออกมา เวลาขึ้นรถแดง เราเอาใบนี้ยื่นให้เด็กรถ ขอเขาขึ้นรถฟรี พอเรายืนใบนี้ปั๊บรู้มัย รถแดงเบาะหลังเรานั่งคนเดียวเลย คนอื่นลุกหนีหมด ...เวลากินข้าว ก็ยื่นให้เขาบอกว่า เพิ่งออกมาขอกินข้าว แต่อย่ายื่นให้เขาก่อนนะ ยื่นให้ก่อนเดี๋ยวเขาไม่ทำให้กิน เขาไล่เลย ต้องกินก่อน ตอนจะจ่ายเงิน ค่อยขอว่าไม่มี แล้วยื่นจดหมายเพิ่งปล่อยตัวให้แม่ค้าเขาดู .”

4) ความไม่สมบูรณ์ของร่างกาย ข้อจำกัดของคนไร้บ้านจำนวนหนึ่งที่ทำให้ไม่สามารถประกอบอาชีพที่มีรายได้มากพอที่จะหาที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง คือ ผู้ที่มีร่างกายพิการ ตั้งแต่ลักษณะพิการแต่กำเนิด หรือ เคยทำงานแต่เมื่อเกิดอุบัติเหตุ พิการแล้วไม่สามารถทำงานมีรายได้เหมือนเดิมจึงต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าคนพิการทุกคน ต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน ถ้าเขาเป็นผู้มีญาติพี่น้องคอยอุปการะ หรืออย่างน้อยมีทุนรอนสำหรับประกอบอาชีพได้ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นคนไร้บ้าน

กลุ่มคนพิการ จำนวนมาก เช่น แขนขาด ขาขาด แขนขางอโยเลี้ยเห็นชัดเจน คนตาบอด เราจะพบจำนวนมากในที่สาธารณะที่ประกอบอาชีพขอทานและจำนวนหนึ่งอาจมีเครือข่ายที่มี

ที่อยู่อาศัยเป็นของตัวเองหรือจ่ายค่าเช่าที่อยู่อาศัย แต่สำหรับกรณีของคนไร้บ้านในที่นี้ มีทั้งคนพิการที่ประกอบอาชีพขอทานและเป็นคนไร้บ้าน กับคนพิการที่ไม่ได้ประกอบอาชีพขอทาน ผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่า คนไร้บ้านที่มีสุขภาพร่างกายไม่สมบูรณ์จะเป็นลักษณะที่มองภายนอกไม่ชัดเจน เช่น กรณีของ ไก่ (เพศหญิงอายุ 36 ปี) ที่พิการขาอะเพลก และไม่มีพ่อแม่ที่แท้จริง อยู่กับญาติจึงมาเร่ร่อนเที่ยวอยู่สนามหลวง ไม่มีงานประจำ หรือกรณีของ เล็ก (อายุ 24 ปี) พิกัดตั้งแต่กำเนิดเพราะการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ แม่ตั้งใจจะทำแท้งแต่คลอดออกมาได้ แขนและขาพิการ สมองซ้ำ เล็กเคยทำงานสารพัด เป็นเด็กร้านซ่อมรถ พนักงานเติมน้ำมัน ชูบน้ำมันโลหะกันสนิม ล้วนแล้วแต่เป็นงานหนักแต่ได้ค่าจ้างไม่มาก

ลักษณะการพิการที่ไม่ใช่พิการแต่กำเนิด เช่น กรณีของ ใหญ่ ซึ่งเดิมมีปัญหาขาทางบ้านอยู่แล้ว แต่ยังชีพได้ด้วยการทำงานก่อสร้าง แต่ประสบอุบัติเหตุขาหัก ต้องตามเหล็กและไม่สามารถทำงานหนักได้ จึงมาเป็นคนไร้บ้าน ทำนองเดียวกับ พี่ไ้ เคยทำงานพนักงานโรงแรม แต่ประสบอุบัติเหตุพลัดตกจากที่สูง สมองกระเทือน มองจากภายนอกจะเห็นรอยผ่าตัด และสมองยุบ กลายเป็นคนพูดซ้ำ ทุกวันนี้เป็นคนไร้บ้านหาเลี้ยงชีพด้วยการเก็บของเก่า

ความไม่สมบูรณ์อีกประการหนึ่งที่ทำให้เป็นคนไร้บ้านก็คือ การเป็นโรคประจำตัว และถูกญาติพี่น้องรังเกียจ นั่นคือ ผู้ติดเชื้อเอชไอวี ซึ่งเป็นกลุ่มที่พบมาก ซึ่งมีทั้งผู้ที่ไร้บ้านด้วยสาเหตุต่างๆ และมาติดเชื้อภายหลังกับผู้ที่เคยทำงานมีที่อยู่อาศัย แต่เมื่อติดเชื้อแล้วทำให้ตกงาน ถูกญาติพี่น้องรังเกียจ และต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน กลุ่มนี้จะสังเกตง่าย หากถามว่า ไม่สบายป่วยเป็นอะไร จะตอบว่าเป็นโรคปอด ครั้นแนะนำว่าให้ไปโรงพยาบาลโรคปอด ที่จังหวัดนนทบุรี จะรักษาโรคปอดโดยเฉพาะวัณโรคโดยตรง ก็จะตอบแบบอึกอัก

ข้อที่น่าเป็นห่วงก็คือ การใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้าน และมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงแปลกหน้าได้ง่าย ทั้งคนขายบริการทางเพศ และคนไร้บ้านด้วยกัน จะเสี่ยงกับการติดเชื้อเอชไอวี และความรู้เกี่ยวกับการป้องกันโรคก็มีไม่มาก

กรณีของ ตรี ซึ่งเคยเป็นเด็กเร่ร่อนมาก่อน กระทั่งโตเป็นผู้ใหญ่เสียชีวิตด้วยโรคเอดส์ขณะอายุ 26 ปี โดยผู้ศึกษาช่วยเป็นธุระจัดการศพ และติดตามญาติให้มาแสดงตัวของรับศพ เพราะตรีไม่มีหลักฐานแสดงตัวเลย เมื่อแพทย์ออกใบรับรองแจ้งสาเหตุการตายว่า “ภาวะภูมิคุ้มกันบกพร่อง” ภรรยาของตรียังถามผู้ศึกษาว่า “พี่เลิด ไ้ภูมิคุ้มกันบกพร่องแปลว่าอะไร เป็นอะไร ? ”

กรณีของ ส้ม ผู้หญิงที่มีโรคประจำตัวซึ่งดูจากภายนอกจะสังเกตได้เนื่องจากมีรูปร่างผอมเมื่อล้มอาการทรุด เพื่อนจึงพาไปโรงพยาบาล กลับมาบอกคนอื่น ๆ ด้วยความดีใจว่า “ ส้มมันไม่ได้เป็นเอดส์ หมอบอกว่ามันติดเชื้อเอชไอวี ”

หรือกรณีของ พี่สั้น พี่ผู้หญิงมีลูกเล็ก 1 คน ขณะที่พบผู้ศึกษา เธอบอกว่า “พี่ช่วยดูแลน้องลิ ลูกหนูมันท้องเสีย กินนมกระป๋องแล้วก็ท้องเสีย หนูเบื่อจริงๆ ไม่รู้เป็นอะไร หมอไม่ยอมให้หนูให้นมลูก” พร้อมยื่นเอกสารจากแพทย์ให้กับผู้ศึกษา ซึ่งระบุว่าแม่มีเชื้อเอชไอวีแพทย์จึงต้องสั่งห้ามให้นมลูก เพราะเกรงว่าจะถ่ายทอดเชื้อเอชไอวีสู่ลูก โดยที่แม่เองก็ไม่ว่าตัวเองติดเชื้อเอชไอวี หมายถึงการเป็นโรคเอดส์

5) ผู้สมัครใจที่จะเป็นคนไร้บ้าน กลุ่มนี้ผู้ศึกษาหมายถึงผู้ที่เลือกจะเข้าสู่การใช้ชีวิตบนท้องถนน ด้วยความสมัครใจอย่างแท้จริง ไม่ใช่ผู้ที่มาใช้ชีวิตอยู่บนท้องถนนนาน ซึ่งระยะแรกรู้สึกเป็นทุกข์แต่เมื่อปรับตัวได้แล้วจึงรู้สึกพึงพอใจ ลักษณะของการสมัครใจเป็นคนไร้บ้านมี 3 ลักษณะคือ

กลุ่มแรก คือกลุ่มรักอิสระหรือชอบเที่ยว กรณีของ พี่เทียน เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนชอบเที่ยว เพื่อชดเชยภาวะที่ขาดหาย คือสมัยหนุ่มๆ ไม่ได้เที่ยว เพราะต้องโทษ เมื่อเป็นผู้ใหญ่ไม่มีภาระต้องรับผิดชอบครอบครัว จึงอยากมาใช้ชีวิตเป็นคนเที่ยวดูหนังกลางแปลง ประหยัดเงิน เวลาขาดเงินอาจไปทำงานประเภทต่อเติมพอมีเงินติดตัวแล้วก็เที่ยว กลุ่มคนทำงานช่างก่อสร้าง จะพบลักษณะนี้มาก คือ ทำงานสัปดาห์หรือสองสัปดาห์พอได้ค่าจ้างก็มาเที่ยวนอนในที่สาธารณะ โดยเฉพาะที่สนามหลวงเป็นที่ดึงดูดคน เพราะที่โล่งอากาศเย็นนอนสบาย ดีกว่าไปเช่าอยู่อาศัยในห้องเช่าราคาถูกที่มักจะร้อน คับแคบ

กรณีตัวอย่างที่ชัดเจนอีกคน คือ พี่เบ๊ยบ (อายุ 37 ปี) นั่งและนอนประจำอยู่แถวอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ซึ่งเป็นคนแรกๆ ที่ผู้ศึกษาคุยด้วยได้มาก เขาแต่งตัวสะอาดกว่าคนไร้บ้านทั่วไป สวมหูฟังวิทยุ เมื่อผู้ศึกษาแนะนำตัวขอคุยด้วย เขากล่าวถึงตัวเองว่า “ พี่เป็นคนชอบเที่ยว งานมีไม่ขาด แต่ไม่ยอมทำ เอาแค่ท้องผมอึด มีตังค์ติดตัว 50 -60 บาท ก็พอแล้ว มานั่งอนุสาวรีย์ดูสาวๆ เดินไปเดินมาก็มีความสุขแล้ว เราขอข้าววัดกินยังดีกว่าพวกชนดั่งค์” พร้อมกันนี้ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อศึกษา เกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ของผี การไปกินข้าวที่สภาก็ได้รับคำแนะนำจากพี่คนนี้ โดยที่พี่เบ๊ยบจะสร้างระยะห่างว่า ตัวเองไม่ได้เหมือนผีทั่วไป

กลุ่มที่สอง คือ เลือกลงมาไร้บ้านเพราะสอดคล้องกับงานอาชีพ มี 2 รูปแบบที่เห็นได้ชัดเจน คือ คนหาของเก่าและคนขายของมือสอง คนหาของเก่ายัง พี่นก และ พี่ศรี (กล่าวถึงในหัวข้อ 2.1 1) ค) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่เลือกเป็นคนไร้บ้านเพราะสอดคล้องกับอาชีพ มีรายได้มากพอสมควรและไม่จำเป็นต้องไปเช่าที่อยู่อาศัย

ภรรยาของพี่นกบอกผู้ศึกษาว่า

“มีคนบอกเหมือนกันว่า ตรงโน้นมีห้องเช่า ถ้าจะไปเช่าจริงๆ เราก็มีเงิน แต่ไม่เช่าเพราะอะไร ...นอนตรงนี้ออกไปหาของก็ง่าย หาเสร็จก็แยกของตรงนี้ อีกอย่างเผื่อมีคนเอา

ของเก่ามาขาย เรานอนอยู่ตรงนี้เขามาได้ตลอดเวลา ถ้าไปเช้า เขามาแล้วไม่เจอเรา เราก็ไม่ได้ซื้อของ"

สำหรับคนขายของมือสอง ประเภทวางกับพื้น เช่นที่ริมคลองหลอด หรือสามแยกใกล้วงเวียน 22 กรกฎาคม การขายลักษณะนี้จะถูกเจ้าหน้าที่เทศกีนห้ามขายในเวลากลางวัน จะขายได้เวลากลางคืน กลุ่มนี้ก็ไม่เห็นความจำเป็นต้องมีบ้าน เพราะกลางคืนตั้งแต่ 20.00 น. หรือ บางครั้งหลัง 23.00 น. จึงวางของขาย จนสว่างนอนในที่ที่วางของนั่นเอง ตอนสายอาจไปนอนพักตามสวนสาธารณะ เย็นๆ ก็เริ่มมาวางของอีกครั้ง

กลุ่มที่สาม ผู้ศึกษาขอรวมผู้ที่มีลักษณะติดสุราเรื้อรัง และชอบที่จะจับกลุ่มดื่มสุรา อยู่ในกลุ่มผู้ที่สมัครใจเป็นคนไร้บ้านด้วย กลุ่มนี้อาจจะเข้ากับญาติพี่น้องไม่ได้ เพราะติดสุราจนญาติพี่น้องเอือมระอา ควรเป็นกลุ่มที่ต่างจากคนที่ออกจากบ้านเพราะปัญหาครอบครัว หรือผู้ที่มีความสามารถทำงานแต่ไม่สามารถทำงานต่อเนื่องได้เพราะติดสุราเรื้อรัง ขาดงานบ่อย อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาว่า ตระหนักดีว่าแต่ละคน "กว่าจะมาเป็นคนไร้บ้าน" ก็อาจจะมีปัจจัยที่มาหลากหลายด้วย มิได้มีเจตนากล่าวโทษซ้ำเติม เพียงแต่ไม่ได้เป็นประเด็นหลักในการศึกษานี้ และต้องแยกท่ามกลางคนที่เมาอยู่บนท้องถนน บางคนอาจจะไม่เคยกินเหล้ามาก่อนก็มี เช่น คนที่อกหักเลิกกับภรรยา และกลายเป็นคนไร้บ้าน ออกจากบ้าน ก็มีไม่น้อย

สาเหตุ 5 ประการที่ผลักดันให้คนเข้าสู่ภาวะไร้บ้านที่กล่าวมานี้ เป็นสาเหตุที่ไม่อาจจะแยกจากกัน หากแต่ซ้อนทับกันในชีวิตของแต่ละคน นอกจากนี้ในบรรดาคนไร้บ้านทั้งหมด ไม่ใช่มีปัจจัยที่มากกระแทกและทำให้ชีวิตต้องเข้าสู่ภาวะไร้บ้านเท่านั้น หากในกลุ่มคนไร้บ้านยังมี "คุณสมบัติร่วม" ที่คล้ายกันและเป็นปัจจัยสนับสนุนให้กลายเป็นคนไร้บ้าน ด้วย

2.2 ลักษณะร่วมของคนไร้บ้าน

1) ขาดเครดิตสนับสนุน ไม่ว่าจะเป็นคนตงงาน คนที่พ้นโทษจากเรือนจำ หรือคนพิการ ซึ่งมีอยู่มากมายในสังคม แต่ไม่ใช่ทุกคนที่ต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน ก็เพราะยังมีเครือข่ายทางสังคมสนับสนุน โดยเฉพาะครอบครัวและเครือข่าย อย่างน้อยหากเปรียบเทียบคนไร้บ้านกับคนสลัม จะพบว่า คนไร้บ้านจะอยู่ในภาวะไร้ญาติขาดมิตรที่ชัดเจน การขาดแคลนญาติ ทำให้ขาดแคลนการสนับสนุนค้ำยันในช่วงที่ประสบวิกฤติในชีวิต ขาดช่องทางในการรับรู้ข่าวสาร ฯลฯ ดังที่ พิพรม กล่าวไว้ ถ้ามีญาติพึ่งพาได้คงไม่ต้องมาอยู่สภาพแบบนี้

2) วุฒิการศึกษาต่ำ คนไร้บ้านส่วนใหญ่ยังคงเป็นคนมีการศึกษาต่ำ ส่วนใหญ่คืออยู่ในระดับชั้นประถมศึกษา เท่าที่ผู้ศึกษาพบมีวุฒิการศึกษาสูงสุดคือเคยเรียนระดับมหาวิทยาลัยแต่เรียนไม่จบ แต่พบน้อยคนมาก ส่วนที่มีวุฒิมัธยมศึกษาตอนต้น หรือตอนปลาย ก็เป็นวุฒิจากการศึกษา นอกโรงเรียน การขาดแคลนวุฒิการศึกษาพวกเขาเองก็ตระหนัก เช่น พี่เล็ก ถามผู้ศึกษาว่า ถ้าตกงานแต่มีความรู้จะไปหาสมัครงานได้ หรือ เมื่อปี 2544 ที่คู่สมรสของคณะรัฐมนตรีได้จัดงานมหกรรมแรงงานให้กับคนตกงานที่ท้องสนามหลวง พี่วันบอกว่า " งานแบบนี้พวกเรามันจะไปสมัครได้ที่ไหน มันงานเอาวุฒิทั้งนั้น"

3) การขาดทักษะฝีมือ นอกเหนือจากคนไร้บ้านจะขาดแคลนวุฒิตามระบบการศึกษาแล้ว พวกเขายังขาดทักษะฝีมือแรงงานอีกด้วย จะมีผู้ที่เป็นช่างฝีมือจริงและได้รับการยอมรับ เช่น พี่เทียน ไม่มาก แต่ส่วนใหญ่ที่บอกว่าตนเองเป็นช่างก่อสร้าง ช่างไม้ ช่างปูน ช่างสี มักจะไม่ใช้ช่างที่มีความชำนาญ ถ้าช่างที่มีความชำนาญ จะได้ค่าตอบแทนคืออย่างน้อยวันละ 400 บาท และผู้รับเหมาจะมีงานป้อนให้ต่อเนื่อง แต่คนไร้บ้านส่วนใหญ่อยู่ระดับช่างธรรมดา ไม่ชำนาญ ได้ค่าแรงประมาณ 200 -250 บาท

4) การไม่มีทุนทางเศรษฐกิจ กล่าวสำหรับคนที่ไม่มีความรู้ ไม่มีทักษะแต่อย่างน้อยอาชีพหนึ่งที่ทำให้เกิดรายได้โดยไม่ต้องใช้ความรู้มากก็คือ ค้าขาย อย่างน้อยประเภทหาบเร่ รถเข็น เช่น รถเข็นขายผลไม้ หาบไข่ปิ้งขาย รถปลาหมึกย่าง รถชาเล้งเครื่องหาของเก่า ฯลฯ อาชีพเหล่านี้ล้วนมีรายได้มากพอที่จะเช่าที่อยู่อาศัยได้ แต่สำหรับคนไร้บ้าน พวกเขาไม่มีทุนมากพอที่จะลงทุนประกอบอาชีพดังที่กล่าวมา จึงทำให้ขาดโอกาสที่จะยกฐานะของตนเอง อย่างไรก็ตาม ลำพังการมีทุนอย่างเดียวก็ไม่ได้หมายความว่า จะสามารถยกฐานะได้ หากต้องอาศัยความสามารถในการจัดการด้วย

จากที่กล่าวมาในหัวข้อ 2.1 และ 2.2 จะพบว่า คนทั่วไปที่อาจตกอยู่ในภาวะข้อหนึ่งข้อใด หรือหลายข้อซ้อนทับจากสาเหตุ 5 ประการที่ผลักดันให้เข้าสู่ภาวะไร้บ้าน อาจไม่ต้องกลายเป็นคนไร้บ้านก็ได้ ถ้าเขาไม่ถูกซ้ำเติมด้วยข้อจำกัดที่เป็นคุณสมบัติร่วมของคนไร้บ้าน เช่น คนตกงาน คนออกจากเรือนจำ คนพิการ ที่ยังมีเครือข่ายทางสังคมสนับสนุนก็ไม่จำเป็นต้องเป็นคนไร้บ้าน หรือคนที่มีปัญหาทะเลาะกับครอบครัว แต่หากเป็นคนที่มีวุฒิการศึกษาดี ก็สามารถทำงานที่มีความมั่นคงได้ เป็นต้น

เราอาจกล่าวถึงเงื่อนไขรวมเชิงบุคคลที่ทำให้พวกเขาต้องเป็นคนไร้บ้านได้ว่า ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีฐานะยากจนอยู่แล้ว ประกอบการงานที่ไม่มี ความมั่นคง มีการศึกษาต่ำ ขาดทักษะฝีมือ และไม่มีเครือข่ายสนับสนุน ดังนั้นเมื่อเกิดวิกฤติในชีวิต เช่น ตกงาน ประสบอุบัติเหตุบาดเจ็บพิการ หรือแก่ชราลง ไม่มีเครือข่ายสังคมรองรับพวกเขาจึงต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน

2.3 ข้อจำกัดเชิงโครงสร้างที่สนับสนุนให้เกิดคนไร้บ้าน

ท้ายที่สุดนอกจากสาเหตุเชิงบุคคลที่ทำให้คนจำนวนหนึ่งเข้าสู่ภาวะไร้บ้านแล้ว ยังมีข้อจำกัดจากการเปลี่ยนแปลงเชิงเศรษฐกิจสังคมที่ทำให้ช่องทางของการหาที่อยู่อาศัยยากขึ้นอีกด้วย

1) ไม่มีที่ดินว่างในเมืองสำหรับการบุกเบิก หากเราเปรียบเทียบคนอพยพจากชนบทรุ่นแรกเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว แรงงานอพยพเหล่านี้ได้บุกเบิกที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าใกล้แหล่งงานเป็นที่อยู่อาศัย หรือที่เรียกว่าสลัม แต่ปัจจุบันที่ดินมีราคาแพงขึ้น เจ้าของที่ดินต่างหวงแหนไม่ปล่อยให้ผู้บุกเบิกเข้าไปใช้ประโยชน์ ดังนั้นแรงงานอพยพจากชนบทยุคหลังจึงไม่สามารถตั้งหลักปักฐานได้ เช่น ย่านสนามหลวงซึ่งเป็นแหล่งอาชีพแต่ไม่มีที่ดินว่างสำหรับการบุกเบิกตั้งหลักฐาน

อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ที่มีที่ดินว่างเปล่า เราจะเห็นภาพของความพยายามที่จะปักหลัก เช่น ย่านหมอชิตใหม่ ซึ่งเป็นที่ดินแปลงใหญ่ของการรถไฟแห่งประเทศไทย และมีที่ดินว่างปล่อยไว้รกร้างจะมีคนไร้บ้านที่เป็นคนหาของเก่าเริ่มปลูกสร้างที่อยู่อาศัย ในลักษณะที่เรียกว่า เป็นกระต๊อบยังไม่ใช่เป็นบ้านที่มั่นคง มีไม้เสา หลังคาคลุมด้วยผ้าใบ กันฝนด้วยสังกะสีหรือไม้ลังเก่า การแสวงหาพื้นที่ว่างเพื่อตั้งหลักฐานอีกแบบหนึ่งก็คือ การเข้าไปอยู่ในตึกร้าง

2) ตลาดที่อยู่อาศัยที่มีราคาแพง ปัญหาสำคัญของคนไร้บ้านก็คือ ไม่สามารถที่จะจ่ายค่าที่อยู่อาศัยได้ ไม่สามารถแม้แต่จ่ายค่าเช่าห้องราคาถูก ราคาที่อยู่อาศัยถูกที่สุด เท่าที่ผู้ศึกษาเคยได้ยินมา คือเดือนละ 600 บาท แต่อยู่ที่บางแค มีคนขายของมือสองบางคนเช่าอยู่อาศัย แต่หากต้องเสียค่าเดินทาง จึงทำให้คนส่วนใหญ่เลือกที่จะนอนในที่สาธารณะ นอกจากนี้สำหรับคนที่อยู่ภาวะวิกฤติและไม่มีเงิน พวกเขายอมไม่สามารถที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยรายเดือนได้ ทั้งต้องเสียค่าเช่าล่วงหน้าเป็นเงินหลายร้อยบาทซึ่งถือว่ามากสำหรับคนไร้บ้าน หากจะเช่าบางคนจึงต้องเลือกเช่ารายวัน เช่นที่วงเวียนใหญ่มีห้องเช่าราคาถูกที่สุด 3 วัน 100 บาท ซึ่งหากคิดเป็นรายเดือนก็คือ เดือนละ 1,000 บาท ซึ่งไม่ใช่ราคาถูกแล้วยังสภาพแวดล้อมที่ย่ำแย่มาก

จากสาเหตุของการเกิดคนไร้บ้านในสังคมไทยที่กล่าวมา หากเปรียบเทียบกับงานศึกษาของต่างประเทศ เช่นสหรัฐอเมริกา ข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ ในคำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาคนไร้บ้านที่นอกเหนือจากความบกพร่องส่วนบุคคลแล้ว ปัจจัยเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมที่ถูกกล่าวถึงมักได้แก่ ปัญหาการว่างงานเรื้อรัง ปัญหาตลาดที่อยู่อาศัยราคาแพงทำให้คนจนเข้าไม่ถึง การลดงบประมาณด้านสวัสดิการสังคม (Jenck , 1994: v-vi) ส่วนปัญหาความเปราะบางของสถาบันครอบครัวถูกกล่าวถึงไม่มากนัก เช่นในงานของ สโนว์และแอนเดอร์สัน ที่กล่าวถึงสาเหตุส่วน

บุคคลสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เป็นคนไร้บ้านว่า เพราะขาดการสนับสนุนจากครอบครัว (Snow and Anderson 1993 : 259-265)

แต่สำหรับการทำความเข้าใจที่มาของการเกิดคนไร้บ้านในสังคมไทยนั้น ล้วนแล้วแต่เชื่อมโยงกับภาวะเปราะบางของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย ตั้งแต่วิกฤติความขัดแย้งในครอบครัวโดยตรงที่ทำให้คนๆหนึ่งต้องออกจากบ้านมาเป็นคนไร้บ้าน และในความหมายที่กว้างขึ้นก็คือ การที่บุคคลที่เผชิญกับวิกฤติในชีวิต แต่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากครอบครัวและเครือข่ายให้กลับมามีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ อาจกล่าวได้ว่า ปรากฏการณ์คนไร้บ้าน เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงภาวะล่มสลายของสถาบันครอบครัวในสังคมไทย

3. การปรับตัวเชิงจิตสำนึกเพื่อเข้าสู่การเป็นคนไร้บ้าน

บนวิถีทางสู่การเป็นคนไร้บ้าน ไม่ได้มีเพียงมิติของการถูกกระทบถูกกระแทกให้กลายเป็นคนไร้บ้าน ตามปัจจัยที่ได้กล่าวถึงข้างต้นเท่านั้น หากแต่มีอีกด้านที่สำคัญก็คือ มิติเชิงจิตสำนึกของการปรับตัวที่จะยอมรับการใช้ชีวิตบนที่สาธารณะแทน "บ้าน" เพราะบ้านเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิตของมนุษย์ เป็นที่พักพิงที่ปลอดภัย ความสะดวกสบายใจการใช้ห้องน้ำ การเก็บข้าวของ และยังหมายถึงความรู้สึกถึงความเป็นส่วนตัว ความเป็นครอบครัว นอกจากนี้บ้านยังบ่งบอกถึงสถานะทางสังคม ความภาคภูมิใจในตัวเอง นักวิชาการบางคนถึงกับกล่าวว่า บ้านเป็นส่วนประกอบที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้จากอัตลักษณ์ของความเป็นมนุษย์ (Havel 1992 : 30-31 อ้างใน Dary 1996 : 149)

จากความสำคัญของบ้านดังที่กล่าวข้างต้น ดังนั้นผู้ตกอยู่ในภาวะไร้บ้านไม่มีความสามารถจะเข้าถึงที่อยู่อาศัย พวกเขาไม่ได้ยอมรับ "ความเป็นคนไร้บ้าน" ของตัวเองอย่างทันทีทันใด ในระยะแรก ตามธรรมชาติของมนุษย์ต่างพยายามดิ้นรน ปฏิเสธ ว่าตนเองไม่ใช่คนไร้บ้าน และหาหนทางที่จะทำให้ตัวเองมีที่อยู่อาศัย กระทั่งถึงจุดหนึ่งที่สามารถยอมรับการใช้ชีวิตบนท้องถนนได้ การยอมรับไม่ได้เกิดขึ้นทันทีทันใด หากแต่เป็น "ระยะผ่าน" ซึ่งแต่ละคนใช้เวลายาวนานแตกต่างกัน และระดับของการยอมรับก็ไม่เท่ากัน บางคนอาจยอมรับเต็มตัว บางคนแข็งขึ้นปรับเปลี่ยน ตีความหมาย และให้ความหมายแก่ตัวเองในฐานะอื่นๆ ที่ไม่ใช่คนเร่ร่อนหรือคนไร้บ้าน

ในมิติของการปรับตัวจากผู้ที่เคยมีบ้าน มีงานทำ มีญาติพี่น้อง มาสู่การยอมรับการใช้ชีวิตบนข้างถนนนี้ สโนว์และแอนเดอร์สัน (Snow and Anderson 1993 : 43-69) แบ่งประเภทของคนไร้บ้านออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก เรียกว่า ผู้มาใหม่ (recently dislocate) หมายถึง ผู้ที่เพิ่งกลายเป็นคนไร้บ้านไม่ว่าด้วยเหตุผลใดก็ตาม และยังไม่อาจยอมรับการใช้ชีวิตอยู่ข้างถนน เขาพบว่าตัวเองมีความแตกต่างจากคนที่เป็นคนไร้บ้านมานาน หรือพวกที่มีปัญหาทางจิต มีความหวาดระแวง กลัว ยุ่งเหยิง ไม่รู้ว่าตัวเองเป็นใคร ไม่รู้ว่าจะใช้ชีวิตรอดอย่างไร ในโลกที่เขาเพิ่งเข้ามาใหม่นี้จะทำให้เขาคิดถึงหนทางที่จะกลับไปมีบ้านเหมือนเดิม ไม่ว่าด้วยการพยายามหางานทำ และไม่ยอมรับการมีอัตลักษณ์ทางสังคมร่วมกับคนไร้บ้าน คนกลุ่มนี้จะอยู่ในภาวะยุ่งยากใจเต็มไปด้วยความเครียด จะตระหนักถึงบริบททางสังคมวัฒนธรรมในโลกกว้าง แต่ในทางกายภาพเขาได้ตกหล่มของการใช้ชีวิตบนท้องถนน

กลุ่มที่สอง เรียกว่า พวกเหยียบเรือสองแคม (straddlers) เมื่อความพยายามของผู้มาใหม่ที่จะออกจากท้องถนนล้มเหลวอย่างต่อเนื่อง พวกเขาจะต้องเปลี่ยนพฤติกรรมและการให้ความหมายของตนเอง จากที่เคยกลัวสภาพแวดล้อมของคนไร้บ้านกลายเป็นเริ่มคุ้นเคย และปรับตัวรู้ช่องทางที่จะไปขอรับการช่วยเหลือ เช่น การหาอาหาร ที่พัก และมีมิตรสัมพันธ์ ด้านหนึ่งเขาเริ่มปรับตัวได้ แต่ความทรงจำในอดีตกับโลกปัจจุบันไม่เชื่อมต่อกัน และความล้มเหลวระหว่างปัจจุบันกับอนาคตสูญเสียความต่อเนื่อง ไม่ชัดเจน ด้านหนึ่งมีความต้องการถึงอนาคตที่ผูกอยู่กับอดีตคือที่มีที่อยู่อาศัย ขณะเดียวกันการวางแผนที่จะออกจากท้องถนนก็ไม่ชัดเจน รู้สึกอ่อนเพลีย การพูดคุยถึงแผนการกับการปฏิบัติเริ่มไม่สอดคล้องกัน ภาวะที่มีความแตกต่างจากคนไร้บ้านอื่นๆไม่ยาวนานนักแม้จะยังไม่มีมุมมองด้านบวกเกี่ยวกับคนไร้บ้าน แต่จะเริ่มยอมรับในโชคชะตา ภาวะแบบนี้ สโนว์และแอนเดอร์สัน เรียกว่า ภาวะก้ำกึ่ง (liminality) คือมีความคลุมเครือ เป็นช่วงที่อยู่ระหว่าง ช่วงของการเปลี่ยนผ่าน เขาเรียกพวกที่อยู่ภาวะเช่นนี้ว่า พวกเหยียบเรือสองแคม (straddlers) ซึ่งแบ่งอีก 2 กลุ่มย่อยคือ กลุ่มเหยียบเรือสองแคมทั่วไป กับกลุ่มเหยียบเรือสองแคมที่ทำงานอยู่สถานที่ช่วยเหลือคนไร้บ้าน

กลุ่มที่สาม เรียกว่า คนนอก (outsider) ผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่บนท้องถนนยาวนาน จากสถานะเหยียบเรือสองแคมมาสู่การมีจิตสำนึกและการใช้ชีวิตประจำวันเพื่ออยู่รอดบนท้องถนนมากกว่าที่จะพยายามออกจากท้องถนน คนนอกจึงหมายถึง ผู้ที่แยกตัวออกจากระบบสังคมใหญ่ ที่ไม่ใช่เชิงโครงสร้างแต่ด้วยการตระหนักรู้ (cognitive) พวกเขาเองตัวเองตามอัตลักษณ์ของท้องถนนที่หลากหลาย และไม่ค่อยพูดถึงแผนที่จะออกจากท้องถนน ซึ่งยังแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มย่อยคือ tramp หมายถึง คนที่ไม่ทำงานและเที่ยวพเนจรไปในที่ต่างๆ ดื่มเหล้าด้วย ฮีปี๊ ก็จัดอยู่ในกลุ่มนี้แต่ฮีปี๊จะมีการเกี่ยวข้องกับยาเสพติดมากกว่า ส่วน bum หมายถึงคนที่ไม่ทำงานแต่ไม่อพยพไปไหน จะเน้นกลุ่มที่ติดสุราเรื้อรัง กลุ่มสุดท้ายในประเภทนี้คือผู้ที่มีปัญหาทางจิต

ตัวแบบข้างต้น ของสโนว์และแอนเดอร์สันนี้ แสดงให้เห็นว่า การเป็นคนไร้บ้านไม่ได้เกิดขึ้นทันทีทันใด แต่เป็นกระบวนการที่เป็นผลจากการใช้ชีวิตบนท้องถนนที่ยาวนานขึ้นและค่อยปรับตัวเพื่อใช้ชีวิตรอด ทั้งเชิงวัตถุและสำนึกของตนเอง อย่างไรก็ตามสำหรับการศึกษานี้ไม่ได้ถกเถียงหรือ

นำกรอบการอธิบายนี้มาใช้เสียทั้งหมด หากแต่ต้องการย้ำว่า ความพึงพอใจยอมรับการใช้ชีวิตข้างถนน เป็นผลจากการใช้ชีวิตบนท้องถนนที่ยาวนาน ยิ่งนานวัน ความหวังที่จะกลับไปมีบ้านเหมือนเดิมก็น้อยลง คงเหลือการดิ้นรนเพื่อใช้ชีวิตรอดแบบวันต่อวัน (ดังที่จะกล่าวในบทต่อไป) เป็นความพึงพอใจภายใต้เงื่อนไขสถานการณ์ทางเลือกที่จำกัด

การยอมรับที่จะใช้ชีวิตอยู่บนท้องถนน จะเกิดขึ้นบนเงื่อนไขทั้งสองด้าน นั่นคือ ด้านหนึ่งกำลังหมดหวังที่จะสามารถหางานทำที่จะทำให้ตนเองมีที่อยู่ ขณะที่อีกด้านหนึ่งสามารถค้นพบช่องทางที่สามารถทำให้ตัวเองอยู่รอดได้โดยไม่ต้องมีบ้าน และมีสิ่งเลี้ยวที่สำคัญคือมีอาหารประทังชีวิต

ครอบครัวพี่ศรี ขณะที่ผู้ศึกษาพบ ก็คือ ผู้ใช้ชีวิตแบบ “ผี” เหมือนกับคนไร้บ้านจำนวนมากที่มีความหวังน้อย ใช้ชีวิตรอดวันต่อวัน แต่กว่าจะมายอมรับการใช้ชีวิตรอดเช่นนี้ ต้องต่อสู้กับจิตใจของตัวเองอย่างรุนแรง จากที่นั่งหางานอยู่ 17 วัน และไม่ได้งานเพราะตัวเองมีลูกอ่อนไม่มีนายจ้างรับ ก็ต้องปรับตัวมาหาของเก่า

“แรกๆ พี่ก็เหมือนทุกคนแหละ ใครละจะอยากมาอยู่แบบนี้ อายคนอื่นแทบแย่ แต่พอไปเข้างานกรมแรงงานอยู่ 17 วัน 4-5 วันแรก เราไปเข้างานอย่างเดียว ยังไม่ได้เก็บกระป๋องหรือก พอดกงานมันกลุ้มใจ เราก็นั่งกลุ้ม นายทาเขาเริ่มเก็บกระป๋อง เก็บขวดน้ำก่อน เขารู้ว่าลูกเมียไม่มีอะไรกิน เรานั่งกลุ้มอยู่ เขาเอาถุงที่เก็บขวดน้ำมาวางใกล้ๆ ที่เรากับน้องวัน เราก็อายสิ คนเขานึกว่า เราเป็นคนมานั่งคอยรถ ไม่ใช่คนมาเร่ร่อนเก็บของเก่า เราก็บอกว่า ‘นายทา แกเก็บขวดน้ำมา แกไปวางใกล้ๆ หน่อยสิ ้วยายคนวะ’ พอนายทาเก็บของเก่ามาวางไว้ เราก็ค่อยๆ เอาเขาเขี่ยให้มันชุกอยู่เก้าอี้ ไม่กล้าเอามือไปหยิบเก็บหรืออายคนเขามอง

“พอแฟนเราไปเดินเก็บ คนเขาก็มองไซ้มัย ไปเก็บขวดน้ำตามโต๊ะ น้ำที่เขากินไม่หมดเราก็เก็บไว้กินเอง อาหารเหลือก็เก็บไว้กิน เพราะตังค์ไม่ค่อยมี มีครั้งหนึ่งนายทาเขาโกหกเราเพราะกลัวเราจะไม่กิน บอกว่า ‘ข้าวโพดซื้อมาเขาขายเหมาให้ 10 บาท’ พอเรากินอยู่ เพื่อนอีกคนเขาก็บอกว่า ‘นี่ข้าวโพดที่วางอยู่ใต้ต้นไม้ไซ้มัย คนเขาวางเหลือไว้เห็นเหมือนกัน’ ..มันจะทำยังไงได้ก็ไม่กิน ทีนี้ก็เคยชิน จนบอกว่า ‘ทา วันนี้ไม่ต้องไปกรมแรงงานหรือก เก็บกระป๋องนี้ก็ได้’ ”

มีครั้งหนึ่งเก็บกระป๋องเบียร์ได้ 50-60 ใบ น่าจะได้เกือบ 2 กิโลกรัม พอดอนเที่ยงคืนจึงนอนไป แล้วกระป๋องหายหมด พี่ทากลับมาก็บอก ‘มึงเอาแต่นอน ูเดินหากว่าจะได้มา เสือกนอนให้คนอื่นเขาขโมยไป แล้วพรุ่งนี้จะเอาอะไรกิน’ จากความจำเป็นที่ไม่มีเงิน จึงมีคนแนะนำให้ไปขอข้าววัด

ต้องไปตั้งแต่ตี 4 ไปช่วยเขากวาดลานวัดก่อนถึงจะได้ข้าว หลังจากนั้นจึงมีคนแนะนำให้ไปเก็บที่สนามหลวง เพราะที่นั่นมีของเก่าให้เก็บเหมือนกัน ไม่ต้องวิ่งขึ้นไปแย่งเก็บบนรถไฟฯ และไม่ต้องห่วงของหาย ระยะแรกพี่พาไปคนเดียว โดยพี่ศรีนั่งเฝ้าของและดูลูกอยู่ที่หัวลำโพง ต่อมาจึงเป็นครอบครัวอพยพ

พี่พรม ซึ่งเคยทำงานขายแฮมเบเกอร์และลงทะเบียนเรียนที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงแต่ไม่จบ เล่าถึงชีวิตที่ออกจากงาน เพราะถูกกลั่นแกล้งจากเพื่อนร่วมงานที่ร้านอาหาร และยังถูกซ้ำเติม อึดอัดกับเพื่อนเพื่อนที่เช่าห้องอยู่ด้วยกันที่เป็นคนภาคอีสานหมด ส่วนตัวเองเป็นคนจังหวัดสุโขทัย จึงตัดสินใจหิ้วกระเป๋าออกมาอนสนามหลวง คิดเสียว่า “คนอื่นนอนได้ เราก็นอนได้ ไม่ต้องเช่าห้องก็อยู่ได้” ก่อนหน้านั้นเคยมาสนามหลวง โดยจะเอาของแถมจากเครื่องดื่มที่สั่งเข้าร้านมาขาย เช่น เสื้อพวงกุญแจ ฯลฯ แต่การมาครั้งนี้เป็นการตัดสินใจว่า หิ้วกระเป๋าออกมาอนในที่สนามหลวง และก็เป็นคืนแรกที่ได้รับบทเรียนนั่นคือ กระเป๋าถูกขโมยหายหมด ซึ่งน่าจะทำให้เซ็ดและกลับบ้านแต่ไม่ใช่

“เราเดินถอยตรงเข้ามาจากโรงพัก เขานั่งกันอยู่ใต้ต้นมะขาม ไปขอข้าววัดได้มา เขาเรียก ‘เฮ้ยกินข้าวรึยังวะ’ เราก็กินกับเขาตั้งแต่นั้นมาก็ไปเลย (หัวเราะ) ถามเขาว่าอาบน้ำที่ไหน เขาก็บอกนี่เดียวพาไป ช่วงนั้นประมาณปี 2540 ความจริงตอนนั้นเราน่าจะไปได้ ไปหาทำงานอะไร แต่ไม่รู้เป็นเพราะอะไร คิดว่า ‘กูทำงานอะไรก็ออก ก็ออก ไม่ทำแม่แล้ว’ แล้วมาเชื่อปรัชญาบ้าบออะไรพวกนี้ว่า ‘ทำทำไมงาน ทำงานอะไรก็ไม่อิสระ’ ก็เลยตามพวกเขาไป ตอนนั้นยังขายของไม่เป็น เพราะเราเคยแต่เอาของที่เรามีมาขาย แต่หาของมาขายเรายังไม่เป็น คิดว่า ตายแน่ นานมากกว่าจะรู้ว่า จับของยังไง ก็หาแถวคลองหลอดและคนหาของเก่า

“ใช้เวลาประมาณปีหนึ่ง กว่าจะรับสภาพนี้ได้ อยากจะกลับบ้านแต่กลับไม่ได้ ไม่อยากกลับสภาพนี้ อายลูก อายทางบ้านไม่มีเงิน ดูขอมซ่อ เคยถึงขนาดจะฆ่าตัวตายครั้งหนึ่ง ช่วงนั้นเป็นผีเต็มตัว วงการผีเขาเรียก ‘ผ้าขี้ริ้ว’ เคยเห็นมัยพวกผมยาวรุงรัง ผีด้วยกันยังไม่มอง เป็นอย่างนั้นจริงๆ มาเห็นตัวเองยังตกใจเลย คี้นั้นฝนตกตอนประมาณตีสาม ก็หลบจากสนามหลวงไปนอนหน้าตึกสยามรัฐ จนสว่างแล้ว คนเขามาทำงานเดินข้ามเราไป เราตื่นขึ้นมา เห็นตัวเองในกระจก ผมยาวหนวดเครา รุงรัง น้ำไม่ได้อาบมา 6-7 วัน แล้วฝนตกน้ำที่พื้นมันกระเด็นเรายังสกปรก แล้วคิดว่า เราอยู่อุสสภาพนี้เหรอก เราบ้าเรเปล่า ก็ยังไม่บ้านี้หว่า ก็เลยตั้งหลักใหม่”

กรณีของ ช้าง คนหนุ่มแต่ไม่สามารถหางานทำได้ ลักษณะก็ไม่ต่างจาก ครอบครัวพีศรี

“แรกๆก็ไม่รู้จะทำยังไง กระเป๋าเสื้อผ้าก็หาย เงินไม่มีจะกิน ก็ต้องเก็บของเก่า เก็บวันแรกผมยังจำได้เก็บได้ 30 บาท เขาไม่ได้ซื้อกิโยหรืออะไร เขาจะตีราคาเลยถุงดำใบใหญ่ให้ถุงละ 20 บาท ผมเก็บได้ 2 ถุง แต่ไม่เต็มถุง เขาเลยตีให้ 2 ถุง 30 บาท อยู่หัวลำโพงประมาณ 7 เดือน พออนานๆจำหน้าได้ เขาไล่ไม่ให้นอน ถึงไปนอนได้ทางด่วน”

ครอบครัวของพิทักษ์คนหาของเก่าก็เช่นกัน พิทักษ์ไม่มีงานทำ จึงออกจากลูกพี่มาสนามหลวง พบกับพี่ต๋อยมายลูกสาม ซึ่งหาของเก่าอยู่แล้ว ชวนให้รู้จักหาของเก่าเลี้ยงชีพ “วันแรกผมอายุที่ ผมไม่เคยหาของเก่านี้ ขายได้แค่ 20 บาท เพราะผมไม่กล้าคุยขายะ อย่างผมเดินไป แล้วมีคนเดินตามผม ผมก็เดินผ่านไปไม่กล้าหยุดเปิดถึงขายะ ผมอายุคน ตอนหลังผมถึงกล้าเปิดถึงขายะ กล้าเปิดถุงดำ ทำไปเพราะเลี้ยงลูกเลี้ยงเมีย”

การยอมรับการเป็นคนไร้บ้าน ได้เร็วหรือช้า ขึ้นอยู่กับความทรงจำเกี่ยวกับสถานะเดิมและความสามารถในการค้นหาการใช้ชีวิตรอดตัวเร็วหรือช้า กรณีครอบครัวพีศรีที่เคยทำงานมีรายได้ และมีญาติพี่น้องที่เคยมีชีวิตที่ดี จะยอมรับได้ยากต้องต่อสู้อย่างรุนแรง แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่ค่อยมีความผูกพันกับสถานะเดิมก็สามารถยอมรับได้เร็ว

กรณีของ พี่เล็ก คนหาของเก่าเชื้อสายจีนไม่มีญาติ การยอมรับสถานะคนไร้บ้านเป็นผลจากแรงดึงดูดของชีวิตข้างถนนมากกว่า จากเดิมที่ไม่มีญาติพี่น้องอยู่แล้ว เขาห้องร่วมกับเพื่อน โดยตัวเองเย็บจักรไม่ไหวจึงหยุดเย็บ แล้วไปรับจ้างล้างจานที่ตลาดซึ่งไม่มีรายได้มากมายอะไรนัก กระทั่งช่วงเทศกาลเทศกาลแจกข้าวสารของสมาคมเชื้อสายจีน พี่เล็กก็ไปรับแจกข้าวด้วย และก็พบคนไร้บ้านที่เป็นกลุ่มเชื้อสายจีน แนะนำช่องทางการเดินสายตระเวนรับแจกข้าว และการหาของเก่า พี่เล็กซึ่งอาศัยอยู่กับเพื่อนอย่างไม่ค่อยสบายใจอยู่แล้ว จึงออกมาเป็นคนไร้บ้าน

“ช่วงนั้นมีรับแจกข้าวพอดี อ้าวไปรับแจกข้าว แล้วเจอ เจ๊ใหญ่ เขาเป็นคนสอนอ้าวว่า ไปรับแจกข้าวที่ไหน ตรงไหนมีอะไร บางทีก็ไปนอนรอรับแจกข้าว ก็เลยรู้ว่าเขาอยู่กันแบบนี้ อยู่ได้ เจ๊ใหญ่เขารู้หมด เขาเร่ร่อนมาตั้ง 10 กว่าปีแล้ว”

นอกจากนี้คนที่เคยมีชีวิตที่เร่ร่อน ก็มีแนวโน้มจะยอมรับได้เร็ว ไม่มีความรู้สึกเป็นทุกข์มากนัก เช่นกรณีลุงจิตร ที่อยู่กับน้องชายหรือกับหลานแล้วไม่สบายใจจึงตัดสินใจหิ้วกระเป๋าออกมาอนสนามหลวง ส่วนพี่เทียน หรือน้าว่าเหว่ที่มีประสบการณ์โชกโชน ถึงขั้นผ่านคุกผ่านตาราง การต้องนอนในที่สาธารณะจะเป็นปัญหาน้อยกว่า หากแต่ทั้งสองจะดำเนินชีวิตและให้ความหมายแก่ตนเองอย่างมีระยะห่างกับคนไร้บ้านหรือ “ผี” ทั่วไป

กล่าวโดยสรุปที่กล่าวมาทั้งหมดในบทที่ 3 นี้ ผู้ศึกษาแสดงให้เห็นว่า คนไร้บ้านก็เป็น “คน” เช่นเดียวกับคนอื่นๆ ในสังคม เคยมีบ้าน มีญาติพี่น้อง เคยมีชุมชน แต่ถูกผลักดันด้วยหลายสาเหตุ หลายปัจจัยซ้อนทับกัน ซึ่งการถูกเบียด ถูกขับ ถูกกระแทกให้ต้องกลายเป็นคนไร้บ้านนั้น เป็นสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นได้กับคนหลายๆ คน แต่คนที่อยู่ในภาวะเสี่ยงมากกว่าก็คือ ผู้ที่มีข้อจำกัดทั้งด้านทักษะ วุฒิการศึกษา ความบกพร่องของร่างกาย เมื่อประกอบเข้ากับบริบททางเศรษฐกิจสังคมที่เข้าถึงทรัพยากรของเมืองได้ยาก จึงทำให้คนจำนวนหนึ่งต้องเข้าสู่เส้นทางของการเป็นคนไร้บ้าน และเมื่ออยู่บนท้องถนนนานวันเข้าก็ต้องมีการเรียนรู้และปรับตัว เพื่อให้ตัวเองอยู่รอดได้ทั้งเชิงวัตถุและจิตสำนึก

ประเด็นสำคัญที่ผู้ศึกษาขอย้ำในหัวข้อนี้คือ พวกเขาไม่ได้นอนข้างถนนเพราะความเป็นมิจฉาชีพ จ้องจะลักขโมย ล้วงกระเป๋า หรือทำร้ายใคร

ดังที่เขียนบอกว่า “เราไม่ได้เลวโดยสันดานหรอก”

ท้ายๆ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญอีกคนหนึ่งของผู้ศึกษาบอกว่า

“คนมาอยู่สภาพแบบนี้ มันต้องมีปัญหามาทั้งนั้น ถ้าไม่มีปัญหาไม่ต้องมาอยู่แบบนี้หรอก เพียงแต่จะพูดกันหรือเปล่าเท่านั้น ที่เขาไม่ค่อยอยากพูดว่ามีปัญหาอะไรก็เพราะพูดไปมันก็ไม่มียะไรดีขึ้น พูดไปก็ช่วยอะไรไม่ได้ ไม่รู้จะพูดไปทำไม เพราะฉะนั้น ทำใจดีกว่า คนอยู่สภาพแบบนี้ต้องทำใจได้ ... ใครอยู่สภาพแบบนี้ได้ ไม่บ้าก็ต้องถือว่าเก่งแล้ว”

กลยุทธ์การใช้ชีวิตรอดบนท้องถนน

"ตำรวจล้อมคอก 7 สะพานอันตราย เสี่ยงปล้น - ช่มชู้"

ตำรวจยอมรับได้สะพานกรุงเทพฯ อันตราย เผย 7 จุดอันตราย ไม่เว้นแม้แต่ตึกร้าง กลางกรุงอีกกว่า 500 แห่ง ที่เป็นแหล่งมั่วสุม "สมัคร" เน้นต้องยิงขาพวกจรจัดเท่านั้นถึงแก้ปัญหาได้" (หนังสือพิมพ์คมชัดลึก วันเสาร์ที่ 22 กุมภาพันธ์ 2546 หน้า 1)

พาดหัวข่าวข้างต้น เป็นรายงานข่าวสืบเนื่องจากกรณีที่มีหญิงสาวถูกจุดไปช่มชู้ในพื้นที่ได้สะพานข้ามคลองลามาเลน ถนนอโศก - ดินแดง ช่วงเช้าของวันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2546 เนื้อหาของข่าวรายงานว่าทางเจ้าหน้าที่ตำรวจต้องป้องกันเหตุร้ายตามจุดอันตราย โดยเฉพาะพื้นที่ได้สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา 7 แห่ง คือ สะพานพุทธ สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า สะพานกรุงธน สะพานสมเด็จพระเจ้าตากสิน สะพานกรุงเทพ สะพานพระราม 7 และสะพานพระราม 9 ซึ่งเป็นที่พักของ คนเร่ร่อน คนจรจัด และถูกระบุว่าเป็นพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดอาชญากรรมทุกรูปแบบ และมีการเพ่งเล็งไปที่วัยรุ่นที่ติดยาเสพติดและพวกเก็บของเก่ามาขาย

รายงานข่าวนี้เป็นตัวอย่างที่สะท้อนความรู้สึกของคนทั่วไปที่มีต่อผู้ที่อาศัยหลบนอนในที่มืดสาธารณะได้เป็นอย่างดีว่า เป็นบุคคลที่น่าระแวง ผู้ศึกษาเองยอมรับว่า หากพบคนนอนในที่มืดย่อมมีความรู้สึกไม่ปลอดภัยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตามจากการลงภาคสนาม ผู้ศึกษาพบว่า คนไร้ที่อยู่จำนวนมากมีความรู้สึกไม่ต่างกับคนทั่วไป คือหวาดกลัวคนที่นอนในที่มืด จึงต้องหาที่นอนในที่สว่าง ขณะเดียวกันคนที่นอนในที่มืด ด้วยความคุ้นเคยจนเป็นประจำ ก็ยังกลัวพวกเขาจะมาทำร้าย ข้อมูลเหล่านี้แสดงถึงข้อเท็จจริงที่แย้งต่อความเชื่อที่เคยยึดถือ และเผยถึงความหลากหลายในหมู่คนไร้บ้าน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสลัดอคติเชิงลบที่ประทับตราพวกเขาอย่างเหมารวมตายตัว และหันมามองอย่างจำแนกแยกแยะมากขึ้น

ในบทที่แล้วผู้ศึกษาพยายามชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่อาศัยหลบนอนในที่สาธารณะ นอกจากคนที่สติพ้นเพือนวิกลจริต หรือผู้ที่เพิ่งมาจากต่างจังหวัดเพื่อหางานทำแล้ว ยังมีคนที่สุขภาพร่างกายจิตใจปกติ แต่อาศัยหลบนอนที่สาธารณะอย่างยาวนานมากกว่า 3 เดือน เป็นปี หรือ 10 ปี อยู่จำนวนมาก ซึ่งคนเหล่านั้นไม่ได้หลบนอนในที่สาธารณะเพื่อจ้องจะลักขโมย ล้วงกระเป๋า ติดยาเสพติด ดักจุดคร่าช่มชู้ผู้หญิง ฯลฯ เสียทุกคน หากแต่ที่จำเป็นต้องเป็นคนไร้บ้านเพราะถูกแรงผลักดันจากหลายทิศทางหลายปัจจัยซ้อนทับทั้งระดับปัจเจกและบริบทแวดล้อมเชิงเศรษฐกิจสังคม และยังต้องมีการปรับตัวเชิงจิตสำนึกเพื่อให้ตนเองสามารถรับสถานะการเป็นคนไร้บ้านได้

ในบทนี้ผู้ศึกษาพยายามจะตอบคำถามว่า ถ้าผู้ที่หลับนอนในที่สาธารณะไม่ใช่พวกประเภทมิจฉาชีพก่ออาชญากรรมแล้ว พวกเขาสามารถใช้ชีวิตรอดได้อย่างไร มีอาหารประทังชีวิตมาจากไหน เงินที่พวกเขาจับจ่ายใช้สอยมากบ้างน้อยบ้างได้มาด้วยวิธีการใด รวมถึงการอยู่รอดทางด้านจิตใจ เพราะการตกอยู่ในฐานะคนไร้บ้านที่ถูกสังคมมองในฐานะสิ่งแปลกปลอม สกปรก น่าหวาดระแวง ย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาของใคร ดังนั้นจึงต้องมีวิธีการกอบกู้ตัวตนและให้คุณค่าความหมายแก่ตัวเอง ทั้งหมดนี้ผู้ศึกษาย้ำว่า การใช้ชีวิตรอดของคนไร้บ้านมียุทธวิธีที่หลากหลายไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียว และยังมีการจัดลำดับช่วงชั้นย่อยๆ ภายในกลุ่มของคนไร้บ้านอีกด้วย ดังนั้นวิธีคิดวิธีมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำทำความเข้าใจคนไร้บ้าน

1. การปรับตัวในชีวิตประจำวัน

1.1 การเลือกที่นอน

เมื่อเข้าสู่ภาวะไร้บ้าน สิ่งแรกที่ต้องเรียนรู้ก็คือ การเลือกที่นอน ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า มีคนไร้บ้านหน้าใหม่บางคนที่ไม่มีความรู้ ไม่มีประสบการณ์ ไม่อยากยุ่งเกี่ยวกับคนแปลกหน้า และไปนอนตามมุมมืด แต่ปรากฏว่ากลับต้องตกเป็นเหยื่อของมิจฉาชีพถูกล้วงกระเป๋า ดังกรณีของ พี่พรม

ครั้งหนึ่งผู้ศึกษามาถึงสนามหลวงเวลาค่ำ และจำเป็นไม่ได้เข้าบ้าน จึงไปนอนที่สวนหย่อมข้างแผงขายสลากกินแบ่งใกล้ๆ กับน้ำหนวดคนหาของเก่า พอรุ่งเช้า ภรรยาพี่กนก ถามผู้ศึกษาว่า

"เมื่อคืนนั้นนอนที่นั่นหรอ แล้วนอนตรงไหนทำไมไม่เห็น"

"ผมนอนอยู่ข้างน้ำหนวด" อันที่จริงผู้ศึกษาค้นเคยกับครอบครัวพี่กนกมากกว่าน้ำหนวด เพียงแต่เกรงใจที่เขาเป็นสามี-ภรรยา จึงไม่อยากไปนอนใกล้ๆ

ภรรยาพี่กนกจึงแนะนำด้วยความหวังดีว่า "วันหลังมานอนใกล้ๆ นี่สิ ตรงนี้มีไฟสว่าง ติดถนนรถก็วิ่งทั้งคืน ไปนอนที่มืดๆ ระวังเดี๋ยวจะถูกคนล้วงกระเป๋า นอนอย่างนี้ต้องเก็บให้ดีไว้ใจไม่ได้"

หรือกรณีของ เจ้ใหญ่ คนหาของเก่าที่มีรถเข็น ซึ่งจะนั่งและนอนประจำบนเก้าอี้ริมถนนราชดำเนิน เวลากลางวัน เจ้ใหญ่ จะนั่งพักช่วงที่มีคนไม่พลุกพล่านมีร่มไม้ แต่เวลากลางคืนจะมานอนหน้าร้านค้าที่เปิดขายตลอด 24 ชั่วโมง วันหนึ่ง เจ้ใหญ่ พบผู้ศึกษาในช่วงเวลาประมาณ 21.00 น. - 22.00 น. แล้วถามว่า ยังไม่กลับบ้านหรอ ผู้ศึกษาบอกว่า คงจะหานอนแถวนี้

เจ้ใหญ่ จึงแนะนำว่า " ถ้าจะนอนต้องหาที่นอนสว่างๆ นะ หนูนอนตรงนี้เพราะอะไร ... มันสว่าง คนเขาซื้อของทั้งคืน ไม่มีใครมาทำอะไร ของก็ไม่หาย"

นอกเหนือจากการเลือกที่นอนให้ปลอดภัยก็คือ การเลือกที่นอนให้สบาย ถ้าเป็นในสหรัฐอเมริกาซึ่งมีอากาศหนาวเย็น คนไร้บ้านจะต้องเลือกที่มีอากาศอบอุ่น ในช่วงฤดูหนาวจำเป็นต้องอพยพไปเมืองที่มีอากาศอบอุ่น (O' Corner 1989 :22) แต่สำหรับในไทยแล้ว อุปสรรคสำคัญสำหรับการหลับนอนก็คือ ยุง

ดังนั้นการเลือกที่นอนจึงต้องเลือกนอนในที่โล่งที่มีลมพัดผ่านจะทำให้ไม่มียุง ถ้าไปนอนที่อับก็จะมียุงมาก บางพื้นที่ที่เป็นพื้นที่มีตอับ เช่น ริมคลองตลอดช่วงตรงข้ามกระทรวงมหาดไทย รมไม่ตามสวนหย่อม จำเป็นต้องใช้ยาทากันยุง แต่ราคาของละ 5 บาท ถือเป็นรายจ่ายที่มากสำหรับคนไร้บ้านหลายคน ถ้าเป็นกรณีที่อยู่ปักหลักมานาน ก็จะพัฒนาเป็นกางมุ้งนอน

ดังนั้น จึงไม่ต้องสงสัยว่าทำไมสนามหลวง จึงเป็นที่ที่คนไร้บ้านนิยมนอน เพราะครบองค์ประกอบทั้งมีแสงสว่างซึ่งช่วยให้ความปลอดภัยและเป็นที่โล่งที่มีลมพัดช่วยป้องกันยุง ลักษณะที่ใกล้เคียงกับสนามหลวงคือ วงเวียน 22 กรกฎาคม รองลงมาคือ ลานใต้ทางด่วน แต่แสงสว่างน้อยกว่า หากแต่เป็นที่โล่งและมีลมพัด

ถ้าเป็นช่วงฤดูหนาว ลมแรงและอากาศหนาว การนอนที่โล่งอย่างสนามหลวง จะหนาวมากก็ต้องหลบไปนอนตามซอกซอยซึ่งจะมียุง ผู้ศึกษาเคยถูกชวนให้หลบไปนอนที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ซึ่งพอจะมีกระดาดต้นไม้กันลม แต่ก็มียุงรบกวน สำหรับผู้ศึกษา หากไปนอนตามที่ๆ ไม่มีลม เช่น ที่ซอยแผงขายสลากกินแบ่งรัฐบาล ซึ่งสามารถหลบฝนและลมหนาวได้ โดยไม่มียาก ยุง จะไม่สามารถนอนได้เลย แต่ก็มีคนไร้บ้านหลายคนที่สามารถต่อสู้กับภาวะเช่นนี้ได้

ดังนั้นตามที่ระแวกกันว่า พื้นที่สาธารณะที่เป็นมุมมืดอาจเป็นอันตรายต่อผู้ที่ต้องจำเป็นต้องเดินผ่านในเวลากลางคืน โดยเฉพาะกรณีที่มีข่าวผู้หญิงถูกวัยรุ่นดมกาวข่มขืนได้สะพานข้ามคลองสามเสน และเจ้าหน้าที่ตำรวจได้บอกเตือนพื้นที่อันตรายได้สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา 7 แห่งนั้น (หนังสือพิมพ์คมชัดลึก อ้างแล้ว) จำเป็นต้องพิจารณาว่าผู้ที่มีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการก่ออาชญากรรมก็คือผู้ติดยาเสพติด ซึ่งไม่เพียงแต่คนทั่วไปจะระแวกคนกลุ่มนี้เท่านั้น แม้แต่คนไร้บ้านทั่วไปก็ยังคงต้องหลีกเลี่ยงประเภทนี้ ดังที่พวกเขาต้องนอนตามที่สว่างเพื่อความปลอดภัย การที่กรุงเทพมหานครประกาศห้ามนอนสนามหลวง โดยให้เหตุผลว่า เพื่อป้องกันการก่ออาชญากรรมความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินนั้น แต่โดยข้อเท็จจริงเมื่อทุกคนต้องกระจายไปในพื้นที่อื่นซึ่งไม่มีแสงสว่างอันตรายยิ่งเกิดขึ้นได้ง่ายกว่า

อย่างไรก็ตามนอกจากพื้นที่โล่งอย่างสนามหลวง พื้นที่อีกแบบหนึ่งที่คนไร้บ้านเริ่มเข้าไปอยู่ก็คือ พื้นที่หลบมุมซึ่งสามารถอยู่อย่างปักหลัก สามารถเก็บข้าวของได้ ซึ่งคนที่อยู่พื้นที่ลักษณะนี้หากอยู่ประจำและมีอาชีพที่แน่นอน เช่นคนหาของเก่า ส่วนใหญ่เจ้าหน้าที่ตำรวจจะเข้าถึง มีการตรวจตราป้องกัน หากพบว่าเป็นผู้ประกอบการอาชีพจะผ่อนปรนให้อยู่ แต่ถ้าคนไม่มีอาชีพจะถูกกดดัน

มากกว่า เช่น ได้ทางด่วนที่มีคนหาของเก่า หรือที่สวนหย่อมข้างสนามบาสตรงข้ามสภาสังคมสงเคราะห์ ในพื้นที่ที่มีคนอยู่ประจำนี้ แนวโน้มพวกเขาซึ่งอยู่ด้วยกันและจำหน้ากันได้จะไม่อันตรายตรงกันข้ามพวกเขาเองจะกลัว “ขจร” ที่อาจจะก่ออาชญากรรมแล้วหลบหนีไปที่อื่น ดังที่ พี่เล็ก ตอบถาม ของ ผู้ศึกษาว่า เป็นผู้หญิงนอนอย่างนี้น่ากลัวหรือไม่ ว่า

“ ไม่น่ากลัวหรอก มันเห็นหน้ากันหมด มันรู้ว่าใครเป็นยังไง ก็ไม่ทำกันเองหรอก ถ้าจะน่ากลัว ให้อ่านขจร น่ากลัวกว่า ...อ้าวเคยเจอผู้ชายมันจะข่มขืนอ้าว มันมาจากไหนก็ไม่รู้ มากินเหล้ากัน แล้วไม่รู้ยังให้อ่านนอนอยู่ดีๆ มันคร่อมอ้วเลย อ้วดินใหญ่เลย มันกัดปากอ้วเจ็บ เป็นแผลไปหมด กินข้าวไม่ได้ไปหลายวัน เสียเงินอีกต้องหลายบาท...คืนนี้ให้อ่านปี่ที่มันนอนอยู่ด้วยกันมันได้ยิน ลูกขึ้นมาเตะมัน ให้อ่านนั้นมันก็วิ่งหนีขึ้นแท็กซี่ไปเลย”

แน่นอนว่า สำหรับคนทั่วไป เมื่อพบคนหลับนอนในที่สาธารณะ ย่อมเกิดความรู้สึกหวาดระแวงว่า พวกเขาอาจก่ออาชญากรรม และหลบหนีไปในที่ต่างๆ ได้ ดังนั้นการป้องกันที่ดีที่สุดก็คือการจัดให้มีแสงสว่างอย่างเพียงพอ ผู้ที่นอนในที่สว่างอย่างน้อยก็แสดงตัวเองว่าเป็นสุจริตชน “ไม่กลัวแสง” สำหรับผู้ที่อาศัยอยู่อย่างปึกหลัก อาจจะมีดีกว่า ควรมีการตรวจตราว่า เป็นผู้มีโอกาสสุจริตห่างจากยาเสพติด ลักษณะการอยู่แบบปึกหลักนี้ไม่ต่างจากอดีตที่มีคนอาศัยอยู่ได้สะพาน ซึ่งไม่ได้หมายความว่า คนได้สะพานทุกคนเป็นอาชญากรหมด

สำหรับที่ปูนอน ร้อยละ 90 จะปูนอนด้วยกระดาดพลาสติกที่หาซื้อจากคนเร่ขายของตามงานวัด ราคาทั่วไปขายแผ่นละ 10 บาท ถ้าคุ้นเคยกันอาจลดเหลือ 5 บาท การเลือกกระดาดนอนสำหรับคนไร้บ้านจะพิถีพิถันกว่าคนซื้อกระดาดไปนั่ง เพราะจะต้องเก็บไว้นอนให้ได้หลายวันจนกว่ากระดาดจะชำรุดคือขาด โดยมากจะเลือกกระดาดแผ่นเดียวที่ไม่ได้ต่อด้วยเทปพลาสติก เพราะเทปพลาสติกเมื่อโดนน้ำหรือไอน้ำขึ้นจากพื้นดินจะร่อนหลุด ส่วนที่เหลืออาจพกเสื้อปูนอน โดยมากต้องมีกระเป๋าสานใหญ่เช่นคนขายลูกโป่ง ถ้าเป็นคนที่นอนกึ่งประจำ ก็มักจะมีเสื้อปูนอน สำหรับคนที่ไม่เตรียมการใดๆ ก็จะมีนอนด้วยกระดาดหนังสือพิมพ์หรือตามแต่จะหาได้

ที่สนามหลวงจะมีทิศทางการนอนที่คล้ายกันเป็นส่วนใหญ่คือ หันศีรษะไปทางวัดพระแก้ว ด้วยความรู้สึกเป็นมงคล และเป็นทิศทางที่ลมจะพัดไปตามทางยาวของตัว ถ้านอนขวางทางลมจะหนาวมาก

1.2 สุขา ที่อาบน้ำ และน้ำดื่ม สำหรับคนไร้บ้าน

เมื่อคืนแรกของการหลับนอนผ่านไป สิ่งที่จะติดตามมาก็คือ การใช้ห้องน้ำและน้ำดื่ม ซึ่งอาจถือว่าสำคัญกว่า สถานที่นอนก็ว่าได้ ในระยะแรกของการเป็นคนไร้บ้านและพอจะมีเงินติดกระเป๋

หลายคนอาจเลือกที่จะจ่ายเงินเป็นค่าห้องน้ำ เช่นที่หัวลำโพง เข้าห้องน้ำครั้งละ 3 บาท อาบน้ำครั้งละ 10 บาท ที่ได้ทางด่วนมีที่อาบน้ำ 10 บาท สำหรับคนขับรถบัส ก็สามารถไปอาบน้ำได้ ถ้าสนามหลวงจะมีร้านค้าของชุมชนย่านริมคลองหลอดเปิดให้บริการอาบน้ำครั้งละ 10 บาท หรือที่ข้างกองสลากกินแบ่งรัฐบาลมีห้องน้ำเปิดให้เข้าครั้งละ 2 บาท แต่เมื่อนานวันขึ้นการจ่ายเงิน 2-3 บาท สำหรับการเข้าห้องน้ำกลายเป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือยเกินไป ดังนั้นจึงต้องเรียนรู้ที่จะเข้าห้องน้ำที่ไม่เสียเงิน

สำหรับที่สนามหลวงเวลากลางวัน ห้องน้ำที่สะดวกและเข้าถึงได้ทุกคนก็คือ รถสุขาสาธารณะของกรุงเทพมหานคร แต่มีข้อจำกัดคือ จอดอยู่มุมเดียวคือ ที่สวนหย่อมตรงข้ามโรงละครแห่งชาติ ผู้ที่จะเข้าไปใช้มักจะอยู่แถบเจดีย์ขาว แต่หากค่อนข้างมาทางวัดพระแก้ว ห้องน้ำสาธารณะที่เข้าได้ง่ายก็คือ ที่ศาลหลักเมือง ซึ่งจะตั้งตู้ให้บริจาค สำหรับคนไร้บ้านมักเข้าฟรีไม่หยอดเงินใส่ตู้ อาจมีบางคนที่ย่านาญไปเข้าตามวัดเช่นวัดมหาธาตุก็ได้ แต่ห้องน้ำจะหาเข้ายากในเวลากลางคืน ที่ไม่มีรถสุขาของกทม.และศาลหลักเมือง ถ้าถ่ายปัสสาวะสำหรับผู้ชายก็จะไม่ยาก แต่ผู้หญิงจะลำบากกว่า ห้องน้ำสำหรับผู้หญิงสนามหลวงเวลากลางคืนก็คือ ผ้าถุง

ในเวลากลางคืน ถ้ามองเห็นผู้หญิงสวมผ้าถุง ทั้งๆที่ปกติเธอนั่งกางเกงและเดินไปตามมุมมืดได้ร่มไม้ ไม่ควรมองตามไป เพราะเธอกำลังไปปฏิบัติภารกิจส่วนตัว โดยใช้ผ้าถุงคลุม ขณะถ่ายปัสสาวะ

แต่ถ้าเป็นการถ่ายท้องเวลากลางคืน จะค่อนข้างลำบาก ทั้งผู้ชายและผู้หญิง ถ้าจำเป็นจริงๆ ก็คือ ต้องเข้าฟุ่มไม้

ที่สนามหลวงในยามเช้า หลังจากตื่นนอนแต่ละคนจะมีที่ทางของตัวเอง ส่วนมากจะไปเข้าห้องน้ำที่ศาลหลักเมือง แต่เป็นสถานที่ที่มีคนไปกันมาก มีห้องน้ำเพียง 2 ห้องก็ยอมนั่งสะดวก ห้องน้ำที่ศาลหลักเมือง เข้าถึงง่ายแต่คนใช้บริการมาก และจะมีเจ้าหน้าที่คอยควบคุมไม่ให้ใช้เวลาเกินไป ครั้งหนึ่งผู้ศึกษาอาศัยล้างหน้าแปรงฟันที่ศาลหลักเมืองเช่นเดียวกับคนอื่น แต่อาจด้วยความใช้เวลามากกว่าคนอื่น จึงถูกตวาดด้วยเสียงดังว่า “ เร็วๆ หน่อย แปรงฟันอะไร ที่นี้ไม่ใช่ที่แปรงฟัน เขาให้ล้างมือเฉยๆ ”

น่าว่าเหว ไม่ชอบเข้าห้องน้ำที่ศาลหลักเมืองและแนะนำผู้ศึกษาไปที่ข้างกองสลาก ว่า

“ผมไม่ค่อยชอบเข้าที่หลักเมือง ไม่ไหว กำลังนั่งอยู่ดี ข้างนอกมันเคาะอยู่เรื่อย ‘เร็ว หน่อยวิชัย เข้าห้องน้ำหรือทำอะไรวะ สิบม้ารึเปล่า’ เราเสียอารมณ์เลย พวกนี้บางครั้งต้องชุกกลับออกไปบ้าง อย่างผมตะโกนสวนออกไปเลย ‘ ใครวะเดี๋ยวกูออกไปเจอกันหน่อย’ พอออกไปมันสลายตัวแล้วพวกนี้ ‘ไม่รู้เมื่อไหร่ใครเคาะ บางครั้งผมยืนคอยอยู่ แล้วมีคนเคาะผมบอกเองเลย ‘อย่าไปเคาะเลย เขาคงทำธุระอยู่ ห้องน้ำไม่มีใครอยากอยู่นานหรอก เขายังไม่เสร็จมั้ง’ ผมเลยไม่ค่อยอยากไปหลักเมือง เดียวผมพาไปที่นี้ดีกว่า ห้องน้ำข้างกองสลาก”

ผู้ศึกษาสงสัย “ อ้าวแล้วไม่ต้องเสียเงินหรอ ”

“ไม่ต้องเสีย เสียที่ไหน พวกคนขายล็อตเตอรี่เขามีเงิน เขาเสีย เราไปแต่เข้าบางที่คนเก็บเขาไปรดน้ำต้นไม้บ้าง ไปกวาดอะไรบ้าง เราก็เข้าไปเฉยๆ ไม่ต้องเสีย ถึงเห็นเขาก็ไม่ว่า เขาดูแลสุขภาพเรารู้อยู่แล้ว แต่อย่าไปทำของเขาสกปรก เขาไม่ว่า ผมไม่เคยเสียซักที”

นอกจากศาลหลักเมือง สำหรับคนที่ทำนาญ อาจกระจายไปตามวัด เช่น วัดมหาธาตุ แต่จะเปิดเฉพาะวันเสาร์ อาทิตย์ หรือวันพระ บางคนไปที่วัดบวรนิเวศน์ หรือ ไม่ต้องล้างหน้าล้างตา ขึ้นรถหรือเดินไปใช้ห้องน้ำที่สภาสังคมสงเคราะห์เลยก็มี และอีกไม่น้อยที่ข้ามไปที่ฝั่งสถานีรถไฟ บางกอกน้อย ไปเข้าห้องน้ำที่สถานีตำรวจ อาศัยอาบน้ำที่ท่าเรือ แต่จะเป็นเวลาสายเกิน 9.00 น.ไปแล้ว เพราะช่วงเช้าจะมีเรือแล่นผ่านมาก จึงค่อนข้างประเจิดประเจ้อ ถ้าเป็นช่วงสายคงเหลือแต่เรือนักท่องเที่ยวต่างชาติ

เรื่องสถานที่อาบน้ำที่ยอดนิยมที่สุดก็คือ อาบน้ำและซักผ้าตามตลิ่งริมแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น สะพานปิ่นเกล้า สะพานพุทธฝั่งธนบุรี สถานีรถไฟบางกอกน้อย (จะใช้ช่วงริมคลองบางกอกน้อย) หรือ สะพานพระราม 7 บางคนอาจไปใช้น้ำในคลองผดุงกรุงเกษม ช่วงเทเวศน์ - โขมัย แต่ต้องเป็นช่วงที่น้ำขึ้น

สำหรับคนที่นอนประจำที่ได้ทางด่วน จะใช้ห้องน้ำที่เปิดให้บริการฟรีตลอดวันตลอดคืน คือ ปิมน้ำมัน แต่ไม่สามารถอาบน้ำได้ กล่าวโดยเปรียบเทียบ คนนอนที่สนามหลวงจะสามารถหาอาบน้ำได้ง่ายกว่า คือได้สะพานปิ่นเกล้า จะอาบเวลาเย็นประมาณ 6 โมงเย็น ที่ไม่มีนักท่องเที่ยวขึ้น-ลงเรือแล้ว แต่ถ้าเป็นคนนอนได้ทางด่วน นานๆ ประมาณ 1 สัปดาห์จึงไปหาอาบน้ำซักผ้าที่สะพานพระราม 7

การอาบน้ำกับการซักผ้าแม้ใช้พื้นที่เดียวกันแต่ไม่เหมือนกัน เพราะอาบน้ำเสร็จก็สามารถไปได้เลย แต่ถ้าซักผ้า หมายถึงต้องนั่งคอยผ้าแห้ง อาจใช้เวลาถึงครึ่งค่อนวัน ถ้าตากผ้าระเกะระกะ อาจถูกเจ้าหน้าที่เทศกิจเก็บผ้าไปทิ้ง จึงซักผ้ากันเฉลี่ยสัปดาห์ละครั้ง แต่ครั้งอาจหมายถึง 1 ชุด มีน้อยมากที่ซักผ้าทุกวันอย่างน่ารำคาญ

นอกจากการใช้น้ำในเรื่องสุขาและอาบน้ำแล้ว น้ำที่สำคัญคือ น้ำดื่ม เฉพาะตัวผู้ศึกษาเองเห็นว่า น้ำดื่มเป็นเรื่องที่สำคัญมาก การอยู่ข้างถนน ต่างจากการอยู่บ้านที่สามารถเปิดตู้เย็นรินน้ำดื่มกระหายได้ตลอดเวลาที่ต้องการ หรือไม่เหมือนกับการอยู่สำนักงานที่สามารถกดน้ำจากเครื่องทำน้ำเย็นดื่ม หากต้องซื้อน้ำเปล่าขวดละ 5 บาท ทั้งวัน วันหนึ่งต้องเสียค่าน้ำเกือบ 20 บาท ซึ่งเป็นเงินไม่น้อย ควรเก็บไว้กินข้าวหรือเป็นค่ารถเดินทางซึ่งจำเป็นกว่า

ดังนั้นจึงต้องเรียนรู้ที่จะหาน้ำดื่มสะอาดเก็บไว้กิน สำหรับคนไร้บ้านทั่วไปจึงต้องพกขวดน้ำเก็บน้ำเปล่าไว้ดื่ม น้ำดื่มนี้อาจได้จากเครื่องทำน้ำเย็น เช่น ที่ศาลหลักเมือง ภายใน

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งจะเข้าได้เฉพาะคนที่แต่งตัวไปไม่สกปรกมากเกินไป หรือรอกนำจาก สภาลังคมสงเคราะห์

1.3 การแต่งกายและกระเป๋าสัมภาระ:

การแต่งกาย ถือเป็นสิ่งสำคัญในการเลือนภาพลักษณ์ของคนไร้บ้านแต่ละคน และมีความหลากหลายในหมู่คนไร้บ้าน บางคนต้องการเลือนภาพลักษณ์ของตนให้กลมกลืนกับคนทั่วไป เช่น พี่เทียน ที่จะอาบน้ำทุกวัน ชักผ้าบอย ลักษณะเดียวกับ น้ำว่าเหว่ เพียงแต่ทั้งสองจะละลายกระเป๋าสื่อติดตัวเท่านั้น สำหรับคนไร้บ้านทั่วไป เช่น ลุงจิตร มักจะใส่เสื้อผ้าชุดซ้ำ สีเก่าหม่น ประมาณ 1 สัปดาห์จึงซักครั้งหนึ่ง ส่วน ช้าง ที่นอนใต้ทางด่วน เขาบอกว่า ชอบใส่เสื้อสีดำเพราะทนเปื้อนดี หรือคนหาของเก่าอย่างพี่วิทย์ และพี่เล็ก จะมีเสื้อผ้า “ชุดทำงาน” ที่เก่า ทนเปื้อนใส่เฉพาะช่วงเดินทางของแต่เมื่อหาเสร็จ คัดของขายแล้ว ก็จะล้างมือสะอาด ส่วนประเภทที่ค่อนข้างปล่อยตัว ไม่สนใจอาบน้ำ เปลี่ยนเสื้อผ้า ก็มีเช่น ลุงใหญ่

การดูแลความสะอาดต่างกัน บ่งบอกถึง สถานะว่ายังข้องเกี่ยวกับสังคมใหญ่หรือไม่ คนเที่ยวอย่างพี่เทียนหรือน้ำว่าเหว่ ให้ความหมายแก่ตัวเองว่า ต้องการเที่ยวเพลิดเพลินหาความสำราญใจ ไม่ใช่คนที่ตกอับหมดหวัง จะไม่ชอบถูกมองด้วยสายตารังเกียจจึงแต่งตัวสะอาด การแต่งกายสะอาดหรือไม่ วัดได้จากระดับของการขึ้นรถโดยสาร คนที่เดินทางด้วยการขึ้นรถโดยสาร จะไม่ปล่อยตัวเองให้สกปรกจนไม่สามารถขึ้นรถได้ เพราะไม่ชอบที่เวลาขึ้นรถแล้วถูกมองด้วยสายตารังเกียจ พี่เทียนบอกว่า

“ผมมันไม่ชอบเดิน จะให้ผมเดินแบบผีทั่วไปเลย ผมเดินไม่ไหว ยังไงผมต้องมีเงินติดกระเป๋าทันทีเวลาขึ้นรถ ถ้าเราสกปรกเกินไป ขึ้นรถแล้วคนเขารังเกียจ อย่างนี้ผมไม่เอา”

นอกจากนี้ การแต่งกายให้กลมกลืนกับคนทั่วไป ยังจะมีผลดีในกรณีที่ไปรับแจกของต่างๆ เช่น การไปกินอาหารตามงานออกร้านเลี้ยงอาหาร จะไม่ถูกรังเกียจ ดังนั้นการเป็นคนไร้บ้านจึงไม่จำเป็นต้องสกปรก แต่สำหรับคนที่อยู่นาน อยู่ห่างไกลจากที่อาบน้ำ หรือขึ้นแล้ว ไม่อาบน้ำก็มี เสื้อผ้าจะสกปรกและรั่วกลิ่นตัว พี่ลูซบอกว่า “เหมออยู่สภาพแบบนี้จะไม่ให้หน้าดำได้ยังไง นอนคลุกฝุ่นคลุกดินมันก็ต้องดำบ้างเป็นธรรมดา” หรือที่ลุงใหญ่บอกว่า “ผมไม่ได้อาบน้ำมา 3 เดือนแล้ว ไม่เห็นเป็นอะไรเลย”

การแต่งกายให้กลมกลืนกับคนทั่วไป ยังจะมีผลดีในกรณีที่ไปรับแจกของต่างๆ เช่น การไปกินอาหารตามงานออกร้านเลี้ยงอาหาร จะไม่ถูกรังเกียจ ดังนั้นการเป็นคนไร้บ้านจึงไม่จำเป็นต้องสกปรก แต่สำหรับคนที่อยู่นาน อยู่ห่างไกลจากที่อาบน้ำ หรือขึ้นแล้ว ไม่อาบน้ำก็มี เสื้อผ้าจะสกปรกและรั่วกลิ่นตัว พี่ลูซบอกว่า “เหมออยู่สภาพแบบนี้จะไม่ให้หน้าดำได้ยังไง นอนคลุกฝุ่นคลุกดินมันก็ต้องดำบ้างเป็นธรรมดา” หรือที่ลุงใหญ่บอกว่า “ผมไม่ได้อาบน้ำมา 3 เดือนแล้ว ไม่เห็นเป็นอะไรเลย”

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดของการใช้ชีวิตบนท้องถนน ก็คือ แม้จะรักษาความสะอาด พยายามซักเสื้อผ้าทุกวัน แต่ตราบโดที่ซักผ้าด้วยน้ำจากแม่น้ำ ก็ไม่สามารถทำให้เสื้อผ้าสะอาดเหมือนผ้าที่ซักด้วยน้ำประปา ดังนั้นเสื้อผ้าของคนไร้บ้านจึงมีสีหมอง ความลับนี้ผู้ศึกษาพบได้จากการเปรียบเทียบว่า แม้ตนเองจะเลือกเสื้อผ้าที่เก่าที่สุดในการลงพื้นที่ แต่เสื้อผ้าของผู้ศึกษาก็ยังสะอาด ไม่หมองเหมือนเสื้อผ้าของคนไร้บ้าน

ภาพลักษณ์ต่อไปที่คล้ายกับการแต่งกายก็คือทรงผม คนไร้บ้านส่วนใหญ่ไม่ใช่คนที่สังคมติดภาพว่าเป็นคนผมเผ้ายาวรุงรังแบบคนวิกลจริต คนทั่วไปที่ไม่วิกลจริต โดยมากจะไม่ไว้ผมยาว เพราะดูแลรักษายาก และอาจถูกมองจากตำรวจว่าเป็น พวกฮิปปี้ พวกมิจจาชีพได้ ไม่มีใครอยากถูกมองว่าเป็นประเภท “เห็นหน้าแล้วก็รู้เลยว่าโจร” ดังนั้นจึงมักตัดผมสั้น ซึ่งสามารถใช้บริการตัดผมฟรีได้ที่สภาสังคมสงเคราะห์ หรือ ตามเทศบาลงานพระราชพิธีที่ท้องสนามหลวง เช่น วันแม่แห่งชาติ 12 สิงหาคมหาราชินี วัน 5 ธันวาคมหาราช หรือไปเป็นทุนที่โรงเรียนสอนตัดผม เช่น ไกล่ห่างพาดำปิ่นเกล้า

ประเด็นต่อมาก็คือ กระเป๋าสสำหรับคนไร้บ้าน โดยทั่วไป คนไร้บ้านจะไม่ใช้กระเป๋าเสื้อผ้าที่มียี่ห้อและราคาแพง เพราะไม่มีความจำเป็น หากมีใครให้กระเป๋าดีๆ มีราคา โดยมากจะถูกนำไปขายต่อ เพื่อแปรเป็นเงิน ส่วนกระเป๋าสำหรับใช้เองเพียงแค่ออยู่ในสภาพที่ใช้การได้ โดยมากเป็นกระเป๋าสแบบสะพายหลัง เพราะสะดวกในการพกพา และเดินสัญจร ส่วนกระเป๋าสสะพายข้างก็มีเช่นกัน ถ้าเป็นคนขายลูกโป่ง จะสะพายกระเป๋าสที่มีลักษณะเฉพาะ

อย่างไรก็ตาม คนที่เป็นคนไร้บ้านมานานแท้ อาจจะไม่มียี่ห้อกระเป๋าสก็ได้ มีเพียงเสื้อผ้าติดตัวชุดเดียว และของใช้ที่จำเป็นเช่น แปรงสีฟัน ใส่ถุงพลาสติกหิ้ว การไม่สะพายกระเป๋าสสำหรับบางคนให้เหตุผลว่า “รำคาญ ไม่ชอบสะพายกระเป๋าส เวลาเข้าวัด หรือไปรับแจกของ เขาสงสัยว่า ขโมยของเขาหรือเปล่า ขอذنหน่อย สู้เราไม่สะพายกระเป๋าสเลยดีกว่า ไปตัวเปล่าๆ ”

แต่ถ้าเป็นคนหาของเก่า ที่ไม่มีรถเข็น ก็จะสังเกตง่ายคือ สะพายถุงพลาสติกใบใหญ่ สำหรับเก็บของเก่า แต่บางคนหลังจากเก็บของและคัดของขายแล้ว จะล้างตากถุงพลาสติกให้แห้งแล้วพับเก็บใส่ถุงใบเล็กก็ได้ ไม่แน่นอน

กล่าวในเรื่องที่หลับนอนและการแต่งกายของคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาต้องการชี้ให้เห็นว่าคนไร้บ้านมีลักษณะที่ต่างจากที่สังคมมีภาพประทับตายตัว มีความหลากหลายในกลุ่มของพวกเขา เช่น พวกเขาโดยมากไม่ชอบนอนในที่มืด ตรงข้ามกับที่สังคมมักกลัวภัยจากความมืด ผมเผ้าก็ไม่จำเป็นต้องยาวรุงรัง โดยมากมักจะตัดสั้นเพื่อดูแลง่าย แต่ที่ต้องยอมรับคือพวกเขาไม่สามารถสะอาดเหมือนคนที่มีบ้าน คนที่ได้อาบน้ำและซักผ้ากับน้ำประปา พวกเขาจึงมักมีเสื้อผ้าสีหมอง หน้ามัน ผิวดำกร้าน ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีความแตกต่างเชิงบุคคล มีทั้งคนที่ก้าวร้าวพุดจากระชกโฮกฮากแต่คน

ที่พูดจาสุภาพผู้ศึกษาก็พบไม่น้อย ทั้งหมดนี้เป็นเพียงจุดเริ่มของเนื้อหาที่ผู้ศึกษาจะชี้ว่า มีความหลากหลายมากมายในกลุ่มคนไร้บ้าน

2. วิธีการหาเลี้ยงชีพของคนไร้บ้าน

2.1 ฝิ : การอยู่รอดโดยไม่มีอาชีพประจำ

วิถีชีวิตของคนไร้บ้านกลุ่มแรก ซึ่งอาจถือได้ว่า แตกต่างจากคนเมืองทั่วไปอย่างมาก ก็คือ กลุ่มคนที่ไม่มีความรู้หรืออาชีพประจำ ซึ่งควรแก่การศึกษาว่า พวกเขาสามารถอยู่รอดได้อย่างไร ถ้าไม่ประกอบอาชีพการงาน เพราะในสังคมเมืองปัจจุบัน ไม่เพียงแต่ต้องการอาหารเพื่ออยู่รอดเท่านั้น หากแต่จำเป็นต้องมีเงินเพื่อซื้อของที่จำเป็น วิถีชีวิตของคนกลุ่มนี้น่าจะมีความหมายตรงกับคำว่า “คนเร่ร่อน” มากที่สุด เพราะมีความยึดเหนี่ยวกับที่นอนหรือที่หากินเบาบางที่สุด การที่ไม่มีอาชีพประจำ จึงอาจกล่าวได้ว่า เขาเป็นคนชายขอบในหมู่คนไร้บ้านที่มีอาชีพประจำก็ได้แต่ในเชิงปริมาณคนกลุ่มนี้มีปริมาณไม่น้อย ถือเป็นกลุ่มหลักกลุ่มหนึ่ง⁶

ในระยะแรกของการศึกษา ผู้ศึกษาลงคลุกคลีอยู่สนามหลวง ซึ่งเป็นแหล่ง “ฝิชนุน” คือหญิงขายบริการทางเพศที่จะรอหาผู้ซื้อบริการอยู่ใต้ต้นขนุนเวลากลางคืน อันที่จริงต้นขนุนจะปลุกริมคลองตลอด แต่ที่สนามหลวงมีแต่ต้นมะขาม น้องผู้หญิงคนขายบริการทางเพศพูดติดตลกกับผู้ศึกษาว่า “อย่างเราต้องเรียกว่าฝิมะขามสิ เราไม่ใช่ฝิชนุน ถ้าจะจับฝิชนุนก็จับไปสิ ไม่น่ามาเดือดร้อนฝิมะขามอย่างเรา”

ผู้ศึกษามาได้ยินคำเรียกคนไร้บ้านว่า “ฝิ” ครั้งแรกจากคนให้บริการเช่าเสื้อที่ท้องสนามหลวง เขากล่าวว่า “พวกฝิกระดาด พวกนี้กลัวแสงเห็นเฉพาะเวลากลางคืน กลางวันพอแดดออกมันก็หายไป ถ้าสงเคราะห์หมาเฝ้า ให้อาหารมันก็ไม่กล้ามานอน กลัวถูกจับส่งสงเคราะห์”

คำว่าฝิชนุน หรือ ฝิกระดาด ที่ผู้ศึกษารับรู้จากคนเช่าเสื้อนี้ “ฝิ” มีความหมายไปในทางเสีย คือ ปรากฏตัวเวลากลางคืน ส่วนกลางวันหายตัวไป ซึ่งเป็นการให้ความหมายโดยคนที่อยู่ใกล้ชิดกับคนไร้บ้านมองว่า พวกคนเร่ร่อน ก็คือพวกฝิ ผู้ศึกษาพลอยเข้าใจไปด้วยว่า ฝิเป็นคำเรียกคนไร้บ้านรวมๆ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องนัก

⁶ ผู้ศึกษา ประเมินการประมาณคนไร้บ้านประเภทที่ไม่มีอาชีพประจำมีฝิประมาณ 500 คน โดยประมาณจากคนที่ไปกินข้าวที่สภาสังคมสงเคราะห์ โบสถ์จิกซ์ หรือช่วงที่มีงานเลี้ยงอาหารในงานราชพิธีที่ท้องสนามหลวง แต่เป็นตัวเลขเบื้องต้นเท่านั้น

ผู้ศึกษาถามที่คนหนึ่งว่า “พี่เที่ยวเป็นผ้อย่างนี้นานแล้วยัง” ผู้ถูกถามซึ่งสนิทกับผู้ศึกษาจึงสอนว่า “อย่างพี่นี้ทำมาหากิน ขายลูกโป่งเขาไม่เรียกว่าผี คนไม่ทำมาหากินอย่างนั้นถึงจะเรียกว่า ผี”

ดังนั้น คุณลักษณะหลักที่แยก “ผี” ออกจากคนไร้บ้านทั่วไป ก็คือ การไม่มีอาชีพประจำ หรืออาจใช้คำพูดที่แรงไปกว่านั้นว่า พวกเขาไม่ทำมาหากิน

อย่างไรก็ตาม คำนี้ก็ไม่ได้มีความหมายลบรุนแรงแต่อย่างใด คนไร้บ้านหลายคนก็ยอมรับที่จะเรียกตัวเองว่า “ผี” ดังที่ พี่ศรี มักพูดว่า “เราอยู่วงการผี มานาน เรารู้หมดว่าชีวิตของคนพวกนี้เป็นยังไง”

หรือ เป็ด (อายุ 36 ปี) ซึ่งผู้ศึกษาเคยไปใช้ชีวิตเรียนรู้การเก็บของเก่าด้วย แต่ 1 เดือนต่อมา ผู้ศึกษามาพบเปิดกินข้าวที่สภาสังคมสงเคราะห์ จึงถามเป็ดว่า “ไม่ได้หาของเก่าแล้วหรือ”

เป็ด ตอบว่า “เลิกหาแล้วของเก่า ช่วงนี้มาเป็น ผี ดีกว่าสบายใจ ของเก่าหาไปก็เท่านั้น ได้มากก็กินหมด เบื่อ...กินเหล้าแล้วทะเลาะกัน เป็นผี ดูหนังไปวันๆดีกว่า”

คำกล่าวของเป็ดก็คือ การยอมรับว่า ผีหมายถึงคนไม่ทำมาหากิน ถ้าเป็นคนหาของเก่า จะไม่เรียกว่าผี

ผู้ที่แนะนำให้ผู้ศึกษาเข้าสู่โลกของผีก็คือ พี่ศรี ซึ่งมักใช้คำเรียกว่า “วงการผี” เพราะพี่ศรีใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านอยู่ถึง 3-4 ปี จึงสั่งสมกลวิธีการใช้ชีวิตรอดไว้ค่อนข้างมาก อีกทั้งบางช่วงก็ไปเร่ขายของตามงานวัด ทำให้รู้จักคนค่อนข้างมาก แต่ช่วงที่รู้จักผู้ศึกษา พี่ศรี มีความเป็นคนขยากระดากมากกว่า ผีที่ไม่มีอาชีพ

กลุ่มคนที่ใช้ชีวิตอย่างไม่มีอาชีพประจำที่เห็นได้ง่ายที่สุด ก็คือ คนชรา ด้วยอายุที่พ้นจากวัยทำงานทำให้ไม่สามารถประกอบอาชีพการงานใดๆได้ ดังเช่น ลุงจิตร อย่างไรก็ตาม คนหนุ่มสาวที่ไม่มีอาชีพประจำก็มีไม่น้อย เช่น คนเที่ยวแสวงหาความเพลิดเพลินอย่างพี่เทียน คนดองงานอย่าง ช้าง คนกลุ่มหนึ่งที่จำต้องรับสภาพการเป็นคนไม่สามารถหางานทำได้ก็คือ คนพิการ

(1) การแสวงหาอาหารเพื่อยังชีพ

สำหรับคนที่ไม่มีอาชีพ ไม่มีรายได้ที่จะหาซื้ออาหาร ดังนั้นจึงต้องมีวิธีการแสวงหาปัจจัย 4 ที่จำเป็นที่สุดก็คือ อาหาร

วิธีการแรกก็คือ อาศัยกินข้าววัด ในช่วงแรกของการศึกษา ที่ผู้ศึกษาพบคนไร้บ้านแถบหลังคลองหลอด หรือ ที่เจดีย์ขาว ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ยังชีพด้วยการขอข้าววัด วัดที่ขึ้นชื่อที่สุดย่านสนามหลวงประมาณปี 2544 คือ วัดบวรนิเวศน์ เช่น บางคนที่น่าสนใจคือเมื่อครั้งหนุ่มๆ ติดยาเสพติด

และมาเป็นคนไร้บ้านได้อาศัยช่วยงานพระ และได้อาหารไว้เลี้ยงชีพ ช่วงปี 2544 อาหารมากถึงขนาดที่บ๊องบอกว่า บางวันแบกมาไม่ไหว หลวงพ่อยังให้เงินเป็นค่ารถเรียกสามล้อเครื่องให้ขนข้าวมาเผื่อคนที่นอนอยู่ละแวกใกล้เคียง

สำหรับที่เจตีย์ขาว พืจัน ซึ่งอยู่ในกลุ่มพี่เทียน ก็เป็นคนหนึ่งที่ขึ้นชื่อในเรื่องการขอข้าววัด ถึงขนาดที่สามารถขึ้นขออาหารจากตำหนักสมเด็จพระสังฆราชได้ เพราะพืจันเคยทำงานย่านเทเวศน์มาก่อน และรู้จักกับตำรวจที่อารักขาสมเด็จพระสังฆราช จึงมีโอกาสได้อาหารจากตำหนักและนำมาเผื่อแผ่คนอื่น ๆ ถือเป็นคนที่มีบารมีในหมู่คนไร้บ้าน

อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ทุกคนจะสามารถขอข้าววัดได้ คนหน้าใหม่ที่เป็นคนตงงานจริงๆ และกล้าขอข้าววัด อาจได้เฉพาะวันแรกๆ แต่ถ้าจะขอบ่อยๆ ต้องมีความสัมพันธ์กับพระและลูกศิษย์วัด ต้องสร้างความไว้วางใจกับพระว่า ไม่ใช่คน “มือไวใจเร็ว ใครเผลอะไรก็หยิบ” ก็จะสามารถเข้าออกนอกในได้ พระให้ช่วยหิ้วของขึ้นไปถึงกุฏิ หรือช่วยพระล้างบาตร ช่วยกวาดศาลา คนกลุ่มนี้จะค่อนข้างมีหลักประกันว่า มีข้าววัดกินทุกวัน เช้า กลางวัน บางคนอาจจะมีกินมือเย็น และบางครั้งอาจรวมถึงได้เงินเล็กน้อยด้วย คนที่สามารถเข้าวัดขออาหารจากพระได้มาก ก็จะเป็นที่พึ่งพาของคนอื่น อีกวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ได้อาหารจากพระก็คือ คนที่มีเด็ก พระมักจะสงสารและก็ให้อาหารเสมอ

ฤกษ์ หนุ่มรุ่นน้องซึ่งอยู่กลุ่มเดียวกับ พี่เทียน เผยเทคนิคให้ผู้ศึกษาฟังว่า “จะไปขอข้าววัดอยู่ๆ เข้าไปขอเลย มันถือไป ต้องทำอะไรบ้างสิจะเอาข้าวเขากิน ผมจะไปแต่เช้าเลย ไปหาไม้กวาดกวาดลานวัด กวาดโบไม้อะไร ให้พระเขาเห็น แบบนี้ไม่ต้องขอเลย เวลาพระท่านทำกิจเสร็จ ท่านก็จัดให้เราเอง”

สำหรับคนที่เป็นคนไร้บ้านที่ไม่ประจำที่ ไม่คุ้นเคยกับลูกศิษย์หรือพระเป็นพิเศษ จะใช้วิธีเวียนไปตามวัดต่างๆ ไม่ให้ซ้ำหน้า เพราะถ้าซ้ำหน้า ทางวัดจะรู้สึกเอือมระอาว่า ไม่ทำงาน จึงต้องเวียนไปตามวัดต่างๆ ย่านสนามหลวงมีหลายวัดที่สามารถไปขอข้าววัดได้ เช่น วัดบวรนิเวศน์ วัดมหาธาตุ วัดมหรณพาราม วัดเชตุพน (วัดโพธิ์) จนถึงวัดสุทัศน์ บางคนอาจนั่งรถไปขอข้าววัดก็มี

แต่การยังชีพด้วยการขอข้าววัดนี้ ย่อมมีความไม่แน่นอน บางวันอาจไม่ได้ข้าว วันหนึ่งพี่ศรีบ่นกับผู้ศึกษาว่า “ตั้งค์ก็ไม่ค่อยมีอยู่แล้ว ยังต้องซื้อข้าวกินอีก เมื่อเช้านี้ไป ตกรถ ที่วัดบวรฯ มา” หมายถึง ไปขอข้าวที่วัดบวรนิเวศน์แต่ไม่ได้ข้าว

คำว่า ตกรถ ยังใช้กับการไปกินอาหารตามสถานสงเคราะห์ หรือการไปรับแจกทานด้วย เช่น

“วันนี้เกือบตกรถที่สภา” หมายถึง เกือบไปไม่ทันเวลาที่สภาสังคมสงเคราะห์เลี้ยงอาหารระหว่างเวลา 11.00 น. -12.00 น.

"วันนี้ พวกฆีตกรรณที่ตลาดพลูกันเป็นแถว เขาแจกบัตรตอน 8 โมง" หมายถึง จะไปรับข้าวสารงานเทศกาลที่ตลาดพลู แต่ไม่ได้รับแจก เพราะทางโรงเจแจกบัตรให้ผู้มีสิทธิรับข้าวตอนเช้าแล้ว ใครไปหลังจากนั้น ไม่ได้บัตรก็ไม่มีสิทธิรับข้าวสาร

สำหรับคนที่ไม่มีอาชีพประจำหรือมีอาชีพแต่ไม่แน่นอน วัดจึงเป็นเสมือนที่รองรับไม่ให้ต้องอดอยาก อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า จุดที่มีคนไร้บ้านนอนอยู่จำนวนมาก ที่นั่นจะต้องพอมีช่องทางที่สามารถขอข้าววัดได้ เช่น บริเวณสนามหลวง มีหลายวัดตั้งที่ใดกล่าวไปแล้ว ถ้าเป็นย่านหัวลำโพงหรือใต้ทางด่วนข้างอาคารศรีจุลทรัพย์จะไปที่วัดดวงแข ถ้าเป็นอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ จะไปที่วัดอภัยราม (วัดมะกอก)

การได้กินข้าววัด อย่างน้อยก็รอดไปครึ่งวัน แต่ข้อจำกัดของข้าววัด ก็คือ โดยมากจะมีกินเฉพาะมือเช้าและเที่ยง แต่ถ้าถึงมือเย็น มักจะไม่ค่อยได้อาหาร มีบางวัดเช่น วัดโพธิ์ (วัดเชตุพนวิมลมังคลาราม) วัดมหาธาตุ ที่มีอาหารมือเย็น แต่อาหารอาจบูดเสียได้

อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาหลังการหากินด้วยวิธีการขอข้าววัดได้น้อยลง เนื่องจากมีปัญหว่าคนไร้บ้านมากขึ้นทุกที พระรู้สึกว่าเป็นภาระมากเกินไป บางที่เกิดการแย่งกัน ไม่เป็นระเบียบ และที่ร้ายไปกว่านั้นก็คือ มีของหายภายในกุฏิพระ จาน ชาม รองเท้า ซึ่งเป็นข้อหาจนกระทั่งเดี๋ยวนี้วัดบวรนิเวศน์เริ่มไม่ให้ข้าวแก่คนไร้บ้าน ต้องเป็นคนที่ยังช่วยงานวัดหรือพระเท่านั้นจึงจะได้ข้าว

การหาอาหารวิธีการต่อมาก็คือ กินข้าวที่สภาสังคมสงเคราะห์ สำหรับ "ผี" ที่ไม่ขอข้าววัด อาจจะด้วยความละอาย ไม่อยากเบียดเบียนพระเบียดเบียนเจ้า หรือเหตุผลใดก็ตาม จะมีที่พึ่งหลักอยู่อีกแห่งคือ ที่สภาสังคมสงเคราะห์ โดยโครงการน้ำพระทัยพระราชทานแก่คนตกงานและผู้ตกทุกข์ได้ยากในภาวะวิกฤติ โครงการนี้เริ่มมาตั้งแต่ปี 2541 ซึ่งจะมีการเลี้ยงอาหารทุกวันจันทร์ถึงศุกร์ วันละ 1 มื้อ เริ่มกินอาหารเวลา 11.00 น.

พี่พรม เล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า ตนเองคือคนแรกๆที่มากินอาหารเมื่อปี 2541

"ไปกินข้าวสภาฯ ปี 41 ผมนี่แหละรุ่นแรกเลย จำไม่ได้ว่าใครบอก เขาบอกว่ารู้จากหนังสือพิมพ์ว่า ที่ตึกชัยมีเลี้ยง ก็เดินหากันแทบตายว่าตรงไหนตึกชัย เจอแล้วก็ไม่กล้าเข้าไป ตอนนั้นไม่ได้กินบนตึกแบบนี้ ตึกยังไม่เสร็จ เขาจะดักกับข้าวเป็นถ้วยไว้ และก็มีจานข้าวนั่งไปวงเหมือนกินตามร้านอาหาร ทำอย่างนั้นไม่กี่วัน ไม่ไหวเพราะคนมันเยอะ แต่ตอนแรกไม่มีใครกล้าเข้าไป ...อ้าย...ไม่มีใครกล้าเข้าไปหรอก คนที่ไปกินก็เป็นคนตกงานจริง หางานไม่ได้ก็มากิน แต่งตัวดี ผู้หญิงก็ใส่กระโปรง ไม่ใช่ว่าทุกวันนี้นักตกงานจริงๆ ไม่มากินแล้ว"

ผู้ศึกษาได้รับการแนะนำให้มากินข้าวที่สภาฯจาก พี่เปียบ ซึ่งเป็นคนไร้บ้านประเภทรักอิสระนั่งและนอนประจำที่อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ตั้งแต่เดือนเมษายนปี 2544 ซึ่งขณะนั้นยังไม่รู้จัก

สังคมของคนไร้บ้าน เมื่อเป็นคนหน้าใหม่เดินขึ้นไปบนตึก จะเห็นคนยืนเป็นแถวประมาณ 10 แถว แถวหนึ่งเฉลี่ย 20-30 คน จะไปต่อแถวเลยไม่ได้ ต้องไปรับบัตรอาหารจากเจ้าหน้าที่ การรับบัตรเปลี่ยนไปตามความสะดวก ช่วงที่ผู้ศึกษาไปครั้งแรกจะต้องยื่นบัตรประชาชนให้เจ้าหน้าที่จดชื่อ แต่ปัจจุบันสามารถรับบัตรได้เลย เจ้าหน้าที่เพียงแค่นับจำนวนผู้มารับอาหารในแต่ละวันเท่านั้น

ลุงจิตร เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนที่ยังชีพด้วยการกินข้าวที่สภาสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก วันหนึ่งกินข้าวเพียง 1 มื้อ คือมื้อกลางวันที่มีเลี้ยงอาหาร ส่วนมื้อเย็นอด และอาจอดวันเสาร์อาทิตย์ ถ้าไม่มีเงินเก็บไว้ซื้อข้าวกิน ปกติลุงจิตรนอนสนามหลวง จะตื่นแต่เช้ามืดก่อน 6 โมงเช้า แล้วก็เดินไปที่สภาสังคมสงเคราะห์ มักจะไปแต่เช้าเพราะอากาศไม่ร้อน ระหว่างเดินจะคอยเปิดถึงขยะ เพื่อว่าจะได้เจอกระป๋องน้ำอัดลม ไร้ขายพอได้มีเงินติดตัว ใช้เวลาเดินประมาณ 1 ชั่วโมง ก็ถึงสภาฯ และอาศัยเข้าห้องน้ำแปรงฟันที่สภาฯ

ตั้งแต่เช้าเวลา 8.00 น. คนไร้บ้านจะเริ่มมารวมตัวกัน ผู้ศึกษาสังเกตว่า มักจะเป็นคนที่นอนสนามหลวง กับที่ได้ทางด่วนเป็นส่วนใหญ่ กับคนหาของเก่าประเภทแบกถุงปุ๋ยในละแวกใกล้เคียง คนที่มาถึงจะนั่งเป็นกลุ่มๆ ตั้งแต่เชิงบันไดของตึก ภายในรั้วริมประตูทั้งประตูด้านหน้าถนนราชวิถี และด้านข้างถนนพระราม 5 บางคนอาจมีหนังสือพิมพ์เก่ามาเวียนกันอ่านต่อๆ สำหรับคนที่ไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับใคร จะขึ้นไปรับบัตรอาหารตั้งแต่ตึกเปิดประตูเวลาประมาณ 10.00 น. และนั่งรอคิวอย่างเป็นระเบียบบนตึก ผู้ศึกษามักมักนออยู่ที่ยอดช่องว่างระหว่างตึก จะมีกลุ่มที่นอนใต้ทางด่วนมักพูดคุยวิพากษ์วิจารณ์ถึงผลการแข่งขันฟุตบอล ทั้งฟุตบอลต่างประเทศที่อาศัยดูจากร้านค้าใกล้ๆ ทางด่วนและบอลไทยลีก ดูโดยป็นกำแพงสนามเทพหัสดินซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับใต้ทางด่วน

การพูดคุยทั่วไปเป็นการแลกเปลี่ยนข่าวสาร เช่นว่า ที่ไหนมีงานแจกข้าว งานเลี้ยงอาหารงานมหรสพดูหนังกลางแปลงตามงานวัด หรือ แนะนำช่องทางทำงาน เช่น บางช่วงมีงานรับจ้างถ่ายหนังเป็นตัวประกอบ . บางช่วงรับจ้างเอาบัตรประชาชนไปซื้อโทรศัพท์มือถือที่ขายราคาถูก รวมถึงแนะนำว่าจะไปขอ "ค่ารถ" จากโบสถ์คริสต์ที่ดินแดง บางคนอาจเก็บของเก่ามาได้ หรือมีคนให้ของมา เช่น นาฬิกา รองเท้า เสื้อผ้า กระเป๋า ฯลฯ ก็จะนำออกมาเสนอขายให้กับคนขายของมือสองที่จะซื้อและนำไปขาย ที่สภาฯมีความสำคัญในฐานะแหล่งข้อมูลข่าวสารเรื่องการเลี้ยงอาหาร นวัตกรรมเป็นตัวอย่างหนึ่งของคนที่ไม่มีเงินติดกระเป๋าพอซื้อข้าวกินอย่างประหยัด แต่จะมาสภาฯ นอกจากเพื่อมาเลือกซื้อของแล้วก็เพื่อฟังข่าวสาร

“สภาฯ พูดถึง เราไม่จำเป็นต้องไปก็ได้ เพราะยังไ้ที่วัดบวรฯ เราได้ข้าวอยู่แล้ว ไม่มีอด เรามีคนเก่าเขารู้หน้า แต่มาสภามันดีอย่าง เขามีเลี้ยงอะไรที่ไ้ไ้รู้จากที่นี่ ถ้าไม่มาสภาฯ ก็ไ้รู้”

สำหรับคนที่มาประจำจะมีพฤติกรรมเหมือนเป็นอัตโนมัติ คือเมื่อเดินขึ้นตึกแล้วจะต้องหยุดยกมือไหว้ทำความเคารพ รูปปั้นของ พระสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และพระบรมสาทิสลักษณ์ของ นวมหาราช กษัตริย์ที่ได้รับการเชิดชูให้มีมหาราชตั้งแต่พ่อขุนรามคำแหง จนถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน

เมื่อเดินขึ้นตึก จะได้ยินเสียงเจ้าหน้าที่ของสภาฯ ประกาศตามเครื่องกระจายเสียง ยินดีต้อนรับผู้ที่มารับประทานอาหารจากโครงการพระราชทานอาหารกลางวันแก่ผู้ตกทุกข์ได้ยาก เพราะอาหารกลางวันเป็นมื้อสำคัญสำหรับสุขภาพร่างกาย เพื่อให้มีพลังกำลังในการหางานทำ ขอขอบคุณกองบัญชาการทหารสูงสุดที่จัดกำลังพลมาให้บริการทำอาหารและตักอาหาร ซึ่งจะจัดมาสัปดาห์ละ 1 กองทัพหมุนเวียนกัน คือ กองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ และขอบคุณโรงเรียนสอนตัดผมอาจารย์ทรัพย์ ที่มาให้บริการตัดผมฟรี สำหรับผู้ที่ตัดผมต้องมาก่อนเวลาแจกอาหารคือ 11.00 น. คือต้องมาตั้งแต่ 10.00 น. จะหยุดตัดเมื่อเริ่มตักอาหาร และท้ายที่สุดผู้ประกาศจะประกาศให้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ให้รู้จักสามัคคี ให้ห่างไกลยาเสพติด บางวันในสัปดาห์อาจมีแพทย์และพยาบาลมาตรวจและจ่ายยาเบื้องต้น กับให้ลงชื่องานที่ตนเองอยากทำ หรืออาชีพที่ต้องการฝึก แต่ไม่มีใครจะมีผู้ไปลงชื่อมากนัก

อาหารที่จัดเลี้ยงเป็นอาหารมีคุณภาพดี ตักข้าวใส่จานราดด้วยกับข้าว 2 อย่าง เป็นอาหารร้อนดีกว่าที่ขอจากวัด พร้อมด้วยขนมหวาน 1 อย่าง จะมีโต๊ะเก้าอี้ของบริษัทน้ำอัดลมจัดไว้บริการประมาณ 200 ตัว แต่คนมาเกิน จะนั่งลงกินกับพื้นแน่นไปหมด บางวันแทบหาที่จะนั่งกินไม่พอ สำหรับคนที่กินอาหารก่อนรอบแรก และจะมาต่อรอบสอง ผู้ประกาศจะให้รอจนทุกคนได้กินอาหารรอบแรกจึงตักอาหารรอบสอง อาหารมีปริมาณมากพอสำหรับทุกคน และหลายคนที่ไปต่อคิวรับรอบสอง ก็เพื่อจะเทใส่ถุงเก็บไว้กินมื้อเย็น

แต่ละวันจะมีคนมากินอาหารที่นี่ประมาณ 300-500 คน ขึ้นอยู่กับหลายปัจจัยเช่น ถ้าในช่วงหน้าฝนคนมากินข้าวจะมากกว่าช่วงออกงาน ถ้าในช่วงที่มีการแจกข้าวสาร ก็ขึ้นกับว่าวันเดียวกันมีงานแจกข้าวสารที่ไหนหรือไม่ ถ้าไม่มีงานแจกที่อื่นคนก็จะมารวมตัวกันที่นี่ แต่ถ้ามีการแจกที่ดีกว่าคนก็จะไปที่อื่น สำหรับผู้ที่มากินอาหาร แทบจะไม่ใช้คนตักงานและประสงค์จะหางานทำ ส่วนใหญ่เป็นคนไม่มีบ้านที่มากินอาหารเพื่ออยู่รอดไปในแต่ละวัน แต่คนที่มีบ้านและมากินอาหารก็มีไม่น้อย เช่นคนจากชุมชนในละแวกใกล้เคียง จะสังเกตจากเสื้อผ้าและผิวพรรณจะสะอาดกว่า อาจุงเด็กเล็กมาด้วย กับผู้ใหญ่ที่นั่งรถมากินอาหาร

พี่สุข อธิบายให้ผู้ศึกษาฟังว่า "คนที่มากินข้าวสภา ไม่ใช่ผีหมคนนะ คนมีบ้านก็มี พวกราชการ บำนาญ อยู่บ้านไม่รู้ทำอะไร เบื่อๆ เขาก็นั่งรถมากินข้าว มาเจอเพื่อนมานั่งคุยอะไร" กลุ่มที่พี่สุขกล่าวถึง จะเห็นได้ชัดว่าแตกต่างดีกว่าคนไร้บ้านทั่วไป สวมเสื้อเชิ้ต กางเกงสุภาพ และใส่รองเท้าหนัง

หลังจากเริ่มแจกอาหารเวลา 11.00 น. แต่ละคนจะกินอาหารโดยเร็ว กินเสร็จแล้วนำเศษอาหารไปกวาดลงในถัง และวางจานช้อนไว้ไม่ต้องล้างจะมีคนทำหน้าที่ล้าง ซึ่งก็คือคนไร้บ้านที่รับจ้างทำงาน แล้วจะไปมุ่งกันที่ถังใส่น้ำดื่ม คนทั้งหมดจะกินอาหารเสร็จประมาณ 11.30 น. – 11.45 น. จะมีเจ้าหน้าที่มาพับเก้าอี้วางบนโต๊ะ ใครที่ยังกินไม่เสร็จต้องรีบกิน เมื่อกินอาหารเสร็จทุกคนจะใจจดจ่อรอฟังผู้ประกาศ ถ้าประกาศว่า การเลี้ยงอาหารวันนี้เสร็จพิธีการ ขอเชิญทุกคนกลับไปพักผ่อนที่บ้าน หรือไปปฏิบัติหน้าที่การทำงาน แปลว่าวันนี้ไม่มีแจกข้าวแต่ละคนจะแยกย้ายกันไป

แต่ถ้าผู้ประกาศประกาศว่า วันนี้ทางสภาสังคมสงเคราะห์ร่วมกับพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย จะทำการแจก “ถุงยังชีพ” ให้กับทุกท่าน แต่ละคนก็จะไปตั้งแถวรอรับแจกข้าวสาร

การแจกถุงยังชีพเป็นพิธีการสำคัญ ทั้งในมุมมองของผู้แจก เพราะประธานสภาสังคมสงเคราะห์ คือศาสตราจารย์ประภาศน์ อวยชัย เป็นผู้นำแจกด้วยตนเอง ส่วนผู้รับก็ดีใจมากที่จะได้ข้าวซึ่งสามารถนำไปขายเป็นเงินติดตัว บางคนอาจขยักแซมพูไว้ใช้ก็มี เรื่องที่คงไม่น่ายินดีนักสำหรับผู้ให้ก็คือ การประกาศขอให้ผู้รับอาหารได้นำอาหารไปปรุงเป็นอาหารที่บ้าน โดยเฉพาะวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ซึ่งสภาฯ ไม่มีเลี้ยงอาหาร แต่เพียงแค่ก้าวพ้นจากประตูก็จะมีผู้รับซื้อชุดยังชีพนี้ราคาชุดละ 20 บาท

เราจะแยกคนชุมชนกับคนไร้บ้านได้ก็ตอนแจกข้าวสาร เพราะคนชุมชนจะเอาข้าวสารที่ได้รับแจกกลับไปปรุงอาหารที่บ้าน ส่วนคนไร้บ้านส่วนใหญ่ไม่มีเตาไม่มีครัว จะขายถุงยังชีพ ซึ่งประกอบด้วย ข้าวสาร 2 กิโลกรัม แซมพูเป็นซองประมาณ 10 ซอง และบะหมี่กึ่งสำเร็จรูป 2 ห่อ ในราคา 20 บาท เป็นเงินติดตัวสำหรับ “ต่อแฉัง ต่อขา ไปไหนมาไหน” หมายถึงเป็นค่ารถ ต้องกล่าวว่าเงิน 20 บาท มีความหมายมากสำหรับคนไร้บ้าน โดยเฉพาะคนแก่ที่ไม่มีอาชีพ หากไม่มีเงิน 20 บาทนี้ ก็หมายความว่า ต้องอดอาหารในวันเสาร์-อาทิตย์ ซึ่งสภาฯ ปิด

ครั้งแรกๆ ที่ผู้ศึกษาได้รับแจกข้าวสาร และกำลังตัดสินใจว่า ควรจะขายข้าวสารเหมือนคนอื่นหรือไม่ เพราะเห็นว่า ราคา 20 บาทที่ขายได้น้อยเกินไป อยากจะถือไปให้คนอื่นที่มีเตาหุงข้าวแทน พี่เล็ก จึงถามเชิงแนะนำว่า “ทำไมไม่ขายไปละชุดละ 20 บาท โน่นไฉนตรงโน้นเขาซื้อ เอาไว้แล้วจะไปหุงที่ไหน ลือมีเตาหรือ ขายเอาเงินไว้ดีกว่า อายหรือ เดี่ยวอ้าวเอาไปขายให้ก็ได้”

เป็นที่รู้กันว่า ใน 5 วันจันทร์ – ศุกร์ จะมีการแจกข้าวสาร 1 วัน วันใดวันหนึ่ง ดังนั้นถ้าในสัปดาห์นั้นมีการแจกข้าวสารแล้ว วันต่อไปคนก็จะมากินข้าวน้อย เพราะที่พวกเขาต้องการคือเงิน ส่วนอาหารบางคนอาจขอตามวัดได้ ผู้ศึกษามีข้อสังเกตต่อไปว่า ถ้า วันจันทร์ – พุธ ยังไม่มีการแจกข้าว วันศุกร์ก็จะมีคนมามากเกิน 500 คน เพราะต่างมั่นใจว่าวันศุกร์ต้องมีการแจกข้าวสารแน่ๆ แต่คนที่เพิ่มนี้เป็นคนมีบ้านก็มาก โดยเฉพาะจะมีเด็กเล็กมากันหลายคน อย่างไรก็ตาม ระยะเวลา

บางลำปาดำ 5 วันจันทร์ถึงศุกร์ อาจไม่แจกละก็ได้ ถ้าเป็นเช่นนี้ ในวันศุกร์ที่คนคาดหวังว่ามีแจก จะผิดหวังกันมาก

คนที่มากินข้าวสภาคประจำก็จะถูกเรียกว่า “ผีสภา” ในช่วงปีแรก ผู้ศึกษาไม่ค่อยมากินข้าวที่สภา ต่อมาช่วงที่ผู้ศึกษาทำตัวกลมกลืนเป็นผีหน้าใหม่ และมากินข้าวที่สภาย่อย และพบ พี่เดิม ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักอีกคนหนึ่งแก่ผู้ศึกษา เพราะเที่ยวเป็นคนไ้บ้านมาประมาณ 7-8 ปี พี่เดิมเคยรู้จักผู้ศึกษาในฐานะนักศึกษาที่คัดค้านการปิดสนามหลวง จึงถามผู้ศึกษาว่า “เดี๋ยวนี้เข้าวงการผีแล้วหรือ เห็นมากินข้าวที่นี่ทุกวัน”

สถานที่เลี้ยงอาหารที่น่าสนใจต่อมาก็คือ ที่โบสถ์ซีกซ์ ย่านพานุรต์ ที่นี่จะเลี้ยงอาหารมือเข้า 1 มือ แต่เลี้ยงทุกวันไม่มีวันหยุดเสาร์อาทิตย์ ตั้งแต่เช้าเวลาประมาณ 7 โมง ที่บันไดทางดิโอดล์สยาม จะมีคนไ้บ้านนั่งกันเป็นกลุ่มๆ บางคนนั่งอยู่คนเดียว บางคนอาจข้ามฟากไปนั่งรอหน้าร้านขายผ้าที่ยังไม่เปิดร้าน รวมเกือบ 100 คน กระทั่ง 8 โมงเช้าทุกคนจึงเริ่มทยอยเข้าไปในซอย ทางขึ้นโบสถ์ คนที่มากินอาหารที่นี่ประจำจะพกผ้าเช็ดหน้าผืนใหญ่ติดตัว หยิบออกมาโพกหัวเพื่อแปลงตัวเองให้คล้ายคนซีกซ์จึงจะขึ้นไปทานอาหารได้ สำหรับคนที่ไม่ม่ผ้าติดตัว ก็ต้องคอยผ้าคล้ายผ้าพันคอลูกเสือสีส้มเหลืองซึ่งเจ้าหน้าที่แจกให้โพกหัว เมื่อกินอาหารเสร็จก็คืนให้กับทางเจ้าหน้าที่

เมื่อถอดรองเท้า และวางกระเป๋าเดินตัวเปล่าขึ้นไปถึงชั้นสามของอาคาร ก็จะมีคนที่มากินอาหารซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวซีกซ์ จะโพกผ้าแต่งตัวสะอาดไม่ใช่คนไ้บ้าน เป็นคนมีงานประจำ จะกินข้าวที่นีก่อนไปทำงาน แต่สำหรับคนไทยที่ขึ้นไปกินมีแต่คนไ้บ้านแท้ๆ ครั้งแรกทีไปทดลองกินผู้ศึกษาซึ่งเป็นคนหน้าใหม่ไม่รุ้ธรรมเนียม พอเห็นถาดอาหารว่างก็เดินรียนมือไปขอถาดเพื่อตักข้าว ก็ถูกตำหนิกลับมาว่า “ไปล้างมือก่อน” เรียกว่า การมากินข้าวที่นี่ต้องมีพิธีต้องพอสมควร ต้องล้างมือเช็ดมือให้สะอาดจึงจะมารับถาดอาหารและให้แต่ละคนตักอาหารเอง ซึ่งจะต้องตักให้พอดี ไม่ให้เหลือ บางคนตักมาก บางคนตักน้อย บางคนเลือกตักอาหารบางชนิดเท่านั้น ที่นีก้สะอาดปูด้วยพรมผืนยาว นั่งเป็นแถว และก็เป็นอีกครั้งหนึ่งที่ผู้ศึกษาทำผิดเพราะไปนั่งผิดแถว เพราะไปนั่งแถวของผู้หญิง ซึ่งเจ้าหน้าที่ก็เดินมาบอกด้วยภาษาสุภาพว่า “ขอโทษครับ คุณสองคนต้องลุกย้ายที่นั่งครับ ตรงนี้เป็นแถวสำหรับผู้หญิงครับ”

ความน่าสนใจของที่นี่ คือ รสชาติของอาหารซึ่งไม่ถูกปากมาก มีข้าวสวย แบ่งโรตีสีจืดๆ แท้งๆ ไม่มีน้ำตาลและนม แกง ถั่ว และน้ำมันจืดๆ คนไ้บ้านที่มากินอาหารที่นี่คือประเภทที่เร่ร่อนมานานและชิน จนกระทั่งกินอาหารลักษณะนี้ได้ อาจถือว่า ปรับตัวได้มากกว่าคนที่มากินข้าวสภา

⁷ ชื่อที่ถูกของสถานที่แห่งนี้คือ คุรุควาราศรีคุรุสังฆสภา

บางคนกินมากถึงขนาดตกข้าวพูนๆ แล้วยังเก็บแบ่งโรตีสีจัดไว้กินอีกหลายแผ่น ผู้ศึกษาไปกินข้าวที่นี้ ครั้งแรกกินแทบไม่หมดจาน แต่ต้องอดทนกิน เพราะถ้ากินไม่หมดจะต้องถูกตำหนิ ที่เป็นข้อเด่นสำหรับโบสถ์ซิกซ์คือ มีขันน้ำเล็กๆ ให้คนละ 1 ใบ เมื่อเรานั่งกินอาหารจะมีแม่บ้านเดินถือกาน้ำมา 2 ใบ ถามว่า จะกินชา หรือน้ำเปล่า แล้วรินให้ตามที่เรابอก ชาจะเป็นลักษณะชาใส่สมุนไพรไม่ร้อนไม่เย็น ไม่หวาน

โบสถ์ซิกซ์เพิ่งเปลี่ยนวิธีการแจกอาหาร ไม่ให้ขึ้นไปกินอาหารที่โบสถ์ เมื่อต้นเดือนธันวาคม 2545 โดยบรรจุข้าวซึ่งผัดกับเครื่องเทศ คล้ายๆกับข้าวหมกไก่ แต่ไม่มีสีเหลืองขมิ้นและไม่มีเนื้อไก่ให้คนละ 2 ถูกลงแทน ว่ากันว่าเพราะช่วงเช้าระหว่างที่รอโบสถ์เปิด มีคนไร้บ้านนั่งรอเกาะกะหนักร้านค้าทำให้เกิดความรำคาญ จึงใช้วิธีแจกใส่ถุงแทน และร่นเวลาแจกให้เร็วขึ้นประมาณ 7 นาฬิกา คนที่จะมากินที่นี้ จะอยู่ย่านสะพานพุทธ และไม่เก่งเรื่องการไปขอข้าววัดจะกินข้าวที่โบสถ์ซิกซ์แทน บางคนอาจกินที่นี้ก่อนแล้วจึงเดินไปกินที่สภากาชาด

อีกแห่งหนึ่งที่จะไปใช้บริการกินอาหารเฉพาะเช้าวันพุธ คือที่สะพานข้ามวัดเทพศิรินทร์ จะมีสมาคมชาวไทยเชื้อสายจีนนำอาหารมาเลี้ยง ใส่กล่องโฟม มีน้ำเต้าหู้ และยาแก้ปวด 1 แผง คนที่มากินข้าวที่สะพานวัดเทพศิรินทร์ส่วนใหญ่จะอยู่ในย่านหัวลำโพง วงเวียน 22

ทั้งที่โบสถ์ซิกซ์และที่วัดเทพศิรินทร์ ผู้ที่มากินข้าวจะเป็นคนไร้บ้านแน่นอน เพราะเป็นการเลี้ยงอาหารมือเช้า มีแต่คนไร้บ้านเท่านั้นที่จะเดินมากินอาหารแต่เช้า ส่วนคนมีบ้านไม่มีใครมากินอาหารแต่เช้า กล่าวสำหรับ “ผี” โดยมากถ้าไม่ใช่คนชั่วของ ก็จะได้กินข้าววันละ 1 มื้อ คือที่สภากาชาดเท่านั้น บางคนอาจขออาหารที่สภากาชาดแล้วเทใส่ถุงเก็บไว้กินตอนเย็นก็มี นอกเหนือจากวิธีการหาอาหารเลี้ยงชีพแบบไม่ต้องใช้เงิน โดยการขอข้าววัด ไปกินข้าวที่สภากาชาด โบสถ์ซิกซ์ สำหรับบางคนโดยเฉพาะคนแก่อาจจะได้อาหารจากที่มีคนสงสารแล้วให้ บางครั้งอาจได้เงิน 20 บาท ต้องถือว่า มีคนจำนวนมากที่อยู่รอดได้ด้วยจากการสงสาร

แต่สำหรับคนที่มีเงินบ้าง และต้องซื้ออาหารกิน จะเลี้ยงไม่ซื้ออาหารตามร้านค้าทั่วไปราคา 20 บาทหรือแพงกว่านั้น คนไร้บ้านจะแสวงหาอาหารราคาถูกคือ ซื้อต่อจากคนที่ไปรับมาจากวัดอีกทีหนึ่ง เช่นที่สภากาชาด จะมีคนนำของจากวัดมาขายชุดละ 10 บาท มีข้าวเปล่าพร้อมแกงถุงและขนมหวาน ซึ่งสามารถต่อรองหรือแถมกันได้ ถ้าที่สนามหลวง ก็มีคนเดินมาขายเช่นกัน ถ้าไม่ซื้อของจากวัด โดยเฉพาะที่สนามหลวง มีร้านข้าวแกงราคา 10 บาท ที่อนุสาวรีย์พระแม่ธรณีบีบมวยผม

อาหารมือพิเศษ

นอกเหนือจากไปกินอาหารตามสถานสงเคราะห์ข้างต้นซึ่งถือว่า เพียงแค่ประทังชีวิต คนไร้บ้านยังมีแหล่งอาหารมือพิเศษที่ไม่ใช่กินเพื่อประทังชีวิต แต่เป็นการได้กินอาหารอย่างมีความสุข ฟังพอใจ ผู้ศึกษาเรียกว่า อาหารมือพิเศษ แต่ถ้าเป็นคนไร้บ้านจะเรียกว่า “มีงานออกร้าน”

พีศรี คือผู้แนะนำให้ผู้ศึกษารู้จักการไปกินอาหารตามงานออกร้าน งานแรกที่พาผู้ศึกษาไปก็คือ งานกฐินพระราชทานที่วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ ซึ่งเป็นวัดหลวงที่มีชื่อเสียง และมีการทอดกฐินพระราชทาน มีผู้มาร่วมงานจำนวนมาก และมีการจัดอาหารเลี้ยงแก่ผู้มาทำบุญ โดยออกร้านให้เลือกทานอาหารกันเอง งานลักษณะนี้คือ งานโปรดปรานของ “ผี” เพราะจะมีอาหารพิเศษที่แปลกต่างจากที่กินประจำ เช่น หมูปัก-ข้าวเหนียว ก๋วยเตี๋ยวหมูตุ๋น บะหมี่หมูแดง ราดหน้า กะเพราปลา ข้าวหน้าเป็ด ข้าวขาหมู ข้าวหมูแดง ข้าวมันไก่ ของหวานยังมี ลอดช่องน้ำกะทิ เจาก้วย ไอศกรีม น้ำอัดลม น้ำเก๊กฮวย น้ำโสมเลี้ยง ชาดำเย็น ฯลฯ งานออกร้านบางงานมี อาหารอีสานส้มตำน้ำดก หมูสะเต๊ะ ยังมีคนต่อคิวยาว

งานออกร้านลักษณะนี้ ถ้าใครรู้ข่าว จะมากระจายบอกข่าวกันที่สภฯ ไม่ปิดบัง และ “ผี” จะไปกันมาก เช่นที่วัดปากน้ำ ผู้ศึกษาไปถึงประมาณ 10.00 น. มีคนไร้บ้านจำนวนมากแล้ว และมักจะได้อาหารก่อนผู้มาทำบุญเสียอีก เพราะผู้มาทำบุญจะทานอาหารหลังพระฉันอาหารเพลเวลา 11.00 น. แต่คนไร้บ้านจะกินอาหารก่อน การกินลักษณะนี้ ทุกคนต่างรู้ดีกว่า นานๆ จะได้กินอาหารดี ก็จะกินกันอย่างเต็มที่ จนกินไม่ไหว งานวัดที่เลี้ยงอาหารดีอาหารมากจะถูกพูดว่า “งานนี้แจ้งจริง ขนาดผียังยอมแพ้ กินไม่ไหว” โดยเฉพาะอาหารแห้ง อย่างหมูย่าง จะถูกเวียนหลายรอบเพื่อเก็บไว้กินตอนเย็น ส่วนอาหารอย่างอื่นไม่นิยมเวียน เว้นแต่ข้าวหมูแดง จะเอาหมูกับข้าวเท่านั้นไม่ราดน้ำ สามารถเก็บไว้กินตอนเย็นได้ การกินอิ่มแล้วเก็บไว้กินมักพูดกันว่า “พวกราศีตุน”

การออกร้านลักษณะนี้ ไม่ได้มีเฉพาะงานกฐินพระราชทานเท่านั้น แต่มีตลอดปี ลักษณะที่ใกล้เคียงกับงานออกร้านตามวัดก็คือ งานฉลองวันเกิดเจ้าอาวาส ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าอาวาสวัดชื่อดัง จะมีลูกศิษย์ที่ศรัทธามาทำบุญและมีการออกร้านเลี้ยง ซึ่ง “ผี” จะคอยดูข่าวสารว่าวัดใดมีเลี้ยง เช่น วัดมหาธาตุ วัดสระเกศ วัดไตรมิตร ฯลฯ ส่วนที่วัดเทพศิรินทร์จะไปงานทำบุญครบรอบวันเกิดของท่านเจ้าคุณนรรัตน์ อดีตเจ้าอาวาสที่มรณภาพไปแล้ว ฯลฯ หรืออีกงานก็คือ งานฉลองพัดยศ ในแต่ละปีจะมีเจ้าอาวาสวัดต่างๆ ได้เลื่อนสมณศักดิ์ เป็นที่รู้กันว่า งานฉลองพัดยศ จะมีการออกร้านเลี้ยงอาหาร

อาหารมือพิเศษอีกแบบหนึ่งที่ไม่ใช่งานออกร้านก็คือ กินโต๊ะจีนวันเกิดของผู้มีชื่อเสียง โดยมากจะเป็นนักการเมือง งานที่ขึ้นชื่อที่สุดในหมู่มนุษย์ไร้บ้านก็คือ งานวันเกิดของคุณชัชวาลย์ คงอุดม (ซัช เตาปูน) สมาชิกวุฒิสภา กรุงเทพมหานคร ผู้ศึกษาได้รับการแนะนำจากพีศรีอีกเช่นกัน แต่งานนี้

พี่ศรีกำชับว่า “งานนี้ให้แต่งตัวดีหน่อยนะ ใส่เสื้อเชิ้ต หารองเท้าที่ไม่ใช่รองเท้าแตะ และกระเป๋าก็หาฝากคนอื่นไว้ไม่ต้องสะพายไป เดี่ยวเขาจะว่าเป็นพวกเร่ร่อน”

ผู้ศึกษาไปถึงงานเลี้ยงประมาณ 18.00 น. ซึ่งถือว่าช้า กว่าฝีจำนวนมากที่ไปก่อนแล้ว แต่คนที่ไปเป็นฝีจริงๆ จะไม่ค่อยหวาดกลัวสายตา แม้จะใส่เสื้อผ้าเก่าก็เข้าไปกินได้ กระเป๋าก็ไปแขวนหลบตามต้นไม้ คุณซซ เตอาปุน ถือว่า เป็นคนที่ได้รับการยกย่องคนหนึ่ง “งานอย่างนี้ถึงจะเรียกว่าดี ใครๆ ก็เข้ามากินได้ ไม่ต้องกันไม่ต้องหวง ไม่เหมือนบางงานต้องแต่งตัวดีใส่ซาฟารีเท่านั้น ถึงจะเข้าได้”

งานวันเกิดของคุณซซวาลย์นี้จัดไว้รองรับคนจำนวนมากอยู่แล้ว จัดกลางสนามฟุตบอลของโรงเรียน โดยแบ่งพื้นที่กลางสนามสำหรับแขกผู้ใหญ่ที่เป็นนักการเมือง นักธุรกิจ คนมีชื่อเสียง ซึ่งเสิร์ฟอาหารจากโรงแรม สำหรับคนทั่วไป เมื่อเดินเข้าไปในงาน จากการแต่งตัวและไม่มีดอกไม้ของขวัญติดมือ ทีมงานเห็นแต่ไม่ได้แสดงท่าทีขับไล่ มีแต่จะให้เข้าไปนั่งเร็วๆ “เข้าไปนั่งเลย ทางโน้นมีโต๊ะว่าง อย่างยืนเกะกะขวางทาง เข้าไปนั่งเลย” ผู้ที่นั่งรอบนอกจะได้กินอาหารโต๊ะจีนนครปฐม มีกระเพาะปลา ไก่ต้ม แกงจืด เปาะเปี๊ยะทอด ฯลฯ ข้อพิเศษสำหรับงานเลี้ยงวันเกิดนี้ก็คือ มีเหล้าให้โต๊ะละ 1 ขวด ไม่เหมือนงานออกร้านตามวัดที่ไม่มีเหล้า พวกคอกเหล้าจากสนามหลวง จะมาโผล่ที่งานนี้มาก

บางคนยังแนะนำผู้ศึกษาอีกว่า “งานอย่างนี้ไม่ใช่ได้กินอย่างเดียว ผลอจ ได้เงินด้วย อยู่ที่วากลารีเปล่า คนระดับอย่างนี้ต้องใจถึงๆ น้อยๆ ปีที่แล้วผมยังเคยเลย พอเสียซซเขาเดินผ่าน เราไปยกมือไหว้เขาเลย ‘ขอโทษครับ ผมตกรถไม่มีค่ารถกลับบ้านครับ’ เขาไม่ถามอะไรมากหรอก คนระดับนี้ เขาส่งลูกน้องเลยว่า ‘ช่วยดูแลน้องเขาหน่อย’ ผมได้มาเลย 300 แต่งานอย่างนี้ เมาหมดสภาพไม่ได้นะ”

งานเลี้ยงวันเกิดนักการเมือง ผู้ศึกษาได้ยินบางคนเล่าว่า ลงทุนนั่งรถไฟไปถึงสระแก้ว แล้วเก็บอาหารจากโต๊ะมาขาย ประเภท ไก่ต้มทั้งตัว แต่ตัวเองไม่เคยไปไกลถึงขนาดนั้น

อีกงานหนึ่งที่เป็นงานชุมนุม “ผี” ก็คือ งานวันคนพิการแห่งชาติ ซึ่งจัดขึ้นทุกวันเสาร์แรกของเดือนพฤศจิกายน ที่สวนอัมพร โดยมากจะมีการเลี้ยงอาหารเที่ยง การได้กินอาหารจะต้องไปลงทะเบียน แล้วทางผู้จัดจะให้คู่มือ 1 ชุด สำหรับไปแลกอาหารและเครื่องดื่ม คนไร้บ้านที่ไม่พิการจะมีหลากหลายวิธี เช่น ไปเกาะคนตาบอด แล้วบอกว่าตัวเองเป็นญาติขอบัตรด้วย 1 ชุดงานนี้นอกจากอาหารจะเลี้ยงดีแล้วยังมีลูกเสือ เนตรนารีคอยบริการน้ำให้ถึงที่อีกด้วย

การได้กินอาหารมื้อพิเศษ ตามงานออกร้านนี้ถือได้ว่า เป็นช่วงที่สุขสำราญที่สุดของ “ผี” ท่ามกลางชีวิตประจำวันที่ขาดแคลนก็ว่าได้ ทำให้พวกเขาได้พึงพอใจแม้ไม่มีบ้าน แต่ก็มีโอกาสกินอาหารดีๆ การเดินสายกินตามงานออกร้าน มีแต่คนที่อยู่ในวงการผีเท่านั้นจึงจะรู้ ขณะที่คนไร้บ้านบางประเภทไม่สนใจการออกร้านกินเลี้ยงลักษณะนี้

(2) การหาเงินสำหรับคนที่ไม่มีอาชีพประจำ

การอยู่รอดในสังคมเมือง ไม่อาจอยู่รอดเพียงอาหารประทังชีวิต แต่ต้องมีเงินติดตัวบ้าง สำหรับคนไร้บ้านพวกเขาจำเป็นต้องใช้เงินสำหรับการเดินทางไปไกลๆ ที่ไม่สามารถเดินด้วยเท้าได้ บางครั้งจะไปกินตามงานออกร้าน หรือไปรับแจกข้าวก็ต้องมีค่ารถ อีกประการสำหรับผู้ชายก็คือ มีเงินไว้ซื้อยาเส้นซองละ 3 บาทสูบแทนบุหรี่ ผิดโดยทั่วไปจะไม่ติดสุรา เพราะไม่มีเงิน คนที่ติดสุรา จะต้องออกทำงานหาเงินกินเหล้า แต่ผีจะค่อนข้างพึงพอใจกับชีวิตไม่ต้องการบริโภคมาก เว้นแต่ได้กินฟรี การหาเงินของผีมีความหลากหลายทั้งเชิงปริมาณมากน้อยต่างกัน และเชิงความถี่ของงาน

วิธีการหาเงินง่ายที่สุดดังที่ได้กล่าวแล้วก็คือ ขายข้าวสารที่ได้รับแจกจากสภาฯ ในราคาชุดละ 20 บาท ซึ่งทั่วไปจะมีการแจกสัปดาห์ละ 1 ครั้ง หรือมีรายได้สัปดาห์ละ 20 บาท ซึ่งถือว่าน้อยมากแต่ดีกว่าไม่มีเลย

วิธีการหาเงินที่พบทั่วไปอีกแบบก็คือ การเก็บกระป๋องน้ำอัดลม ซึ่งเป็นคนละลักษณะกับคนเก็บของเก่าที่จะเก็บขวดพลาสติกขึ้นด้วย แต่ “ผี” จะเก็บเฉพาะกระป๋องเพราะขายได้ราคาและประหยัดเนื้อที่ 1 กิโลกรัม เท่ากับ 60 ใบ ราคา กิโลกรัมละ 30-35 บาท แล้วแต่ร้าน ถ้านับจำนวนขายราคากระป๋องละ 50 สตางค์ โดยมากเป็นคนแก่ที่เดินมาจากสนามหลวง เปิดถังขยะระหว่างทาง เจอกระป๋องก็เก็บ ประมาณ 2-3 วัน ได้ 1 กิโลกรัม พอเป็นค่ารถ ค่ายาเส้น หรืออาหารมื้อเย็น เช่น กรณีของลุงจิตร จึงไม่น่าสงสัยว่าทำไมคนกลุ่มนี้จึงไม่ขึ้นรถ เพราะการเดินยังพอได้เก็บของเก่าไว้ขายได้บ้าง ความฝันของบรรดานักเดินเหล่านี้ก็คือ “หวังฟลุค” คือมีโชคเก็บของตกประเภทโทรศัพท์มือถือที่สามารถนำไปขายเป็นเงินได้ถึงหลักพัน

งานของบรรดาคนที่ไม่มีงานประจำ หรือ “ผี” ที่พบมากกลุ่มหนึ่งก็คือ แจกใบปลิว เป็นใบปลิวโฆษณาสินค้าของซูเปอร์สโตร์ ถือว่าเป็นงานที่มีความมั่นคงมากที่สุดในแง่ที่ว่า มีงานค่อนข้างแน่นอนและต่อเนื่อง แต่ถือว่าเป็น “ผี” เพราะเดือนหนึ่งจะมีงานเพียง 8-10 วันต่อเดือน คือจะแจกครั้งละ 4 วันติดกัน แล้วหยุดประมาณ 10 วัน จึงมีแจกอีก 4 วัน นานๆ จึงจะมีแจกครั้งละ 5 วัน ในวันที่ไม่มีแจกใบปลิวก็อยู่ได้ด้วยวิธีการกินข้าวสภาฯ ค่าจ้างของงานแจกใบปลิววันละ 200 บาท เป็นการจ้างที่เป็นธรรมและแน่นอนที่สุดไม่ต้องกลัวโกงค่าแรง เพราะหัวหน้างานจะให้เงินก่อน 100 บาท ตอนเช้าเป็นค่าข้าว เมื่อแจกเสร็จแต่ละวันก็จ่ายทันทีอีก 100 บาท

อาชีพแจกใบปลิวเริ่มมาประมาณ 3 ปี ระยะเวลาจะมีผู้ที่รับเหมาใบปลิวมาเดินหาคนตกงานที่ท้องสนามหลวง จนมีการแนะนำต่อๆ กัน กระทั่งปัจจุบันคนกลุ่มใหญ่ที่มีงานแจกใบปลิวมักจะ

นอนที่ได้ทางด่วน ช้างเป็นตัวอย่างหนึ่งของผีที่มีงานแจกใบปลิว โดยได้งานหลังจากที่คนแจกใบปลิวเดิมขาดงาน

“ตอนแรกผมก็นอนได้ทางด่วนเฉย ๆ ไม่ได้ทำอะไร เขาก็เดินมากินข้าวสากๆ บ่ายก็กลับ พอตี จังหวะเขาขาดคน เขาเห็นเรานอนอยู่ได้ทางด่วน เขาก็ถามว่าจะไปแจกใบปลิวมั๊ย ได้วันละ 200 ผมยังบอกเขาว่า ‘แจกยังงี้ ผมไม่เคยแจก’ เขาบอกไม่เป็นไรเดี๋ยวก็นั่นเอง ตั้งแต่นั้นมาผมก็ได้แจกใบปลิวประมาณ 7-8 เดือน”

กลุ่มแจกใบปลิวนี้ ผู้ศึกษามีข้อสังเกตว่า เขาจะไม่ให้ความหมายแก่ตัวเองว่า เป็นคนตกงาน แต่จะบอกว่ามีงานทำ คือ งานแจกใบปลิว เพียงแต่มีรายได้น้อยไม่สามารถไปเช่าห้องอยู่ได้ การที่เขาคิดว่าเขาเป็นคนที่ทำงานสัมพันธ์กับความมีวินัย เพราะแจกใบปลิวต้องมีความรับผิดชอบ ในวันที่มีแจกต้องตื่นตั้งแต่ก่อน 6 โมงเช้า นั่งรถไปที่อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ แล้วจะมีรถรับไปแจกตามจุดต่างๆ รถแต่ละคันจะประกอบด้วย 5 คน ดังนั้นคนที่อยู่ในรถหรือทีมเดียวกันต้องตื่นแต่เช้าและไปครบทั้ง 5 คน เงินที่ได้จากการแจกใบปลิวก็ต้องจัดสรรสำหรับให้อยู่รอดได้ถึง 10 วัน พวกเขาไม่ใช่คนที่หาเงินได้และกินเหล้าหมด กล่าวได้ว่าค่อนข้างมีแบบแผนมากกว่า “ผี” ทั่วไป

พี่แดง คนแจกใบปลิว นอนได้ทางด่วนใกล้สภาฯ บอกผู้ศึกษาว่า

“คนแจกใบปลิวเขาประหยัดจะตาย แจกครั้งนึง 4 วัน แล้วหยุดไป 10 วัน ถ้าไม่รู้จักเก็บก็ไม่มีกินสิ วันที่ไปแจกก็ต้องซื้อข้าวกิน ไม่ได้กินข้าวสาก บางคนประหยัด ไม่ซื้อกับข้าวเลย คนอีสาน เขามีแค่แจ่วถ้วยเดียว ซื้อแต่ข้าวเหนียวกินตั้งแต่เช้าถึงเย็น”

วิธีการหารายได้อีกแบบหนึ่งที่พบก็คือ การขายของมือสอง หรือเรียกว่า “พวกจับของ”^{*} น้ำว่าเหวเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด กลุ่มนี้ค่อนข้างกำกึ่งว่าจะเรียกว่า “ผี” หรือคนไม่มีอาชีพประจำหรือไม่ น้ำว่าเหวจะไม่ยอมรับว่าตัวเองเป็น ผี โดยบอกว่าตัวเองไม่ได้เรียกราดสกปรก เหมือนผีทั่วไป ขณะที่พี่พรยอมรับว่าตัวเองเป็น ผี

ข้อจำกัดหรือข้อแตกต่างระหว่างการขายของมือสองของคนไม่มีบ้าน กับคนมีบ้านที่มีแม่ค้าหาบเร่แผงลอย หรือแม้แต่คนวางของขายกับพื้นด้วยกันก็คือ ทุน คนมีบ้านอาจรับเสื้อผ้าใหม่ หรือเสื้อผ้าเก่าแต่มีราคา หรือซื้อนาฬิกามาขายต้องใช้ทุนครั้งละไม่ต่ำกว่า 2,000 บาท แต่คนไม่มีบ้านจะมีทุนต่ำแค่ 100 หรือ 200 บาท จึงเลือกซื้อของเก่าที่มีคนทิ้งโดยมากรับซื้อจากคนหาของเก่า หรือไม่

* คำว่า “จับของ” น่าจะมีความหมายจากการคัด การเลือก จากสิ่งของที่มีจำนวนมากปะปนกันทั้งของดีและไม่ดี แล้วหยิบของบางชิ้นที่คิดว่าสามารถขายได้ราคา หรือควรค่าแก่ราคา โดยเฉพาะความสามารถซื้อของดีราคาถูก ในกลุ่มวัยรุ่นทั่วไปที่นิยมกางเกงยีนส์เก่าราคาแพง ก็ใช้คำว่า “จับ” เช่นเดียวกัน เช่นพูดว่า “ยีนส์ตัวนี้ไปจับจากที่ไหนมา”

ก็เดินหาเอง ของที่ขายได้แก่ เสื้อผ้า รองเท้า กระเป๋า นาฬิกา วิทยุ หนังสือเก่า ไม่ว่าหนังสือการ์ตูน นิตยสาร รวมถึงหนังสือโป๊ ฯลฯ

หลังจากตื่นนอนตอนเช้า น้ำว่าเหว่ จะเดินเกร่หาคนหาของเก่า อยู่แถวบางลำภู จนถึงได้สะพานปิ่นเกล้า เมื่อคนเก็บของเก่าผ่านมา จะเข้าไปทักทายขอจับของ คนหาของเก่ามักจะแยกของประเภทเสื้อผ้า รองเท้า ออกจากของเก่าประเภทอะลูมิเนียมหรือพลาสติก ส่วนใหญ่จะจับกันราคาถูก ชั้นละ 5 บาท 10 บาท 3 ชั้น 20 ถ้าเป็นเสื้อผ้าเก่า ก็จะถูกนำไปซักตากให้ดูสะอาดอย่างที่น้ำว่าเหว่ชอบพูดว่า " ให้เจอบริสลักหน่อยเดี๋ยวก็สด ไปวางคลองหลอดหน่อย เดียวก็เจอเนื้อคู่เอง พวก ลีวายส์ ไม่ต้องห่วงวางแป๊ปเดียว เดียวก็ได้"

นอกจากซักผ้าให้สะอาดแล้ว น้ำว่าเหว่มีวิธีการทำให้เสื้อผ้าดูเหมือนใหม่ด้วยการรีดแบบที่เรียนมาจากในบ้านใหญ่ก็คือ เมื่อซักผ้าและตากแห้งแล้ว จะพับให้เข้าทรงแล้วนั่งทับ จะเกิดรอยจีบตามขาทางเกงหรือแขนเสื้อ ดูไม่ออกว่าเป็นเสื้อผ้าซื้อมาจากคนเก็บของเก่า ถ้าในบ้านใหญ่ ก่อนจะพับโทษประมาณ 1 เดือน จะขอเสื้อผ้ามานอนทับให้เป็นจีบสำหรับใส่เมื่อพับโทษ

การจับของต้องใช้ประสบการณ์ ต้องรู้ว่าของประเภทไหน เป็นที่นิยมของตลาด ถ้าเป็นกางเกงยีนส์ยี่ห้ออะไร รองเท้ายี่ห้ออะไร อย่างไรก็ตาม การจับของลักษณะนี้ไม่ได้ของมีราคา มักจะซื้อ 5 บาท 10 บาท ไปขายต่อได้ 40-50 บาท ถือว่ามาก ถ้าของชิ้นไหนขายได้กำไรมากกว่า 100 บาท ถือว่าได้มาก คนหาของเก่าขายของให้ทั้งที่รู้ว่าของจะถูกนำไปขายต่อในราคาแพงกว่า

พี่พรม อธิบายว่า

"คนที่เขาขายของให้เราเขาก็รู้ว่า ของมันมีราคามากกว่าที่เราซื้อ แต่ที่เขาขายให้เราเพราะอะไร...เพราะเขาเหนื่อยแล้ว เขาเดินหาของเก่ามาทั้งคืน จะให้เขาเอาเสื้อผ้าไปนั่งขายอีก เขาไม่เอาหรอก เหนื่อย เขาอยากพักผ่อนแล้ว เขาขายให้เรา 30 -40 บาท รวมกับที่เขาขายพลาสติกขายอะลูมิเนียมได้ 100 กว่าบาท เขาก็อยู่ได้แล้ว"

เทคนิคในจับของได้ถูก สำหรับการจับของในแวดวงเดียวกันต้องบอกว่า จะเอาไว้ใช้เอง ไม่ได้เอาไปขายต่อ เช่น เมื่อเห็นเสื้อผ้าสวยต้องบอกว่า ซื้อไว้ใช้เอง ราคา 40 บาท อาจเหลือ 20 บาท

ครั้งหนึ่ง น้ำว่าเหว่ จับเอาวิทยุเทปแบบมีหูฟัง จากคนหาของเก่า ซึ่งเขากำลังให้อยู่ก็จะบอกว่า "ปล่อยให้ผมเถอะ 100 เนิงพอมั้ย เอา 150 ก็ได้ ผมจะเอาไว้ฟังเวลาอยู่ยามเช้าเวรกลางคืน" แล้วก็ล่อมจนได้ของ โดยเสนอเหลือเพิ่มให้ 1 เป็ก 10 บาท ครั้นเวลาเอาไปขาย ก็บอกว่า " วิทยุของหลานชายให้มา ผมไม่ได้ฟัง ไม่ชอบ ก็เลยเอามาวาง ขายไปได้ครึ่งของใหม่" ราคาเปิดที่ 400 ในที่สุดก็สามารถปล่อยได้ราคา 350 บาท กำไร 200 บาทถือว่ามาก

การหารายได้ด้วยการจับของนี้พบมากกลุ่มหนึ่ง เราจะเห็นคนขายของกลางคืนตามคลองหลอด หรือ สามแยกใกล้วงเวียน 22 กรกฎาคม รูปแบบคล้ายๆ กัน

นอกเหนือจากนี้ ก็เป็นงานที่พบหลากหลาย ส่วนใหญ่เป็นอาชีพรับจ้างสารพัด เช่น คนที่มีฝีมือทางช่างก่อสร้าง และยังมีเครือข่ายลูกพี่ที่เป็นผู้รับเหมา ก็จะมีโอกาสได้ทำงานบ้าง งานลักษณะนี้มักเป็นงานชั่วคราว ประเภทซ่อมแซมต่อเติมไม่ใช่งานที่ทำนานเป็นเดือน รองลงมาก็คือ เป็นพนักงานรักษาความปลอดภัยหรือ ropic. แต่ดังที่น้ำว่าเหวบอกว่า มักจะทำได้ไม่นาน จะว่าคนทำไม่ตั้งใจหรือรู้สึกว่าการจ่ายค่าแรงไม่เป็นธรรมก็ตาม

สำหรับงานรับจ้างที่อยู่คู่วงการคนเที่ยวมานานก็คืองานล้างจาน ทั้งล้างจานตามตลาด ล้างจานในช่วงมีเทศกาล ล้างจานตามวัดที่มีออกเลี้ยง หรือรับจ้างยกเหล็กแบกรั้วในช่วงที่มีงานที่ต้องสนามหลวง เป็นจับกังรับจ้างขนของ ฯลฯ อาชีพเหล่านี้จะทำไม่นาน เป็นงานสั้นๆ วันหรือสองวัน สูงสุดไม่เกิน 1 สัปดาห์ เพราะเขาเคยชินกับชีวิตอิสระ ประการสำคัญต้องจ่ายค่าแรงรายวันทันที เพราะพวกเขาไม่มีเงินติดตัว ไม่สามารถไปทำงานเป็นเงินเดือนและรอเงินก้อนตอนสิ้นเดือน

ถ้าไม่ใช่ทำงานรับจ้าง การหารายได้หนึ่งอีกวิธีหนึ่งของผีที่พบมากก็คือ การไปรับของแจก แต่ของแจกที่ว่านี้ จะเน้นวัตถุมงคล ตามวัดที่มีชื่อเสียง ที่มีการปลุกเสกวัตถุมงคล แล้วแจกพระ คนไร้บ้านจำนวนมากก็จะไปรับแจกแล้วนำมาขายต่อ อาจขายกันที่วัดนั้นเลย คนซื้อจะเป็นคนที่พอมีฐานะแต่ไม่ยอมต่อคิวแถวรอนก็จะซื้อต่อเพื่อความสะดวก เช่น ที่วัดสุทัศน์ จะมีแจกวัตถุมงคลบ่อย กลุ่มนี้เรียกกันว่า "พวกล่าของ" ทำนองเดียวกับ ล่าข้าว หรือรับแจกข้าวสาร

งานรับจ้างอีกแบบหนึ่งที่พบซึ่งหมิ่นเหม่ต่อความผิดทางกฎหมายก็คือ การรับจ้างข่มขู่ ต้องยอมรับว่า การเป็นคนไร้บ้าน เป็นชีวิตที่มีทางเลือกจำกัดมาก ดังนั้นหากมีช่องทางใดที่สามารถหาเงินได้ พวกเขาจึงต้องรับไว้อย่างเต็มใจหรือไม่เต็มใจก็ตาม ผู้ศึกษาได้ยินเรื่องการรับจ้างข่มขู่ ตั้งแต่ช่วงแรกของการลงภาคสนาม ในปีที่มีการเลือกตั้งทั่วไปและมีการชุมนุมหน้าอาคารศรีจุฬทรัพย์ ซึ่งเป็นสำนักงานของคณะกรรมการการเลือกตั้ง (กกต.) คนไร้บ้านที่อยู่ใต้ทางด่วนก็ถูกว่าจ้างให้มาร่วมชุมนุมประท้วงด้วยค่าจ้างวันละ 200 บาท พร้อมข้าวกล่อง สำหรับปี 2545 มีการประท้วงยึดเยื่อที่หน้ากระทรวงพาณิชย์เกี่ยวกับการละเมิดลิขสิทธิ์ คนไร้บ้านก็เป็นกลุ่มที่ถูกว่าจ้างให้นั่งประท้วงอีกเช่นกัน

การหารายได้แบบใหม่ที่มาพบระยะหลังก็คือ รับจ้างเอาบัตรประชาชนไปซื้อโทรศัพท์มือถือ โดยจะมีคนชักนำพาไปซื้อโทรศัพท์มือถือที่ขายราคาถูก โดยยืมบัตรประชาชนของคนไร้บ้านซื้อให้ค่าจ้าง 200-300 บาท แล้วคนชักนำเป็นผู้เอาโทรศัพท์ไป แต่ต่อมาก็เริ่มมีปัญหว่า ผู้ใช้โทรศัพท์ไม่ชำระเงินค่าโทร ทางบริษัทจะมีใบเสร็จทวงค่าโทรศัพท์ตามที่อยู่ของผู้ซื้อ

งานรับจ้างที่พบมากในระยะหลังก็คือ ถ่ายหนัง คือไปเป็นตัวประกอบภาพยนตร์ ระยะแรกทางบริษัทถ่ายหนังจะมาหาคนตงงานเองที่ท้องสนามหลวง ประมาณ 6 โมงเช้า โดยเงื่อนไขสำคัญคือต้องใส่รองเท้าผ้าใบ งานชิ้นแรกๆที่มีชื่อเสียงก็คือถ่ายละคร เรื่องเกี่ยวกับการชกมวย ที่จำเป็นต้องใช้ตัวประกอบเป็นคนเชียร์มวย ได้ค่าจ้างวันละ 200 บาท พร้อมข้าวกล่อง บริษัทจะมีรถพาไปถ่ายต่างจังหวัดประมาณ 2-3 วัน แล้วพามาส่ง หลังจากนั้นก็มีงานเข้ามาเป็นระยะ บางคนกำลังได้รับการฝึกให้ได้แสดงจากที่เห็นตัวมากขึ้น แต่ยังไม่เคยได้ยินว่ามีคนไ้บ้านคนใดที่ได้แสดงจากพูด

งานที่พัฒนามาจากงานถ่ายหนังก็คือ ไปอัดรายการเกมโชว์ โดยเฉพาะเกมโชว์ที่เปิดตัวใหม่ และยังหาคนไปเล่นเกมไม่ได้ก็จะติดต่อกับคนไ้บ้าน ว่ากันว่า รายการเกมโชว์รายการหนึ่งที่ให้ตอบ 3 คำถาม ซึ่งรางวัล 100,000 บาท มีคนไ้บ้านตอบถูกกำลังรอรับเงินแสน หรือไปเป็นคนดูในเกมโชว์ หรือไปอัดรายการตลก

น้องคนหนึ่งเล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า

“วันนี้ไปอัดรายการมา นึกแล้วก็ฆ่าตัวเอง เขาจ้างให้ไปหัวเราะ รายการ... เขาให้เราไปนั่งพอถึงเวลาเขาบอกให้หัวเราะ เราก็อหัวเราะ หัวเราะไปหัวเราะมา เราหัวเราะคนที่มันหัวเราะว่า มันหัวเราะได้ยังไง ไม่มีอะไรซ้ำ เราก็อพลอยหัวเราะไปด้วย พอเสร็จ เขาก็ให้เราออกมา นั่งคอยข้างนอก สองสามชั่วโมง ก็เรียกเข้าไปหัวเราะใหม่ หัวเราะซัก 5 นาทีก็ไ้ปล่อยออกมา งานอย่างนี้ก็มีด้วย”

และที่เป็นที่กล่าวขวัญกันมากก็คือ การจะได้ไปถ่ายหนังเป็นตัวประกอบภาพยนตร์ที่มีดารามีชื่อจากฮอลลีวู้ด ที่จังหวัดเชียงใหม่ งานนี้ค่อนข้างพิถีพิถัน คนที่จะไปถ่ายต้องถ่ายรูปของตัวเองและสำเนาบัตรประชาชนให้พิจารณาก่อน ไปถ่ายที่จังหวัดเชียงใหม่ ใช้เวลาถ่าย 10 วัน อาหารที่พักพร้อมและค่าจ้างวันละ 500 บาท เป็นอย่างน้อย

สำหรับการติดต่อระยะหลัง ที่มีคนไปถ่ายหนังกันมาก จะติดต่อกับคนไ้บ้านบางคนที่มีโทรศัพท์มือถือให้หาคน แต่ก็เป็นที่ซุบซิบกันว่า คนที่รับงานมาก่อนมีการกินค่าหัวคนละ 20 บาทบ้าง 50 บาทบ้าง

อีกอาชีพหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ทำร่มหรือซ่อมร่ม ซึ่งพบคนมีอาชีพนี้หลายคน เป็นอาชีพที่รายได้ดี โดยจะไปซ่อมร่มให้แม่ค้าตามตลาด โดยเฉพาะช่วงหน้าฝนแค่เย็นร่มที่ขาด วันหนึ่งรายได้มากกว่า 300 บาท หรือซ่อมร่มเปลี่ยนลวดที่ชำรุด เราจะเห็นคนกลุ่มนี้สะพายกระบี่ที่มีลวดของร่มโผล่ออกมา บางคนอาจถือลวดเป็นกำ ก็จะได้รู้ว่า คือคนทำร่ม คนทำร่มมีรายได้มากเป็นที่พึ่งพาสำหรับคนที่ไม่มีเงิน ได้อาศัยกินเหล้าเสมอ นอกจากนี้ ด้วยวิถีชีวิตที่ท่องไปตามตลาด ทำให้กลายเป็นคนเที่ยวประเภทหนึ่ง

งานรายได้พิเศษสำหรับ “ผี” อีกงานก็คือ การขายเรียงเบอร์ ผู้ที่แนะนำให้ผู้ศึกษาู้จักงานนี้ก็คือ พี่เล็ก คนหาของเก่า ที่จะหารายได้เสริมเดือนละ 2 ครั้ง แต่ข้อจำกัดสำหรับคนไร้บ้านทั่วไปก็คือ “ทุน” สำหรับคนที่ไม่มีเงินติดตัวเลยไม่สามารถรับเรียงเบอร์มาขายได้ แต่กรณีของพี่เล็ก เป็นคนหาของเก่าได้วันละ 60 -70 บาท แต่ถ้าไถ่ล้นขายเรียงเบอร์จะเก็บหอมให้ได้ประมาณ 80 -100 บาท เป็นทุนซื้อเรียงเบอร์

แหล่งรับเรียงเบอร์ที่นิยมมี 2 โรงพิมพ์อยู่ใกล้ๆ สวนรมณีนาถ (เรือนจำกลางกรุงเทพฯเก่า) ถึงวันหอยออกประมาณบ่าย 2 โมง จะมีคนขวักไขว้อยู่หน้าโรงพิมพ์ ทุกคนมีบ้านและคนไม่มีบ้าน ทั้งเด็กเล็กจนถึงผู้ใหญ่ โรงพิมพ์จะเปิดตู้ให้คนซื้อเรียงเบอร์จ่ายเงินล่วงหน้าว่าต้องการซื้อเรียงเบอร์ราคาเท่าไร เมื่อได้บัตรแล้ว ถึงเวลาที่เรียงเบอร์ออกจากโรงพิมพ์จะประกาศตามราคาให้คนที่มียบัตรรับเรียงเบอร์ตามคิว โดยทั่วไปราคาเรียกกันเป็น “ร้อย” ถ้า “ร้อยละร้อย” หมายถึง 100 ใบ ราคา 100 บาท ต้นทุนแผ่นละ 1 บาท ขายแผ่นละ 3 บาท ถ้าขายหมดก็จะได้กำไร 200 บาท สำหรับคนที่มียทุนมากอาจซื้อถึง ร้อยละร้อยห้าสิบ คือ 100 ใบ ราคา 150 บาท

การจะได้เรียงเบอร์ช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับทุน ถ้าซื้อราคาแพง จะออกเร็ว ถ้าซื้อราคาถูกต้องคอยถึงเย็น ซึ่งหมายถึงขายยาก เพราะคนจะซื้อจากคนที่เดินขายไปก่อนแล้ว สำหรับคนไร้บ้านทั่วไปจะซื้อที่ราคาร้อยละร้อย จะได้ประมาณ 5 โมงเย็น แต่ก็จะมีกรชิงไหวชิงพริบ เช่น บางคนซื้อราคาร้อยละร้อยสิบ เพื่อตัดหน้าคนซื้อร้อยละร้อย 5 หรือ 10 นาที โดยทั่วไปคนที่มียทุนมากจะได้เปรียบ ดังนั้นรายคนขายลูกโป่ง ที่ขายเรียงเบอร์เป็นรายได้เสริม

“ผมจะรับร้อยละร้อยห้าสิบเลย ชุดแรกขายก่อน ไปแถวเยาวราชยังงี้ก็ขายหมด ชุดแรกได้กำไรแล้ว 150 แล้วตีกลับมารับอีกรอบ คราวนี้เอาร้อยละห้าสิบไปขาย ขายไม่หมดก็ไม่เป็นไร เพราะทุนมันถูก ขายได้ 50 ใบ ก็ได้แล้ว 150 บาท หักทุน 50 บาท ได้กำไรร้อยนึง รวม 2 รอบผม กำไร 250 บาท เป็นทุนให้ผมไปซื้อไปง่ต่อ”

แต่ถ้าคนไม่มีทุน จะซื้อเรียงเบอร์ราคา ร้อยละห้าสิบ แม้ต้นทุนจะต่ำแต่โอกาสที่จะขายหมดยาก ถ้าขายได้ 50 แผ่น ก็จะเหลือกำไร 100 บาท เท่านั้น

เราจะเห็นบรรยากาศของการเร่งรีบรอรับเรียงเบอร์ เมื่อประกาศถึงคิวตัวเอง แล้วจะแหวกคนที่มุงอยู่ เข้าไปรับเรียงเบอร์ แล้วก็เดินกึ่งวิ่งไปตามเส้นทางขายของตัวเอง เส้นทางขายก็ไม่แน่นอน แต่ละคนต่างมีเส้นทางประจำ แต่ก็อาจถูกตัดหน้าได้ โดยเฉพาะเด็กที่มีความคล่องตัวกว่าผู้ใหญ่ ส่วนอีกโรงพิมพ์ที่ไม่มีการจัดระบบยิ่งดูอลหม่านเสียงเรียกคนถือเรียงเบอร์จากแท่นพิมพ์มาให้ตัวเองดังโหวกเหวก

(3) ฝึ กับการล่าข้าว

สำหรับคนที่ไม่มียาชีพประจำ ช่วงเวลาที่สามารถหากินได้สะดวกที่สุดคือ ช่วงเดือนสิงหาคม ถึงกลางเดือนกันยายน และจะมีอีกครั้งช่วงกลางเดือนตุลาคม ที่สมาคมหรือมูลนิธิของคนไทยเชื้อสายจีน จะมีงานเทศกาลโปรยทาน ช่วงนี้เรียกว่า “ช่วงล่าข้าว” (หลังจากนั้นจะมีการแจกบ้าง ประปรายแต่ไม่ทุกวัน) ถ้าเป็นคนยากจนทั่วไป จะรับแจกข้าวตามมูลนิธิหรือสมาคมที่อยู่ใกล้บ้าน หรือ ที่แจกของหลายๆ แต่สำหรับคนไร้บ้านที่ไม่มีอาชีพหรือฝึ จะเดินสายไปรับแจกเป็นอาชีพ การที่จะรู้ว่าวันใดมีงานแจกที่ไหน ต้องมีโพยแจกข้าว ฝึ เล็ก เป็นตัวอย่างของคน que เข้าสู่วงการฝึ จากการเดินสายรับแจกข้าวโดยการแนะนำของ เจ๊ใหญ่ ที่อยู่ในแวดวงนี้มากกว่า 10 ปี

โพยแจกข้าวนี้ จะพิมพ์หรือเขียน ด้วยกระดาษขนาดเอ 4 เขียนว่าวันที่เท่าไร มีแจกที่ไหน พร้อมบอกสายรถเมล์ที่ผ่านเสร็จ ถ่ายเอกสารขายแผ่นละ 5 บาท คุณภาพขึ้นกับความแม่นยำว่า ถ้าในโพยบอกว่ามีแจก ถ้าไปรอรับแล้วต้องแจกจริง และขึ้นกับปริมาณว่า ต้องครบทุกงานไม่ตกหล่น คนเริ่มเขียนโพยเป็นคนในชุมชนแออัดย่านคลองเตย ระยะเวลาจะเขียนด้วยลายมือ ต่อมาพัฒนาเป็นตัวพิมพ์จากคอมพิวเตอร์ (ดูตัวอย่างในภาคผนวก)

ฝึ จะนำชุดที่ได้รับแจกขายเป็นเงิน ประมาณชุดละ 30-60 บาท ขึ้นอยู่กับปริมาณ และยี่ห้อของข้าว ตลอดจนประกอบในชุด เช่น มาม่า น้ำปลา ปลากระป๋อง ฯลฯ คนรับซื้อส่วนใหญ่เป็นแม่ค้าตามชุมชน จะรับไปขายต่อก็ได้กำไร

ประสบการณ์ของฝึจะถูกใช้อย่างมากในช่วงล่าข้าว เพราะในวันหนึ่งอาจมีการแจกซ้อนกัน 2-3 แห่งหรือ 5 แห่งถ้าเป็นวันอาทิตย์ คนมีประสบการณ์จะจำได้ว่าสมาคมใดแจกมากหรือแจกน้อย และประการสำคัญต้องคาดการณ์เวลาอย่างแม่นยำว่าแจกเช้าหรือเย็น บางคนอาจวิ่งถึงสองแห่งใน 1 วัน แต่ถ้าคาดการณ์เวลาผิดก็ต้อง “ตกรถ” คนที่ล่าของที่สุดสำหรับการหากินกับการแจกข้าวก็คือคนที่สามารถเวียนเทียนรับเงิน 1 รอบ⁹

เจ๊ใหญ่ ยังเคยเล่าให้ผู้ศึกษาฟังถึงความโชกโชนและเทคนิคในการเวียนเทียน

“ถ้าเราจะเวียนนะ เราต้องไปแต่เช้าเลย เราต้องรับก่อน อย่างหนูผมชาวแบบนี้ใครเห็นก็จำได้ เราต้องใส่หมวกใส่เสื้อเชิ้ตทับ พอรับเสร็จ เราก็ถอดหมวก ใส่เสื้อยืดเป็นคนละคน อย่างนี้เขาก็กจำไม่ได้ ...บางงานหนูไม่ได้คุยนะ เวียนได้ 5 รอบหนูยังเคยเลย”

⁹ สำหรับฝ่ายผู้แจกข้าว ลำพังการมีของแจกอย่างเดียวไม่พอ จำเป็นต้องมีระบบการจัดการที่ดีด้วย เพื่อป้องกันการเวียนเทียน มิเช่นนั้นแล้วของจะแจกไม่พอและไม่ครบทุกคน สำหรับสมาคมที่มีประสบการณ์จะมีการจัดการที่ดี เช่น จัดประตูทางเข้าออกทิศทางเดียวและปิดประตูเมื่อเริ่มแจก เช่น งานแจกของเสียปอ ประตูนํ้า หรือ ทำสัญลักษณ์ เป็นต้น

ดังที่กล่าวแล้วว่า สำหรับคนไร้บ้านซึ่งไม่มีครัวไม่มีเตา ความต้องการที่แท้ก็คือเงิน ดังนั้นคนที่ เป็นขวัญใจคนไร้บ้านที่สุดคือ เสี่ยปอ ประตูน้า ที่แจกเงินสด ว่ากันว่าเสี่ย ปอ เคยเห็นคนเอาข้าวที่ ได้รับแจกไปขาย โดยเฉพาะผู้ชาย จึงไม่แจกข้าวแก่ผู้ชาย จะแจกเงินสด 100 บาทแทน สำหรับ ผู้หญิง จะได้รับข้าวสารเป็นชุดพร้อมเงินอาจจะ 50 บาท หรือ 100 บาท ปีหนึ่งเสี่ยปอแจกเงินเกือบ 20 ครั้ง เฉพาะช่วงฤดูกาลเทศกาลก็ไปแจกหลายแห่ง นอกจากที่ประตูน้า 3-4 ครั้งแล้ว ยังตาม ไปแจกที่โรงพยาบาลเทียนฟ้า วัดพนัญเชิง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ปากน้ำสมุทรปราการ วัด กัลยาณมิตรและจบงานสุดท้ายที่ศาลเจ้าพ่อเสือ

นอกจากนี้ตลอดปียังแจกเงินในงานวันเกิดตัวเอง วันเกิดภรรยา วันเกิดลูก คนไร้บ้านจะจำ กันว่า ตลอดปี วันไหนเสี่ยปอจะแจกเงินก็จะไปรับกันแต่เช้า เฉพาะงานแจกเงินของเสี่ยปอ จะมีคน ไปรับกันไม่น้อยกว่า 4,000-5,000 คน¹⁰ นั่งกันเต็มทางเท้าสองฟากถนนผู้หญิงฝั่งหนึ่ง ผู้ชายฝั่ง หนึ่ง เด็กนั่งกับผู้หญิง บางคนไม่ไปรับงานเล็กจะมารับเฉพาะงานเสี่ยปอ โดยเฉพาะคนที่เป็น ครอบครัวมีลูก รวมกันอาจได้ถึง 400-500 บาท

งานที่ขึ้นชื่อในเรื่องง่ายต่อการเวียนเทียนและยังได้เงินมากก็คือ งานแจกที่สนามกอล์ฟแห่ง หนึ่งย่านบางนา แต่ลงจากรถโดยสารแล้วจะต้องเดิน 2-3 กิโลเมตร งานนี้ขึ้นชื่อเพราะ สามารถเวียน ได้ ว่ากันว่า แจกโดยน้องชายเสี่ยปอ

งานแจกเงินอีกงานหนึ่งก็คือ วันตรุษจีน คนที่มีประสบการณ์จะรับเงินจากเสี่ยปอ ตอนเช้า ก่อน 100 บาท หลังจากนั้นจะไปบริษัทเบียร์ช้าง จะได้แจกอีกคนละ 100 บาท แต่สามารถเวียนได้ แม้เจ้าของงาน จะมีสีปายที่นิ้วเพื่อเป็นสัญลักษณ์สำหรับคนที่รับแล้วก็ตาม แต่สามารถล้างออกได้ ด้วยน้ำมะนาว หรือน้ำยาล้างเล็บ ทำให้เวียนได้ถึง 200-300 บาท

แต่การเดินสายล่าข้าวนี้ ไม่ใช่จะมีแต่ความสนุกสนานหรือความสะดวกสบายเท่านั้น พี่ศรี บ่นกับผู้ศึกษาว่า

“วันนี้ไปรับแจกข้าวมานะ จะขายแม่ค้า เขาให้แค่สามสิบ อะไร...ค่ารถเราไปกลับก็ สิบบาทแล้ว ยังต้องนั่งตากแดดทั้งวัน เขาไม่มีเลี้ยงก็ต้องซื้อกิน ถ้าขายสามสิบแล้วเราจะได้อะไร ต้องลงทุนเดินมาไกลๆ ถึงจะขายได้ชุดละสี่สิบ ชีวิตอย่างนี้ไม่ใช่สบายหรอกนะ มันไม่คุ้มหรอก”

¹⁰ แต่ไม่ใช่คนไร้บ้านทั้งหมด เป็นคนมีบ้านมากกว่า เคยมีคนไร้บ้านผู้หนึ่งแนะนำผู้ศึกษาว่า ถ้าจะประมาณการ คนไร้บ้านแล้วอย่าดูผู้หญิง เพราะผู้หญิง 80 เปอร์เซ็นต์ที่มารับแจกข้าวจะเป็นคนมีบ้าน ให้ผู้ชายที่มีกระเป๋า หรือ ใส่เสื้อผ้าเก่า จะไม่ใช่คนมีบ้าน ซึ่งถ้าคาดการณ์จากเหตุผลนี้จะมีคนไร้บ้านไม่น้อยกว่า 1,000 คน ที่มารับเงินเสี่ยปอ

งานรับแจกข้าวที่พิเศษสำหรับคนรับแจกอีกงานก็คือ งานที่มีการแย่งตัว หมายถึง คณะผู้จัดจะโปรย “ตัว” อาจเป็นเหรียญพลาสติก เป็นลูกพลาสติกยัดฉลาก ให้คนมาคอยรับต้องแย่งกันเอง งานแย่งตัวที่ขึ้นชื่อ คือ ที่วัดไผ่โรงวัว จังหวัดสุพรรณบุรี เพราะมีรางวัลอันดับ 1 คือ รถมอเตอร์ไซด์ รางวัลอื่นๆเช่น เครื่องใช้ไฟฟ้า หรือวัตถุมงคลที่สามารถขายได้ แต่ปัจจุบันการแย่งตัวเริ่มมีน้อยลง เพราะอันตรายจากอุบัติเหตุแย่งตัว ทำให้การแจกโปรยทานทำแบบเป็นระเบียบมากขึ้น ดังเช่นวัดช่องลม มหาชัย ที่เป็นวัดขึ้นชื่อชื่อก็กึ่งหยุดให้แย่งตัว แต่จะแจกให้ครบทุกคนก่อน หลังจากนั้นจึงโปรยเหรียญให้แย่งกันแล้วแต่จะได้มากหรือน้อย 1 เหรียญต่อข้าว 1 ชูต ประกอบด้วย ข้าวสาร 5 กิโลกรัม ปลากระป๋อง 4 กระป๋อง ซึ่งถือเป็นงานที่แจกถึงงานหนึ่ง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับต้องเสียค่ารถไฟ จากวงเวียนใหญ่-มหาชัย 10 บาท รวมไปถึง 20 บาท และข้ามเรืออีกสองบาท เสร็จแล้วต้องเดินอีกประมาณ 2 กิโลเมตร เพื่อจะได้ข้าว 1 ชูต ขายได้ 60 บาท ยิ่งข้าวราคาตกเหลือ 50 บาท ไม่ถือว่ามียะลือมากมายแต่อย่างใด ดังนั้นจึงต้องรอแย่งตัวให้ได้มากกว่า 1 ชูต อย่างไรก็ตาม ยิ่งงานที่แจกดี คนมารับก็จะมาก และไม่ใช่คนไร้บ้านเท่านั้น คนในชุมชนก็มาก จะสังเกตที่มาแบบมีลูกเต้ามากๆ เพราะถือว่าคุ้มได้หลายชูต

จากวิถีชีวิตที่ไม่มีอาชีพประจำ และยังชีพด้วยการกินข้าววัด กินข้าวสถานสงเคราะห์ และรับแจกข้าวตามงานต่างๆ นี่เองจึงเป็นที่มาของคำว่า “ผี” เพราะข้าวนั้นเป็นการทำบุญทำทานให้ผีที่ไม่มีญาติ ดังนั้นคนที่ไปรับแจกข้าวก็คือ “ผี” ที่ไปรับส่วนบุญ

เราจะเข้าใจความหมายของคำว่าผีได้ชัดขึ้นจากคำว่า “ผีบ้าน” และ “ผีเจ๊ก” ผีบ้านหมายถึงคนตามชุมชนแออัดที่ไม่ใช่คนเร่ร่อน แต่มากินข้าวฟรีที่สภากาชาด หรือไปรับแจกข้าว จะเรียกว่า “ผีบ้าน” หรือ “ผีมีศาล” เช่น พี่ท้าว สามีของพี่ศรี บ่นกับนักศึกษาว่า “โอ้พวกผีบ้าน นี่ บ้านก็มีและยังมารับแจกข้าวแย่งพวกเรานะอีก”

ส่วน “ผีเจ๊ก” เป็นคำเรียกกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนที่ชอบตระเวนรับแจกข้าวและหากินข้าว เรียกว่า “ผีเจ๊ก” อาจจะมีบ้านหรือไม่มีบ้านก็ได้ จะจับกลุ่มแถวเยาวราช วงเวียน 22 กรกฎาคม มักจะแต่งตัวดีและไม่เข้ากลุ่มกับผีทั่วไป

(4) ดูหนังและเที่ยวงานวัด : ความเพลิดเพลินของผี

นอกเหนือจากการมีอาหารเพื่อยังชีพหรือมีเงินใช้แล้ว มนุษย์ยังต้องการพักผ่อนหรือแสวงหาความเพลิดเพลิน วิธีการหาความเพลิดเพลินที่แพร่หลายที่สุดในหมู่คนไร้บ้านก็คือ การดูหนังกลางแปลง

เวทีหนึ่งกลางแปลงที่ใหญ่ที่สุด และพบคนไร้บ้านมากที่สุดก็คือ สนามหลวง ในงานฉลอง 12 สิงหาคมราชินี และงาน 5 ธันวาคมหาราช ถ้าเป็นคนมีบ้านมาเที่ยวทั่วไป ดูหนังเสร็จก็จะกลับบ้าน แต่ถ้าเป็นคนไม่มีบ้าน จะนอนดูหนังและหลับไปหน้าจอหนังนั่นเอง บางคนอาจลุกจากหน้าจอ เพราะไม่ต้องการนอนรวมคนมาก แต่ลักษณะก็คือไม่มีบ้านให้กลับไปนอน

หนึ่งกลางแปลงไม่ได้มีเฉพาะสนามหลวงเท่านั้น แต่จะมีช่วงเทศกาลงานวัดโดยเฉพาะหลังจากออกพรรษา หรือตามสมาคม ศาลเจ้าของคนไทยเชื้อสายจีน หรือ หนังฉายแก่บน เรียกว่ามีหนังฉายทั้งปีสำหรับคนที่ชอบเสาะแสวงหาดูหนัง วิธีสังเกตแยกคนไร้บ้านจากคนมีบ้านก็คือ คนไร้บ้านจะปูด้วยกระดาษพลาสติกปูนั่ง ส่วนคนมีบ้านมักพกเสื่อมาปูนั่ง ถ้าเป็นคนหาของเก่าก็สังเกตเห็นถุงเก็บของเก่า หรือรถหาของเก่า

สำหรับชีวิตที่ไม่มีเครื่องช่วยผ่อนคลาย หนึ่งกลางแปลงช่วยสร้างความเพลิดเพลินได้มาก เพราะหลังจากพระอาทิตย์ตก เมื่อไม่มีวิทยุและโทรทัศน์ ก็เหลือแต่ความมืด ดังนั้นก่อนจะถึงเวลานอนถ้ามีหนังดูก็จะช่วยให้เกิดความเพลิดเพลินได้มาก พี่เทียน เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนหนุ่มที่ชอบเดินไปดูหนัง พี่เล็ก คนหาของเก่าก็เช่นเดียวกัน พี่ตั๋ย ภรรยาของ พี่วิทย์ กับลูกๆ ก็ไม่พลาดดูหนังตามวัดละแวกสนามหลวง ยังไม่นับคนที่อาศัยดูหนังด้วยเก็บของเก่าด้วย หรือขายกระดาษพลาสติกปูนั่งด้วย แต่การดูหนังกลางแปลงจะไม่มีโอกาสเลือกหนัง และทางผู้ฉาย ก็มักจะฉายหนังยอดนิยมซ้ำๆ กัน จนแทบจะจำกันได้

การเที่ยวดูหนังในกรุงเทพฯ ละแวกใกล้ๆ กับที่ตัวเองนอนประจำถือเป็นเรื่องธรรมดา แต่คนไม่มีอาชีพและชอบการเที่ยวจริง จะนิยมไปออกเที่ยวตามงานวัดเมื่อจบฤดูล่าข้าว เรียกว่าเป็นช่วงเที่ยวโดยแท้ โดยเฉพาะช่วงหลังจากวันออกพรรษาดันเดือนพฤศจิกายน จะตระเวนไปดูมหรสพตามงานวัด เช่น วัดปากน้ำ สมุทรปราการ งานองค์พระปฐมเจดีย์ นครปฐม แต่การเที่ยวงานวัดของ “ผี” จะเน้นวัดที่มีการเลี้ยงอาหารด้วย โดยจะตระเวนอยู่ตามวัดย่านปริมณฑล ตั้งแต่ รังสิต ปทุมธานี นครปฐม สุพรรณบุรี แม่กลอง มหาชัย สมุทรปราการ ฯลฯ

ถ้าช่วงเดือนธันวาคม บางคนอาจจะเข้ากรุงเทพฯ มางาน 5 ธันวาคมหาราช ที่ท้องสนามหลวง เกือบจนถึงวันที่ 28 ธันวาคม วันตากสินมหาราชที่มีเลี้ยงอาหารที่วงเวียนใหญ่ จึงเข้าสู่ช่วงงานปิดทองฝังลูกนิมิต ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าจะมีมหรสพและการเลี้ยงอาหารวัดละ 9 วัน 9 คืน ต่อเนื่องไปจนถึงเดือนเมษายนที่วัดไร่ขิง งานใหญ่ที่เป็นเสมือนสัญญาณว่า งานกำลังจะหมด เพราะเป็นงานรองสุดท้าย โดยงานสุดท้ายจริงๆ คืองานวัดศรีสำราญ อ้อมน้อย ซึ่งจะจบในช่วงเดือนพฤษภาคม

วัดที่ยอดนิยมในหมู่คนไร้บ้านก็คือ วัดที่มีอาหารเลี้ยง 3 มื้อ โดยจะเปิดโรงทานให้คนไปกินอาหารได้ตลอด เช่น วัดไร่ขิง วัดโคกกราก มหาชัย วัดช่องลม มหาชัย วัดเจดีย์หอย ปทุมธานี เฉพาะคนที่ชำนาญจะรู้ว่า งานวัดไหนมีเลี้ยงอาหาร และจะนอนได้ตรงไหนที่ยุงไม่เยอะ และเข้าห้อง

น้ำที่ไหน คราวที่ผู้ศึกษาตามไปที่วัดไร่โรงวัว ผู้ศึกษาพยายามเดินหาคนไร่บ้านที่รู้จักแต่ไม่พบ จากประสบการณ์คาดเดาได้ว่า พวกเขาน่าจะอยู่ใกล้ๆที่มีเวทีลิเก หรือจอหนัง แต่ตอนนั้นเป็นเวลาเย็น ลิเกยังไม่แสดง ครั้นเมื่อพบคนไร่บ้านแล้วพวกเขาพาไปที่นอน ถือว่านอกเหนือจากความคาดหมายอย่างมาก เพราะเป็นศาลาลงอยู่หลังเมรุเผาศพ ซึ่งเป็นที่ๆคนทั่วไปคาดไม่ถึงว่าจะมีคนอยู่ แต่คนเที่ยวจะชำนาญในการหาที่นอน โดยการนอนลักษณะนี้จะสามารถกางมุ้งได้ และยังมีเพงคี่ให้อาบน้ำได้

แต่อุปสรรคในการเที่ยวงานของ “ผี” ที่ไม่มีงานประจำก็คือ เงิน อาหารอาจหากินได้ แต่ค่ารถในการเดินทางจำเป็นต้องมี การหาเงินในช่วงการเที่ยวงานวัดสามารถทำได้หลายวิธี อย่างเปิดเผยก็คือ รับจ้าง “เดินเปอร์เซ็นต์” โดยเดินให้กับเจ้าของกระดาศ กระดาศแผ่นละ 10 บาท คนเดินขายจะได้ ร้อยละ 30-40 แล้วแต่จะตกลงกับเจ้าของกระดาศ หรือ อาจเก็บกระดาศที่มีคนลูกแล้ว มาล้างขายแข่งกับกระดาศใหม่โดยลดราคาเหลือ 5 บาท

แต่คนเที่ยวงานวัดที่ไม่ชอบขายกระดาศ จะหาเงินด้วยการรับจ้างล้างจาน สำหรับคนที่ไม่ชอบทำงาน อาจจะได้รับจ้างแค่วันสุดท้ายเพื่อเป็นค่ารถเท่านั้น พี่เดิม ผู้ให้ข้อมูลหลักไขคำตอบให้ผู้ศึกษาเห็นว่า

“ถ้าไม่ขายกระดาศแล้วจะเอาค่ารถที่ไหนหรือ ก็รับจ้างล้างจานไปบอกเขาว่าตกรถ ไม่มีเงินขอล้างจานเป็นค่ารถหน่อย ทำอย่างนี้เขาจะสงสาร บางทีล้างจานเสร็จ เขายังดักข้าวเผื่อให้ด้วย และยังเรียใครคนในครัวให้เราอีก แต่อย่าบอกว่าล้างจานธรรมดา ถ้าไม่มีจริงๆก็เดินชน แต่อย่าขอมาก แล้วเราไม่ได้ขอประจำ หรือมีเพื่อนก็อาศัยไปกับเขาวันหน้าเราค่อยให้เขาบ้าง มันได้หลายวิธี”

น้ำสอง ซึ่งเป็นคนเที่ยวมาร่วม 20 ปี บอกผู้ศึกษาว่า

“ไม่ต้องห่วงหรือค่ารถเดี๋ยวก็หาได้ ไม่มีจริงๆ ก็ขอเขาบอกว่าตกรถ ...วันก่อนผมขึ้นรถไฟมาจากนครปฐม ไปกัน 3 คน ผมกับอีกคนมีค่ารถ แต่อีกคนหนึ่งไม่มี พอเขามาเก็บก็ขอเขาว่า ไม่มีค่ารถ เขาก็ไม่ว่า พอจะลงรถ คนที่นั่งข้างๆเขาให้เอง 50 บาท เขาบอกสงสารว่าไม่มีค่ารถ ไม่มีเงินกินข้าว อย่างนี้ก็มิ ไม่ได้ขอ อยู่ๆ ก็มีคนให้เอง ขึ้นอยู่กับเราพูด”

เทศกาลช่วงหน้าเที่ยวหมดลงในเดือนพฤษภาคม และจะไม่มีการเที่ยวที่ไหน ต้องรอถึงวันเข้าพรรษา จึงจะมีช่วงล่าข้าวในเดือนสิงหาคม ระหว่างนี้เรียกว่าช่วงหมดงาน หรือไม่มีงาน เราจึงเห็นคนไร่บ้านที่สนามหลวงจำนวนมาก และเป็นช่วงฤดูฝนพอดี ถือเป็นช่วงที่ลำบากที่สุดของคนไร่บ้านทุกกลุ่ม เพราะหลังนอนไม่สะดวก ต้องตื่นต้องลุกขึ้นกลางดึกหาที่หลบฝน และถ้าไปนอน

ตามที่มีขายคากันฝนก็มักจะเจอยุง บางคนอาจเลี้ยงช่วงเวลานี้โดยการไปรับจ้างทำงานในไร่ เช่น ไปเก็บเงาะที่จันทบุรี ไปหักข้าวโพดที่นครราชสีมา ฯลฯ รอช่วงเปิดงานมาถึง ค่อยออกมาเที่ยวใหม่

สำนึกเรื่อง “เวลา” ของคนไร่บ้าน ที่ไม่มีอาชีพประจำ และเที่ยวงานวัด จึงไม่ใช่เวลาเหมือนกับคนทำงานที่มีเงินเดือนประจำ ที่แบ่งเป็นสัปดาห์ มีวันหยุดประจำสัปดาห์ มีสิ้นเดือน ซึ่งหมายถึงมีเงินเดือน มีปีใหม่ที่มีรอรันโบนัส และวันหยุดเฉลิมฉลอง หากแต่เวลาของคนเที่ยวจะเริ่มนับจากการเปิดฤดูเที่ยว ช่วงล่าข้าวเดือนสิงหาคมเป็นเหมือนช่วงก่อนเปิดฤดูกาล กระทั่งงานวัดปากน้ำเป็นเสมือนสัญญาณว่าฤดูเที่ยวกำลังจะมา และงานองค์พระปฐมเจดีย์ เป็นสัญญาณเปิดฤดูเที่ยวหลังวันออกพรรษา จนข้ามพ.ศ.ใหม่ เป็นช่วงงานปิดทองฝังลูกนิมิต จนจบงานที่วัดไร่ขิง และวัดศรีสำราญ ในเดือนพฤษภาคม เป็นช่วงหมดงาน และเข้าหน้าฝนระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคม ถือเป็นการปิดฤดูกาลเที่ยว รอวัฏจักรของปีใหม่มารถึง คือ ล่าข้าว – ออกงาน – หมดงาน แล้วเวียนมา – ล่าข้าว – ออกงาน – หมดงาน

(5) เดินชนตั้งค์ : ชายขอบที่สุดของ “ผี”

ถ้าผีเป็นคำเรียกรวมๆ ของคนไร่บ้านที่ไม่มีอาชีพประจำ พวกอยู่รอดได้ด้วยกรินข้าววัด และรับแจกข้าว ซึ่งถือว่าเป็นพวกชายขอบในหมู่คนไร่บ้านแล้ว ยังมีคนไร่บ้านอีกกลุ่มหนึ่งที่ถูกรังเกียจมากกว่าผีอีก แม้แต่ผีด้วยกันยังไม่ยอมรับ ถือเป็นคนชายขอบที่สุดของคนไร่บ้าน ถ้าไม่นับรวมคนวิกลจริตก็คือ พวกเดินชนตั้งค์ อาจเรียกย่อๆว่า “เดินชน” หรือ “ชนตั้งค์” ก็ได้

เดินชนตั้งค์ หมายถึง การหาเงินด้วยเข้าไปหาผู้คนตามป้ายรถเมล์ ตามคนนั่งเสื่อ นั่งทานอาหาร แล้วสร้างเรื่องขอเงิน โดยมากจะบอกว่า ตกรถ ขอค่ารถกลับบ้าน ถ้ากรณีมีลูก แม่จะอุ้มลูกขอเงินซื้อข้าวให้ลูก เพราะลูกสามีทิ้ง ซึ่งการขอลักษณะนี้จะได้เงินมากกว่าการนั่งขอหรือเดินขอแบบขอทานที่ไม่สร้างเรื่อง ผู้ให้อาจให้ครั้งละ 20 บาท 50 บาท หรือ หักร้อย คนกลุ่มนี้จะมีรายได้วันละหลายร้อยบาทและเงินทั้งหมดจะลงขวดเหล้า ตัวอย่างกลุ่มนี้ก็คือ กลุ่มที่นั่งกินเหล้าหัวคลองตลอดใกล้โรงแรมรัตนโกสินทร์

อันที่จริงการเดินชนตั้งค์อาจถือเป็นอาชีพหนึ่งก็ได้ แต่ในสังคมคนไร่บ้านหรือคนทั่วไป ไม่อาจยอมรับอาชีพลักษณะนี้ได้ พวกเขาจึงเป็นคนชายขอบของคนไร่บ้านที่เห็นว่า เป็นพวกไม่ดี คนเดินชนที่ถูกรังเกียจมากที่สุด ก็คือ คนขี้เมา คนหาของเก่าที่สนามหลวงคนหนึ่งบอกผู้ศึกษาว่า

“พวกนี้ไม่ทำมาหากินอะไร เอาแต่เดินชนตั้งค์ เราเก็บของเก่ายังหาเงินได้ไม่เท่ามัน และก็มากินเหล้ากันหมด ชีวิตมันเองมันยังไม่สนใจเลย น่องไปสนใจมันทำไม ไม่ต้องไปคุยกับพวกมันหรอก”

นอกเหนือจากเหตุผลว่า คนกลุ่มนี้หาเงินได้มากโดยการหลอกลวงคนอื่นแล้ว อีกเหตุผลหนึ่งที่คนไร้บ้านทั่วไปรังเกียจก็คือ การเดินขอเงินสร้างความรำคาญให้คนอื่น ทำให้คนทั่วไปมองคนไร้บ้านไม่ดีทั้งหมด โดยเฉพาะประเภทนั่งกินเหล้าแล้วเหล้าหมด จะออกมาเดินชนไม่ถึงชั่วโมงก็ได้เงินกลับไปกินเหล้าต่อ

เมื่อผู้ศึกษา ถาม พี่พรม ว่า พวกเขาเดินชนดังค์ จัดอยู่ในกลุ่มผีหรือไม่ พี่พรม ตอบว่า

“ ไม่ใช่ค่ะ อย่างผมนี้เรียกว่าผีได้ ผมไม่ได้ทำงานประจำ แต่ผมไม่ใช่อย่างพวกชนดังค์ พวกชนดังค์นี่ต้องแยกอีกจำพวกหนึ่งไปเลย พวกนี้ทำให้คนอื่นมองคนที่นอนสนามหลวงเสียไปด้วย ทำให้คนที่เขาจำเป็นต้องมานอนเพราะมีปัญหา เพราะกลุ่มใจพลอยถูกคนอื่นมองเสียไปด้วย พวกเดินชนที่คนเขาให้ ไม่ใช่อะไรหรอก เขาให้เพราะความรำคาญ เขานั่งกินข้าวอยู่ แต่งตัวสกปรกไปขอเขา เขาก็ให้จะได้ไปพันๆ ”

พี่ศรี เป็นอีกคนหนึ่งที่แสดงความรังเกียจว่า

“ ถึงพี่จะทำทุกอย่าง พยายามรับ เอาของที่รับแจกมาขายพี่ก็ทำเพื่อความอยู่รอด แต่พี่ไม่ให้ลูกไปเดินชนเด็ดขาด ตาหงอกนะ เขาเดินชน เขาบอกพี่ ‘เฮ้ยอ...มึงเก็บกระดาดขายวันหนึ่งจะได้ก๊าบาท เอาลูกให้กูไปเดินชนดีกว่า’ เขาบอกให้เราไปกับเขา ไม่ต้องพูดอะไรแค่จูงน้องวันเฉยๆ แล้วเขาจะพูดเอง เขาบอกยังมีเด็กยิงชนได้เยอะ เขาจะให้วันละ 300 พี่ยังไม่เอาเลย”

การแสดงความรังเกียจที่รุนแรงกว่านี้ก็มี มีครั้งหนึ่งช่วงที่ผู้ศึกษาไปอยู่กับคนเก็บของเก่าได้ทางด่วน ซึ่งจะนั่งกินเหล้ากันในช่วงกลางวันหลังจากขายของที่เก็บมาได้ในตอนเช้า แล้วมีคนที่ยกเก็บของเก่าถึงชนดังค์มานั่งกินด้วย เขาเป็นคนที่ไม่ดีไม่สมบูรณ์นัก มองจากภายนอกจะสังเกตเห็นว่า กระโหลกศีรษะช่วงขมับจะยุบเข้าไป จึงถูกเรียกว่า “ไอ้บุบ” พี่รุจน์ ซึ่งเป็นลูกพี่ของกลุ่มพอเห็นคนชื่อบุบมานั่งด้วย จึงไล่ให้ลุก ไม่ยอมให้นั่งกินเหล้าด้วย แต่บุบก็ไม่ขยับตัวยังนั่งซุ่มๆ พี่รุจน์ออกปากไล่อยู่หลายครั้ง แต่บุบก็ยังไม่ลุกไปอีก ในที่สุดพี่รุจน์ก็ลงไม้ลงมือ ลูกขึ้นเตะอย่างแรงจนบุบต้องลุกหนี พี่รุจน์พูดกับผู้ศึกษาว่า

“ไม่อยากทำมันหรอก พูดกับมันดีๆ แล้วมันไม่ยอมไป ที่ต้องไล่มันไม่ใช่อะไรหรอก ไอ้บุบมันเดินชน แล้วมันไม่ไปชนไกลๆ บางทีคนเขานั่งกินข้าวแถวนี้มันก็ชนเค้า ทีนี้ถ้าคนเขาจำมันได้ ว่ามันเดินชนแล้วมานั่งกับเรา คนได้นึกว่าเราใช้มันไปเดินชนให้เรากินเหล้า เราเสียไปด้วย เลยบอกมัน ถ้ามันชน ไม่ต้องมานั่งกินเหล้าเลย”

ด้วยการถูกรังเกียจเช่นนี้ พวกเดินชนตั้งค้ำจึงเป็นกลุ่มที่เกือบทุกคนลงความเห็นว่าเป็นสมควรถูกจับเข้าสงเคราะห์มากที่สุด “ สงเคราะห์น่าจะกวาดไ้พวกนี้ไป ไม่น่าให้มันออกมา นี่เอามันไปไม่เท่าไรก็ปล่อยมันออกมา ทำเสียหมด”

อย่างไรก็ตาม การเดินชนก็ยังมีระดับต่างกัน บางคนเดินชนเป็นครั้งคราว เวลาไปเที่ยวงานวัดแล้วไม่มีคารถ ก็จะไปเดินชนขอคารถ เพื่อจะเที่ยวต่อ บางคนบอกว่าตัวเองเดินชนแต่ดูดีกว่าพวกขี้เมา พี่สิด คนชอบเที่ยวและกินเหล้า ยอมรับว่าตัวเองก็ชนตั้งค้ำ

“ ผมก็ชนเหมือนกัน แต่ไม่เหมือนไ้พวกนั้นนะ ผมไม่เอาหรอกกลืนเหล้าเหม็นๆ แต่งตัวสกปรกไปขอเขา เหล้าก็กินเหมือนกัน เพราะไม่กินเหล้ามันอายุไม่กล้าขอ แต่จะแต่งตัวให้ดูเป็นคนทำงาน ใส่เสื้อเชิ้ต รองเท้าผ้าใบ เข้าไปเลยตามร้านค้า ไปหาเค้าแก่ ยกมือไหว้ ‘หวัดดีครับ เค้าแก่ ช่วยผมหน่อยเถอะครับ ผมถูกหลอกลงเรือ เพิ่งหนีมาได้ ไม่มีเงินติดตัวเลย กระเป๋าเสื้อผ้าอะไรก็ไม่มี ผมขอคารถกลับบ้านหน่อยครับ บ้านผมอยู่ลพบุรี’ แล้วควักบัตรประชาชนให้เขาดู อย่างนี้ใครจะไม่ให้ ห้าสิบบ ร้อยนึง เขาต้องให้แล้ว ให้ผมเดินแป๊บเดียวผมได้ละสามสิบบร้อย”

กลุ่มที่อยู่ระดับรองลงมา คือ พวกนั่งขอ หมายถึงขอทานธรรมดา แต่ต้องมีสิ่งที่จูงใจให้คนอยากให้ เช่น คนชรา ลูกคนหนึ่งแกลบอกว่าตัวเองเคยเป็นตัวประกอบภาพยนตร์ เมื่อชราแล้วตกอับมาเป็นคนไร้บ้านและติดสุรา แกลบุดว่า “ ลูกนอนอยู่ตรงม้าหินนั่น ไ้ยามมันมาไล่ ลูกถามมัน ‘มึงเป็นยามมึงได้เงินเดือนกี่บาทวะ มึงรู้มั๊ย ขอทานอย่างกูหาเงินได้มากกว่ามึงนะโว้ย’

แม่ลูกอ่อนก็เป็นแบบที่สามารถขอความสงสารได้มาก ผึ้ง (อายุ 28 ปี) เป็นผู้หญิงมีลูกติด 3 คน และถูกญาติพี่น้องรังเกียจ เพราะเคยประกอบอาชีพเป็นหญิงขายบริการ เมื่อมีลูกมากทำงานไม่ได้จึงเป็นคนไร้บ้าน พูดกับผู้ศึกษาฟังว่า “ พี่...อย่างหนูพี่จะให้หนูทำงานอะไร อยู่กับญาติก็ไม่ได้ น้าหนูมันบ่นมันด่าทั้งวัน จะไปทำงานลูกหนูก็อย่างนี้ หนูก็ไม่อยากอุ้มลูกมานั่งหรอก เดียวสงเคราะห์มาจับ โดนไปหลายคนแล้วนั่งขอ แถวทำซ้าง เพราะมีคนโทรแจ้ง”

คนที่จะนั่งขอทานได้อีกกลุ่มก็คือ คนพิการ กรณีवास (อายุ 22 ปี) เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจ ภายหลังจากครอบครัวแตกแยก อาศัยอยู่กับพ่อแต่ไม่มีความสุขนัก เข้ากับแม่เลี้ยงไม่ได้จึงออกจากบ้าน และถูกหลอกไปลงเรือ กระทั่งประสบอุบัติเหตุถูกเชือกอวนกระชากแขนขาด โดยไม่ได้รับการช่วยเหลือใดๆ ทางเรือส่งตัวवासขณะยังสลบให้เรือของกองทัพเรือจังหวัดสงขลานำตัวมารักษาที่โรงพยาบาล ระยะแรกवासขอให้ผู้ศึกษาช่วยพาไปสำนักงานคณะกรรมการฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ เพื่อขอฝึกอาชีพคนพิการ และขอรับกายอุปกรณ์สำหรับคนพิการ แต่ถึงเวลานั้นจริงๆ ก็มักจะป่วยเป่ียงโดยบอกว่า “ แขนเทียมมันหนักครับ ผมใส่ไม่ไหว และเขาบอกว่าต้องฝึกนานด้วยกว่าจะ

ถนัด” ต่อมาจึงทราบว่า บาสยังชีพด้วยการนั่งขอตามตลาดนัด หรือบางครั้งก็ไปตามงานวัดที่มีคนมาก

น้ำอีกคนหนึ่ง พบผู้ศึกษาที่สภาย แล้วถามวิธีการที่จะไปงานวัดแล้วพูดอย่างไม่ปิดบังว่า

“ เขาว่าม้งานวัดที่วัดจันทร์ประดิษฐาราม เราจะไปหน่อย น้ำไม่สบายเป็นวันโรค ทำงานหนักไม่ไหว ก็เลยต้องนั่งขอ ตัวคนเดียวไม่ห่วงหอรอก แต่มีลูกอ่อน ฝากเขาเลี้ยงไว้ที่บ้านเด็กพญาไทใกล้ๆนี้แหละ หาเงินมาก็มาส่งให้ลูก เพื่อว่าวันหน้าจะได้เรียน”

และลักษณะเดียวกับพวกเดินชนดั่งค์ คนนั่งขอทานก็ถูกรังเกียจ วันหนึ่งขณะผู้ศึกษานั่งอยู่ที่สวนหย่อมใกล้วัดบวรนิเวศน์ คุยกับ ลุงหวิน คนหาของเก่าที่ติดสุรา เมื่อมีคนหาของเก่าอีกคนเดินผ่านมา ลุงหวิน ทำท่าเบะปาก บอกว่า อย่าสนใจ แล้วพูดกับผู้ศึกษาว่า “ไอ้นี้ทำเสีย หาของไม่จริงหาบังหน้า มันนั่งขอ ทำเสียหมด”

อย่างไรก็ตามผู้ศึกษา ก็ยังมีข้อสังเกตว่า ระดับของความรังเกียจ ไม่ได้เหมือนกันหมดสำหรับคนที่มีความสัมพันธ์รู้จักคุ้นเคยกับคนเดินชนดั่งค์ ก็จะมีควมรังเกียจน้อยกว่า คนที่ไม่เคยข้องเกี่ยวเลย โดยเฉพาะคนที่หาเงินมาได้และเผื่อคนอื่นก็จะถูกรังเกียจน้อยกว่า พี่พรม เป็นตัวอย่างของคนที่ไม่ข้องเกี่ยวเลยและมีความรู้สึกลบมาก ส่วนพี่ศรี แม้จะไม่ให้ลูกไปรวมขบวนการ แต่ก็ไม่รังเกียจที่จะรับน้ำใจจากคนกลุ่มนี้ “ตาหางอก เขาชนมากก็จริง แต่เขาให้ขนมน้องวันเรื่อย เขาชอบแหย่น้องวัน แต่ไม่มีอะไรหอรอก เขาเล่น เดี่ยวก็ให้ 5 บาท 10 บาท”

จากวิธีการหาเลี้ยงชีพของคนไร้บ้านประเภท “ผี” ที่แม้ไม่มีงานประจำ แต่ก็สามารถอยู่รอดได้โดยไม่ได้เป็นมิชฉาชีพ ล้วงกระเป๋า จกชิงวิ่งราว แต่พวกเขาสามารถอยู่รอดได้ด้วยสิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า **สวัสดิการสังคมนอกภาครัฐ** คือพวกเขาไม่ได้อยู่รอดด้วยทรัพยากร งบประมาณจากรัฐ หากแต่ด้วยภาคส่วนที่อยู่นอกภาครัฐ เช่น สถาบันสงฆ์ สมาคม มูลนิธิ เซิงสงเคราะห์ และหารายได้จากทรัพยากรที่เหลือใช้จากคนทั่วไปนำมาใช้ประโยชน์ใหม่ ในส่วนต่อไปผู้ศึกษาจะกล่าวถึงวิธีการหาเลี้ยงชีพในแบบอื่นๆ โดยการอิงหรือเปรียบเทียบกับวิถีชีวิตของคนที่ไม่มิชฉาชีพประจำ

2.2 คนเร่ขายของตามงานวัด

คนที่ประกอบอาชีพด้วยการเร่ขายของตามงานวัด เป็นคนไร้บ้านกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่ง มีวิถีชีวิตใกล้เคียงกับผีหรือคนไม่มีงานประจำ สำหรับบางคนอาจจะจัดได้ยากว่า เขาเป็นผีหรือคนเร่ขายของตามงานวัด ดังกรณีครอบครัวของ พี่ศรี แม้จะมีรายได้จากการเร่ขายของตามงานวัด แต่

ที่ศรี ก็ยอมรับที่จะถูกเรียกว่า ผี หรือ บอกว่า ตัวเองอยู่ในวงการผี แต่บางคนจะเรียกตัวเองว่า “คนออกงาน” ไม่ใช่ “ผี”

ความแตกต่างระหว่างคนเร่ขายของตามงานวัด กับ ผี อยู่ที่วัตถุประสงค์ของการไปงานวัด คนเที่ยว จะไปงานวัดเพื่อเที่ยวชมมหรสพ ดูหนังกลางแปลง อาจรับจ้างเดินเปอร์เซ็นต์เมื่ออยากหา ค่ำรถ หาเงินติดตัว งานไหนขายไม่ได้ก็ไม่เดือดร้อน ขอให้มิโรงทานเลี้ยงอาหารก็อยู่รอดได้ แต่ สำหรับคนเร่ขายของจะไปงานวัด เพื่อขายของหารายได้เป็นหลัก จะแสวงหางานที่สามารถขายได้ ก่าไรดี ไม่ใช่แค่อยู่รอดเพียงวันๆ พวกเขาจึงเป็น “คนออกงาน” ซึ่งหมายถึง ออกขายของตามงาน วัด ไม่ใช่ผี ไม่ใช่คนเที่ยว ไม่ใช่คนไม่ทำมาหากิน โดยมีของที่นิยมขายอยู่ 2 ประเภทหลักๆ คือ ขาย กระดาษพลาสติกปูนึ่งกับขายลูกโป่ง ส่วนอื่นๆ มีประปรายแต่ไม่มาก

(1) ขายกระดาษพลาสติกปูนึ่ง

กระดาษพลาสติกปูนึ่ง เป็นสิ่งที่นิยมขายกันเป็นอันดับหนึ่ง เพราะให้ผลกำไรดี กระดาษ พลาสติกที่วางนี้คือ พลาสติกของใส่ขนมขบเคี้ยวห่อต่างๆทั้งมีชื่อเสียงและที่ไม่มีชื่อเสียง ของใส่ แห่มพู่ ของบะหมี่กึ่งสำเร็จรูป ซึ่งโรงงานที่ผลิตพิมพ์ผิด เช่น สีส้มพลาด รอยเหลื่อมของแต่ละสีไม่พอ ดี จะถูกนำมาขายทิ้ง ในสภาพเป็นแผ่นที่ยังไม่ตัด และมีผู้ไปปรับมาขายให้กับคนไร้บ้านเพื่อนำไปเดิน ขายตามงานวัดที่มีดนตรีลูกทุ่ง มีลิเก สำหรับให้คนดูปูนึ่ง

อาชีพขายกระดาษ เป็นอาชีพที่อยู่คู่กับวงการคนเที่ยวมาเป็น 10 ปี กระดาษรุ่นแรกที่ขาย กัน คือกระดาษหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ราคา 50 สตางค์ มาเป็น 1 บาท และ 2 บาท โดยจะขายตามงาน วัดย่านมหาชัยซึ่งมีงานวัดมาก ต่อมาจึงเริ่มนำกระดาษพลาสติกที่โรงงานทิ้งมาขาย ซึ่งจะนิยมอยู่ ย่านมหาชัย โดยที่หลายคนให้ข้อมูลตรงกันว่า “ลุงรอง” คือตำนานคนขายกระดาษพลาสติกคนแรก

น้ำสอง คนเที่ยวรุ่นเก่ามากกว่า 10 กว่าปี เล่าให้ฟังว่า

“สมัยก่อนพลาสติกพวกนี้ไม่มีราคาหรอก เขาเอามาทิ้งกองอยู่ที่วัดม่วง บางแค พูด ายๆมันเป็นขยะ โรงงานเขาเอามาทิ้ง ไม่มีใครสนใจหรอก เป็นแผ่นหน้าแคบๆ ไม่รู้จะเอา ไปทำอะไร แต่พอที่หนองแขม มีคนเอามาเย็บต่อจากหน้าแคบให้มันนั่งได้ คนมันเลยรับมา ขายกันเต็ม ผมเสียดายช่วงนั้นผมไม่สนใจค้าขายไม่จ้นป่านนี้สบายไปแล้ว”

อาชีพขายกระดาษพลาสติกเริ่มแพร่หลายประมาณปี 2540 และใน 2-3 ปีหลังถือเป็นอาชีพ ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว คนขายเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และมี “เอเยนต์” ที่ไปเสาะหากระดาษ จากโรงงานมาขายเพิ่มมากขึ้น ใกล้ที่สุดคือหนองแขม เอกลักษณ์ของที่นี่ก็คือเป็น “กระดาษเย็บ” หมายถึง นำกระดาษหน้าแคบประมาณ 30-40 เซนติเมตร เย็บต่อให้ได้หน้ากว้าง 120-150

เซนติเมตร ราคาขายทั่วไปกิโลกรัมละ 30 บาท ถือเป็นกระดาศคุณภาพดี คือหนา แต่จะได้จำนวนแผ่นไม่มากต่อหนึ่งกิโลกรัมคือ 6-9 แผ่น ถ้าซื้อ 10 กิโลกรัม ทุน 300 บาท ขายได้กำไร 600-900 บาท กำไร 300-600 บาท ต่อ 1 กิโลกรัม แต่ยังไม่หักค่ารถ แหล่งนี้ค่อนข้างเป็นที่ รู้จักเพราะอยู่ไม่ไกลเกินไป แต่ถ้าเป็นคนเชี่ยวชาญจะพยายามหากระดาศที่ราคาถูกกว่านี้ หรือบางกว่านี้เพื่อจะได้กำไรต่อกิโลกรัมมากขึ้น

นอกจากแหล่งที่หนองแขมแล้วยังมีที่นครปฐม ซึ่งผู้ขายตั้งตัวมาจากการเป็นคนเชี่ยวชาญธรรมดา แต่เมื่อเข้าถึงโรงงานแล้วรับมาขายต่อทำรายได้เพิ่มขึ้นมาก แล้วยังขายคนที่ไม่มีทุนให้เดินเปอร์เซ็นต์ทำรายได้ดีมาก ข้ามมาทางฝั่งพระประแดงก็มี แต่เป็น “กระดาศต่อ” คือ ผู้ขายจะขายในสภาพที่เป็นม้วนยาวๆมาจากโรงงานหน้าแคบประมาณ 30-40 เซนติเมตร คนที่จะรับกระดาศแบบนี้มาขาย จะต้องเสียเงินซื้อเทปพลาสติกใสและเสียเวลาต่อเอง แต่ขายราคาถูกกว่าคือ 16 บาท ต่อ 1 กิโลกรัม และกระดาศมีเนื้อบางกว่า ทำให้ได้จำนวนแผ่นมาก เรียกว่า “ได้เนื้อ” และได้กำไรมากกว่า

ตัวอย่างเช่น กระดาศ 1 ม้วน หนัก 24 กิโลกรัม ราคา กิโลกรัมละ 16 บาท เป็นทุนกระดาศ 384 บาท บวกค่าเทปพลาสติก 120 บาท รวมทุน 504 บาท (ยังไม่รวมค่ารถ) สามารถตัดและต่อได้ 193 แผ่น ถ้าขายแผ่นละ 10 บาท จะกำไรอย่างน้อย 1,500 บาท ต่อทุน 504 บาท

สำหรับแหล่งอื่น เช่นที่บางพลี แต่ซื้อได้คราวละไม่มาก กระดาศไม่หนาไม่บางเกินไป กิโลกรัมละ 30 บาท แต่ได้เนื้อกว่าที่หนองแขม บางรายอาจไปหาซื้อกระดาศจากแหล่งโรงงานเพื่อให้ได้ต้นทุนถูกถึงกิโลกรัมละ 5 บาท 10 บาทก็มี เช่น ไปที่ชลบุรี หรือลพบุรี กิโลกรัมละ 12 บาท

แหล่งขายกระดาศนี้ ถ้าไม่สนิทจริงจะไม่บอกแหล่งซื้อกระดาศเพราะเท่ากับเพิ่มคู่แข่งมาแย่งขายกระดาศ ดังกรณีพี่ศรีที่แม้จะสนิทสนมกับผู้ศึกษาก็ยังต้องย่ำ ก่อนจะพาผู้ศึกษาไปที่โรงกระดาศหนองแขมว่า

“เราพาบุญเลิศไปก็ได้ ถ้าอยากรู้ว่าเขาไปซื้อกระดาศที่ไหน แต่ต้องรับปากกับเรานะว่าจะไม่บอกใคร ไม่อย่างนั้นคนอื่นมาแย่งเราขาย วันหลังเราก็ขายไม่ได้ ที่เราพาไปเพราะอยากให้บุญเลิศรู้ จะได้เขียนส่งอาจารย์ถูกว่า การไปหากระดาศมันก็ไม่ใช่ง่ายๆ ต้องแบกต้องเดินไกลนะ”

แหล่งขายกระดาศที่เพิ่มขึ้นตามมุมเมืองนี้ก็เพราะมีคนต้องการเดินขายกระดาศเพิ่มมากขึ้น เพราะผลกำไรที่มากเป็นแรงจูงใจสำคัญ คนที่เคยเที่ยวไม่ได้ขายกระดาศ เริ่มหากระดาศมาขาย ดังที่กล่าวแล้วว่า ต้นทุนของกระดาศทั่วไป ราคา กิโลกรัมละ 30 บาท ถ้าซื้อ 10 กิโลกรัมได้กระดาศเฉลี่ย 100 แผ่น เท่ากับกำไร 700 บาท ต่อทุน 300 บาท แต่การจะขายกระดาศให้หมด 10 กิโลกรัมไม่ใช่เรื่องง่าย บางงานอาจขายได้หมดเพียงคืนเดียว บางงานอาจจะขายได้คืนละ 7-8 แผ่น พอเป็น

ค่าข้าวค่างรถสำหรับไปงานต่อๆ ไป ซึ่งการขายลักษณะนี้ถ้าไม่มีการจัดการเก็บทุนไว้ เมื่อถึงคราวที่กระดาศหมดและหมดทุนก็จะลำบาก ต้องกลายเป็นคนเดินเปอร์เซ็นต์แทน

คนเดินเปอร์เซ็นต์ส่วนใหญ่ คือ คนที่ไม่มีทุนสำหรับซื้อกระดาศเป็นกิโลกรัม จึงต้องจำเดินเปอร์เซ็นต์ โดยไม่ต้องออกทุนจะได้ร้อยละ 30 หรือ 40 เช่น ขาย 10 แผ่น เป็นเงิน 100 บาท คนขายจะได้ 30 บาท หรือ 40 บาท ขึ้นอยู่กับตกลง โดยทั่วไปจะให้ไปขายคราวละ 20 แผ่น ต่อ 1 ม้วน (ม้วนกระดาศที่พันกับแกนไม้) ขายหมดก็ต้องนำเงินที่ได้มาให้เจ้าของกระดาศแล้วแบ่งรายได้ไป จึงจะมาเอากระดาศเพิ่ม ถ้าขายไม่หมดก็จะแบ่งเงินให้เสร็จภายในคืนเดียว คนที่ให้เดินเปอร์เซ็นต์ส่วนใหญ่จะเป็นคนที่สามารถเข้าถึงแหล่งกระดาศราคาถูกได้ จึงมาให้คนเดินเปอร์เซ็นต์ แต่ถ้าคนซื้อกระดาศกิโลกรัมละ 30 บาท ส่วนใหญ่จะไม่แบ่งให้ใครเดินเปอร์เซ็นต์เพราะได้กำไรน้อยกว่า

สำหรับคนที่เคยเดินเองแต่ทุนหมด จึงต้องอดทนเดินเปอร์เซ็นต์เพื่อเก็บเงิน ให้ได้ 200 บาท แล้วไปซื้อเป็นกิโลกรัมเดินเองก็จะได้กำไรมากกว่า แต่บางคนขายได้ก็จะนำเงินไปใช้อย่างอื่น ไม่ชอบลงทุนเพราะการมีกระดาศต้องรับผิดชอบ ต้องแบกหาม แต่เดินเปอร์เซ็นต์ไม่ต้องรับผิดชอบ ไปเจอกันที่งานตกลงกันแล้วก็เดินเลย ขายได้เท่าไรก็เท่านั้น เหลือก็คืนเจ้าของกระดาศ

แต่ก็ไม่ใช่ว่าเดินเปอร์เซ็นต์กันได้ทุกคน ต้องเป็นคนที่เคยเห็นหน้าและไว้ใจได้ เพราะบ่อยครั้งที่คนเดินเปอร์เซ็นต์หนีไปเมื่อขายได้สัก 200 บาท “หายไปทั้งคน ทั้งเงิน ทั้งกระดาศ” ซึ่งก็ต้องมีปฏิบัติการหาตัวและ “สั่งสอน” เพื่อไม่ให้คนอื่นเอาอย่าง

ลักษณะที่พัฒนามาจากการเดินขายเปอร์เซ็นต์ก็คือ การต่อกระดาศขาย โดยคนที่สามารถเข้าถึงแหล่งกระดาศราคาถูก จะซื้อกระดาศที่หน้าแคบมาต่อให้ได้หน้ากว้าง แล้วนับแผ่นขาย 10 แผ่น 40 บาท คนซื้อต่อจะได้กำไรจากการเดินขาย 10 แผ่น 60 บาท สะดวกทั้งคนซื้อและสบายใจทั้งคนขาย สำหรับคนซื้อจะได้ราคาถูกและสะดวกกว่าไปซื้อตามแหล่งกระดาศที่ขายเป็นกิโลกรัม สำหรับคนขายก็สบายใจว่าการให้คนเดินเปอร์เซ็นต์เพราะเอาถูกเบี้ยวหายไปพร้อมเงินพร้อมกระดาศก็ได้

รายได้ของการขายกระดาศจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ตั้งแต่ต้นทุนของกระดาศ โดยทั่วไปถ้าซื้อจากแหล่งข้างต้นราคากิโลกรัมละ 30 บาท เว้นแต่กระดาศที่ต้องต่อเอง เพราะหน้าแคบต้องใช้เทปต่อราคาจะลดลงเหลือ 16 บาท หรือ ถ้ามีเฉพาะหน้ากระดาศเงาๆ ไม่มีลายก็จะถูกเหลือราคากิโลกรัมละ 20 บาท แต่สำหรับคนที่เปย์เยนต์กระดาศใหญ่จะรู้แหล่งรับซื้อจากโรงงานเพียงกิโลกรัมละ 5 บาท

นอกจากนั้นก็ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ว่า ต้องเลือกกระดาศที่พอดี คือไม่หนาและบางเกินไป ถ้าหนาเกินไปขายง่ายจริงแต่ได้ปริมาณน้อย ถ้าบางเกินไป ได้ปริมาณมากแต่ขายยาก โดยทั่วไป

เฉลี่ย 1 กิโลกรัมควรได้ 10 แผ่น ประการต่อมาก็คือ ลายของกระดาษว่าสวยหรือไม่ สีอะไร ควรเลือกสีสดดูขนาด

และที่จำเป็นต้องใช้ประสบการณ์มากที่สุดคือต้องรู้งาน เพราะคนออกงานใหม่ ยังไม่รู้ว่าช่วงไหนจะมีงานที่วัดไหน และที่มีงานพร้อมกันโดยเฉพาะช่วงวันศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ จะเลือกไปที่ไหน ถ้าเป็นงานใหญ่ เช่นงานสนามหลวงมีคนเป็นหมื่นก็อาจขายได้ แต่ถ้าเป็นงานวัดทั่วไป ต่างคนต่างรู้ คนขายก็จะเต็มไปหมด มากกว่าคนซื้อ คนที่มีประสบการณ์จะเลือกไปงานที่คนอื่นไม่รู้ ไปคนเดียว ขายคนเดียว ขายหมดแน่นอน นอกจากนี้ต้องรู้จักประเมินว่า งานที่ขึ้นป้ายว่ามีนักร้อง หรือลิเกชื่อดังนั้น "ปิดวิก" หรือไม่ ถ้าปิดวิกเก็บเงินค่าดู ก็มักจะมีเก้าอี้ซึ่งทำให้ขายกระดาษไม่ได้

พิน้อย คนเคยต้องโทษและออกมาเป็นคนขายกระดาษ ซึ่งผู้ศึกษาได้ช่วยให้ยืมทุนไปซื้อกระดาษพูดกับผู้ศึกษาว่า

“ผมมีงานไป แต่ผมไม่มีทุน ถ้ามีทุนผมจะไปซื้อกระดาษจากใต้ทางด่วน ไปขายแถวบางพลี แล้วผมจะตักเงินมาคืนที่สนามหลวงให้คืนนี้เลย ผมไม่อยู่สนามหลวง งานนี้ไม่ใหญ่แต่คนขายเยอะ ผมจะฉีกงานไปที่อื่น”

ในวันรุ่งขึ้น ผู้ศึกษาพบพิน้อยด้วยสีหน้าเบิกบาน

“เมื่อคืนนี้ผมกวาดคนเดียวเลย ขายไม่ถึง 2 ชั่วโมงมีกระดาษไป 50 กว่าแผ่นหมด ผมเอาทุนมาคืน แล้วก็ซื้อกระดาษตุนไว้ ตอนนี้อยู่...คนที่เพิ่งออกงานยังไม่รู้จักฉีกงานก็ต้องตามคนอื่น ไปไหนเฮไปรวมๆ กัน ขายได้ไม่กี่บาท แค่ออกไปวันๆ ต้องผ่านไปซักปีปีหน้าถึงจะเลือกงานถูก รู้จักฉีกงาน”

นอกจากการจะปิดแหล่งกระดาษแล้ว คนออกงานจะไม่ “บอกงาน” กันด้วย จะบอกเฉพาะงานที่รู้กันอยู่แล้ว แต่ถ้าเป็นงานฉีกจะไม่บอกตำแหน่งแห่งที่ที่ชัดเจน เช่น พิน้อยบอกผู้ศึกษาว่า ไปขายที่บางพลี แต่จะไม่บอกว่า บางพลี วัดไหน นั่งรถสายอะไร พี่ศรีก็เช่นกัน มักกังวลว่าผู้ศึกษาจะไปบอกคนอื่นก็มักจะไม่บอกงานที่ชัดเจน บางครั้งแกลังหลอกว่า ไปงานนี้ เพื่อให้คนไปรวมกันที่อื่นตัวเองจะไปอีกงานหนึ่งเพื่อขายคนเดียว อย่างไรก็ตาม สำหรับคนที่สนิทพึ่งพากันจริงๆ ก็อาจชวนกันไปขายเป็นเพื่อนก็มี

จากแรงจูงใจของผลกำไรจากการขายกระดาษ ทำให้มีคนขายเพิ่มมากขึ้น กระทั่งใกล้ถึงจุดอิ่มตัว เกิดการตัดราคากัน จากแผ่นละ 10 บาท ก็ตัดขายเหลือ 5 บาท โดยเฉพาะพวกผี ซึ่งไม่มีทุนซื้อกระดาษ จะใช้วิธีเก็บกระดาษที่คนทิ้งแล้ว ไปล้างเช็ดแล้วมาขายในราคา 5 บาท หรือคนที่สามารถซื้อต้นทุนกระดาษถูกก็สามารถตัดราคาเหลือ 5 บาท ได้ ทำให้การแข่งขันในหมู่นายกระดาษมีความเครียดสูง

(2) ขายลูกโป่ง

นอกเหนือจากการขายกระดาษ สิ่งที่ยิยมขายรองลงมาก็คือ ขายลูกโป่ง ซึ่งไม่ใช่ลูกโป่งสวรรค์สับแก๊ส แต่เป็นลูกโป่งยาวๆ เรียกว่า ไล่ไก่แต่นำมาบิดและผูกกันเป็นตัวหนอน อาจจะตกแต่งให้สวยงามขึ้นตามแต่จะพลิกแพลง และการเขียนหน้าว่า จะวาดตาและปากตัวหนอนได้สวยงามแค่ไหน รวมถึงการเลือกสีของลูกโป่งควรเลือกสีให้ดูตัดกัน จะเรียกความสนใจจากเด็กได้ดี โดยทั่วไปถ้างานใหญ่ขายตัวละ 20 บาท งานเล็กลดลงเหลือ 15 บาท และถูกที่สุดคือ 10 บาท ซึ่งแทบไม่เหลือกำไร

นอกจากโป่งตัวหนอนแล้ว อาจทำเป็นกระเช้าดอกไม้ แต่ต้องใช้ลูกโป่งหลายใบ ขายราคาแพงขึ้นเป็น 50 บาท และจะใส่ถุงพลาสติกให้ดูมีราคาขึ้น แต่ไม่นิยมออกงานวัด

การขายลูกโป่ง หากเปรียบเทียบต้นทุนกับราคาขายแล้วถือว่าได้กำไรไม่น้อย แต่ต้องเหนื่อยสูบลูกโป่งและทำตัวหนอน ไม่เหมือนกับกระดาษที่ขายได้เลย ต้นทุนของลูกโป่งถ้าซื้อที่โรงงานผลิตย่านเตาปูนราคาก็โลกรั่มละ 180 บาท ถ้าซื้อที่เยาวราชราคาก็โลกรั่มละ 200 บาท และถ้าจะเสียบตัวลูกโป่งกับหลักโป่งอีกมัดละ 100 ก้าน ราคา 75 บาท 1 ก้านสามารถหักได้ 2 ท่อน และยังต้องมีที่สูบลมมีทั้งแบบเหยียบเท้า ราคา 120 บาท ถ้าแบบสูบลมมือราคาถูกกว่า รวมทั้งอุปกรณ์อื่นๆ คือ กรรไกรและปากกาเคมีสำหรับวาดหน้า ต้นทุนของลูกโป่ง 1 กิโลกรัม ประมาณ 400 บาท สามารถทำตัวหนอนได้ 105-110 ตัว ถ้าเฉลี่ยขายตัวละ 15 บาทจะได้ 1,575 บาท กำไรประมาณ 1,100-1,200 บาท ยังไม่รวมค่ารถ ถ้าไรอาจน้อยกว่านี้ เพราะคนขายลูกโป่งบางคน ทำโป่งแล้วไม่เดินขาย ให้คนอื่นเดินเปอร์เซ็นต์ร้อยละ 30 ลักษณะเดียวกับกระดาษ แต่ถ้างานไม่ใหญ่ก็จะเดินเอง เพราะขายได้น้อย รายได้ทั่วไปมักจะขายได้ 100-200 บาท ต่อวัน งานดีอาจได้คืนละ 500-600 บาท เฉพาะงานใหญ่จริงๆ ถึงได้หลักพัน เช่น งานนับถอยหลังวันขึ้นปีใหม่ ที่ศูนย์การค้าเวสต์เกตเทรดเซ็นเตอร์มีคนขายลูกโป่งได้ถึง 2,000 บาท ภายในคืนเดียว และที่สำคัญคือต้องบริหารให้มีทุนไปซื้อลูกโป่งรอบใหม่

แต่ข้อดีของลูกโป่งคือ แม้จะมีงานปิดวิกก็สามารถขายได้ เช่น งานวัดปากน้ำ ซึ่งเป็นงานใหญ่ คนมากเร็นหมื่นในแต่ละคืนแต่ขายกระดาษไม่ได้ เพราะคนตรึงปิดวิกแล้วเก็บเงินมีเก้าอี้แต่ลูกโป่งสามารถขายได้ คืนละ 400-500 บาท เป็นอย่างน้อย อีกทั้งช่องทางที่จะไปขายก็หลากหลายกว่า ไม่จำเป็นต้องไปขายงานวัด หน้าจอหนังกลางแปลง หน้าเวทีลูกทุ่ง หรือวิกลิเก เท่านั้น แต่สามารถขายตามตลาดนัดทั่วไปที่มีเด็ก หรือไปขายตามหน้าโรงเรียน ตามสี่แยกก็ยังมิ เท่ากับว่า สามารถขายได้ตลอดปี ดังนั้นรายได้แม้จะน้อย แต่ว่าสม่ำเสมอว่าการขายกระดาษ

อีกเหตุผลหนึ่งสำหรับผู้ที่เลือกขายลูกโป่งแทนขายกระดาษ ก็เพราะน้ำหนักของสัมภาระขายลูกโป่งแม้จะมีกระเป๋าใหญ่ใส่อุปกรณ์มากแต่น้ำหนักไม่เกิน 2-3 กิโลกรัม สามารถสะพายได้

ตรงกันข้ามถ้าขายกระดาษจะต้องแบกมัดกระดาษหนักมากกว่า 10 กิโลกรัม บางคนแบกถึง 30 กิโลกรัม เวลาขึ้นรถโดยสารจะค่อนข้างลำบาก

นอกจากสินค้าที่นิยมขายคือกระดาษและลูกโป่งแล้ว ของอื่นๆที่ขายได้ก็มี ตัวเป่า หมายถึงตัวตุ๊กตาที่ใส่แขนพู่ข้างใน ใช้ด้ามพลาสติกปลายเป็นวงกลมจุ่มลงไปเป่าเป็นลูกโป่ง ขายหน้ากากตัวละครในการ์ตูนญี่ปุ่น ขายตัวชัก ทำจากฟองน้ำพันเป็นรูปสิงห์หรือหนูกระตักด้วยเชือกกับก้านพลาสติก แต่คนที่ขายของลักษณะนี้ มักเป็นคนที่มีย่านเช่ามากกว่า คนไม่มีบ้าน

วิถีชีวิตของคนเร่ขายของตามงานวัด เป็นวิถีที่ใกล้เคียงกับคนไร้บ้านที่ไม่มีอาชีพประจำ หรือ “ผี” มาก คืออยู่ไม่ติดที่ เทียวขายของไปตามงานวัด ถ้าไปขายของตามวัดที่มีเลี้ยงอาหาร ก็พลอยได้กินอาหารฟรีเหมือนคนเทียว ยามหมดหน้างานก็มานอนสนามหลวง ไปกินข้าวสาก ถ้าไม่กินข้าววัดก็จะซื้ออาหารต่อจากคนที่เอาข้าวมาจากวัดชุดละ 10 บาท ซึ่งมีระดับกว่าไปขอข้าววัดเพราะยังได้ชื่อว่าซื้อกิน เมื่อถึงฤดูแจกข้าว ถ้าไม่มีทุนก็ไปล่าข้าวสาร รวบรวมเงินเสียปอ หรือหางานออกร้านกินฟรีงานเลี้ยงวันเกิดของคนมีชื่อเสียง

จากชีวิตที่คล้ายคนเทียว ผูกกับงานวัดเขาจึงมีสำนึกเรื่องเวลาใกล้เคียงกับคนเทียวก็คือ มีช่วงหน้างานหลังวันออกพรรษา จนถึงช่วงปิดงานในเดือนพฤษภาคม เมื่อถึงช่วงหน้าฝนก็จะไม่ค่อยมีงาน รอจนถึงช่วงล่าข้าวในเดือนสิงหาคม ก็ออกไปรับแจกข้าวด้วย บางคนอาจเอากระดาษปูนั่งไปขายตามงานรับแจกข้าว คนซื้อมักจะเป็นคนจากชุมชนที่ไม่มีกระดาษประจำตัว กระทั่งมีงานวัดที่วัดปากน้ำสมุทรปราการ และท้องคพระปฐมเจดีย์ นครปฐมเป็นช่วงเปิดฤดูกาลล่าเทียว

อย่างไรก็ตาม สำหรับคนที่ขายกระดาษเป็นอาชีพ สำนึกเรื่องเวลาของเขาจะไม่เหมือนคนเทียวเสียทีเดียว ถ้าเป็นคนเทียวจะจำว่าเวลาไหนมีงานวัดที่ไหนเลี้ยงดี แต่คนขายกระดาษจะจำว่างานไหนสามารถขายได้ดี และอาจจะไม่ใช่งานวัดเสียทีเดียว เช่น งานวันไหล ที่หาดบางแสน จังหวัดชลบุรี ซึ่งจะจัดทุกปีในช่วงหลังวันสงกรานต์ 1 สัปดาห์ ถ้าเป็นเดือนสิงหาคม มีเวทีคอนเสิร์ตครบรอบวันเกิดของรายการลูกทุ่งเอฟเอ็ม ซึ่งจัดขึ้นทุกปี ที่กรมทหารราบ 11 บางเขน คนขายกระดาษทุกคนจะจำได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นงานวัด และจะขายตามงานวันสำคัญ เช่น วันปิยมหาราช 23 ตุลาคม จะไปขายให้กับคนที่รอเดินถวายพวงมาลาที่พระบรมรูปทรงม้า หรือ แม้กระทั่งงานที่มีการชุมนุมทางการเมือง ที่แม้ไม่มีการเลี้ยงอาหาร คนขายกระดาษก็ชอบ ขอให้มีคนชุมนุมกันมากๆ และไม่มีเก้าอี้ก็สามารถขายกระดาษได้

ข้อแตกต่างประการสำคัญระหว่าง “ผี” ที่ไม่มีงานประจำ กับคนเร่ขายของตามงานวัด โดยเฉพาะคนขายกระดาษที่มีทุนมากก็คือรายได้ โดยเฉพาะในรอบปี 2545 ที่มีงานใหญ่ที่ท้องสนาม

หลวงบ่อยครั้งหลายคนสามารถเก็บเงินและตั้งตัวได้ นับตั้งแต่เดือนเมษายน มีการจัดงานงานฉลองครบรอบ 220 ปี กรุงรัตนโกสินทร์ ต่อด้วยงานเทศกาลมหาสงกรานต์ มีรายได้คืนหนึ่งมากกว่า 1,000 บาท ตลอดเดือนเมษายน ครอบครัวพี่ศรีสามารถเก็บเงินฝากธนาคารได้ถึง 10,000 บาท ต่อมาช่วงงาน 5 ธันวาคมหาราช ก็ขายได้ 3,000 บาท ขายทั้งคนดูหนัง และคนที่มานั่งรอจุดเทียนถวายพระพร

อย่างไรก็ตาม จำเป็นต้องกล่าวด้วยว่า ชีวิตของคนเร่ขายของตามงานวัดไม่ใช่ชีวิตที่สุขสบายเสียทีเดียว แม้จะมีรายได้มาก แต่ดังที่กล่าวแล้วว่าต้องเผชิญกับความไม่แน่นอน และมีการแข่งขันสูง บางงานอาจขายไม่ได้ ทุนหมด ต้องมาเป็นคนเดินเปอร์เซนต์ และต้องขายของค้ำมือ ยิ่งปัจจุบันมีคนขายไปแข่งขันกันมาก บางงานคนขายมากกว่าคนซื้อก็มี โดยเฉพาะการฉายหน้าจอหนังกลางแปลงซึ่งจะมีคนดู 100 – 200 คน แต่คนขายจะรายรอบลานหน้าจอ เมื่อมีคนเดินเข้ามา คนขายก็จะกลุ่มรวมคนซื้อ เรียกว่า คนขายมากกว่าคนซื้อเสียอีก นอกจากนี้ระยะหลังเวทีลูกทุ่ง หรือลิเกชื่อดังก็มักมีเก้าอี้ทำให้กระดาษายขายไม่ได้

2.3 คนเก็บของเก่า

อาจกล่าวได้ว่า รูปแบบการใช้ชีวิตด้วยการเก็บหรือหาของเก่า เป็นรูปแบบการหาเลี้ยงชีพที่คนทั่วไปสามารถพบเห็นได้บ่อยที่สุด ทุกเวลา ทุกสถานที่ สามารถเห็นคนแบกถุงปุ๋ย หรือถุงพลาสติกใบใหญ่ เนื้อตัวและเสื้อผ้าสกปรก ส่วนใหญ่มักจะสวมหมวกเพื่อปิดบังสายตาตัวเอง เดินรีไปเปิดถังขยะริมถนน ตามหน้าบ้านเรือน แล้วใช้ตะขอเหล็กหรือมือคุ้ยหาของเก่าที่สามารถขายเป็นรายได้ ระยะหลังการเก็บขยะใส่ถุงดำ คนหาของเก่าต้องมีประสบการณ์ใช้มือคลำถุงดำว่า เป็นถุงขยะเศษอาหาร หรือเป็นถุงขยะแห้งที่สามารถมีของเก่าให้เลือกเก็บได้ เพราะถ้าไม่ระวังเปิดถุงดำที่มีของเน่า จะมีกลิ่นเหม็น ขวนอาเจียนได้

มีคนไร้บ้านจำนวนไม่น้อยที่หาเลี้ยงชีพด้วยการเก็บของเก่า ผู้ศึกษาของแบ่งคนเก็บของเก่าเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ซึ่งมีวิถีชีวิตต่างระดับกัน แต่ก็มีลักษณะร่วมเฉพาะที่ต่างจากคนที่ไม่มียานประจำหรือคนเร่ขายของตามงานวัด

(1) คนเก็บของเก่าที่ไม่มีรถเข็น

คนเก็บหรือหาของเก่าที่ไม่มีรถเข็น ต้องใช้วิธีแบกถุงปุ๋ย หรือถุงพลาสติกใบใหญ่ มีคำเรียกเฉพาะว่า ซานตาครอส แต่ไม่แพร่หลายนัก คนเริ่มเก็บของเก่า ส่วนมากจะเริ่มด้วยการเป็นซานตาครอส เพราะไม่ต้องใช้ทุน ใช้ทักษะพิเศษ ขอให้คุณสมบัติสำคัญคือ “ต้องไม่อาย” คนไร้บ้าน

หลายคนในทุกวันนี้เป็นคนเร่ขายของตามงานวัด ต่างเคยเป็นคนเก็บของเก่าแบบชานตาครอสมาก่อน ดังเช่น ครอบครัวพีศรี ที่เริ่มหาของเก่าหลังจากไม่สามารถหางานที่สำนักจัดหางานได้ ระยะแรกจะขาย ต่อมาด้วยความจำเป็นจึงจำต้องกล้าเก็บ และเปลี่ยนมาขายกระดาษ หรือ ข้าง ก็เริ่มเก็บของเก่าที่หัวลำโพงเช่นเดียวกัน

ลุงคนหนึ่งแนะนำผู้ศึกษาซึ่งเป็น “คนดกงานหน้าใหม่” ว่า “หาถุงสักใบหนึ่งสิ เก็บกระป๋องไป ก็มีเงินใช้เอง อยู่อย่างนี้ไม่เดินเก็บแล้วจะเอาที่ไหนกิน”

เราแยกชานตาครอสออกจากของที่เก็บกระป๋องเป็นค่ารถ ทั้งๆ ที่ต่างไม่มีรถเช่นเหมือนกันก็จริงที่ ชานตาครอสจะตั้งใจเก็บของมากกว่า ของเก่าที่เลือกเก็บ มี 3 อย่าง คือ กระป๋องอะลูมิเนียมขวดชุน (บางคนเรียกขวดโพลาริส) และขวดใส (ไม่เก็บกระป๋องกาแฟ เพราะเป็นขวดสังกะสีไม่ใช่อะลูมิเนียม) ถ้าเป็นคนที่ไม่มีงานประจำจะเลือกเก็บเฉพาะอะลูมิเนียมเท่านั้น เหตุผลที่ “ผี” ไม่เก็บขวดน้ำด้วย เพราะต้องเก็บมากจึงจะได้ 1 กิโลกรัมและราคาเพียงกิโลกรัมละ 9-10 บาท แม้แต่ขวดใสชานตาครอสบางคนยังไม่เอาเพราะราคากิโลกรัมละ 4 –5 บาท เท่านั้น แต่อะลูมิเนียมราคากิโลกรัมละ 30 บาทเป็นอย่างน้อย บางร้านที่หัวลำโพงอาจให้สูงที่สุดถึง 37 บาท นอกจากนี้ อะลูมิเนียมสามารถทุบให้มีพื้นที่เล็กใส่กระป๋องหรือถุงหัวธรรมดาได้ ถ้าไม่ครบ 1 กิโลกรัม ก็อาจขายต่อให้คนหาของเก่าใบละ 50 สตางค์ก็ได้ (60 ใบ เท่ากับ 1 กิโลกรัม ราคา 30 บาท) โดยคนรับซื้อนำไปขายต่อให้ได้ราคามากกว่ากิโลกรัมละ 30 บาท เป็นกำไร แต่ขวดน้ำกินพื้นที่มาก ถ้าไม่มีถุงใหญ่ก็จะเก็บไม่ได้และหนักเช่นต้องเก็บและแบกขวดใสถึง 8 กิโลกรัมกว่าจะได้เงิน 32 บาท ขณะที่เก็บกระป๋อง 1 กิโลกรัม ได้เงิน 30 กว่าบาทเท่ากัน

เนื่องจากชานตาครอสมีรายได้น้อยมาก คือ 60-70 บาทต่อวัน เพียงแค่อยุ่รอดไปวันๆ จึงจำเป็นต้องอยู่รอดด้วยการพึ่งพาอาหารที่สามารถกินฟรีได้ นั่นคือ ที่สภาสังคมสงเคราะห์ ดงกระดีของพี่เล็ก คนหาของเก่าย่านประตูน้ำ - อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ จะนอนประจำที่สนามบาสเกตบอลใต้ทางด่วนใกล้สภาฯ เวลาหาของคือช่วงเย็นตั้งแต่ 6 โมงเย็น หาจนถึง 3-4 ทุ่ม แล้วนอน ตอนเช้าแยกของแล้วเอาไปขาย จึงกินข้าวที่สภาเวลา 11.00 น. ส่วนมือเย็นบางครั้งก็เก็บข้าวจากสภาไว้กิน หรือ ซื้อข้าวต่อจากคนที่รับของวัดมาขาย และไม่ค่อยไปขอข้าวจากวัด

ช่วงที่ผู้ศึกษา นอนอยู่ใต้ทางด่วนและเคยขอให้พี่เล็กช่วยพาไปขอข้าววัดใกล้อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ ซึ่งเป็นวัดที่ขึ้นชื่อว่าให้ข้าวแก่คนไม่มีบ้าน พี่เล็ก รับปากว่าจะพาไปก็ได้ แต่ถึงเวลาไม่ได้พาไป เพราะความเปลี่ยจากการหาของทำให้ตื่นสายเวลา 7-8 โมง ซึ่งเลยเวลาที่จะขอข้าววัดได้ คนหาของเก่าจึงไม่นิยมไปขอข้าววัด เพราะมีรายได้สามารถซื้อกินดีกว่า กรณีของพี่เล็ก แม้จะไม่นิยมขอข้าววัด แต่ถ้ามีงานออกร้านก็นิยมไปกิน โดยเฉพาะการกินข้าวที่สภาฯ ประจำ ทำให้ได้รับรู้ข่าวสารงานออกร้านที่สภาฯ เสมอ มักไม่ค่อย “ตกรถ”

วิถีของคนไม่มีรถเข็น ทำให้เขาสามารถเดินทางไปเก็บของเก่าตามงานใหญ่ๆ ได้ เช่น ถ้ามีงานเฉลิมฉลองหรือมีดนตรีชื่อดังที่สนามหลวง จะมีคนเก็บของเก่าจากที่ต่างๆ มาเก็บมาก หรือคนจากสนามหลวงไปเก็บตามงานเวทีลูกทุ่งใหญ่ๆ หรือตามสนามฟุตบอลนัดสำคัญ ในงานเก็บที่เก็บได้มากๆ นี่อาจมีรายได้ถึง 200 บาท แต่ ก็ต้องย้ำด้วยว่า มีการแข่งขันสูงมาก

คนเก็บของเก่าที่ไม่มีรถเข็นแตกต่างไป นอกจากเรื่องการทำมาหากิน ก็คือ ไม่นิยมไปเที่ยวออกงานวัด อาจจะไปดูหนังกลางแปลงในละแวกใกล้เคียง แต่ไม่ใช่ลักษณะคนที่เที่ยวอยู่ตามวัดย่านปริมณฑล พวกเขาจะอยู่ประจำที่มากกว่า มีเส้นทางและเวลาการเดินเก็บของประจำ รู้ว่าเดินเข้าตรอกซอกซอยไหน และจะเลือกขายของที่ร้านไหน บางคน เดินประตูน้ำ – สีลม บางคนเดินประตูน้ำ – อนุสาวรีย์ชัย การไปล่าข้าวสารเช่นกัน ชานตาครอสหลายคนก็ไม่นิยมไปล่าข้าวสาร จะไปเฉพาะงานสำคัญเช่น ไปรับเงินเสียปอเท่านั้น

เมื่อเปรียบเทียบรายได้แล้ว ชานตาครอส มีรายได้้น้อยมาก น้อยกว่าคนออกงานมาก น้อยกว่าคนหาของเก่าที่มีรถเข็น ต้องถือว่าเป็นคนที่ขยันดิ้นรนและอดทนมาก จึงบอกตัวเองว่าหาของเก่าดีกว่าไปขอข้าววัด ดังนั้นคนหาของเก่าจึงไม่ใช่คนที่น่ากลัวน่าหวาดระแวงน่าดูถูกแต่อย่างใด

การไม่มีรถเข็นอาจด้วยข้อจำกัดว่า ไม่มีทุน ดังนั้นแต่ละคนจึงต้องพยายามเก็บเงินออกรถเข็นให้ได้ พี่เล็ก พูดถึงความฝันเล็กๆ ว่า “ถ้ามีรถเข็นเมื่อไหร่สบายเลย วันหนึ่ง 100 กว่าบาทได้แน่ๆ บางทีเจอกระดาษเขาทิ้งนะ เราเอาไม่ไหว แต่คนมีรถเข็นมันเอาได้”

ศรี คนไร้บ้านที่โตมาจากเด็กเร่ร่อนและหาของเก่าแบบไม่มีถุงปุ๋ยบอกว่า “ผมก็เบื่อเหมือนกันแหละ เดินหาของเก่าอย่างนี้ได้ก็บาทเอง วันๆ หนึ่งได้ห้าหกสิบ ซื้อกินด้วยแทบไม่เหลืออะไร บางทีก็อยากไปขอข้าววัดเหมือนกัน เพราะยังงั้นมันก็ได้แค่พอกิน ไม่เหลือเหมือนกัน”

แต่ก็มีบางเหตุผลที่ทำให้คนหาของเก่านิยมเป็นชานตาครอสเพราะสามารถไปไหนมาไหนได้สะดวก ถ้ามีรถเข็นก็ไม่สามารถเข็นไปเก็บงานไกลๆ ได้ และยังเป็นทรัพย์สินสมบัติที่ต้องคอยห่วงกังวลกลัวหายอีกด้วย

(2) คนเก็บของเก่าที่มีรถเข็น

การมีรถเข็น ทำให้เก็บของเก่าได้มากประเภทขึ้น เช่น กระดาษราคา กิโลกรัมละ 2-3 บาท ต้องได้ 10 กิโลกรัมถึงจะเป็นเงิน 20 –30 บาท ซึ่งคนมีรถเข็นสามารถเก็บได้ แต่ชานตาครอสไม่สามารถแบกของ 10 กิโลกรัมได้ เพราะหนักเกินไป เช่นเดียวกับเหล็ก ชานตาครอสไม่นิยมเก็บเหล็ก ถ้าไม่ได้มากจริงๆ

รถเข็นที่ใช้กันมีทั้งแบบรถ 2 ล้อ ที่ใช้เข็นผักแล้ววางเข่ง รถเก๋าราคาประมาณ 200 – 300 บาท แต่หนักไม่ผ่อนแรง อีกประเภทคือรถ 3 ล้อ เตี้ย ๆ ซึ่งต้องต่อข้างขึ้นให้สูงเพื่อจุของได้มาก ราคาจะแพงขึ้นเป็น 300 – 400 บาท ของใหม่ราคา 900 บาท

ช่วงที่ผู้ศึกษาไปร่วม “หัด” เก็บของเก่ากับคนเก็บของเก่าได้ทางด่วน ซึ่งจะมีแหล่งเก็บประจำที่สยามสแควร์ ผู้ศึกษาเปรียบเทียบของที่เก็บได้ชัดเจน จากเดิมที่ผู้ศึกษารู้จักคนเก็บของเก่าย่านสนามหลวง อย่างพิวฑิต จะเน้น อะลูมิเนียม ขวดน้ำโพลาริส และขวดใส แต่เมื่อมาเก็บที่สยาม ไม่อาจเลือกเก็บเฉพาะ 3 ประเภทข้างต้นได้ เพราะอะลูมิเนียมมีน้อย ต้องเก็บหลายๆ อย่างผสมกัน โดยเฉพาะของที่ได้มากคือ กระดาษกล่องสีน้ำตาล ตามร้านค้าจะทิ้งมากช่วงเย็น กระดาษประเภทนี้ราคาเพียงกิโลกรัมละ 3.50 บาท คนที่ไม่มีรถเข็นจะไม่สามารถแบกได้ แต่คนมีรถสามารถเก็บได้เกือบ 20 กิโลกรัม ซึ่งสามารถขายได้ประมาณ 60 บาท เมื่อรวมกับของอื่นๆ จะมีรายได้วันหนึ่งประมาณ 200 บาท

ความหวังของคนหาของเก่าไม่ได้ต้องการเพียงของประเภท อะลูมิเนียม พลาสติกหรือกระดาษเท่านั้น แต่ที่จะทำรายได้เพิ่มขึ้นมากก็คือ “ของแปลก” ได้แก่ เสื้อผ้า รองเท้า กระเป๋า เทปเพลงหรือซีดี โดยเฉพาะ กลุ่ม พิวฑิต พี่นก หรือ น้ำเครา ที่หาของเก่าย่านถนนข้าวสาร จะคอยลุ้นว่า ของเก่าที่แม่บ้านตามโรงแรมหรือห้องพัก นำมาทิ้งนั้น มีอะไรพอจะแยกขายเป็นชิ้นได้บ้าง พี่นกถือเป็นคนแรกที่แนะนำให้คนหาของเก่า ไปขายของเองที่คลองหลอด ไม่ขายให้คนมารับซื้อ ทำให้มีรายได้เพิ่มจากส่วนนี้วันหนึ่งประมาณ 50-60 บาท

เมื่อสามารถเก็บของได้มากขึ้น รายได้ก็มากขึ้นตามมา อย่างน้อย 150 บาทในแต่ละวัน เป็นรายได้เหมือนกับการประกอบอาชีพอื่นๆ คนกลุ่มนี้จึงไม่นิยมการขอข้าววัด ไม่มากินข้าวที่สภา ส่วนใหญ่จะซื้อข้าวกินเอง และไม่นิยมไปล่าข้าว แม้แต่งงานเสียปอ บางคนก็ยังไม่ไป

นอกจากนี้การมีรถเข็นทำให้อัตริย์ชีวิตผูกกับรถเข็น ซึ่งไม่อาจจะเร่ร่อนเที่ยวดูหนังตามงานวัดได้ แต่จะเริ่มจำกัดระยะทางของตนเอง โดยทั่วไปจะพยายามหาที่อยู่ที่ค่อนข้างประจำ เพราะต้องมีที่จอดเก็บรถเข็นที่ปลอดภัย เริ่มมีเพื่อนคนหาของเก่าด้วยกัน หรือแม่ค้าหาบเร่ใกล้ๆ ที่สามารถฝากรถเมื่อไปเข้าห้องน้ำ ไปซื้อของ หรือไปธุระใกล้ๆ ได้ เมื่อมีรถและสถานที่ที่แน่นอน คนกลุ่มนี้จึงไม่นิยมการเที่ยวงานวัด หรืองานรื่นเริงใด ไม่เพียงแต่ไม่ไปงานไกลๆ เท่านั้น แม้แต่งงานใหญ่ๆ สนามหลวงที่มีการเลี้ยงข้าวด้วยคนหาของเก่าที่มีรถเข็นหลายคนก็ไม่เข้าสนามหลวง

ข้อที่อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นลักษณะของคนเก็บของเก่าที่มีรถเข็นก็คือ ติดสุรา ผู้ศึกษาพบคนเก็บของเก่าที่มีรถเข็นจำนวนมากที่ดื่มสุรามาก ตั้งแต่ระยะแรกของการศึกษาภาคสนาม ลุงภูมิ เป็นคนเก็บของเก่าที่ติดสุรา จะนอนประจำที่หลังคลองหลอดใต้ต้นโพธิ์ ถ้าไปหาลุงภูมิช่วงประมาณ 2 ทุ่ม จะพบลุงกินเหล้า ถ้าวันไหนไม่กินเหล้าก็แปลว่าวันนั้นไม่มีเงิน

เช่นเดียวกับกลุ่มที่ผู้ศึกษาไปหัดเก็บของเก่าที่ได้ทางด่วน เป็นกลุ่มที่กินเหล้าชานแท้ มีอยู่ด้วยกัน 3-4 คน วงจรชีวิตประจำวัน จะตื่นนอนประมาณ 7-8 โมง จะช่วยกันคัดแยกของและมอบหมายให้ใครคนหนึ่งหรือสองคน นำของไปขาย หากกลับก็จะแวะซื้อเหล้าขาวมา 1 – 2 ขวด ตามแต่เงินที่ได้ พร้อมซื้อกับข้าวอีกเล็กน้อย และหุงข้าวกิน แต่ข้าวแทบจะไม่ได้กิน จะเริ่มกินเหล้าตั้งแต่สายประมาณ 10 โมง กระทั่งเหล้าหมด หรือเมาได้ที่แล้วจึงนอนประมาณบ่ายโมงหรือบ่ายสอง บางคนอาจไม่กินข้าวเลยก็ได้ ถ้าใครยังไม่เมายังไม่อยากนอน ก็อาจจะไปนั่งกินต่อกับกลุ่มคนเก็บของเก่าที่อยู่ใกล้ๆ จึงนอนและตื่นมาประมาณ 1 ทุ่ม ก็จะเข็นรถออกไปหาของที่สยามสแควร์ กลับมาประมาณ 4 ทุ่ม กลับมาก็จะนอนเลย ในกลุ่ม 3 คน ต่างคนต่างมีรถของตัวเอง ถ้าทุกคนออกหาของจะมีรายได้ประมาณ 300-400 บาท ซึ่งถือว่ามากสำหรับการลงขันกินเหล้าร่วมกัน

นายศ ให้คำอธิบายแก่ผู้ศึกษาว่า

“คนที่ทำงานมาก หาเงินมาก แสดงว่าคนนั้นต้องมีกิเลส ถ้าผมไม่อยากจะเงิน ผมก็ไม่ต้องขายโป๊ อย่างที่เขาไม่ทำอะไร เขาไม่มีกิเลส ไม่อยากอะไร เขาอยู่ของเขาไป แต่ถ้าคนมันอยากเหล้า มันก็ต้องหาของเก่า ถึงจะมีเงินไปซื้อเหล้ากิน ถ้าไม่อยากจะอะไร ก็ไม่รู้จะหาเงินไปทำไม”

ผลสืบเนื่องจากคนหาของเก่าที่ติดเหล้าก็คือ ของหาย ถ้าเป็นคนหาของเก่าที่ติดเหล้า และกินไม่เลือกเวลา ถึงย่ำที่ของซึ่งหาจะถูกลักถูกขโมย หรือเงินหาย มากไปกว่านั้นก็คือ รถหาย และมากไปกว่านั้นอีกก็คือ ขายรถเพื่อซื้อเหล้ากิน เนื่องจากการเก็บของเก่าเริ่มต้นง่ายไม่ต้องใช้ทุน ถ้าต้องการเงิน 100 ถึง 200 บาท เขาก็พร้อมจะขายรถ เพื่อกินเหล้าก่อน เมื่อเงินหมดก็เริ่มหาของเก่าแบบไม่ใช้รถ อดเหล้าเก็บเงินให้ได้รถใหม่แล้วจึงไปหาซื้อรถคืน จึงเป็นที่รู้กันว่า ถ้าอยากซื้อรถหาของเก่า ให้รอซื้อจากคนเก็บของเก่าซะเมา เพราะเวลาอยากเหล้าแล้วจะขายรถในราคาถูก

อย่างไรก็ตามไม่ใช่คนหาของเก่าทุกคนจะติดสุราหมด การดื่มสุราก็มีลดหลั่นกันไป ดื่มมากจนถึงดื่มน้อย และไม่ดื่มเลย ถ้าเป็นคนไม่ดื่มเลย และเป็นคนหาของเก่าที่มีรถเข็น จะมีเงินเหลือเก็บ เพราะมีรายจ่ายน้อยแต่มีรายได้เสมอเหมือนกับคนทั่วไป เช่น พี่อ้วนคนเก็บของเก่าอยู่ย่านสามแยกและส่งเงินกลับไปต่างจังหวัด , น้าหวด คนที่ผู้ศึกษาเคยนอนใกล้ๆ ด้วยจะส่งเงินไปให้พี่สาว หรือเจ้ใหญ่ เป็นคนเก็บของเก่าที่มีสมุดเงินฝากธนาคาร

แม้รายได้จะต่างกันและมีวิถีการยังชีพที่ต่างกันบ้าง แต่เมื่อเป็นคนเก็บของเก่าเหมือนกัน ทั้งที่มีรถเข็นและไม่มียานเข็น จะเริ่มมีที่อยู่ทีค่อนข้างแน่นอน กรณีรถเข็นดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ต้องการที่จอดรถและเริ่มมีสังคมของตนเอง ชานตาครอสก็เช่นกัน การมีพื้นที่ประจำ ทำให้เดินเก็บได้หลาย

รอบ เมื่อได้ของมากเต็มถุงก็นำมาพักไว้ ในที่ประจำที่มีคนรู้จักช่วยดู และสามารถหารอบต่อไปได้ ชานตาครอสที่มีที่อยู่ประจำจะหาได้มากกว่า ชานตาครอสที่ไม่มีที่ประจำ กรณีที่เล็ก คือตัวอย่างของชานตาครอสที่มีที่อยู่ประจำ

ความจำเป็นอีกประการที่ทำให้ต้องมีพื้นที่ที่แน่นอน เพราะเมื่อเก็บของเก่าได้รวมอยู่ในถุงปุ๋ย พวกเขาต้องการพื้นที่สำหรับการคัดแยกของว่าเป็น อะลูมิเนียม เนียม ชวดซุ่น ชวดไล กระดาดะ เหล็ก ฯลฯ ซึ่งพื้นที่แยกของนี้ต้องปลอดภัยไม่ถูกเทศกียกของ ไม่ถูกบ้านเรือนใกล้เคียงต่อว่า ส่วนใหญ่จึงมีสถานที่ที่รู้ว่าจะตรงไหนสามารถแยกของได้ ถ้าสนามหลวง ไม่สามารถจะแยกของกลางลานได้ ต้องแยกของที่ “เจดีย์ขาว” หรือ อนุสาวรีย์ทหารผ่านศึกตรงข้ามโรงละครแห่งชาติ หรือข้ามมาสวนหย่อมตรงกรมประชาสัมพันธ์เดิม หรือไปทางซอยข้างมหาวิทยาลัยศิลปากร ถ้าริมคลองหลอดต้องไปไกลถึงศาลแม่หมุดตรงข้ามกระทรวงมหาดไทยเลย ถ้าเป็นจุดอื่นๆ จะเป็นที่ได้สะพานข้ามแยก เช่นที่ประตูน้ำ ดินแดง สามย่าน หรือพื้นที่ใต้ทางด่วนที่ถูกปล่อยรกร้าง คนหาของเก่าต่างรู้จักดีว่าการคัดแยกของต้องไม่ทำให้สกปรกมีเข็นนั้น จะถูกเทศกียก และไม่สามารถจะมานั่งหรือแยกของประจำได้

2.4 ให้เช่าพระ

วิธีการหารายได้ของคนไร้บ้านอีกกลุ่มหนึ่งที่ผู้ศึกษาขอล่าวถึง คือ การให้เช่าพระ แต่ไม่นิยมบอกว่าให้เช่าพระ จะบอกว่าเป็นคนขายของเก่า คนกลุ่มนี้มีวิถีชีวิตที่ต่างจากคนที่ไม่มีอาชีพประจำ คนเร่ขายของตามงานวัด และคนหาของเก่าค่อนข้างมาก

ความแตกต่างที่เห็นได้ชัด คือพวกเขามีอาชีพประจำ มีรายได้สม่ำเสมอ ไม่นิยมไปขอข้าววัด ไม่ไปกินข้าวสกา ไม่นิยมการเที่ยวงานวัด นอกจากจะไม่เที่ยวไกลๆ แล้ว ยังไม่นิยมดูมหรสพ แม้แต่ช่วงที่มีงานสำคัญที่สนามหลวง เพราะเลือกที่จะวางของขายมากกว่าดูมหรสพ ส่วนการไปรับแจกข้าวก็มีน้อยมาก แม้แต่งานเสียปอกก็ไม่ค่อยไป

พระหรือวัตถุมงคล อาจได้มาจากหลายทาง เช่น ที่วัดมหาธาตุ จะมีคนนำมาพระมาวางขายราคาถูก ก็อาจรับมาวางให้คนเช่าต่อได้ หรือมีคนนำมาให้เขาก็ก็นำไปวางต่อ ถือว่ามีรายได้มากพอสมควร แต่ก็ต้องดูเป็นว่าพระแบบใดมีราคา มีสภาพใกล้เคียงกับของแท้มากน้อยเพียงใด หลัใหญ่เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนให้เช่าพระ แต่ดูมีสภาพที่ค่อนข้างโหมกว่าคนให้เช่าพระอีกหลายคนที่ยังศึกษารู้จัก

เมื่อวิถีชีวิตของเขาผูกพันกับการค้าขาย สำนึกตัวตนนอกจากจะไม่ใช่คนเดียว คนเร่ร่อน คนออกงานแล้ว ก็ยังไม่ใช่คนไม่มีที่อยู่อาศัยด้วย สำนึกตัวตนจะบอกว่า เป็นคนค้าขาย จะห่วงสถานที่ขายของมากกว่าการไม่มีที่อยู่

ที่ผู้หญิงอาชีพให้เข้าพระคุยกับผู้ศึกษาว่า “เรื่องทีนอนคนเขาไม่ห่วงหรอก ที่ไหนก็นอนได้ แต่ห่วงว่าจะไม่มีที่ขายของมากกว่า ถ้าว่างของไม่ได้ เทคนิคเฝ้าทั้งวันทั้งคืนไม่ได้ขายของแล้วจะเอาที่ไหนกิน ถ้าขายของได้มีเงินกินที่นอนได้เองแหละ”

ดังนั้น เมื่อหัวข้อสนทนาของคนกลุ่มนี้สนทนากันจึงเป็นเรื่อง “ว่างได้รียังวะ มันไปรียังวะ” หมายถึงเจ้าหน้าที่เทคนิคเฝ้าแล้วหรือยัง สามารถว่างของได้หรือยัง

นอกจากนี้ การที่เขาสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่ค้าขาย ซึ่งหลายคนมีที่อยู่อาศัยทั้งของตนเองหรือเช่าที่อยู่ก็ตาม ทำให้เขามีบุคลิกที่ไม่เหมือนคนไร้บ้านประเภทอื่นๆ มีการแต่งกายที่ดีดีกว่าคนไร้บ้านประเภทอื่นๆ บางคนอาจจ่ายเงินเป็นค่าอาบน้ำครั้งละ 10 บาท จ้างให้คนซักผ้า 2-3 วันครั้ง และการที่เขาสามารถพอสมควร จึงไม่ชอบที่จะถูกมองว่าเป็นคนไม่มีที่อยู่อาศัย เพราะจะทำให้เขาถูกให้ความหมายเท่ากับคนเร่ร่อนซึ่งไม่ใช่ตัวตนของเขา ดังนั้นคนกลุ่มนี้เป็นคนไร้บ้านแต่เพียงกายภาพแต่ในเชิงสำนึกแล้ว เขาไม่ใช่คนไร้บ้าน คนเร่ร่อนอย่างสิ้นเชิง

2.5 งานด้านมิติของคนไร้บ้าน

นอกเหนือจากวิธีการหารายได้ที่ผู้ศึกษากล่าวถึงทั้ง 4 กลุ่มแล้ว ยังมีการหารายได้อีกบางลักษณะ ซึ่งผู้ศึกษาได้รับรู้ว่ามีคนไร้บ้านบางส่วนที่มีวิธีการหารายได้ไปในทางมิชอบ หรือเรียกว่า ผิดกฎหมายในลักษณะของการลักทรัพย์ได้ ซึ่งมีตั้งแต่ระดับลักขโมยน้อย จนถึงขั้นที่ทำได้ด้วยเจตนาไม่ว่าด้วยแรงผลักดันหรือความจำเป็นใดๆ ก็ตาม และอีกประเภทก็คือ คนขายบริการทางเพศ ผู้ศึกษาจึงขอลำดับเพียงเล็กน้อยเพื่อให้เห็นภาพของคนไร้บ้านในมุมที่หลากหลาย

ลักษณะแรกที่คนทั่วไปประแวงก็คือ คนมือไว จะหยิบฉวยลักเล็กขโมยน้อยที่เจ้าของเผลอ เช่น ถ้าเป็นคนชอบเดิน หากเดินผ่านร้านค้าที่เจ้าของเผลอก็จะหยิบของที่สามารถนำมาขายได้ ดังกรณีนี้ ช้าง เล่าให้ฟังว่า รู้จักคนมือไว เมื่อเดินผ่านร้านค้าที่แม่ค้าเผลอวางโทรศัพท์มือถือไว้ ก็จะหยิบทันที

ลักษณะที่ตึงใจลักขโมยอีกแบบก็คือ การสอยผ้า มีคำเฉพาะเรียกว่า “ตกเบ็ด” จะสอยเสื้อผ้ายี่ตาดตามบ้านเรือน อพาร์ทเมนต์ หอพัก ฯลฯ มาขายต่อ ถ้าคนมางานวัดก็จะจ้องลักขโมยรองเท้าที่มีราคา ดังนั้นสำหรับคนที่จับของมือสองหากซื้อของประเภทนี้มาขายต่อ ก็เสี่ยงต่อการถูกซื้อหารับซื้อของใจได้

อีกประเภท ซึ่งเป็นที่รับรู้ในหมู่คนไร้บ้าน กระทั่งมีศัพท์เฉพาะว่า “สาวเซเวน” คือ การขโมยของในร้านค้าสะดวกซื้อ ที่เปิดขาย 24 ชั่วโมง แต่ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมไปหมดแล้ว

สำหรับงานในด้านมืดอีกแบบ ก็คือ คนขายบริการทางเพศ ทั้งผู้หญิง วัยรุ่น จนถึงกลางคน และผู้ชาย หรือกะเทย แต่ผู้ศึกษาประเมินว่า คนที่ประกอบอาชีพขายบริการทางเพศ และเป็นคนไร้บ้านมีไม่มากนัก เพราะอาชีพเหล่านี้มักจะมีรายได้มากพอที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัย อีกทั้งการประกอบอาชีพขายบริการทางเพศที่ต้องเข้ายวนผู้ซื้อบริการ จำเป็นต้องมีที่พักที่สามารถดูแลร่างกายได้ ถ้าเป็นคนไร้บ้านที่ขายบริการทางเพศ มักจะเป็นคนที่ทำด้วยความจำเป็นจริงๆ รูปร่างหน้าตาไม่ดี อายุมาก และส่วนหนึ่งขายบริการเพราะความจำเป็นต้องหารายได้เพื่อไปใช้เกี่ยวกับยาเสพติด น้องผู้หญิงหน้าตาดีคนหนึ่งบอกว่าตัวเองเป็นผิมะขาม ก็เป็นลักษณะคนขายบริการทางเพศที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด บางคนไม่เคยเสพมาก่อน แต่เมื่อต้องเข้าสู่อาชีพนี้โดยไม่เต็มใจ จะต้องเสพเพื่อให้อยู่ในอาการมึนเมาจึงสามารถออกขายบริการได้ รวมถึงผู้ชายที่ขายบริการทางเพศให้กับเกย์ ก็จะต้องใช้ยาเสพติดเพื่อมอมตัวเองให้รับสภาพได้กับการต้องหลับนอนกับผู้ชายด้วยกัน ถ้าไม่ถึงขั้นเสพยาบ้า อย่างน้อยก็ต้องใช้เบียร์หรือเหล้า

ความไม่แน่นอนในชีวิตของคนไร้บ้าน

จากความพยายามที่เผยให้เห็นถึงวิธีการหาเลี้ยงชีพของคนไร้บ้าน เพื่อแสดงให้เห็นว่าคนไร้บ้านส่วนใหญ่ต่างพยายามแสวงหาช่องทางการใช้ชีวิตรอดมาได้เงื่อนไขที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้จำกัด ที่ไม่ใช่การก่ออาชญากรรม ไม่ได้เป็นมิชฌาชีพ ไม่ได้เป็นคนที่น่าหวาดระแวงตามที่สังคมประทับตราให้กับพวกเขาแน่นอนว่า การแบ่งประเภทเช่นนี้ ย่อมมีข้อจำกัด ที่มีคนไร้บ้านจำนวนมาก ไม่เข้า “แบบ” ที่ผู้ศึกษา “สร้าง” ขึ้น เช่น มีคนหาของเก่าที่หาบ้างเลิกหาบ้าง มีคนขายสองมือสองที่จะเป็นคนขายอาชีพก็ไม่ใช่ จะเป็นคนที่เยวก็ไม่เชิง หรือ มีคนขายของเก่าแต่ไปกินข้าวที่สภาฯ เป็นต้น

นอกจากนี้ในชีวิตของคนๆ หนึ่ง เขาก็อาจปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต เช่น จากคนหาของเก่าไปเป็นคนออกงาน บางคนเคยออกงานแล้วเลิกกลายเป็นคนเที่ยว บางคนไปรับจ้างทำงานอยู่กับเจ้าแก้วชั่วคราว 2-3 เดือน แล้วก็กลับมาเป็นคนไร้บ้าน เป็นต้น

ดังนั้น การนำเสนอถึงกลยุทธ์ในการใช้ชีวิตของคนไร้บ้านที่ผ่านมา ผู้ศึกษามีเจตนาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือนำทางให้เห็นถึงชีวิตที่หลากหลายในโลกของคนไร้บ้านเท่านั้น แต่ในรายละเอียดแล้ว ย่อมมีความแตกต่างระดับย่อย และเงื่อนไขเฉพาะอีกมากมาย

3. ความสัมพันธ์ทางสังคมในโลกของคนไร้บ้าน

ในโลกของคนไร้บ้าน นอกจากพวกเขาจะต้องเรียนรู้วิธีการเพื่อใช้ชีวิตรอดภายใต้การเข้าถึงทรัพยากรที่จำกัดของเมืองที่ไม่ใช่การเป็นมิชชันนารีแล้ว ยังมีแง่มุมอื่นเกี่ยวกับคนไร้บ้านที่แตกต่างจากภาพที่สังคมเคยชิน หรือคิดว่าพวกเขา “เป็น”

ในโลกของคนไร้บ้าน พวกเขาไม่ได้มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวเหมือนกัน ดังที่เรามองจากภายนอกอยู่ห่างๆ แต่ในโลกของคนไร้บ้าน ยังมีการให้คุณค่า ความหมาย แก่ตัวเองและคนอื่น โดยพิจารณาจากวิธีการหาเลี้ยงชีพเป็นปัจจัยสำคัญ การตีความเชิงคุณค่านี้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นการจัดช่วงชั้นทางสังคมภายในโลกของคนไร้บ้านก็ได้ นอกจากนี้พวกเขาก็ไม่ใช่ปัจเจกชนที่โดดเดี่ยว ดังที่เรามักเห็นพวกเขาอนตามลำพังตามป้ายรถเมล์ ตามเก้าอี้ริมถนน หากแต่การอยู่รอดในเมืองจำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์

3.1 วิธีการหาเลี้ยงชีพกับการให้ความหมายเพื่ออุปถัมภ์ตัวตน

การอยู่รอดสำหรับมนุษย์มิได้หมายความว่าเพียงการมีอาหารอิ่มท้อง การได้หลับนอนเท่านั้น หากแต่มนุษย์ยังมีสำนึกหรือความคิดเกี่ยวกับตนเอง มนุษย์ต้องตอบคำถามเกี่ยวกับการมีชีวิตอยู่ของตนเองว่ามีคุณค่าอย่างไร คำถามนี้จะถูกกระตุ้นรุนแรงยิ่งขึ้นสำหรับคนไร้บ้านในยามที่ต้องเผชิญกับสลายตาหรือกิริยาที่บ่งบอกถึงความหวาดระแวง ความน่ารังเกียจ

ดังเช่น ฤกษ์ บอกความรู้สึกกับผู้ศึกษาว่า “สลายตาที่คนอื่นเขามองเรา มันสะท้อนเลยว่า เราเห็นเราเป็นยังไง เขารังเกียจเราแค่ไหน” และเมื่อผู้ศึกษาชวนให้เข้ามากินข้าวในโรงอาหารของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งมีคุณภาพและราคาถูก ฤกษ์ก็ตอบว่า “ไม่อยากจะเข้าไปหรอกพี่ พวกนักศึกษาเขาแต่งตัวกันสะอาด ใส่ชุดเสื้อขาว อย่างผมจะเข้าไปให้เขามองเป็นตัวประหลาดได้ยังไง”

สำหรับคนที่ไม่สามารถให้ความหมาย ให้คุณค่าถึงการมีชีวิตรอดของตัวเอง พวกเขาจะต้องเผชิญกับความเครียดหรือมีปัญหาด้านจิตใจ ดังที่นายศ บอกว่า “ใครอยู่สภาพแบบนี้ได้ ไม่บ้าก็ต้องถือว่าเก่งแล้ว”

ดังนั้น การอยู่รอดในมิติสำคัญที่ไม่อาจมองข้ามได้ก็คือ การให้ความหมายและคุณค่าแก่ชีวิตของตัวเอง

ผู้ศึกษาพบว่า วิธีการหาเลี้ยงชีพในแต่ละแบบ ไม่ได้เป็นแค่การได้มาซึ่งอาหารและรายได้เพื่อยังชีพเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับคนไร้บ้านที่จะให้ความหมายหรือนิยามตนเองอีก

ด้วย พวกเขาไม่มีใครจะยอมรับการถูกเรียกว่า คนเร่ร่อน ในภาษาของคนทั่วไป บางคนบอกว่า เร่ร่อน น่าจะหมายถึง พวกบ้า สติไม่ดี ไม่ใช่พวกเขาซึ่งจะมีคำเรียกตัวเองเฉพาะ ผ่านวิธีการหาเลี้ยงชีพ

(1) การปรับเปลี่ยน ระหว่าง คนเร่ร่อน ฝี และคนเที่ยว

สำหรับกลุ่มคนที่อาจกล่าวได้ว่า มีรูปแบบการใช้ชีวิตที่ใกล้เคียงกับ “คนเร่ร่อน” มากที่สุด คือ มีความผูกติดกับพื้นที่น้อย เคลื่อนที่ไปตามแหล่งทรัพยากร เพราะพวกเขาไม่มีงานประจำ ไม่มีรายได้ที่แน่นอน ยังชีพด้วยการขอข้าววัด กินข้าวตามสถานสงเคราะห์ แม้จะมีอาหารมื้อพิเศษเป็นบางครั้ง หรือได้ดูหนังกลางแปลงเฟลิดเฟลินเพื่อชดเชยชีวิตที่ขาดแคลน คนกลุ่มนี้ถูกเรียกในหมู่คนไร้บ้านว่า “ฝี” ซึ่งมีความเป็นชายขอบ หรือด้อยกว่าคนที่มีอาชีพประจำ มีรายได้มั่นคง ฝีมักมีความหมายไปในทาง “คนไม่ทำมาหากิน”

ดังที่ผู้ศึกษาถามพี่คนหนึ่งซึ่งเป็นคนเร่ร่อนลูกโป่งตามงานวัดว่า “พี่เที่ยวเป็นผียังไงนั่นน้า แล้วยัง” และได้คำตอบกลับมว่า “ อย่างพี่ทำมาหากิน เขาไม่เรียกว่า ฝี คนไม่ทำมาหากินจึงจะเรียกว่าฝี”

สำหรับคนที่ถูกเรียกในเชิงดูหมิ่นว่า ฝี บางคนอาจยอมรับว่าตัวเองก็คือฝี เช่น พี่ศรี ยอมรับว่า “พี่อยู่วงการฝีมานาน พี่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ทั้งดี ทั้งชั่ว” แต่บางคนอาจไม่ยอมรับ เช่น พี่สุข บอกว่า “เราก็คอน จะมาเรียกเราฝี ได้ยังไง”

การให้ความหมายแก่ชีวิตตนเอง สำหรับคนที่ไม่อาชีพประจำที่น่าสนใจก็คือ การเรียกตัวเองว่า “คนเที่ยว” ซึ่งเป็นการนิยามความหมายของการมีชีวิตอยู่ว่า พวกเขาไม่ใช่คนต่ำต้อย ไม่ใช่คนเร่ร่อนตามคำเรียกของคนทั่วไป ซึ่งมีความหมายในทำนอง คนอดโซ ไม่มีเป้าหมาย ไร้ความแน่นอน แต่คำว่า “เที่ยว” มีความหมายในเชิงหาความสุขสำราญ เฟลิดเฟลิน ความพึงพอใจ ไม่ใช่เป็นคนเร่ร่อนที่ชีวิตยากลำบาก เช่น

นำสง พุดกับผู้ศึกษาว่า “อย่าไปเชื่อไอ้พวกนั้นมาก พวกนั้นยังไม่รู้อะไรหรอกมันเพิ่งมาไม่กี่เดือนเอง ถามผมหักว่า ผมเที่ยวมาตั้ง 10 กว่าปี แล้ว เดียวออกพรรษาผมจะพาไปเที่ยวนครปฐม แล้วจะรู้เลยว่า พวกเที่ยว เขาอยู่กันยังไง ”

หรือเวลาผู้ศึกษา ถามถึงคนโน้นคนนี้ว่าใช่คนไร้บ้านหรือไม่ นำสงก็จะตอบว่า “พวกนี้ก็พวกเที่ยวเหมือนกันนั่นแหละ”

ลุงคนหนึ่ง พุดถึงคนไร้บ้านอีกคนหนึ่งว่า “ ใช้น้ำมันไหม้ไหม สอนมันแล้วว่า ถ้าวันจะเป็นคนเที่ยวละก็ เวลาต้องเก็บไว้บ้าง 5 บาท 10 บาท จะไปไหนมาไหนได้ ไม่ใช่ต้องขอคนอื่น เวลาขอข้าววัดมาได้ ก็ต้องรู้จักแบ่งคนอื่นบ้าง ถึงจะเที่ยวได้นาน”

ลุงสิงห์ คุยกับ พี่เทียน ในฐานะคนได้ด้วยกันว่า “คนบ้านเรา ที่รู้จักเที่ยวอย่างนี้ มีน้อย มีไม่กี่คน” และเมื่อผู้ศึกษาสนใจถาม ลุงสิงห์ ถึงคนไร่บ้านอีกคนหนึ่งที่มีผมยาว เหมือนนักดนตรีเพื่อชีวิต ลุงสิงห์ ก็บอกว่า “ไม่มีอะไร พวกเที่ยวธรรมดา”

อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ทุกคนที่สามารถปรับตัวทั้งด้านวัตถุและจิตใจโดยการให้ความหมายของการมีชีวิตอยู่ว่า คนเที่ยว มีคนจำนวนมากอีกเช่นกัน ที่ไม่มีอาชีพประจำ เป็น “ผี” ที่ไม่ถนัดการเที่ยวงานวัด ไม่มีกลุ่มเพื่อนมากมาย จะมีชีวิตสันโดษกว่า

ครั้งหนึ่งผู้ศึกษาถามนำคนหนึ่งที่ได้ทางด่วนว่า “เขาไปดูหนังกัน น้ำไม่ไปดูหนังหรอ”

นำ คนนี้ตอบว่า “โธ้ยไม่ดูรอกหนัง เรามันเครียดจะตายอยู่แล้ว ไม่มีอารมณ์ไปดูรอกหนังอะไร”

คนชราที่ไม่สามารถปรับตัวด้านจิตใจก็เป็นอีกแบบหนึ่งที่เผชิญกับความเครียด จะเป็นคนที่ไม่คบหาคนอื่นมากนัก อาจคอยฟังข่าวสารที่สภา ที่ไหนมีเลี้ยง แต่ไปไหนมาไหนคนเดียว ไม่สนิทกับใครเกินไป เพราะถือว่าต้องพึ่งตนเองและไม่ให้ใครพึ่ง ขอข้าววัดไม่เก่ง จะกินข้าวสภา และหากระป๋องน้ำอัดลม คนกลุ่มนี้จะเผชิญกับความเครียดมากกว่า ไม่มีรอยยิ้ม หวาดคน ไม่อยากคุยกับคนแปลกหน้า รวมถึงผู้ศึกษา

ลุงคนหนึ่ง ผู้ศึกษาให้ชื่อลุงว่า ลุงเลื้อขาว เพราะลุงจะใส่เสื้อเชิ้ตเก่าสีขาวหม่น และกางเกงสีเทา ถือถุงพลาสติกหิ้วใบค่อนข้างใหญ่ ครั้งแรกผู้ศึกษาพบลุงคนนี้นำไปนอนที่เต็นท์ที่กรุงเทพมหานคร จัดไว้และพักทายกันเล็กน้อย หลังจากนั้นผู้ศึกษาพบลุงกำลังนั่งพักหลังจากอาบน้ำเสร็จที่ใกล้ๆ สะพานขาว ลุงยิ้มรับคุยกับผู้ศึกษาอย่างดีใจ ลักษณะว่าผู้ศึกษาไม่รังเกียจที่จะคุยกับเขา และบ่นถึงลูกหลานที่ไม่ดูแล

หลายวันต่อมา ผู้ศึกษาพบลุงอีกครั้งที่เก้าอี้ริมถนนราชดำเนิน ผู้ศึกษาคิดว่าลุงคงยินดีที่จะคุยกับผู้ศึกษา แต่ผิดคาด ถึงตอนนี้ลุงไม่ต้องการให้ผู้ศึกษาเข้าไปในโลกของลุงมากเกินไป ลุงเลื้อขาวเมื่อผู้ศึกษาถามว่าลุงนอนประจำที่ไหน “นอนไปเรื่อย ตรงไหนว่างก็นอน ขอให้ไม่มีคนเสียงดัง ไม่มีคนเมาก็นอนได้” พร้อมบอกผู้ศึกษาว่า “หนูกลับบ้านไปเถอะ ดึกแล้วกลับไปนอน ลุงอยู่อย่างนี้แหละ ชีวิตคนเรามันก็เท่านั้น”

หลังจากนั้นผู้ศึกษาพบลุงอีกหลายครั้งซึ่งก็สังเกตเห็นว่าลุงจะหลบสายตาไม่ต้องการทักทายหรือคุยกับผู้ศึกษา ทำให้ผู้ศึกษาไม่กล้าจะรบกวนลุงอีก แต่หลายเดือนต่อมา ผู้ศึกษากลับไปกินข้าวที่สภาและพบลุงด้วยบุคคลิกและเสื้อผ้าชุดเดิม คราวนี้ลุงยิ้มทักทายผู้ศึกษาว่า “มาที่นี้ด้วยหรอ สบายดีมั๊ย” แต่ก็ภายใต้ระยะห่างที่พอดี คือ ต้องไม่ยุ่งกับลุงมากเกินไป

นอกเหนือจากคำเรียกว่า เร่ร่อน ฝิ และคนเที่ยว แล้ว มีอีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นคำเก่า ปัจจุบันไม่ค่อยมีคนใช้มากนัก มีเฉพาะแต่คนเที่ยวรุ่นเก่าเท่านั้นที่ยังใช้อยู่คือคำว่า “พวกส.”

เมื่อคนขายกระดาษ ถามลุงอาวโลคนหนึ่งว่า งานวัดนั้นสามารถเอากระดาษไปขายได้หรือไม่ ลุงผู้ถูกถามตอบเสียงหัวเราะว่า “ไม่ต้องไป ขายไม่ได้หรอก มีแต่ พวกส.ทั้งนั้น”

คำว่า พวกส. นี้ มีความหมายไปในทางไม่ดี ย่อมาจากคำว่า พวกเสือ พวกสิงห์ ซึ่งอาจจะบ่งชี้ได้อย่างหนึ่งว่า มโนภาพของคนทั่วไปที่เห็นคนที่หลับนอนในที่สาธารณะเป็นพวกนาระแวง ก็อาจมาจากข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการเป็นมิจฉาชีพของคนเที่ยวรุ่นเก่า

ลุงอาวโล อีกคนเล่าให้ฟังว่า “สมัยก่อน สนามหลวงตั้งแต่สมัยมีตลาดนัด ใครมาเดินเที่ยวต้องระวังมันมีคนล้วงกระเป๋าเยอะ ใครไม่แน่นจริงไม่กล้านอน เขาถึงเรียกว่า พวกส.”

น่าสนใจ คนเที่ยวรุ่นเก่า อธิบายทำนองเดียวกันว่า “พวกส. ก็หมายถึงพวกเขี้ยวไง โดยเฉพาะพวกสนามหลวง เวลาพวกนี้มันไปเที่ยวไปนอนที่ไหน ใครเห็นต้องบอกว่า ‘พวกส. มาแล้ว ไว้ย’ กระเป๋าอะไรต้องระวังดีๆ หนอยไม่มันพวกนี้มันจึกหมด”

(2) คนออกงาน

วิถีชีวิตของคนเร่ขายของตามงานวัด เป็นวิถีที่ใกล้เคียงกับคนที่ไม่มียานประจำ และเที่ยวดูหนังตามงานวัด กินข้าวตามวัดที่มีการเลี้ยงอาหาร มีสำนึกเวลาคล้ายกับคนเที่ยว คือ มีฤดูเที่ยวหมดหน้าเที่ยว ล่าข้าว และออกเที่ยว สำหรับคนที่มองจากภายนอก อาจไม่เห็นความแตกต่างระหว่าง คนเที่ยว กับคนเร่ขายของตามงานวัดเลย

ที่สนามหลวง คนให้เข้าเสื่อจะเรียกคนไม่มีบ้านรวมๆ ว่า “ฝิกระดาษ” เพราะไม่ใช่คนมาสนามหลวงเพื่อนั่งเล่น หรือคนตรกรหาญาติไม่พบแล้วเข้าเสื่อนอน เพราะคนไม่มีบ้าน จะมีกระดาษพลาสติกประจำตัว พร้อมจะเร่ร่อนนอนได้ทุกแห่ง แต่ในสังคมของคนไร้บ้าน ฝิ เป็นชายขอบระดับหนึ่ง คือคนที่ไม่มียานประจำ คนต้องพึ่งข้าววัด ข้าวสถานสงเคราะห์ และเที่ยวไปตามงานรับแจกข้าว ดังนั้น คนเร่ขายของซึ่งถือว่า ตัวเองมีอาชีพ คือ อาชีพเร่ขายของ จึงต้องสร้างระยะห่าง ดังที่กล่าวแล้วว่า ฝิคนหนึ่งบอกว่า ตัวเองเร่ขายลูกโป่ง ไม่ใช่คนไม่ทำมาหากิน

คนเร่ขายของตามงานวัด จึงมีคำเรียกตัวเองเฉพาะว่า “คนออกงาน” หมายถึงคนออกงานขายของตามงานวัดไม่ใช่ฝิ ไม่ใช่คนเที่ยว ซึ่งจะเห็นความแตกต่างได้ชัดในงานวัดที่ไม่มีเลี้ยงอาหาร คนออกงานสามารถขายของแล้วซื้อกิน ขณะที่คนเที่ยวอยู่ไม่ได้ ต้องอยู่ตามที่ที่เลี้ยงอาหาร ดังเช่นงานองค์พระปฐมเจดีย์ ซึ่งเคยเลี้ยงอาหารทุกปี แต่หยุดเลี้ยงอาหารมา 2 ปี แล้ว ทำให้คนเที่ยวไป

เพียงวันเดียว พอรู้ว่าไม่มีเลี้ยงอาหารก็กลับ แต่คนออกงานยังอยู่ทำงานเพราะดนตรีดัง สามารถขายกระดาษและพร้อมจะซื้อกิน พวกเขาจึงเป็นคนออกงาน ซึ่งต่างจากคนเที่ยว

(3) คนเก็บของเก่า

หากมองโดยสายตาของคนทั่วไป คนเก็บของเก่า คือ คนเร่ร่อน ที่เห็นได้ชัดเจนกลุ่มหนึ่ง แต่ในสังคมของ คนไร้บ้าน คนเก็บของเก่าไม่ใช่คนเร่ร่อน ไม่ใช่ผี ที่ไม่ทำมาหากิน คนเก็บของเก่า ไม่ว่าจะมรดเงิน หรือไม่มีมรดเงิน ล้วนแล้วแต่เรียกว่า คนเก็บของเก่า คือ คนทำมาหากินเหมือนกัน

ดังเช่น เป็ด คนเก็บของเก่า ที่ผู้ศึกษาเคยไปคลุกคลีด้วย แต่เมื่อมาเจอกันภายหลังที่สภา ฯ เป็ดเลิกหาของเก่าแล้ว เขายอมรับว่า “ เดี่ยวนี้ไม่ได้หาของเก่าแล้ว เที่ยวเป็นผีไปวันๆ เปื่อหาของเก่าหาไปก็เท่านั้น ได้เท่าไรก็เมาหมด กินเหล้าแล้วก็มีเรื่องกันเองอีก สู้ไม่หา เป็นผีดูหนังไปวันๆ ดีกว่า”

คำกล่าวของ เป็ด สะท้อนความคิดอย่างชัดเจนว่า คนหาของเก่าคือคนทำมาหากิน ไม่ใช่ผีที่ไม่ทำงาน เพียงแต่งานนั้นอาจจะสกปรกหรือน่ารังเกียจในสายตาคนอื่นบ้าง

ดังนั้น การเรียกตัวเองว่า คนเก็บของเก่า จะมีความหมายใน 2 ระดับคือ

ในระดับสังคมคนไร้บ้าน การบอกตัวเองว่าเป็นคนเก็บของเก่าคือการสร้างระยะห่างกับผีที่ไม่มีอาชีพประจำ ไม่ว่าจะเป็นคนหาของเก่าที่มีหรือไม่มีมรดเงิน ต่างมีความหมายเดียวกัน คือเป็นคนทำมาหากิน ซึ่งไม่ใช่คนเร่ร่อน คนจรจัด พวกเขาจะมีอารมณ์รุนแรงเมื่อถูกสงเคราะห์จัดการ

ลุงภูมิ คนเก็บของเก่า ที่นอนประจำริมคลองหลอด ซึ่งผู้ศึกษารู้จักช่วงแรกของการลงภาคสนาม มักจะบอกว่า “จะมารู้จักพวกคนเร่ร่อนเหวอ มันจะหาทำยาได้สักกี่คน ที่ทำมาหากินอย่างลุงมีไม่กี่คนหรอก”

ต่อมาเมื่อลุงถูกเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์ เชิญไปสอบประวัติ ลุงค่อนข้างโมโห เล่าให้ฟังว่า

“สงเคราะห์มาจับลุง กำลังนอนอยู่ มาปลุกบอกว่า ‘ไปทำประวัติหน่อย’ ลุงบอก ‘จะจับผมไปไหน ผมทำมาหากิน รดเงินผมก็มี’ มันก็บอก ‘ไปทำประวัติ’ ให้ขึ้นรถไปที่ปากเกร็ด สอบประวัติ มันถามว่า ลุงทำอะไร ลุงบอกลุงเก็บของเก่า มันถ่ายรูปแล้วก็ให้ค่ารถกลับ ไม่รู้มันจะจับไปทำไม”

น้ำอีกคนหนึ่งบอกว่า “สงเคราะห์มาจับผม ผมไม่ยอมทำเดี่ยว จนเทศกิจหลายคน มารุม ผมบอกว่าผมทำมาหากิน จะมาจับผมได้อย่างไร ลุงของเก่าผมก็มี มันให้ไปทำประวัตี เสรีจ ก็กลับ”¹¹

สำหรับในระดับที่สัมพันธ์กับสังคมเมืองทั่วไป ซึ่งคนหาของเก่าถูกมองว่าทำงานอยู่กับสิ่งสกปรก ดังนั้นจึงต้องมีการให้คุณค่าแก่งานที่ตนเองทำ สิ่งแรกก็คือ การเปลี่ยนคำเรียก จากขยะมาเป็น “ของเก่า”

พีรจัน ลูกพี่ในกลุ่มคนหาของเก่าที่ผู้ศึกษาไปเรียนรู้ด้วยบอกว่า “ใครจะเรียกเราว่า ‘พวกเก็บขยะ’ ขยะจะเก็บมันทำไมวะ ขยะก็เอาไปทิ้งสิ กูเก็บ ‘ของเก่า’ ไว้ย ของเก่าเขาไม่ใช้ เขาทิ้ง แต่กูไปเก็บเพราะมันขายได้”

ลำดับต่อมาก็คือ การมองว่า อาชีพหาของเก่า เป็นอาชีพหนึ่งที่สุจริตเหมือนอาชีพอื่น ไม่ได้ขอใครกิน แต่อิสระกว่า

พีอ้วน คนเก็บของเก่าผู้หนึ่งที่สามย่าน เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน ในการมองตัวเองว่า เป็นคนเก็บของเก่าไม่ใช่คนไร้บ้าน เธอเป็นผู้หญิงไม่ตีแม่เหล้า จะจอดรอนอนอยู่กับเพื่อนสนิทอีกคนหนึ่ง พร้อมหมาคู่ใจ

เมื่อผู้ศึกษาทักว่า “โอ้โฮ มีตุ้มหูทองใส่ด้วย อย่างนี้ก็ไม่จนสิ”

เธอตอบว่า “หาของเก่าจริงนะ แต่ไม่ใช่ว่าไม่มีเงิน เงินมี อยากกินอะไรก็ซื้อกินเลย อยู่อย่างนี้จริงแต่มีเงินส่งกลับไปบ้านนะ สามสี่เดือนเดี๋ยวก็กลับไปบ้านที่ แต่ที่ไม่เช่าอยู่ เพราะหาของมันไม่จำเป็นต้องไปเช่าบ้านอยู่ เจ้ที่เคยทำงานด้วย เขาก็ชวนให้กลับไปทำงาน แต่พี่ไม่ไปทำงานเอง อยู่อย่างนี้ก็หาเงินได้เหมือนกัน”

พีวิทย์ คนหาของเก่าเลี้ยงลูกสี่คนบอกว่า “ผมเก็บของเก่า เลี้ยงลูกผม 4 คนรอดแล้วกัน ผมสุจริตไม่เคยลักขโมยใครเลย ดูถูกผมไม่ได้นะ” พร้อมแนะนำผู้ศึกษาว่า “คุยกับคนโน้นสิ เขาเคยทำงานร้านอาหารนะ เคยเป็นก๊วนะ แต่เขามาเก็บของเก่า เขาบอกว่ามันอิสระดี”

น้ำที่ถูกพูดถึง ก็คือ น้ำหนวด บอกว่า “เก็บของเก่าอย่างนี้ดีแล้ว ผมเคยทำงานอยู่ร้านอาหาร ตรงถนนรัชดา ได้เงินเดือน 7,000 แต่ไม่ไหว เจ้าของร้านมันดุ ทำอาหารไม่ถูกใจหน่อย มันนั่งเลง ชก

¹¹ ทั้งสองกรณีผู้ศึกษาอ้างอิงจากกรณีที่เขตพระนคร ใช้มาตรการประสานเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์รื้อถอนที่นอนสนามหลวง ระหว่างวันที่ 19 กุมภาพันธ์ – 18 เมษายน 2544 ซึ่งเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์จะไปสอบประวัติ และปล่อยตัวกลับ ไม่ได้มีการกักขังผู้ที่ถูกเรียกว่าคนเร่ร่อน และเป็นมาตรการเฉพาะช่วงเวลา 3 เดือนเท่านั้น ผู้ศึกษาไม่ได้มีเจตนาตำหนิการดำเนินงานตามหน้าที่ของเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์แต่อย่างใด

ต่อยเรา ก็เลยออกดีกว่า ผมเคยทำมาหลายร้านแล้ว มาเก็บของเก่าดีกว่า ได้เงินพอๆ กันแต่อิสระกว่า อยู่อย่างนี้ ผมส่งเงินให้ลูกผมนะ"

พี่เล็ก คนเดิมกล่าวกับผู้ศึกษาในฐานะมีหน้าใหม่ว่า

" ลือตงงานเหวอ แต่ดูลือน่าจะมีความรู้ละ ก็ไปหาทำงานเป็นลูกจ้างเขาได้นี่ แต่อ้าว วานะ เป็นลูกจ้างเขามันไม่มีอิสระเหมือนหาของเก่าเหวอ วันๆ เดินรอบนึ่งสามสี่ชั่วโมงก็ได้แล้ว 60 -70 บาท เหนื่อยก็พักได้ วันไหนได้เยอะอยากหยุดก็หยุดได้ แต่เป็นลูกจ้างเขา หยุดตามใจไม่ได้"

เปิด คนหาของเก่าวัยหนุ่ม สมาชิกในกลุ่มที่รุ่นนี้มักพูดประโยคซ้ำๆ หลังจากใช้ชีวิตประจำวันที่ร่วมกันไปหาของเก่าตอนกลางคืนกลับมาอนด้วยกัน ตื่นเช้าช่วยกันแยกของ และเซ็นเอาของไปขาย แล้วกลับมาตั้งวงกินเหล้าว่า

" นี่แหละชีวิตของพวกเรา อยู่กันเหมือนพี่เหมือนน้อง เมื่อคืนใครออกหาของได้เท่าไรก็มากินด้วยกัน อยากจะรู้ว่าคนรวยร้อยล้านมันมีความสุขเหมือนเรารึเปล่า มันเคยดูหนังกลางแปลงรึเปล่า มันมีเพื่อนฝูงรึเปล่า"

3.2 การจัดช่วงชั้นในโลกของคนไร้บ้าน

ข้อเท็จจริงในโลกของคนไร้บ้านที่ขัดแย้งอย่างยิ่งจากภาพสังคมมีนภาพตายตัว ที่กักทว่าพวกเขามีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก็คือ การจัดช่วงชั้นในโลกของคนไร้บ้าน ความหลากหลายในสังคมของคนไร้บ้าน มีมิติที่บ่งชี้ถึงการจัดช่วงชั้นทางสังคม การยอมรับการให้เกียรติคนบางประเภท และรังเกียจคนบางประเภท สิ่งสำคัญที่ใช้กำหนดการจัดช่วงชั้นในโลกของคนไร้บ้านก็คือวิธีการหาเลี้ยงชีพ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การหาเลี้ยงชีพแต่ละแบบมีคุณค่าต่อการให้ความหมายแก่ตัวเองและผู้อื่นมาก แต่มีวิธีการหาเลี้ยงชีพ แต่ประการเดียว ย่อมต้องมิตีอื่นประกอบด้วย เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อต่อผู้อื่น ภาพลักษณ์การแต่งกาย เป็นต้น

กลุ่มที่ถูกจัดว่าเป็นชนชั้นล่างที่สุดในโลกของคนไร้บ้าน ถ้าไม่นับรวม คนที่เป็นมิชฌาชีพ ลักขโมย ก็คือ กลุ่มคนเดินชนดั่งค์ เพราะนอกจากจะเป็นการหาเงินโดยวิธีหลอกลวงผู้อื่นแล้ว ยังสร้างความเดือดร้อนรำคาญแก่คนทั่วไป ทำให้ภาพลักษณ์ของคนไร้บ้านคนอื่นๆ ถูกมองในแง่ลบจากสังคมภายนอกไปด้วย ดังนั้นแต่ละคน จึงมีความรังเกียจ ไม่ยอมรับว่าที่จะถูกจัดอยู่ในประเภท

คนเดินชนดั่งค์ ดังเช่น พี่พรมบอกว่า พวกเดินชนดั่งค์ต้องแยกออกคนละประเภทกับผี หรือพี่รุจน์ คนเก็บของเก่าที่แม้จะกินเหล้าหนักมากแต่ก็ไม่ยอมรับให้คนเดินชนดั่งค์มาร่วมวงกินเหล้า

แต่ระดับท่าทีต่อการรังเกียจก็ยังคงมีความแตกต่างกัน สำหรับพี่ศรี แม้จะไม่ยอมให้ลูกไปร่วมขบวนการเดินชนดั่งค์ แต่ยังยอมรับประโยชน์ที่คนเดินชนดั่งค์จะแบ่งปันเงินหรือขนมให้ลูกตัวเอง

กลุ่มที่อยู่ในระดับล่างขึ้นมาจากเดินชนดั่งค์ ถือเป็นชนชั้นพื้นฐานก็คือ ผี หรือคนที่ไม่มียานประจำ อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนที่เรียกว่าผี ก็ยังมีระดับชั้นแยกย่อยในหมู่ผี ระหว่างผีที่ไม่ทำงานอย่างสิ้นเชิง ไปจนถึงผีที่มีงานค่อนข้างประจำ ถ้าผีที่มีงานค่อนข้างประจำ อย่างแจกใบปลิวจะได้รับการยอมรับมากกว่า เช่นเดียวกับพวกจับของหรือขายของมือสองก็จะมีสถานะเหนือกว่า คนที่ไม่อาชีพอันแน่นอน คนเก็บกระป๋องเป็นค่ารถ หรือคนที่ไม่ทำงาน

ดังนั้นคนที่ทำงานประจำ ชื้อข้าวกิน จะสร้างระยะห่างว่าตัวเองไม่ใช่ผี มีเงินพอที่จะซื้อข้าวกิน ไม่ได้กินข้าววัด ไม่ได้กินข้าวสภากา ไม่ได้กินข้าวโบสถ์ซีกซีก บางคนอาจแก้เก้อบอกว่า “นานๆ ไปกินที” สิ่งที่ถูกติดกับผีอีกอันหนึ่ง ก็คือไปรับแจกข้าว ระดับของการมีเงินอยู่ที่การไปรับแจกข้าว ถ้าไปรับแจกข้าวถือว่าไม่ใช่คนมีเงิน

ครั้งหนึ่ง ผู้ศึกษา กับน้ำว่าเหว ขึ้นรถจากสนามหลวงไปกินข้าวที่สภากา แล้วพบคนจับของมือสองขายบนรถโดยสาร น้ำว่าเหวเห็นคนที่พบเป็นคนรู้จักจึงบอกว่า จะไปกินข้าวที่สภากา แต่เพื่อนน้ำว่าเหวกลับตอบว่า “ไปกินข้าวสภากา ตรงไหน ได้ยินเขาพูดๆ อยู่เหมือนกัน แต่ไม่เคยไป” น้ำว่าเหวทำหน้าหน่ายที่เห็นคนรู้จักทำเป็นไม่รู้จักการกินข้าวสภากา ๕ ครั้นเมื่อถึงใกล้สภากา เพื่อนน้ำว่าเหว ก็บอกว่า “อ้ออยู่แถวนี้แหละ จั๊นลองกินดู”

พอคล้อยหลัง น้ำว่าเหวก็บอกผู้ศึกษาว่า “บอกมาได้ไม่รู้จักสภากา เราเลยเซ็งเลย ก็เห็นมันมากินอยู่บ่อยๆ แต่เลือกฟอร์มว่าไม่รู้จัก”

หรืออีกกรณีหนึ่งช่วงที่ผู้ศึกษา ช่วยต่อกระดาศกับ น้ำแหลม ซึ่งขึ้นชื่อว่าเป็นคนขายกระดาศรายใหญ่ อยู่ในวงการมานาน และตรงกับช่วงที่เสียปอแจกเงิน น้ำแหลม ซึ่งต้องการแสดงให้ผู้ศึกษาเห็นว่า ตัวเองไม่ใช่ผี เป็นคนขายกระดาศ ก็แสดงท่าทีไม่สนใจที่จะไปรับเงินเสียปอ “ไม่ไปหรอก ไปทำไม เงินเสียปอ แคร์้อยเดียว ผมอยู่นี่ก็หาเงินได้”

แต่เมื่อผู้ศึกษาบอกว่า ผู้ศึกษาต้องการจะไป “ร่วม” งานรับเงินเสียปอ น้ำแหลม เห็นว่าผู้ศึกษาไม่ได้แสดงท่าทีรังเกียจการรับเงินกับบอกว่า “ถ้าบุญเลิศจะไป จั๊นผมอยากไ้ไ้ไ้มันไปด้วยคน” กล่าวคือน้ำแหลมฝากลูกชายวัยรุ่นไปร่วมรับเงินเสียปอ

กลุ่มที่อยู่ในระดับกลางและยากที่จะบอกว่า ในโลกของคนไร้บ้านใครอยู่สูงกว่ากันก็คือ คนหาของเก่าประเภทที่ไม่มีรถเข็น กับ คนขายกระดาศพลสดิกที่มีทุนน้อย กล่าวในเชิงรายได้ คนกลุ่ม

นี้มีรายได้น้อยมากจนใกล้เคียงกับผี ก็ว่าได้ คนหาของเก่าประเภทไม่มีรถเข็นหลายคน อาศัยกินข้าวที่สภาฯ เหมือนกับผี ส่วนคนขายกระดาษที่มีทุนไม่มากบางครั้งเงินขาด ก็พร้อมจะไปขอข้าววัดกินไปรับจ้างเดินเปอร์เซนต์ที่มีรายได้น้อยมาก และทั้งสองประเภทนี้ ก็อาจจะไปรับแจกข้าวได้ คนสองกลุ่มนี้จึงใกล้เคียงกับคนที่ไม่มียานพาหนะประจำ กล่าวคือในเชิงอาชีพ อาจบอกได้ว่าตนเองมีอาชีพ หากแต่ การอยู่รอดยังต้องอาศัยการพึ่งพาระบบสวัสดิการนอกภาครัฐอยู่ ไม่อาจถือได้ว่าเป็นพวกยืนด้วยลำแข้งตัวเองอย่างแท้จริง

คนที่ จะได้รับการยอมรับ อย่างน้อยไม่ถูกดูถูกก็คือ คนที่สามารถยืนด้วยลำแข้งตัวเอง คนที่มีเงินซื้อข้าวกินทุกมื้อ ไม่อย่างกรายไปกินข้าวฟรีที่สภาฯ บางคนทำหน้าใหญ่บอกว่า ไม่สนใจไปรับเงินเสียปอ คนแบบนี้ก็จะถือว่ามีความเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ แต่ในทางกลับกัน หากวันใดที่ตนเองพลาด เช่น ทุนขายกระดาษหมด หรือ คนหาของเก่าที่เคยมีรถเข็นแต่หาย พวกเขา ก็อาจจะถูกมองเยาะเย้ยได้ว่า ไปไหนไม่รอด ถึงที่สุดก็ต้องมาเป็นผี กินข้าวสภาฯ รอเงินแจกเสียปอ

สำหรับคนหาของเก่าที่มีรถเข็น กับ คนขายกระดาษที่มีทุนมาก ก็เป็นอีกคู่หนึ่งที่อยู่ในกลุ่มที่ค่อนข้างมีระดับ และทั้งสองประเภทนี้ก็ยากที่จะบอกว่าใครอยู่เหนือกว่ากัน กล่าวในเชิงรายได้ คนขายกระดาษ มีรายได้น้อยแต่ไม่สม่ำเสมอ บางงานอาจได้ถึงหลักพันบาทต่อวัน แต่บางช่วงก็อาจขายติดต่อกันไม่ได้เป็นเดือน ส่วนคนหาของเก่าที่มีรถเข็น มีน้อยมากที่จะหาเงินได้ถึงหลักพันเหมือนคนขายกระดาษหรือลูกโป่ง เว้นแต่เก็บโทรศัพท์มือถือได้ แต่ข้อได้เปรียบของคนเก็บของเก่าก็คือ มีรายได้นสม่ำเสมอ

พี่เล็ก คนหาของเก่าแนะนำผู้ศึกษาซึ่งเป็น "คนตกงานหน้าใหม่" ว่า "แล้วลื้อจะทำอะไร จะขายกระดาษหรือ ขายกระดาษมันดีเฉพาะหน้างานนะ ถ้าไม่มีงานก็ขายไม่ได้ แต่ของเก่านี้ได้ทุกวัน ถ้ามีรถเข็นวันละ 100 กว่าบาทได้แน่ๆ "

นอกจากนี้ การหาของเก่าจะมีความเป็นอิสระในแง่ที่ไม่ต้องจ้องคนซื้อ ลูกค้า คนเก็บของเก่าอดีตคนเคยรวย แต่จมเพราะหนี้การพนัน พุดถึงการขายลูกโป่งที่ได้เงินถึง 2,000 บาท ในวันขึ้นปีใหม่ว่า " ได้เยอะก็ได้ไป อ้าวไม่ว่าอะไร แต่ให้อ้าวไปเดินจ้องคนซื้อ อ้าวไม่ชอบ อ้าวเดินเก็บของเก่าดีกว่าได้แค่วัน ก็แค่นั้น สบายใจไม่ต้องจ้องใคร"

แต่คนออกงานขายกระดาษ อย่างพี่ศรี จะมองว่า คนหาของเก่าเป็นชายขอบกว่าตน "พวกนี้ก็อยากขายกระดาษเหมือนกัน แต่ไม่รู้ช่องทาง เช่น ไม่มีทุน ไม่รู้จะไปซื้อกระดาษที่ไหน แล้วจะหาออกงานที่ไหน เลยต้องเก็บของเก่า ซ้ำซากจำเจ อย่างเวลาว่าง คนขายกระดาษขายได้เป็นพัน คนหาของเก่าอย่างมากก็ได้ แค่สองร้อย"

สำหรับคนที่เป็นคนไร้บ้าน แต่ไม่ถูกนับว่าเป็นคนไร้บ้าน ก็คือ คนขายของเก่า คนให้เช่าพระ การพิจารณาว่า เป็นผี หรือไม่ ดูได้จากวิถีชีวิต ถ้าไม่กินข้าววัด ไม่กินข้าวสกา ฯ ไม่รับแจกข้าว ตระเวนดูหนัง คนลักษณะนี้จะได้รับการมองว่า “ไม่ใช่ผี”

การแต่งกายก็เป็นสิ่งหนึ่งในการกำหนดช่วงชั้น และการยอมรับการเข้าสังคม โดยเฉพาะในกลุ่มของผี พวกเขาต่างไม่มีเงิน แต่ยังมีรายละเอียดต่างกันในเรื่องของการแต่งกาย

น้ำสอง คนเที่ยวร่อนเก่า มากกว่า 10 ปี ถูกรังเกียจจากคนอื่นว่า “ตาสองหรือ ไม่ไหว เดียวนี้ มันปล่อยตัวฉิบหาย น้ำท่าก็ไม่อาบ ตัวเหม็นอย่างกับอะไร พอเมี่ยมันหนึ่ที่มันปล่อยตัวฉิบหาย ไม่ไหว อย่าไปเดินกับมันเลย”

เช่นเดียวกับน้ำว่าเหว่ ก็เห็นว่า การแต่งกายสะอาดเป็นเรื่องสำคัญ “ผมไม่เอาหрок แต่งตัว ชกมก เหมือนกับพวกผี พวกกระโกหลกะลา เราไม่เอา ไปที่ไหนคนเขารังเกียจ ผมซักเสื้อผทุกวัน เรานอนอย่างนี้จริงแต่เราสะอาด ใครถามทำงานอะไร เราบอก เราเป็นร.ป.ภ.เขาเชื่อหมด ว่าเราไม่ได้เร่ร่อน”

การแต่งกายและเสื้อผ้า ในกลุ่มของคนหาของเก่า ก็มีความหมายต่างกัน ระหว่างคนเก็บของเก่าที่สกปรกตลอด 24 ชั่วโมง กับคนเก็บของเก่าที่หลังจากเก็บแล้วทำความสะอาดเหมือนกับคนทั่วไป

พิวฑย์ กล่าวว่า “ผมเก็บของเก่า ผมก็เหมือนคนอื่นเขา ผมไม่ได้ปล่อยให้สกปรกแบบขอทาน ผมหาของเสร็จ ผมก็หาน้ำล้างมือล้างไม้ ผมเดินไปไหน คนเขาก็ไม่รังเกียจ เขาดูไม่ออกด้วยว่า ผมเป็นคนเก็บของเก่า”

พี่คนแจกใบปลิวที่เคยถามผู้ศึกษาว่ามีปัญหาหรือไม่จึงออกจากบ้าน ก็เล่าว่า “ก่อนจะได้งานแจกใบปลิว พี่ก็เคยเก็บของเก่า แต่ไม่ได้สกปรกแบบพวกนั้นไม่เอาหрок เราเก็บเสร็จ ขายของแล้วก็ล้างมือ เปลี่ยนเสื้อผ้า เป็นชุดเหมือนคนธรรมดา ก็เดินเที่ยวสนามหลวงเหมือนคนอื่นเขาได้ ไม่มีใครเขารู้ว่าอะไร”

มากไปกว่านั้นก็คือ การเก็บของกิน ผู้ศึกษายังเคยถูกถามว่า ศึกษาเรื่องคนไร้บ้าน แล้วเคยเก็บอาหารกินหรือไม่ อันที่จริง คนเก็บอาหารกิน ไม่ใช่ลักษณะของคนไร้บ้านส่วนใหญ่ มีแต่คนวิกลจริต หรือ “หลุด” เท่านั้นที่ทำ ครั้งหนึ่ง ผู้ศึกษาไปเก็บของเก่ากับ เป็ด ที่สยามสแควร์ และเป็นจังหวะพอดีที่ร้านอาหารทิ้งคอกเปิดสดตุงใหญ่ ซึ่งสามารถเก็บนำมาผัดเป็นอาหารพิเศษได้ เป็ดบอกผู้ศึกษาว่า “เราเก็บของเก่าจริง แต่เรายังไม่ถึงขั้นคุ้ยหาของกินจากถังขยะ เรายังไม่ถึงขั้นนั้น ถ้าเจอของกินได้ ต้องเก็บกลับไปกิน ต่อให้หิวแค่ไหน ผมก็ไม่คุ้ยของแล้วกินหน้าถังขยะ”

3.3 ความสัมพันธ์เบาบางในโลกของคนไร้บ้าน

คำถามที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งในเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมก็คือ ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ที่พวกเขามีต่อกัน เริ่มจากข้อสงสัยว่า จากเงื่อนไขที่พวกเขามีการเคลื่อนย้ายง่าย ผูกติดกับพื้นที่น้อย พวกเขาจะเป็นปัจเจกชนที่โดดเดี่ยวหรือมีลักษณะกลุ่มที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

กล่าวโดยทั่วไป ในโลกของคนไร้บ้าน แม้จะตั้งอยู่บนพื้นฐานของควมมีอิสระเสรี พร้อมจะเคลื่อนย้ายไปตามแหล่งทรัพยากร แต่การใช้ชีวิตโดยลำพังดินรนอย่างโดดเดี่ยวจะอยู่รอดได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการข้อมูลข่าวสารเพื่อการใช้ชีวิตรอด แต่ละคนจึงไม่อาจปิดกั้นการคบค้าสมาคม พูดคุยกับคนไร้บ้านคนอื่นๆ และแม้พวกเขาจะมีการผูกติดกับพื้นที่น้อย แต่ก็ยังมีพื้นที่ที่สามารถมีความสัมพันธ์กันได้ เช่น การพูดคุยที่สภาฯ ก่อนจะมีการเลี้ยงอาหาร การพูดคุยที่หน้าโบสถ์ซีกซ์ เป็นต้น

ความสำคัญของการที่ต้องมีเพื่อนเริ่มตั้งแต่ การต้องมีคนแนะนำเส้นทางเดินทาง ในกรุงเทพฯ เนื่องจากคนไร้บ้านโดยมากเป็นคนจากต่างจังหวัด อ่านหนังสือไม่เก่ง ดังนั้น การจะไปไหนมาไหน จำเป็นต้องถามไถ่ ขอคำแนะนำจากคนอื่น น้ำเติ้ม บอกผู้ศึกษาว่า

“ ถึงจะเป็น ผี แต่ก็ต้องมีเพื่อนนะ ไม่มีเพื่อนมันอยู่ไม่ได้หรอก ไปไม่รอด กรุงเทพฯนี้มันหลงเอาง่ายๆ นะ อย่างเขาบอกว่ามีรับแจกข้าวที่ตรอกจันทน์ บอกแค่นี้เราจะไปถูกเหรอ มันก็ต้องให้คนช่วยบอกช่วยพาไปว่า อยู่ตรงไหน แล้วอย่างกรุงเทพฯ ถนนหนทางไปไม่ถูกหรอก หลงทั้งนั้นถ้าไม่มีใครบอก ต่อให้บอกว่า ขึ้นรถเมย์สายอะไร ไปลงตรงไหน ยังหลงเลย บางทีมันเลยต้องตามไปกับเขา”

น้ำว่าเหว่า ซึ่งเป็นคนหนึ่งที่ดินดินเดียว แต่ก็ต้องยอมรับการปฏิสัมพันธ์กับ “ผี” ดังเช่น การยอมรับว่า ที่ต้องไปสภาฯ เพราะสภาฯ เป็นศูนย์กลางของข้อมูลข่าวสาร ไม่ว่าจะเป็นงานเลี้ยงออกร้าน ที่จะได้กินอาหารมื้อพิเศษ การชักชวนไปดูหนังกลางแปลงเพื่อความเพลิดเพลิน รวมถึงการแนะนำช่องทางการหาเงิน ไม่ว่าจะเป็นการรับจ้างซื้อโทรศัพท์ การชักชวนกันไปถ่ายหนัง หรืองานชั่วคราว รายวัน

ดังนั้น ใครที่มีช่องทางหาเงิน และผู้ว่าจ้างต้องการคนจำนวนมาก ก็มักจะมาชวนกันที่สภาฯ ไม่ว่าจะเป็นการแนะนำต่อๆ กัน ให้ไปรับจ้างซื้อโทรศัพท์มือถือ โดยมีคนจ้างให้คนมีบัตรประจำตัวประชาชนไปซื้อโทรศัพท์มือถือ โดยผู้ว่าจ้างจะจ่ายค่าโทรศัพท์ที่ซื้อเอง และให้ค่าจ้างคนซื้อ 200 – 300 บาท แล้วนำโทรศัพท์ไปใช้ (แล้วไม่ชำระค่าโทรศัพท์ ทำให้ผู้ใช้บัตรประจำตัวเป็นผู้ซื้อ ต้องรับ

ภาระเป็นลูกหนี้ และสร้างปัญหาตามมามากมาย) หรือชวนกันไปรับจ้างถ่ายหนัง ประเภทที่ต้องการตัวประกอบจำนวนมาก ก็จะมาหาเอาจากที่ชุมนุม "คนตกงาน" ก็คือที่สภา ฯ นั้นเอง

ต้องกล่าวด้วยว่า การชวนกันในลักษณะนี้ ไม่ได้เป็นไปเพราะความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อย่างเดียว แต่ยังมีการแสวงหาประโยชน์ระหว่างกันอีกด้วย มักมีการพูดถึงเสมอว่า มีการหักหัวคิวจากผู้ชักชวน เช่น การรับจ้างซื้อโทรศัพท์มือถือ คนว่าจ้างอาจให้ 300 บาท แต่คนชักชวนจ่ายให้จริง 200 หรือ 250 บาท โดยถือว่า เงิน 50 หรือ 100 บาทที่หักไปเป็นค่าติดต่อก่อน เป็นค่ารถพาไปซื้อ กรณีถ่ายหนังก็เช่นกัน มักมีการพูดถึงเสมอว่ามีการหักหัวคิว

หรืออีกกรณีหนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่มที่ผู้ศึกษาค้นเคยเอง พี่เทียน ฤกษ์ ชว และอีกหลายคนไปทำงานสร้างเพิง กระจับปี่ในงานมหรหรรณสินค้า โดยมี ยักษ์ คนไร่บ้านอีกคนหนึ่งเป็นผู้ชักชวน นายจ้างตกลงให้ค่าแรงคนละ 300 บาท แต่ยักษ์ในฐานะคนชวนหักค่าแรงไปวันละ 50 บาท แต่ละคนจึงได้ค่าแรงเพียง 250 บาท วันต่อมา พี่เทียนสังเกตว่าเงินที่นายจ้างจ่ายให้มากกว่าที่ยักษ์มาจ่ายต่อ จึงเกิดการทวงถามขึ้น พี่เทียนเล่าให้ฟังว่า

“ ผมถามผู้รับเหมาเองเลยว่า เขาจ่ายค่าแรงให้เท่าไร เขาบอกเขาจ่ายวันละ 300 ผมรู้แล้ว ไ้ยักษ์มึงอมเงินกูไปแล้ว ผมให้ไอ้ซาไปถามว่า มันจะจ่ายเงินให้ครบรีเปลา บอกละ ไอ้ซาไปถามมัน ผมคุมเชิง ถ้ามันยักยอกผมเล่นมันเอง มันยังมีหน้ามาบอกอีกนะว่า มันคนชวนมันก็น่าจะได้บ้างแค่ 50 บาท ถ้าให้มัน 50 บาท 10 คน มันก็ได้ไปฟรีๆ 500 บาท แต่พอมันเห็นพวกเราเอาจริงมันก็ไม่กล้าอม”

จากความสัมพันธ์ที่มีความรู้สึกถึงการถูกเอาเปรียบเช่นนี้ คนไร่บ้านจึงมักจะไม่ค่อยไว้วางใจกัน ความสัมพันธ์จึงเป็นแบบไม่สนิทใจ แม้จะสนับสนุนช่วยเหลือแนะนำกัน แต่ก็พร้อมจะแยกทางกันเดิน เรียกว่า เป็นความสัมพันธ์ที่เบาบาง

พี่จันเป็นตัวอย่างหนึ่งของคนที่ช่วยเหลือคนอื่นได้มาก เพราะความสามารถในการขอข้าวที่วัดบวรนิเวศน์ได้มากพอที่จะแบ่งคนอื่น แต่สำหรับผู้รับก็มีทั้งคนที่ยอมรับความมีน้ำใจของพี่จัน แต่บางคนกลับไม่เห็นคุณค่า วันหนึ่งพี่จันบ่นให้ผู้ศึกษาฟังว่า “ ผมไม่ไปเอาข้าวมาสองวันแล้ว พวกนี้มันไม่ไหว เราเดินไปเอาข้าววัดให้มันแตกแล้ว มันยังไม่เห็นน้ำใจเราอีก เอาแต่นอนรอกินอย่างเดียว ช้อนยังต้องหาให้มันอีก ... เลยไม่ไปเอาข้าวทะเลเลย ให้พวกมันรู้จักอดชะบ้าง”

กรณีที่แสดงถึงความสัมพันธ์ที่ไม่ชัดเจนและเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์อย่างมากก็คือ กรณีที่คนไร่บ้านโชติได้รางวัลตุ๊กตเงินจากงานฉลองวันขึ้นปีใหม่มปี 2546 ที่รัฐบาลจัดขึ้น โดยให้ประชาชนส่งไปรษณียบัตรไปชิงรางวัล แต่ เป็นคนลงทุนซื้อไปรษณียบัตร 20 ใบ ส่งไปชิงรางวัล แต่ความที่ตัวเองไม่มีบัตรประชาชน จึงต้องยืมชื่อคนอื่นส่งไปแทน ครั้นปรากฏว่า แต่โชติได้รางวัลตุ๊กตเงิน

แต่ผู้ที่มีชื่อเป็นผู้ส่งไปรษณียบัตร ถือโอกาสต่อรองว่า แต่ต้องแบ่งเงินจากการขายตุ๋น ให้ครึ่งหนึ่ง จึงจะยอมร่วมมือไปรับตุ๋น กรณีนี้เป็นที่พากษวิจารณ์กันที่สภา ฯ ท่านองว่า “เพื่อนฝูงกัน จะเห็นความจริงใจก็ตอนมีเงินนี้แหละ หักหลังกันชัดๆ ” บางคนว่าเป็น “ทุกขลาภ” ถ้าไม่ถูกรางวัลดีกว่า ไม่ต้องผิตใจกับเพื่อน ไม่ต้องเครียดปวดหัว

จากประสบการณ์บนท้องถนนที่มีความไม่ไว้วางใจพร้อมถูกคดโกง จึงทำให้การช่วยเหลือแบบที่ต้องรอการตอบแทนระยะยาวเกิดขึ้นได้ยาก การให้ยืมเงินเป็นเรื่องยาก เพราะคนยืมอาจจะได้เงินแล้วหนีไปเลยก็ได้ ดังนั้นการเกื้อกูลระหว่างผี จึงเป็นการเกื้อกูลที่ผู้ให้ต้องทำใจว่า อย่าคาดหวังการตอบแทน จึงยากที่จะให้ในสิ่งที่ตัวเองมีน้อย จึงเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลในทรัพยากรส่วนรวม ที่ไม่ทำให้ตัวเองสูญเสีย เช่น แนะนำช่องทางข่าวสารการหากินต่างๆ

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความไว้วางใจซึ่งกันและกันก็น้อย ก็คือ การไม่มีรากยึดประจำที่ ดังนั้นแต่ละคนจึงพร้อมจะหนีไปหากได้ผลประโยชน์เป็นเงิน 200 - 300 บาท รอให้เจ้าของเงินหายโกรธแล้วก็กลับมาใหม่ มาขอโทษ มารับปากว่าจะใช้คืนบ้าง แต่ถ้าหนีไปพร้อมเงินมากๆ ถ้าถูกตามตัวได้ก็มักถูกทำร้ายสังเวย

ดังนั้น ถ้าเป็นคนไร้บ้านที่ถูกติดกับพื้นที่ จะเห็นความสัมพันธ์เชิงการช่วยเหลือเอื้ออาทรมากกว่า เช่น พี่รุจน์ คนเก็บของเก่านิยมสุรา แต่ไม่ต้องหวังว่าจะไม่มีข้าวกิน เพราะถึงตอนเช้า ตื่นมาสามารถไปขออาศัยกินกับคนหาของเก่าที่ปักหลักอยู่ใกล้ๆ กันได้ “เรามันไม่อดหรอก เราอยู่มาตั้ง 4-5 ปี ก่อนไอ้พวกนี้ วันไหนไม่หาของ ก็ไปอาศัยเขากินก่อน วันหลังเรามีเราก็แบ่งให้เขากินบ้าง”

หรือพี่วิทย์ กับพี่นก ที่มักจะร่วมวงร่ำสุรา ก็สามารถหยิบยืมเงินซื้อข้าว หรือ ออกเงินค่าเหล้าให้ก่อน 40 – 50 บาท ได้ แล้วค่อยให้คืนวันหลัง

อย่างไรก็ตาม ต้องยอมรับ การเป็นคนไร้บ้านกล่าวโดยเปรียบก็มีความเหนียวแน่นน้อยกว่าชุมชนท้องถิ่นที่มีพื้นที่แน่นอน ดังกรณีของเปิด กับพี่รุจน์ เปิด มาอาศัยอยู่ร่วมกลุ่มกับพี่รุจน์ โดยบอกว่า อยู่กับพี่รุจน์สบายใจหาได้เท่าไรก็แบ่งกันกิน แต่ถึงวันหนึ่งก็แยกกัน ดังที่ผู้ศึกษาพบเปิดไปกินข้าวที่สภาฯ เลิกหาของ ต่อมาเมื่อมาถามพี่รุจน์ จึงได้คำตอบว่า

“ เดียวนี้มันไม่ได้อยู่กับเราแล้ว มันเอาแต่จะชวนเราไปตุนหนังอย่างเดียว ไม่เก็บของเลย พอเราไม่ไปมันก็บ่น อย่างมันทำได้ มันไม่หาของ เขาก็ไปกินข้าวสภาฯ แต่เราทำอย่างมันไม่ได้ เรามีลูก เข้าลูกเราไปโรงเรียน เราต้องให้เงินลูกเราไปโรงเรียน ถ้าไม่หาของแล้วจะเอาเงินที่ไหนให้ลูก... ตอนมันไปมันก็ไม่ได้บอกเรา มันไปแล้วค่อยพูดฝากคนอื่นมาว่า มันไม่กลับมาอยู่กับเราแล้ว มันบอกว่า เราเอาเปรียบ ไม่ทำอะไร มีแต่มันที่ทิ้งหาของ แล้วยังต้องมาล้างถ้วยจาน ...มีที่ไหน อยู่ด้วยกันก็เห็น เราก็ช่วยกันอยู่แล้ว”

4. ฝึทำเสีย : วิธีคิดในการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก

ในแวดวงคนไร้บ้าน โดยเฉพาะคนที่ไม่มีอาชีพประจำ หรือที่เรียกว่า “ผี” มีอยู่คำหนึ่ง ซึ่งพวกเขา มักพูดกันเอง เมื่อผู้ศึกษาคุยถึงชีวิตทั่วไปของผีก็คือ คำว่า “ฝึทำเสีย”

พี่เติม คนที่ใช้ชีวิตแบบคนเที่ยวมานาน 7-8 ปี อาศัยนอนตามขนส่งหมอชิต สวนจตุจักร ดูภายนอกเหมือนคนตกงานที่กำลังหางาน อาศัยกินข้าววัดบ้าง ทำงานชั่วคราวบ้าง เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างช่วงแรกของการเที่ยวกับระยะ 3-4 ปี หลังว่า

“สมัยก่อน เขาเรียกคนตกงาน เขาไม่เรียกผี ไม่ลำบากเท่าไร ไปนั่งที่หมอชิต เดี่ยวมีนายจ้าง ผู้รับเหมา มารับคนไปทำงานเอง ทำเสร็จก็เบิกเงินได้ ไม่มีโกง หากินไม่ลำบาก แต่เดี๋ยวนี้ ฝึทำเสีย เยอะ คนเขาเลยไม่ค่อยช่วย พวกไปทำงานแล้วทำไม่จริงบ้าง เบิกเงินเขาแล้วหนีกลับมาบ้าง พวกไปขอข้าววัด ก็แหกกันไปที่ละมาก มันก็วุ่นวายสิ วุ่นวายไม่พอ บางทียังไปทะเลาะแย่งข้าวกันในวัด อย่างนี้ วัดเขาเลยไม่ค่อยให้ข้าว ก็เพราะอย่างนี้ ยิ่งอยู่ยิ่งลำบาก”

พี่คนขายลูกโป่งตามงานวัด ที่ไม่ยอมให้ใครเรียกว่าผี อธิบายว่า

“ ฝึทำเสีย ก็หมายถึงพวกที่เวลาไปเที่ยวงานวัดแล้วไปทำของเขาเสีย กินแล้วก็ไม่เก็บ จานขามของวัดเขาหายหมด ใครถอดรองเท้าผลอน้อย ก็เอาของเขาไปขาย ไม่ซื้อไปเยี่ยวเรียกราด แล้วไล่พวกไปกินเหล้าอีกอย่าง อย่างไอ้คู่วัวเมียขี้เมานั้น เมมาแล้วไปทะเลาะกันเสียงดัง คนอื่นเขาไม่ได้หลับได้นอน พระเขาไล่ออกจากวัดตอนตีสอง ไม่ให้นอนเลย ทำอย่างนี้คนเขาถึงไม่ชอบ วันหลังจะทำมาหากินไม่ได้”

ข้อที่คนไร้บ้านกังวลเกี่ยวกับ ฝึทำเสีย ก็คือ ถ้ามีคนทำไม่ดีมากๆ พวกเขาจะถูกมองไม่ดีทั้งหมด โอกาสที่จะได้รับการช่วยเหลือจะน้อยลง ช่องทางทำมาหากินจะน้อยลง พี่สุช คนขายลูกโป่งบอกว่า

“เดี๋ยวนี้ผีจะอยู่ลำบาก เพราะฝึทำเสียเยอะ งานวัดที่เลี้ยงข้าวจะไม่ค่อยมีแล้ว ดูอย่างงานนครปฐม เขาไม่เลี้ยงมา 2 ปีแล้ว เพราะอะไร เพราะไปทำเสีย กินของเขาไม่กินเปล่า เอาจานเขาไปด้วย แล้วยังไปทะเลาะกับแม่ครัวเขาอีก เขารำคาญเขาก็เลยเลิกเลี้ยง”

แม้แต่ที่สภาสังคมสงเคราะห์ ซึ่งต้องถือว่า เป็นหน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือคนไร้บ้านอย่างมาก มีอาหารเลี้ยง 5 วัน จันทร์ถึงศุกร์ วันละ 1 มื้อ และยังแจกถุงยังชีพข้าวสารอาหารแห้งอีก สัปดาห์ละ 1 ชุด ก็ยังต้องเตือนว่า โครงการน้ำพระทัยพระราชทานแก่ผู้ตกทุกข์ได้ยากในภาวะวิกฤติ

จะดำเนินโครงการต่อไปได้ยาวนานขนาดไหน ขึ้นอยู่กับ ความประพฤติ การปฏิบัติตัวของผู้มา รับ ประทานอาหารเอง ที่ต้องมีความสามัคคี ไม่มาทะเลาะเบาะแว้งมีเรื่องวิวาทกันที่สภาฯ ไม่ดื่มสุรา เมาเมา และที่สำคัญก็คือ ต้องไม่ให้ร้ายทางสภา ฯ เพราะมีกรณีที่มีผู้ศึกษาข้อความหยาบคาย ไม่ พอใจที่ไม่ได้รับแจกถุงยังชีพในบางสัปดาห์

ท่าทีของคนไร้บ้านทั่วไปต่อพฤติกรรมเหล่านี้ ก็คือ ต่างเห็นพ้องว่า ไม่ควรทำพฤติกรรมไม่ดี ต่อบุคคลหรือองค์กรที่ให้การช่วยเหลือ

“อย่างกินข้าวสภานี้ เราจะเลี้ยงอาหารอะไร อย่าไปว่าเขาเลย เขามีให้กินยังงี้ก็กินอย่างนั้น ไม่น่าไปบ่นเขา เกิดเขาไม่เลี้ยงขึ้นมา พวกผิจะอดตายกันหมดแล้วจะไปกินที่ไหน”

“ใครจะเลวฉิบหาย เขาให้กินฟรีแล้ว ยังไปเขียนด่าอะไรเขาอีก”

ผู้ศึกษาหยิบประเด็นเรื่อง “ผีทำเสีย” ขึ้นมากล่าวในตอนท้ายของบทที่ว่าด้วย กลยุทธ์การใช้ ชีวิตรอดของคนไร้บ้าน เพื่อจะย้ำให้เห็นว่า มีความหลากหลายในหมู่คนไร้บ้าน พวกเขามีวิธีการใช้ ชีวิตรอดที่หลากหลาย ตั้งแต่คนที่ไม่อาชีพประจำ แต่มีช่องทางหาอาหารและหารายได้ที่หลากหลาย ตามช่องว่างของเมือง และคนที่ปรับตัวไปเป็นคนเที่ยวงานวัด มีความเพละเลื้อยพร้อมกับการหา รายได้ที่เรียกว่าคนออกงาน รวมถึงคนหาของเก่าที่มีงานค่อนข้างสม่ำเสมอ ส่วนคนขายของเก่า ประเภทให้เข้าพระ ซึ่งไม่ได้ให้ความหมายตัวเองว่าเป็นคนไร้บ้าน หรือมีแต่เบาบางที่สุด ผู้ศึกษา ยัง ยอมรับด้วยว่า มีงานในมุมมืด สำหรับคนไร้บ้านบางกลุ่ม บางคนอาจติดยาเสพติด บางคนเป็น ประเภทมือไว จกฉวยทรัพย์สินที่เจ้าของเผลอ หรือลักขโมยทรัพย์ ไม่เพียงเท่านั้น พวกเขายังมีการ ปรับเปลี่ยนคำเรียกตัวเอง เพื่อเป็นการให้คุณค่าความหมายแก่ตัวเอง มีการจัดช่วงชั้นภายในโลก ของพวกเขาและมีปฏิสัมพันธ์ที่เบาบางต่อกัน

ดังนั้น การที่สังคมมองคนไร้บ้านอย่างสรุปประทับตราเหมารวมตายตัวเชิงลบ จึงเป็นการ มองที่ไม่อาจจะทำความเข้าใจใดๆ เกี่ยวกับชีวิตของพวกเขาได้ เป็นการมองที่จะยิ่งผลักพวกเขาไปสู่ นอกกระบวน สู่การไม่ยอมรับ และวิธีคิดที่ติดตาคงก็จะเน้นการควบคุม การจำกัด มากกว่าการเปิด โอกาส การเกื้อหนุนแก่คนไร้บ้าน ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่ง เราก็ไม่อาจมองพวกเขาในแง่ดีทั้งหมด เราไม่อาจจะบอกว่าพวกเขาเป็นคนตกงานที่กำลังดิ้นรนหางานทำ เพราะมีบางคนที่สามารถปรับตัว กับการใช้ชีวิตข้างถนนแล้ว

นอกจากนี้ในหมู่คนไร้บ้านก็ยังยอมรับว่า มีพฤติกรรมบางอย่างในหมู่พวกเขาที่สร้างความ เดือดร้อนรำคาญแก่คนอื่น ดังที่มีคำว่า “ผีทำเสีย” ซึ่งไม่ใช่หมายความว่าทุกคนทำเสีย ทุกคนไม่ดี ทั้งหมด “ผีทำเสีย” จึงเป็นวิธีคิดในการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก ที่แฝงนัยยะแห่งความกังวลว่า คนดีๆ พลอยเสียไปด้วย ซึ่งสังคมควรจะได้อือเป็นแนวในการมอง

บทที่ 5

วังวนของชีวิตคนไร้บ้าน

ระยะเวลาเกือบ 2 ปี นับแต่เดือนเมษายน 2544 ที่ผู้ศึกษาเริ่มศึกษาเกี่ยวกับคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาได้เห็นการเปลี่ยนแปลงในหลายแง่มุมของคนไร้บ้านที่ผู้ศึกษาได้มีโอกาสพูดคุยมากบ้างน้อยบ้าง บางคนสนิทสนมกับผู้ศึกษาเสมือนญาติคนหนึ่ง บางคนอาจห่างเหินเสมือนคนไม่เคยรู้จักกัน และอีกจำนวนมาก ซึ่งผู้ศึกษาไม่เคยพบ ไม่เคยพูดคุยในช่วงของการลงภาคสนามปี 2544 หรือปลายปี 2545 แต่สิ่งที่น่าสนใจกว่านั้นก็คือ ชีวิตของพวกเขาเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

หลายคนยังเป็นคนไร้บ้านที่ผู้ศึกษายังมีโอกาสได้พบได้ทักทาย ซึ่งบางคนสามารถค้นพบช่องทางการใช้ชีวิตที่ดีลงแล้วขึ้น บางคนอาจทรงอยู่สภาพเดิม หลายคนผู้ศึกษาไม่พบและไม่ได้ข่าวคราวเป็นเวลานาน บางคนก็จบชีวิตแล้วด้วยโรคร้าย หรือ บางคนกำลังขจัดใช้ความผิดที่ตนเองกระทำอยู่ในเรือนจำ และแน่นอนว่ามีจำนวนหนึ่งที่สามารถหลุดพ้นจากการเป็นคนไร้บ้านได้ด้วยช่องทางต่างๆ เช่น สามารถหางานทำที่มีรายได้มากพอที่จะเช่าที่อยู่อาศัยได้ หรือ กลับไปอยู่กับญาติพี่น้อง

พีพีรี – ตา สองสามมีภรรยา เป็นตัวอย่างที่น่าสนใจและชัดเจนที่สุดของคนที่สามารถหลุดพ้นจากการใช้ชีวิตข้างถนนได้ ผู้ศึกษาพบทั้งสองในช่วงเดือนสิงหาคม ปี 2544 ขณะกำลังตกอยู่ในช่วงเวลาที่เลวร้ายที่สุดก็คือ ตกงานทั้งสองคน พีพีรี (อายุ 35 ปี) เคยทำงานเป็นคนขับรถให้กับร้านค้าแต่ออกจากงาน ส่วนตา (อายุ 26 ปี) ตกงานที่เคยเป็นลูกมือร้านข้าวแกง เนื่องจากร้านปิดเพราะขายได้ไม่ดี เมื่อทั้งสองตกงาน ไม่มีเงินเสียค่าเช่าบ้าน จึงต้องขนข้าวของออกมาอนรมคลองหลอด ไม่เพียงเท่านั้น ขณะนั้น ตา กำลังท้องแก่ได้ 8 เดือน ย่างเข้าเดือนที่ 9 และก็เจ็บท้องอยู่ริมคลองหลอด ได้อาศัยรถฉุกเฉินของโรงพยาบาลกลางมารับตัวไปคลอดลูก โดยไม่มีเงินเสียค่าคลอดลูก และขอสงเคราะห์รักษาฟรีจากโรงพยาบาล เมื่อครบ 7 วัน ตาก็พาลูกแบเบาะออกมาเลี้ยงริมคลองหลอด อาศัยเต็นท์แม่หนูที่จัดตั้งโดยกรุงเทพมหานคร จากกรณีปิดสนามหลวงเป็นที่พัก

ด้วยความที่พีพีรี มีทักษะในการขับรถจึงได้งานในระยะ 2 สัปดาห์ ได้ค่าจ้างรายวันแต่เมื่อรวมค่าทำงานล่วงเวลาก็ทำให้มีเงินเดือนประมาณ 5,000 – 6,000 บาท และเริ่มมองหาที่จะกลับไปเช่าห้องอยู่ ส่วนตาเลี้ยงลูกอยู่ประมาณ 4 เดือน พร้อมด้วยการช่วยเหลือของคนไร้บ้านที่อยู่ที่เต็นท์พอลูกคลานไปไหนมาไหนได้เอง ก็สบโอกาสดีมีคนชวนให้ไปทำงานเป็นลูกมือตักอาหารกลางวันแก่เด็กนักเรียนได้ค่าจ้างวันละ 160 บาท แบ่งให้ ลุงวัฒน์ คนไร้บ้านที่ช่วยดูแลก็ยังเหลือเงินมากกว่า

วันละ 100 บาท ทำงานสัปดาห์ละ 5 วัน เมื่อรวมรายได้ของพี่โพธิ์และตา มากกว่า 7,000 บาท ทั้งสองจึงตัดสินใจไปเช่าห้องอยู่เดือนละ 1,000 บาท หลังจากที่ใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านอยู่ประมาณ 5 เดือน

การหลุดพ้นจากความเป็นคนไร้บ้านของ พี่โพธิ์และตา ด้วยการหางานที่มีรายได้มากพอจนสามารถจ่ายค่าเช่าที่อยู่อาศัยได้ เป็นตัวอย่างที่พบไม่มากนักในหมู่คนไร้บ้าน ทั้งพี่โพธิ์และตา เคยทำงานเป็นลูกจ้างมาอย่างต่อเนื่อง แม้จะเคยตกงานไม่มีเงินจ่ายค่าเช่า และต้องมาอาศัยนอนสนามหลวง แต่ก็ไม่เคยตกงานเรื้อรัง ไม่เคยใช้ชีวิตบนท้องถนนอย่างยาวนาน ทักษะด้านการขับรถเป็นคุณสมบัติสำคัญที่ทำให้หางานได้ไม่ยาก ส่วนตาก็เช่นกันเป็นคนอายุน้อยมีบุคลิกดี ทำให้ไม่ยากในการหางาน

วิถีทางของการหลุดพ้นจากการใช้ชีวิตข้างถนนอีกแบบก็คือ การกลับไปสู่ครอบครัวและเครือญาติ ในคราวที่กรุงเทพมหานครมีนโยบายไม่ให้ประชาชนใช้พื้นที่สนามหลวงหลังเวลา 23.00 น. ตั้งแต่วันที่ 1 สิงหาคม 2544 ความคิดหนึ่งของฝ่ายราชการก็คือ การตรวจสอบว่าแต่ละคนมีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดใด มีญาติพี่น้องอยู่ที่ไหน และชักจูงหรือผลักดันให้กลับภูมิลำเนาเดิม เจ้าหน้าที่ระดับสูงของเขตพระนครท่านหนึ่งพูดว่า " นาย มีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านอยู่จังหวัดปทุมธานี ใกล้ๆ นี่เอง กลับบ้านสิครับ สนามหลวงไม่ใช่ที่จะมาอยู่มานอน บ้านเมืองต้องพัฒนา ต้องเป็นระเบียบสวยงาม ไม่สามารถปล่อยให้คนมานอนเร่ร่อนได้" ซึ่งแน่นอนว่าคงมีคนไร้บ้านที่พบประสบเจอว่า การใช้ชีวิตรอดในเมืองหลวงไม่ราบรื่นอย่างที่คิดและล่าถอยกลับไปภูมิลำเนาเดิม

กรณีของฤกษ์ (อายุ 25 ปี) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ชัดเจน ฤกษ์เป็นหนุ่มรุ่นน้องอยู่กลุ่มเดียวกัน พี่เทียน บ้านเดิมเป็นคนทางภาคใต้ เข้ามาเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ โดยอาศัยอยู่กับญาติ ในช่วงชีวิตวัยรุ่นก้าวพลาดไปทดลองเสพยาเสพติด จึงเรียนไม่จบระดับปวช. ออกมาทำงานเป็นพนักงานบริการในร้านอาหาร ในที่สุดก็ออกจากงานและเร่ร่อนอยู่ประมาณ 2 ปี จึงพบผู้ศึกษา เขาเป็นคนวัยหนุ่มที่แสดงความต้องการจะหลุดพ้นจากวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน แต่ไม่เคยพูดถึงการกลับบ้าน จนกระทั่งวันหนึ่ง จึงตัดสินใจกลับบ้าน เพราะกังวลเรื่องพันธะการเกณฑ์ทหาร ซึ่งเกินกำหนดอายุมา 4 ปี แล้วยังไม่ได้ไปเกณฑ์ และถ้าไม่เกณฑ์ทหารอย่างถูกต้องจะต้องเป็นคนนอกระบบไปอย่างน้อย 20 ปี จึงตัดสินใจกลับบ้านเมื่อเดือนเมษายน 2545 ให้พ่อช่วยเป็นธุระจัดการไปสมัครรับเกณฑ์ทหารปลายปี 2545 ผู้ศึกษามีโอกาสพบฤกษ์ที่สนามหลวงในช่วงที่ทางต้นสังกัดอนุญาตให้ทหารใหม่ลากลับบ้านได้ ฤกษ์ค่อนข้างภูมิใจกับการได้แต่งเครื่องแบบทหารเรือ และเลิกเสพยาเสพติด เขาฝันเล็กๆ ว่า ถ้าครบกำหนดเกณฑ์ทหารแล้วสามารถสมัครสอบโรงเรียนนายสิบเป็นทหารประจำกองทัพบกได้ ก็จะเป็นความสำเร็จหนึ่งในชีวิต

ถ้าคนไร้บ้านส่วนใหญ่ แม้ไม่ทั้งหมด มีโอกาสได้กลับภูมิลำเนาเดิม ไปหาครอบครัว มีโอกาสตั้งต้นชีวิตใหม่ อย่างถูกๆ หรือมีโอกาสได้สมัครงานที่มีรายได้มากพอที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยได้เอง อย่างฟิโพลีและตา พลเมืองแห่งท้องถิ่นคงลดจำนวนลง แต่ในสถานการณ์จริง ปริมาณคนไร้บ้านไม่ได้ลดลงเท่านั้น แต่แนวโน้มกลับเพิ่มจำนวนมากขึ้น ดังนั้นในบทนี้จะกล่าวถึง ปัจจัยที่ทำให้คนจำนวนมากยังคงใช้ชีวิตบนพื้นที่สาธารณะแทน "บ้าน" ต่อไป โดยที่ต้องทำความเข้าใจเช่นเดียวกับการกล่าวถึงสาเหตุของการเข้าสู่คนไร้บ้านว่า ปัจจัยที่ผู้ศึกษากล่าวถึงนี้ ไม่ได้แยกจากกันในชีวิตจริงของคนๆ หนึ่งหากแต่เชื่อมโยงซ้อนทับกัน

1 การไม่กลับ "บ้าน" ของคนไร้บ้าน

เมื่อผู้ศึกษาใช้คำว่า คนไร้บ้าน เพื่อหมายถึงผู้ที่หลบนอนในที่สาธารณะ มีคนไม่น้อยบอกว่า คำนี้ให้ความรู้สึกที่ตึกกว่าคำว่า "คนเร่ร่อน" มาก แต่ก็มีคนไร้บ้านบางคนแย้งกับผู้ศึกษา ดังที่เคยยกมาอ้างแล้วว่า " จะเรียกว่า 'คนไร้บ้าน' ได้อย่าง คนนะพี่ คนที่ไหนก็ต้องมีบ้านทั้งนั้น คนไม่ได้เกิดจากกระบอกไม้ไผ่นี้ ถึงไม่มีบ้าน"

คำโต้แย้งนี้สะท้อนความรู้สึกเป็นอย่างดีว่า มนุษย์ทุกคน ต่างมีรากเหง้าของตนเอง กว่าจะเติบโตกระทั่งเป็นวัยผู้ใหญ่แต่ละคนย่อมเคยมีเครือญาติของตนเอง เคยมีชุมชนที่เคยได้สนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูล มากบ้างน้อยบ้าง ลึกบ้างตื้นบ้าง แตกต่างกัน แต่ได้มีปัจจัยบางประการที่ทำให้สายสัมพันธ์ของเครือญาติชุมชนขาดหาย กระทั่งคนจำนวนหนึ่งเลือกที่ไม่กลับบ้าน ไม่กลับภูมิลำเนา ไม่กลับไปหาชุมชนของตนเอง ทั้งๆ ที่การดำเนินชีวิตด้วยการเป็นคนไร้บ้าน หลบนอนในที่สาธารณะ ไม่ใช่ชีวิตที่สะดวกสบาย

1.1 ไม่มีญาติพี่น้องที่จะพึ่งพิง

คำถามสำคัญว่า ทำไมคนที่อาศัยหลบนอนในที่สาธารณะจึงไม่กลับไปอยู่ภูมิลำเนา จะเบาลง หากผู้ถามได้เข้าใจว่าสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดคนไร้บ้านจำนวนมากในสังคมไทย ก็เพราะความเปราะบางของสถาบันครอบครัว ดังนั้นการชักจูงให้คนไร้บ้านต้องกลับไปบ้านหรือภูมิลำเนา ก็เหมือนกับการผลักดันให้ต้องกลับไปเผชิญหน้ากับสิ่งที่เขาเพิ่งหลีกเลี่ยง

กรณีของคนชราที่ต้องออกจากบ้าน เพราะมีความรู้สึกที่ ลูกหลานไม่ดูแล หรือไม่สบายใจที่จะอยู่กับญาติพี่น้องในฐานะที่ต้องพึ่งพาและเจ้าของบ้านไม่เต็มใจให้อยู่ ไม่ว่าจะเป็นกรณีลุงจิตร ลุง

วัฒน์ รวมทั้ง ลุงใหญ่ ที่ผู้ศึกษากล่าวถึงในบทที่ 3 เป็นตัวอย่างของคนที่เคย “ลอง” กลับไปอยู่บ้าน แต่แล้วก็ต้องย้อนกลับมาเป็นคนไร้บ้านแทน สำหรับคนกลุ่มนี้ไม่ยากที่จะผลักดันให้พวกเขากลับบ้าน

สำหรับ พี่ศรี ซึ่งเป็นคนวัยทำงาน ยังมีญาติพี่น้องอยู่ที่จังหวัดสุพรรณบุรี แต่ก็ไม่กลับบ้านก็เพราะปัญหาชีวิตในหมู่เครือญาติ

“ความจริงพี่เป็นคนมีบ้านนะ ไม่ใช่คนไม่มีบ้าน แต่ที่ไม่กลับบ้าน เพราะมีปัญหา กับพี่ชาย พี่ชายเราชอบชู้มา เราเลยไม่อยากอยู่ ทั้งๆที่เรานะเป็นลูกสาวคนเล็ก ตามหลักบ้านนี้ต้องเป็นของลูกสาวคนเล็ก ก็คือเราอยู่แล้ว เราเคยพานายทาไปอยู่ พี่ชายเราก็พูดว่า กระทบว่า ‘มึงจะพาผัวมึงมาแย่งบ้านกับกูรีเปล่า ผัวมึงเป็นคนบุรีรัมย์ พวกเขมรเดี๋ยวต้องเอาคุณไสยใส่กูแน่ๆเลย’ เขาพูดกระทบแต่อย่างนี้เราเลยไม่อยากกลับบ้าน ”

นอกจากนี้ สำหรับผู้ที่เคยใช้ชีวิตวัยหนุ่มผิดพลาด เคยต้องโทษต้องโทษคดี เมื่อพ้นโทษแล้วญาติพี่น้องไม่ยอมรับ ก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่อาจจะกลับคืนสู่เครือญาติของตนเองได้ คนลักษณะนี้ไม่จำเป็นต้องมีภูมิลำเนาอยู่ต่างจังหวัด ที่เป็นกรุงเทพฯแต่ไม่เข้าบ้านก็มีไม่น้อย เช่น กรณีของ บัง หรือ พี่ตา ที่ผู้ศึกษาได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 3 คนกลุ่มนี้ให้ความหมายของการเป็นคนไร้บ้านในฐานะ การขาดใช้สิ่งที่ตนเองเคยทำผิด จึงไม่อยากกลับไปอยู่กลับญาติพี่น้อง

1.2 การไม่มีรายได้ในภูมิลำเนาเดิม

แรงจูงใจสำคัญของการอพยพจากชนบทสู่เมือง ก็คือ ความคาดหวังรายได้ที่ดีกว่าการยังชีพในชนบท สำหรับคนไร้บ้านที่อพยพจากชนบทก็ด้วยแรงจูงใจดังกล่าวเช่นเดียวกัน กรณีของพี่ทาสามีพี่ศรี หรือ ช้าง คนหนุ่มที่เข้ามาหางานทำ เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่อพยพเข้ามาหางานทำในเมือง จากระยะแรกที่เข้ามาเป็นฤดูกาล กลายเป็นเข้ามาถาวร เป็นระยะเวลานาน ๆ หลายปีจึงจะกลับบ้านครั้งหนึ่ง

ช้าง คุยกับผู้ศึกษา ในวันที่จะกลับไปทำธุระที่บ้าน ซึ่งผู้ศึกษาถามว่า แล้วทำไมไม่อยู่ที่บ้าน ยาวไปเลยว่า “ อยู่ที่บ้านมันก็เหมือนกับอยู่แบบนี้ มันไม่มีงานทำเหมือนกัน ที่ดินที่นาอะไรก็ไม่มี ก็ต้องรับจ้างเขา และถ้าหมดหนันาแล้วก็ไม่รู้จะทำอะไร มันถึงต้องเข้ากรุงเทพฯ ทำธุระเสร็จ ผมว่าจะลองหางานทำใหม่ ดูว่าจะได้มั๊ย”

พี่พรม ที่พยายามดิ้นรนหารายได้ด้วยวิธีการต่างๆ กลับบ้านบ่อย ไม่ได้มีปัญหาทะเลาะวิวาทกับที่บ้าน แต่ไม่คิดจะกลับไปปักหลักประกอบอาชีพอยู่ที่บ้าน โดยให้เหตุผลว่า “ กลับไปมีบ้านอยู่จริง แต่ไม่รู้จะทำอะไรกินจะเอาเงินที่ไหนใช้ ก็เลยต้องเข้ามากรุงเทพฯ ยังพอมีอะไรให้หากินบ้าง ”

ยิ่งไปกว่านั้น สำหรับการยังชีพด้วยวิธีการผลิตภาคการเกษตร ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมาก คนไร้บ้านส่วนใหญ่ซึ่งมาจากตระกูลที่ยากจนมักจะไม่มียี่สิบดิน หรือต่อให้มีที่ดิน แต่การที่ตนเอง “ละทิ้ง” บ้านเรือนมานาน ก็มักจะได้ส่วนแบ่งที่ดินจากรุ่นพ่อแม่หรือไม่ได้เลย ที่ดินจะตกกับคนที่ทำกินอย่างต่อเนื่อง คนที่เข้าเมืองมาทำงานควรจะมีรายได้ส่งกลับไปบ้าน ไม่ใช่มา “ทวง” ที่ดินคืน ซึ่งจะกลายเป็นประเด็นขัดแย้งในหมู่เครือญาติ

พี่ทา เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนในตระกูลที่มีที่ดิน แต่ตัวเองเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯตลอด จึงสบายใจที่จะ “ยกที่ดินให้พี่” แทน พี่ทาเคยกลับไปบ้าน เมื่อทราบข่าวว่า ทางบ้านจะแบ่งที่ดินขาย แต่ไม่ใช่เพื่อไปเอาส่วนแบ่งของตัวเอง เพียงแค่คิดว่าจะได้นำเงินบางส่วนจากญาติพี่น้องที่จะแบ่งปันให้บ้าง 4-5 พันบาท พอเป็นทุนได้ซื้อกระดาด ไม่ได้คาดหวังเงินก้อนที่คำนวณเป็นสัดส่วนจากจำนวนและราคาที่ดินแต่อย่างใด

นอกจากนี้ สำหรับบางคนที่ต้องออกจากบ้าน มากรุงเทพฯเพราะ ความขัดแย้งเรื่องการแย่งที่ดินก็มีไม่น้อย ซึ่งผู้ศึกษาได้กล่าวเป็นบางส่วนในบทที่ 3 เช่น พี่ใหญ่ ซึ่งเป็นคนเที่ยวเร่ร่อนนานมากกว่า 5 ปี เคยทำงานก่อสร้าง แต่ประสบอุบัติเหตุที่ขาต้องตามเหล็ก ทำให้ไม่สามารถทำงานหนักได้ ผู้ศึกษาถามว่า แล้วทำไมไม่กลับบ้าน พี่ใหญ่ตอบว่า “อย่าถามเลยเรื่องกลับบ้าน ผมไม่กลับหรอก กลับไปเดี๋ยวเขาจะว่าผมไปแย่งเอาดินกับเขา ผมยกให้เขาดีกว่าเราอยู่อย่างนี้ เราสบายใจ ไม่ต้องทะเลาะกับญาติพี่น้องกันเอง”

พี่วัน คนหนุ่มซึ่งยังทำงานสะท้อนความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า

“ญาติพี่น้องกัน ยังเกือบจะฆ่ากันตาย เพราะเรื่องที่ดินนี้แหละ พ่อแม่ผมต้องพาผมหนีตั้งแต่เด็ก เลยไม่รู้จะกลับบ้านไปทำไม ยิ่งทุกวันนี้ พี่ว่าให้กลับไปบ้าน กลับไปแล้วจะไปทำอะไรกิน สมัยนี้หาเงินไม่ได้ง่ายๆ แล้ว สมัยก่อนยังจับปลาในห้วยกินได้ แต่สมัยนี้ปลาไม่มีให้จับแล้ว จะอยู่ได้อย่างไร อยู่บ้านนอกอดตายสิถึงต้องเข้ากรุงเทพฯ”

1.3 อับอายที่จะกลับบ้านในฐานะผู้แพ้

เหตุผลหนึ่งที่มีน้ำหนักต่อการตัดสินใจไม่กลับบ้านของหลายๆคนก็คือ ความอับอายที่จะกลับบ้านในฐานะผู้แพ้ เพราะผู้ที่เข้ามาหางานทำในเมือง หรือคนที่ละทิ้งจากครอบครัวเพราะครอบครัวแตกแยก ต่างคาดหวังที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าเดิม บางคนอาจมีความรู้สึกที่ต้องการพิสูจน์ว่าสามารถอยู่รอดได้แม้ญาติพี่น้องจะไม่ช่วยเหลือ การจะให้พวกเขากลับบ้านในฐานะตัวเปล่า ไม่มีเงินก้อนที่จะไปลงทุนจึงเป็นเรื่องยากที่จะทำให้

พี่พรม เป็นคนหนึ่งที่สะท้อนความรู้สึกแง่มุมนี้ "บ้านจะกลับเมื่อไหร่ก็กลับได้ แต่กลับไปแล้วไม่รู้จะอยู่ยังไง กลับไปตัวเปล่า ก็ดูยังงี้ เธอถ้ากลับไปแล้วมีเงินก้อนไปลงทุนทำการค้าว่าไปอย่าง"

ฤกษ์ เป็นคนที่กล่าวแง่มุมนี้โดยตรงไปตรงมา เขาอาจจะทำให้ทางบ้านผิดหวังที่ไม่สามารถเรียนจบ แต่พ่อแม่พี่น้องยังยินดีต้อนรับ แต่...

"ที่ผมไม่กลับบ้านตั้งนาน เพราะไม่รู้จะทำไฉนจะไปสู้หน้าคนอื่นเขายังไง เพื่อนๆรุ่นเดียวกันเขาเรียนจบกันหมดแล้ว เขาทำงานทำการไปถึงไหน บางคนมีครอบครัวแล้ว แต่ผมไม่มีอะไรกลับไปเลย เรียนก็เรียนไม่จบ ผมเลยไม่อยากกลับบ้าน นี่มันมีเรื่องทหารผมเลยคิดว่ายังไงต้องกลับ"

น้ำว่าเหว เป็นผู้ที่ทำให้ผู้ศึกษาตระหนักถึงแง่มุมนี้ได้ชัดเจนที่สุด เขาเคยถูกญาติพี่น้องพูดกระทบว่ พวกเขาดีไม่ได้

"ถ้าถามผมว่า ชีวิตนี้จะหวังอะไรมัย บ้านเราก็ไม่จำเป็นต้องกลับแล้ว เดียวมันเปลี่ยนไปหมดแล้ว พ่อแม่เราก็เสียหมดแล้ว มันไม่มีอะไรยึด พี่น้องก็แยกย้ายกันไป แต่ถ้าผมมีเงินเมื่อไหร่สัก 4-5 พันนะ ผมอาจจะกลับ ผมจะนั่งแท็กซี่ไป เหมมาแท็กซี่ไปเลย เข้ากระหรีลักตัว เอาที่หน้าตาบุคลิกดีๆ หน่อย ไปโชว์เลย นั่งรถผ่านให้คนเขามองว่ 'เฮ้ย ไอ้ต๋อยมันกลับมา' ใครถามก็บอกว่เป็นเมียเรา ไปทำงานเป็นผู้รับเหมา อะไรก็ว่าไป"

ครอบครัวของ พี่วิทย์ กับ พี่ต๋อย ก็มีความคิดในลักษณะเดียวกัน มีช่วงหนึ่งที่พี่ต๋อย ใ้งานเป็นคนล้างจานวันละ 200 บาท ถือเป็นรายได้ที่มากพอสมควร พร้อมยังได้อาหารจากร้านทำให้ประหยัดไม่ต้องซื้อกิน พี่ต๋อย พูดถึงทำท่ายิ่งชวนพี่วิทย์ว่

"เอาอย่างนี้ดีกว่า ไอ้วิทย์ มึงกลับกูแข่งกัน ใครเก็บเงินได้ 5 พันก่อนกัน ได้คนละ 5 พันเมื่อไหร่กลับบ้านกัน"

พี่วิทย์รับคำท้าว่ "ได้ แต่ไปบ้านกูดีกว่า ไม่อยากไปบ้านมึง"

ผู้ศึกษาสงสัยถามว่ "ได้รวมกันหมื่นนึงแล้วพอกลับไปตั้งตัวเหรห ที่ดินบ้านพี่ไร่เท่าไร่"

พี่วิทย์ตอบว่ "ไม่ได้กลับไปตั้งตัวเหรหพี่ กลับไปอยู่เฉยๆ ไปใช้ให้เงินหมด ให้คนอื่นเขารู้บั้งว่ เราเข้ามากรุงเทพฯ เราหาเงินได้ หมื่นนึงก็อยู่ได้เป็นเดือนแล้ว เงินหมดแล้วค่อยกลับมาเก็บของเก่าใหม่"

การที่พวกเขาแสดงความต้องการอยากกลับบ้านในฐานะที่ประสบความสำเร็จในการเข้ามาใช้ชีวิตในเมือง ก็เพราะหลายคนต่างมีปมที่ถูกผลักดันออกจากครอบครัว แม้อาจไม่ถูกผลักดันจากครอบครัว แต่การเข้ากรุงเทพฯ ก็ควรจะหมายถึงการเข้ามาทำงานส่งเงินกลับไปเลี้ยงดูชนบท คนที่ไม่ส่งเงินกลับบ้านก็ถือได้ว่าต่ำกว่าความคาดหวังแล้ว การกลับไปตัวเปล่าจึงยิ่งผิดความคาดหวัง ดังนั้นพวกเขาจึงไม่อาจจะยอมรับที่จะกลับไปภูมิลำเนาในฐานะคนล้มละลาย คนพ่ายแพ้

แม้แต่การมาใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านที่สังคมไม่ยอมรับ หลายคนยังต้องปิดบังไม่ให้ญาติพี่น้องได้รู้เลยว่า การเข้ามากรุงเทพฯ ของพวกเขา คือการมาเป็นคนที่ต้องอาศัยหลบซ่อนในที่สาธารณะ ช้าง บอกว่า “ทางบ้านผม ไม่รู้หรือกว่า ผมมาอยู่แบบนี้ เขานึกว่าผมมาทำงานเหมือนเมื่อก่อน จะบอกได้ยังไงว่ามาอยู่แบบนี้” เช่นเดียวกับน้ำว่าเหว่ ซึ่งจะสบายใจกว่าที่จะบอกคนอื่นว่า ตัวเองทำงานเป็น ร.ป.ภ. ไม่ใช่คนเร่ร่อน

กรณีของพีศรี ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นคนไร้บ้านคนแรกที่เปิดเผยตัวตนต่อสาธารณะ จากกรณีปิดสนามหลวง ขณะที่คนไร้บ้านส่วนใหญ่จะหลบหลีกสังคม อายกลัวง้อ อายที่จะบอกว่าตัวเองเป็นคนไร้บ้าน การต้องปกปิดสถานะของตนเอง ส่วนหนึ่งก็เพราะอายุญาติพี่น้อง หรือเกรงใจญาติพี่น้องที่จะต้องพลอยอับอายหากรู้ว่าตัวเองมาเป็นคนไร้บ้าน หรือเรียกว่า “เสียนามสกุล” ผู้ศึกษาได้ถามพีศรีให้แน่ใจว่า ถ้าเปิดเผยตัวเล่าชีวิตคนไร้บ้านต่อสื่อมวลชน จะมีปัญหากับที่บ้านหรือไม่ พีศรี นิ่งสักระยะแล้วบอกว่า “ช่างมันเถอะ จะไปอายอะไร ไหนๆ ก็ไหนๆ แล้ว อายไปก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร เพราะญาติพี่น้องเขาก็ไม่ได้มาช่วยอะไรเรา”

1.4 ไม่มีบ้านที่จะกลับ

คำตอบที่ตรงที่สุดสำหรับบางคนที่ไม่กลับบ้าน ก็คือ ไม่มีบ้านจะกลับ หรือพูดให้ชัดเจนก็คือเป็นคนไร้ญาติขาดมิตร ระดับของการพลัดพรากสำหรับคนกลุ่มนี้จะมากกว่าที่กล่าวถึงใน 3 กลุ่มแรก คือเป็นคนไร้รากอย่างแท้จริง กรณีของพีเล็ก เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนที่ไม่มีญาติพี่น้อง มีแค่เพื่อนซึ่งไม่ได้สนิทสนมกันเป็นพิเศษ

กลุ่มคนที่ไร้ญาติขาดมิตรนี้ จะพบมากสำหรับเด็กที่พ่อแม่ไม่มีความพร้อมที่จะมีบุตร เกิดมาแล้วต้องอาศัยอยู่กับญาติพี่น้อง โดยไม่มีความสุขนัก บางคนออกมาเร่ร่อนตั้งแต่เด็ก บางคนอาจได้อยู่กับญาติพี่น้องจนโต แล้วแยกออกมาใช้ชีวิตตามลำพัง ข้อจำกัดของคนกลุ่มนี้ อย่างว่าแต่บ้านที่ไม่ม่กลับเท่านั้น บางคนไม่มีแม่แต่บัตรประจำตัวประชาชน บางคนไม่มี “ชื่อจริง”

พีห่มู ซึ่งยังชีพด้วยการเก็บของเก่า แล้วคัดเอาของมือสองมาขายที่คลองหลอด เป็นตัวอย่างหนึ่ง “ผมไปนางเลิ้ง จะไปขอให้เขาออกไปรับรองแทนบัตรประชาชนให้ผม เหมือนคนอื่นเขาทำกัน

แต่เขาบอกไม่มีชื่อผมในคอมพิวเตอร์...ผมเกิดมา ไม่เคยเจอพ่อแม่ผมแท้ๆ พ่อแม่ผมเขาเอาผมมาทิ้ง แล้วป่าที่เลี้ยงผมเขาเก็บผมมาเลี้ยง ผมไม่มีใบเกิดไม่มีอะไร เขาก็เลี้ยงผมมาอย่างนั้น หนังสือไม่เคยเรียน ผมอ่านหนังสืออะไรไม่ออก ชื่อจริงผมก็ไม่มี เขาเรียกผมว่า 'หมู'"

ที่ผู้ศึกษากล่าวมาทั้งหมด ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างคนไร้บ้านกับเครือญาติและชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเสียงจากคนไร้บ้านเป็นส่วนใหญ่ และมักจะนำเสนอในทำนองที่ว่า คนไร้บ้านถูกทอดทิ้งหรือไม่ได้รับการเหลียวแลจากครอบครัวเครือญาตินั้น ผู้ศึกษาตระหนักดีว่า ย่อมมีกรณีที่คนไร้บ้านมีพฤติกรรมที่ญาติพี่น้องเอือมระอา อาจจะดื่มสุราเมามาย ลักเล็กขโมยน้อย หรือก้าวร้าวทะเลาะวิวาท มีกรณีที่ผู้ศึกษาเคยได้ยินว่า คนไร้บ้านซึ่งติดสุรา ชักชวนเพื่อนไปบ้าน แต่ทันทีที่ทางบ้านเห็นยังไม่ทันได้เข้าบ้าน ก็รีบปิดประตูหนีทันที

หรือกรณีของ ตรี คนไร้บ้านที่เร่ร่อนตั้งแต่เด็กมีพฤติกรรมก้าวร้าว ตรีเสียชีวิตด้วยโรคเรื้อรัง และผู้ศึกษาได้ให้เมียของตรีพาไปหาญาติเพื่อติดต่อขอรับศพบำเพ็ญกุศล คำแรกที่ยาของตรีพูดหลังจากทราบข่าวตรีตายแล้วก็คือ "หมดเวรหมดกรรมซะที" ก่อนที่จะเล่าว่า

"ตรีมันเป็นคนเนรคุณคน พ่อกับแม่มันแยกทางกัน พ่อมันตายแล้ว แม่มันไม่ต้องพูดถึง ยาเลี้ยงมันมาแต่เด็กๆ แต่พูดกับมันไม่ได้หรอก มันมีเมีย พาเมียมาอยู่บ้าน ทะเลาะกันจะลงไม้ลงมือ ยาเข้าไปห้าม มันรี้นเข้ามาจะชดยาด้วย ยาพูดบอกมันว่า 'ไอ้ตรี ญาติพี่น้องมาตั้งแต่ตื่นเท่าฝ่าหอย มันยังจะทำกูเหวอ' ญาติพี่น้องเขาเอือมระอามันหมด มีแต่ยาที่ยังห่วงมัน อามันเขามีโรงงาน ให้ไอ้ตรีไปทำ มันก็อยู่กับเขาไม่ได้ เดียวกินเหล้า แล้วก็พาลว่าเขาเสียๆ หายๆ เขาจะพูดจะเตือนมันก็ได้ มันเลยอยู่กับใครเขาไม่ได้"

จากกรณีของตรีอีกเช่นกัน ที่ทำให้ผู้ศึกษาตระหนักว่า ความเปราะบางของสถาบันครอบครัวเป็นมูลเหตุสำคัญของการเกิดปรากฏการณ์คนไร้บ้าน และหากแต่ละคนมีปมหลังมีญาติพี่น้องที่พึ่งพาได้คงไม่มาอยู่ในฐานะคนไร้บ้าน เพราะเมื่อตรีเสียชีวิต โดยที่มีเมียคนเดียวเท่านั้นที่ทราบที่อยู่ของญาติของตรี ผู้ศึกษาจึงพูดกับคนไร้บ้านหลายคนที่รู้จักว่า ให้ช่วยเขียนที่อยู่ของญาติที่ติดต่อได้เอาไว้ เพื่อเวลาเจ็บป่วยจะได้ติดต่อสะดวก

คำตอบจากสอง คนที่เคยถูกหลอกลงเรือ ก็คือ “ ถ้าผมเป็นอะไรไปนะ พี่ไม่ต้องหาญาติผมเลย พี่ช่วยเอาศพผมไปเผาเหมือนกับไอ้ศรีที่วัดบึงทองหลาง¹² เท่านั้นก็พอแล้ว” ดึงจิตกรกับอีกหลายคน ก็มารับทำนองเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม วิธีการสนับสนุนให้กลับภูมิลำเนาเดิม จะเป็นวิธีการที่สะดวกที่สุด ในสายตาของรัฐหรือคนทั่วไป กระทั่งพวกเดินขบวนดังค์ใช้ความเข้าใจหรือความเห็นอกเห็นใจนี้ มาเป็นช่องทางในการหารายได้ ด้วยการแต่งเรื่องว่า ตัวเองตกงานไม่มีค่ารถ จะกลับภูมิลำเนาเดิม ขอค่ารถกลับบ้าน แต่แท้ที่จริงยังใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ การแต่งเรื่องตกรถนี้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะการไปขอคนทั่วไป แต่ขอแม้กระทั่งกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ กระทั่งทางตำรวจเองต้องมีการเปลี่ยนวิธีช่วยเหลือ โดยไม่ให้เงินสด แต่จะประสานงานกับบริษัทขนส่งให้คนตกรถได้ขึ้นรถโดยสารฟรี หรือซื้อตั๋วให้แทน เพราะเกรงว่าได้เงินแล้วจะไม่กลับบ้าน แต่ถึงแม้จะใช้วิธีการซื้อตั๋วรถให้ก็ตาม บางคนยังนำตั๋วไปขายต่อ แม้จะได้อาหารไม่เต็ม แต่ก็ยังได้เงิน เพราะเขาไม่ได้มีความต้องการจะกลับบ้านอย่างแท้จริง

การสนับสนุนให้คนกลับบ้านกลับภูมิลำเนาเดิมจึงต้องพิจารณาให้รอบคอบขึ้น จากประสบการณ์ของการฟื้นฟูให้เด็กเร่ร่อนปรับตัวเพื่อจะกลับคืนสู่ครอบครัวและชุมชน ซึ่งมีความเข้าใจว่า สาเหตุหลักที่ทำให้เด็กออกจากบ้านก็เพราะปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ดังนั้นการผลักดันให้เด็กกลับบ้านแต่เพียงด้านเดียวไม่เพียงพอ แต่ต้องพิจารณาค่าครอบครัวมีความพร้อมที่จะรับเด็กกลับคืนหรือไม่ เพื่อให้เด็กกลับคืนสู่ครอบครัวอย่างราบรื่น

2. เส้นทางแห่งชีวิตบนท้องถนน

เมื่อคนไร้บ้านไม่สามารถจะกลับมาเป็นคนที่มีที่อยู่อาศัยโดยการทยอยกลับไปอยู่กับเครือญาติและชุมชน ด้วยเหตุผลต่างๆ ดังที่กล่าวในหัวข้อที่ผ่านมา วิธีการต่อไปที่ทำให้พวกเขาหาที่อยู่อาศัยเป็นของตัวเองได้ ก็คือ ต้องดิ้นรนหางานทำที่ทำให้ตนเองมีรายได้มากพอที่จะเช่าที่อยู่อาศัยเองได้ ดังเช่น พี่โพธิ์ สามารถทำงานเป็นคนขับรถเลี้ยงลูกเมียได้ หรือ เป็นลูกจ้างที่อาจได้ค่าตอบแทนไม่มากแต่มีที่พักให้พร้อม เช่น ไปทำงานก่อสร้างตามแคมป์งาน หรือ เป็นลูกจ้างติดรถส่งของอยู่

¹² กรณีของ ศรี ญาติพี่น้องไม่ได้รับศพกลับไปบำเพ็ญกุศล และมีผู้แนะนำให้ไปจัดบำเพ็ญกุศลที่วัดบึงทองหลาง ซอยลาดพร้าว 101 โดยที่ทางวัดมีมูลนิธิพระครูธรรมสมาจารย์ (อุปัชฌาย์พัก ธรรมมทตโต) ช่วยสงเคราะห์เรื่องจัดการศพแก่คนยากจนที่ไม่มีเงินให้สามารถประกอบพิธีกรรมสวดพระอภิธรรมและประพรมเพลิงตามประเพณีอย่างไม่มีบกพร่อง ทั้งบริจาคโลงศพ จัดรถไปรับศพ จัดศาลาโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย พร้อมจัดอาหารว่างแก่ผู้มาร่วมฟังสวด และไม่มีค่าใช้จ่ายเกี่ยวแก๊สที่ใช้เผาศพ แล้วยังให้เงินแก่ญาติผู้เสียชีวิตด้วย ผู้ศึกษาจึงขอกล่าวถึงเพื่อแสดงความขอบคุณมา ณ ที่นี้

กับเจ้าแก้ว สำหรับผู้หญิง ก็น่าจะทำงานแม่บ้านแบบกินอยู่ได้ แต่ก็อีกเช่นกันที่มีคนไร้บ้านจำนวนมากที่ยังเป็นคนไร้บ้านอีกต่อไป ไม่สามารถทำงานดังกล่าวข้างต้นได้

ก่อนอื่นจำเป็นที่ต้องตระหนักว่า ในบรรดาคนไร้บ้านมีคนหนึ่งที่มีข้อจำกัดในการทำงาน ได้แก่ คนแก่ ที่มีอายุเกินวัยทำงาน ไปอาจจะไปสมัครทำงานที่ไหนได้ ลุงจิตร เป็นตัวอย่างหนึ่งของคนที่เคยพยายามสมัครเป็นพนักงานร.ป.ภ. แต่ไม่ได้งานเพราะอายุเกินกำหนด อีกกลุ่มหนึ่งที่มีข้อจำกัดในการทำงานเป็นลูกจ้างก็คือ คนที่สุขภาพร่างกายไม่สมบูรณ์ มีโรคประจำตัวหรือพิการ นอกจากนี้ คนไร้บ้านส่วนใหญ่ก็มีข้อจำกัด ทั้งด้านวุฒิการศึกษา และด้านทักษะฝีมือ แต่นอกเหนือจากปัจจัยเหล่านี้ ยังมีปัจจัยใดบ้าง ที่ทำให้พวกเขาไม่สามารถหางานทำหรือรายได้ที่มากพอที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยได้

2.1 การสูญเสียต้นทุนทางสังคม

เมื่อเข้าสู่วิถีแห่งคนไร้บ้าน หมายถึงการใช้ชีวิตประจำวัน ตามแบบของคนไร้บ้าน ไม่ว่าจะเป็นคนไม่มีอาชีพประจำ หรือ มีอาชีพตามวิถีของคนข้างถนนเช่นเก็บของเก่า เร่ขายของตามงานวัด หรือขายของมือสองก็ตาม ถ้าพวกเขาเริ่มปรับตัวกระทั่งมีความคุ้นเคยกับวิถีชีวิตข้างถนนแล้ว การจะหวนไปสมัครทำงานเป็นลูกจ้างที่มีรายได้ประจำ ไม่อาจเกิดขึ้นโดยง่าย เพราะเขาได้สูญเสียสิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า ต้นทุนทางสังคม

ลักษณะแรกที่ได้สังเกตเห็นคือ รูปลักษณ์ที่สกปรก เสื้อผ้าเก่าสีหม่นหมอง เนื้อตัวผิวพรรณไม่ได้อาบน้ำเป็นเวลานาน สภาพเช่นนี้บ่งบอกถึงคนที่ไม่มีบ้านช่อง เมื่อไปสมัครงาน นายจ้างก็เกิดความไม่มั่นใจ เพราะภาพลักษณ์ของคนไม่มีบ้าน คนเร่ร่อนเป็นภาพที่สังคมมีความหวาดระแวงอยู่แล้ว เปรียบเทียบกับคนที่มีที่พักพิง สามารถอาบน้ำ ซักรีดเสื้อผ้าไปสมัครงานพวกเขาย่อมมีโอกาสได้ตำแหน่งงานที่ดีกว่า ตัวอย่างกรณีงานถ่ายหนัง ซึ่งเป็นงานรับจ้างชั่วคราว ก็ยังมีเงื่อนไขว่า ต้องสวมรองเท้าผ้าใบ สำหรับคนที่เคยแต่ใส่รองเท้าแตะก็ไม่สามารถสมัครไปถ่ายหนังได้ บางคนไปต่อคิวขอขึ้นรถ แต่ต้องถูกไล่กลับก็มี

ลักษณะต่อมาก็คือ การสูญเสียเครือข่ายทางสังคมเพื่อการหนุนช่วย ดังเช่นที่เคยทำงานก่อสร้าง เคยมีผู้รับเหมาที่เป็นลูกพี่เภา แต่การที่พวกเขาไม่ได้ทำงานอย่างต่อเนื่องไม่ว่าด้วยเหตุผลใดก็ตาม ทำให้ขาดการติดต่อ เปลี่ยนที่อยู่ใหม่ ไม่รู้หมายเลขโทรศัพท์ติดต่อ หรือ แม้ได้พบกันแต่ความห่างเหินก็อาจทำให้ความสัมพันธ์บาง น้ำหนักความเชื่อถือลดลง เช่น น้ำสอง เคยทำงานเป็นช่างเชื่อมโลหะ ก่อนจะมาเป็นคนไร้บ้าน น้ำสองพูดกับนักศึกษาหลายครั้งว่า จะกลับไปหาลูกพี่ที่เคยทำงานด้วย แต่ไม่เคยได้งานจริงๆ น้ำสองเองก็ไม่ตั้งใจที่จะทำงานเต็มทีนัก เพราะเหตุผลว่า คนที่

เคยทำงานด้วยกัน ต่างพัฒนาความชำนาญขึ้น แต่ตัวน้ำสองโรยราลงทั้งอายุที่มากขึ้น จึงไม่อาจทำใจที่จะกลับไปเป็นลูกน้องของอดีตเพื่อนร่วมงาน

ลักษณะต่อมา ที่คนทั่วไปอาจเห็นเป็นเรื่องที่ไม่น่าเกิด ก็คือ การไม่อาจปรับตัวเข้ากับสังคมที่มีระเบียบแบบแผน จากสภาพแวดล้อมที่คนไร้บ้านต้องดิ้นรนต่อสู้ ทำให้พวกเขามีบุคลิกแก่งแย่ง การพูดจาแข็งกร้าวโดยไม่รู้ตัว ดังนั้นแม้จะได้อาชีพ แต่หากมีปัญหาเพียงเล็กน้อย จากความไม่เข้าใจคำสั่งหรือการมอบหมายงาน แล้วถูกตำหนิ ก็มักไม่พอใจแล้วออกจากงานได้ ผู้ศึกษาเคยแนะนำหนุ่มรุ่นน้องให้ไปทำงานเป็นช่างทาสี เป็นงานที่เขาบอกเองว่ามีความถนัด แต่ความผิดพลาดจากการรับคำสั่งเรื่องสีที่ทาแล้วถูกตำหนิ ทำให้เลิกและกลับมาภายในวันเดียว

ลักษณะงานประเภทงานก่อสร้างที่ขึ้นป้ายว่ารับสมัครช่างไม้ช่างปูน เป็นงานที่คนไร้บ้านเสียเปรียบเมื่อจะไปเริ่มต้นอีกเช่นกัน เมื่อผู้ศึกษาเห็นป้ายรับสมัครช่างไม้ จึงเข้าไปสอบถามกับผู้รับเหมาด้วยตนเอง ซึ่งก็ทำให้ตอบรับอย่างดีว่ากำลังต้องการช่างด่วนให้มาพร้อมเครื่องมือได้เลย ผู้ศึกษามาแนะนำให้ พี่ทว ไปทำงานพร้อมกับเพื่อนอีกประมาณ 3-4 คน ครั้นถึงวันที่ไปทำงานจริง พี่ทว และกลุ่มไปในสภาพที่ไม่มีเครื่องมือช่างใดติดตัว เพราะการเป็นคนไร้บ้านไม่อาจจะพกค้อน เลื่อย ตลับเมตร ตัดกระเป๋มาได้ ขณะที่ในมุมมองของฝ่ายผู้รับเหมาเห็นว่าอุปกรณ์ช่างต้นเป็นพื้นฐานที่ช่างจะต้องมีประจำตัวไม่อาจจะหยิบยืม ใครไม่มีก็ไม่อาจจะเรียกว่าช่างได้ ท่าทีของผู้รับเหมาเฉยเมยแสดงการไม่ต้อนรับอย่างชัดเจน ยิ่งคนที่เริ่มงานบอกไม่มีเงินติดตัวจำเป็นต้องเบิกเงินล่วงหน้าหรือเบิกรายวันก่อน ผู้รับเหมายังไม่ต้อนรับ กรณีนี้กลุ่มพี่ทวไปทำงานได้ไม่ถึง 1 สัปดาห์ก็กลับมาสนามหลวงเหมือนเดิม

ด้วยเงื่อนไขของการเป็นคนไร้บ้านทำให้มีข้อจำกัดเรื่องการเก็บเครื่องมือช่างนี้ ทำให้คนไร้บ้านค่อนข้างเสียเปรียบ บางครั้งต้องยอมให้นายจ้างหักค่าแรงเพื่อซื้อเครื่องมือ แต่เมื่อทำงานเสร็จไม่มีที่เก็บก็ต้องขายเครื่องมือทิ้งในราคาถูก หรือกรณีของ น้ำทุม ที่มีลูก 4 คน หลายคนยอมรับว่า น้ำทุมเป็นช่างที่มีฝีมือทั้งงานปูนงานไม้ แต่ไม่สามารถหางานเองได้ เพราะไม่มีเครื่องมือ จึงทำได้แค่เป็นช่างกินค่าแรงรายวัน

กรณีหนุ่มรุ่นน้องคนหนึ่ง เขาขอให้ผู้ศึกษาได้ช่วยให้เขาสามารถหางานได้

“ ผมได้งานมาเอง งานนี้ไม่ผ่านใคร งานปูกระเบื้อง ผมทำได้อยู่แล้ว ให้พี่เทียนไปช่วยอีกคนสบาย ค่าของค่ากระเบื้องผมเบิกเงินเขาซื้อของได้ แต่ผมไม่มีลูกหมู¹³ พี่ช่วยหาซื้อหมูจากที่ไหนก็ได้ให้ผมหน่อยสิ ผมจ่ายค่ายืมให้ก็ได้ หรือไม่พี่ก็ช่วยลงทุนซื้อให้ผม

¹³ เป็นอุปกรณ์ไฟฟ้าสำหรับตัดกระเบื้อง

เหนื่อยเสร็จงานแล้วผมใช้คืน แล้วฝากพี่ไว้ก็ได้ เครื่องนุ่งแบบถูกๆ ไม่ถึงพันก็มี งานนี้ผมต้องได้ 3-4 พัน แต่ผมไม่มีเครื่องมือ”

นอกจากข้อจำกัดที่ไม่มีเครื่องมือช่าง นอกจากทำให้เสียโอกาสที่จะได้งานดีแล้ว การเป็นคนไร้บ้านที่ไม่มีเงินติดตัว จะไปเริ่มต้นทำงานเป็นลูกจ้างกินเงินเดือนก็ไม่ใช่ว่าเรื่องง่าย มีกรณีของพี่คนหนึ่งไปสมัครงานเป็นพนักงานโรงแรมย่านบางลำพู ได้ค่าแรงเป็นรายวันๆ ละ 120 บาท ซึ่งต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำเสียอีก วันหยุดก็ไม่ได้ค่าแรง แต่ทางโรงแรมออกเงินให้เป็นรายเดือน จะอยู่ได้ด้วยทิปจากการยกกระเป๋ารายหนึ่งไม่เกิน 40-50 บาท บางวันไม่ได้เลย ทำให้ต้องหาหยิบยืมเงินเพื่อที่จะอยู่รอดจนถึงสิ้นเดือน ลักษณะแบบนี้ถ้าเป็นคนไร้บ้านทั่วไป ย่อมไม่สามารถหาหยิบยืมเงินจากใครได้มากพอที่จะอยู่จนครบเดือน

อาจมีข้อสงสัยว่า ระหว่างที่ไม่มีเงิน ให้ยังชีพเหมือนผีที่ไปขอข้าววัด แต่ข้อเท็จจริงไม่สามารถทำได้ เพราะการจะทำงานประจำ จะต้องไปแต่เช้า ไม่อาจจะไปนั่งรอข้าววัดได้ ดังนั้นเมื่อไรที่จะทำงานประจำ ก็ไม่สามารถไปขอข้าววัดได้ ดังนั้นคนที่ปรับตัวเป็นคนไร้บ้าน ไปขอข้าววัด ก็หมายถึง ไม่ได้ไปสมัครงาน ถ้าจะไปสมัครงานก็ต้องมีเงินติดกระเป๋ และถ้าไปหลายวันแล้วไม่ได้งานก็จะท้อ กระทั่งเลิกไปหางาน

ดังนั้น สำหรับคนที่เป็นคนไร้บ้านจะได้งานทำก็ต่อเมื่อ มีนายจ้างหรือมีคนมาชักชวนถึงถิ่นที่เขาอยู่ ไม่ว่าจะเป็นที่สภาก หรือที่สนามหลวง ได้ทางด่วน ก็ตาม แต่ก็อีกเช่นกัน สำหรับนายจ้างก็ย่อมติดต่อกับคนที่ที่บ้านมีโทรศัพท์มากกว่าคนไร้บ้านที่ไม่มีที่อยู่แน่นอน ดังนั้นคนไร้บ้านบางคนที่มีโทรศัพท์มือถือจึงอาจจะตั้งตัวในฐานะหัวหน้า บ้างก็ว่า มีการหักหัวคิวในงานรับจ้างถ่ายหนัง

2.2 การไม่มีทุนทางเศรษฐกิจ

วิธีที่จะยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตอีกวิธีก็คือ การประกอบอาชีพประเภทค้าขาย ที่สนามหลวงมีคนไม่น้อยที่ตั้งตัวจากการเป็นคนไร้บ้าน มาเป็นคนเช่าบ้านอยู่ด้วยการค้าขาย เพราะเป็นงานที่ไม่ต้องมีวุฒิความรู้ และมีอิสระระดับหนึ่ง เช่น รถเข็นขายน้ำ รถเข็นขายปลาหมึก ขายผลไม้สด อาชีพเหล่านี้มีรายได้มากพอที่สามารถจะไปเช่าที่อยู่อาศัยได้ แต่อาชีพที่วุ่นวายต้องใช้เวลาลงทุนอย่างน้อย 2,000 บาท ขึ้นไป สำหรับการซื้อรถและทุนหมุนเวียน ซึ่งคนไร้บ้านมีช่องทางที่จำกัดมากที่จะหาเงินลักษณะนี้ได้ แม้แต่การกู้เงินดอกเบี้ยแพงร้อยละ 20 ต่อ 24 วัน ส่งรายวันก็ยังไม่มีคนให้กู้ เพราะการไม่มีที่อยู่ ทำให้ฝ่ายผู้ให้กู้เกรงว่าจะหลบหนีเมื่อได้เงินก้อน

ลำพังการหาเงินด้วยตัวพวกเขาเอง ไม่ว่าจะด้วยการเก็บของเก่า การเดินเปอร์เซ็นต์ขาย กระดาษ หรือรับจ้างเก็บของหมดมีเงินพอกินไปวันๆ ถ้ามีเงินติดกระเป๋าเกิน 100 บาท ถือว่ามาก สำหรับพวกเขา มีน้อยคนและน้อยครั้งที่จะได้จับเงินพันจากงานที่ขายกระดาษได้ดีมากๆ บางคนแค่ ขอมีทุนค้าขายเหมือนคนไ้บ้านทั่วไป ไม่ได้ถึงขั้นออกรถเข็นก็ยังยาก

ผู้ศึกษาได้ทราบเรื่องของผู้หญิงคนหนึ่งที่ไม่เคยรู้จัก ขณะที่ผู้ศึกษานั่งอยู่กับกลุ่มคนขาย กระดาษ ช่วงก่อนวันที่จะมีงานวันแม่ที่ท้องสนามหลวง เธออายุน้อยกว่าผู้ศึกษา มีสีหน้าไม่สู้ดี เมื่อถูกเพื่อนคนขายกระดาษเตือน “ถ้ามีจะยืนแถวนี้ มีต้องระวัง หูตาไวหน่อย”

เธอตอบว่า “หนูก็ไม่อยากทำหรอก แต่หนูไม่มีเงินซื้อกระดาษเลย งานนี้งานใหญ่ด้วย หนู เสียหาย ไม่รู้จะหาเงินใคร ขอให้ได้แขกคนเดียวก็จะรีบไปซื้อกระดาษเลย”

เรื่องของเรื่องคือเธอต้องขายตัวเพื่อเอาเงินไปซื้อกระดาษพลาสติกมาขาย ทั้งๆที่บุคลิก คล้ายทอมบอย

การยอมขายตัวเพื่อให้ได้เงินเป็นทุนขายของ และจบลงที่น่าเศร้ากว่านี้ เกิดขึ้นกับ พี่แบน ซึ่งเป็นกะเทย มีอาชีพประจำจากการขายไข่ปิ้ง กลวิธีของพี่แบนคือ จะซื้อไข่ต้มที่มีคนนำมาเก็บที่ วัดอมรินทารามมาขาย ไข่ที่สุกแล้ว จะถูกนำมาอุ่นด้วยเตาถ่านเล็กที่สามารถหิ้วได้ ไม่ใช่ลักษณะ แบบคนหาบไม้คานขายไข่ปิ้ง ครั้งสุดท้ายที่ผู้ศึกษาได้ข่าวพี่แบน คือ ถูกตำรวจมาตามจับตัว หลาน ขายของพี่แบนบอกว่า พี่แบนไม่มีทุนจะซื้อไข่มาขาย จึงไปขายตัวที่พัฒน์พงษ์แบบไม่เต็มใจนัก บังเอิญมีแขกฝรั่งที่อยู่ในอาการเมามาย พี่แบนจึงตัดสินใจฉวยประเป่า แล้วหนีมา จึงถูกตำรวจ มาตามหาแถวทำนน้ำบางกอกน้อย

การอยู่ในหมู่คนไ้บ้านที่ยากจะหาหยิบยืมเงินกัน เพราะต่างไม่มีเงินด้วยกัน และจาก ประสบการณ์ที่มีคนไม่น้อยที่แอบเชิดเงินหนีไปเมื่อได้เงินก้อน บางครั้งไม่ได้มากมาย แค่ 200-300 บาท ก็ยังหนี จึงมีน้อยคนมากที่จะให้ยืมเงินกัน

กระทั่งเมื่อผู้ศึกษาให้นายศ ซึ่งผู้ศึกษารู้จักมานานยืมเงินเพื่อซื้อเรียงเบอร์ 150 บาท และนำ ยศ แนะนำรับรองให้ผู้ศึกษาให้ พี่เล็ก ยืมอีกคนหนึ่ง ผู้ศึกษาไม่ต้องการให้ใครรู้ว่า เจ้าของเงินเป็นผู้ ศึกษา เพราะเกรงว่าจะถูกกั๊กมูมจากหลายคน จึงให้ พี่เทียน ซึ่งรู้จักกับพี่เล็กอยู่ก่อนแล้วเป็นคนออก หน้าแทน พี่เล็กถามแบบไม่เชื่อว่า “จริงหรือ ลื้อจะออกทุนให้อัวขายเรียงเบอร์จริงหรือ ให้แน่นะ ไม่ หลอกนะ แล้วจะเอาดอกเท่าไรล่ะ” เมื่อพี่เทียนบอกว่าไม่เอาดอกแต่ให้อาทุนมาคืน พี่เล็กก็ทำท่า ไม่เชื่อ แล้วบอกว่า “เออ คนใจดีแบบนี้ก็มีด้วย”

นายศ ยังเล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า เมื่อเล่าให้ ลุงผอม คนเก็บของเก่าฟังว่า มีคนให้ยืมทุนขาย เรียงเบอร์โดยไม่เอาดอกเบี้ยย ลุงผอมไม่เชื่อ “ลุงผอมเขาบอกผม เขาไม่เชื่อ จะพูดยังไงเขาก็ไม่เชื่อ เขาว่าผมโกหก เขาบอกในโลกนี้ไม่มีใครที่จะให้ยืมเงินแล้วไม่เอาดอก”

ด้วยวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน ที่เข้าถึงแหล่งทรัพยากรภายนอกได้จำกัดมาก สำหรับคนที่ต้องการทุน ช่องทางที่สุจริตของพวกเขาก็คือ “รอลงเงินเสียปอ” คือต้องรอให้ถึงวันที่เสียปอ ประตูน้าแจกเงินคนละ 100 บาท สำหรับกรณีที่เป็นครอบครัวสามีภรรยา หรือมีลูก ก็จะได้มากขึ้น พอเป็นทุนสำหรับค้าขายกระดาดหรือขายน้ำแบบหิ้วถังได้ กล่าวได้ว่า ขณะที่รัฐมีกองทุนมากมายสำหรับคนยากจนที่มีที่อยู่แน่นอนได้กู้ยืม เช่น กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง แต่คนไร้บ้านซึ่งมีฐานะยากจนกว่ากลับไม่มีช่องทางที่จะเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ กลับต้องพึ่งพาระบบสวัสดิการสังคมนอกระบบอย่างเงินเสียปอ ประตูน้าแทน

2.3 พบจุดจบที่เลวร้ายกว่าเดิม

การใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้าน ในเงื่อนไขที่ขาดแคลนทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการยังชีพ ยืงนานวันไม่เพียงแต่จะสูญเสียต้นทุนที่จะพาตัวเองไปสู่ชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น หากแต่อาจพลัดพลั้งไปสู่เส้นทางที่เลวร้ายกว่าเดิมก็ได้

1) การจบชีวิตลงด้วยโรคเรื้อรัง

นับแต่ผู้ศึกษาได้ลงศึกษาภาคสนามตั้งแต่ปี 2544 แม้จะไม่ได้คลุกคลีอย่างต่อเนื่อง แต่ผู้ศึกษายังได้พบผู้ที่จบชีวิตลงด้วยโรคเอดส์ หรือภูมิคุ้มกันบกพร่องถึง 15 คน ซึ่งการได้รับเชื้อจะพบทั้งกลุ่มคนที่เคยติดผงขาว ซึ่งสามารถติดตามการใช้เข็มฉีดยาร่วมกับผู้อื่น กับอีกลักษณะหนึ่งก็คือทางเพศสัมพันธ์ ปัจจุบันการมีเพศสัมพันธ์กับหญิงขายบริการทั้งผู้ซื้อและผู้ขายต่างมีการป้องกันโดยใช้ถุงยางอนามัย แต่สำหรับคนไร้บ้านลักษณะของการมีเพศสัมพันธ์ที่ไม่ใช่การซื้อขาย หากแต่เป็นแบบสามีภรรยา ซึ่งไม่ใช้ถุงยางอนามัย โดยไม่ได้มีการตรวจสอบก่อนการมีเพศสัมพันธ์ ทำให้การติดเชื้อเกิดขึ้นง่าย โดยเฉพาะสำหรับคนที่เปลี่ยนคู่นอนบ่อย

นำว่าเหว ในช่วงที่ยังไม่ทราบว่าผู้ศึกษาเป็นนักศึกษาปริญญาโท พุดถึงเรื่องนี้อย่างไม่ปิดบังว่า “วันที่มีงานสนามหลวง เราเจอผู้หญิง หน้าตาพอใช้ได้ มันเอากับเรา แต่เราแค่จับเล่น ไม่มีถุงยาง เราเลยไม่กล้าฟัน ผู้หญิงก็ชวนจับขายบอกว่า ‘เอาสิพี่’ เราบอกว่า ‘วันนี้พี่ไม่มีถุง’ มันบอก ‘ไม่ใช่ก็ไม่เป็นไร’ แต่เราไม่เอา เราบอก ‘น้องชีวิตที่ยังอยู่อีกยาว 10 ปี 20 ปี ยังไม่ตายหาผู้หญิงเมื่อไหร่ก็ได้ แต่ถ้าเอามั่วเดียวเป็นเอดส์ตายซะก่อน’”

2) ต้องโทษเพราะกระทำผิด

ในการใช้ชีวิตอยู่ข้างถนน เป็นชีวิตที่ไร้อนาคต มีการยึดเหนี่ยวทางศีลธรรมหรือกฎหมายเบาบาง จึงเสี่ยงต่อการถูกชักนำไปในแนวทางที่ผิดกฎหมายจากคนเคยก่ออาชญากรรมมานานจนชินได้ ช้าง เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ได้รู้จักได้รับน้ำใจจากคนที่หาเลี้ยงชีพในทางลักทรัพย์ แต่เขามีแรงยึดเหนี่ยวทางศีลธรรม และความเกรงกลัวต่อกฎหมายบ้านเมือง จึงเสี่ยงออกจากเส้นทางนี้ แต่สำหรับบางคน ไม่ได้เป็นอย่างช้าง

ยักษ์ เป็นตัวอย่างหนึ่ง บ้านเดิมอยู่ในชุมชนย่านถนนพระราม 3 และต้องโทษคดียาเสพติดเมื่อพ้นโทษแล้ว ไม่ได้กลับไปเข้าบ้านอยู่ มาอยู่สนามหลวงเป็นลูกน้องเดินเสื่อคือหาลูกค้าที่จะมาเช่าเสื่อนั่งหรือนอนที่สนามหลวง ต่อมาต้องเกมส์ด้วยคดีครอบครองยาเสพติดเพื่อจำหน่าย ผู้ศึกษาได้ไปเยี่ยมในเรือนจำ โดยเจ้าตัวไม่ยอมรับ แต่ผู้ศึกษาทราบจากญาติในชุมชนที่บังเอิญรู้จักว่า ยักษ์ได้เงินมาจากการตบทรัพย์ พวกเขกต่างด้าว โดยคันตัวเอาเงินเพราะรู้ว่า เป็นคนลักลอบเข้าเมืองไม่สามารถไปแจ้งความตำรวจได้ พอได้เงินประมาณ 3-4 พันบาท ก็ไปลงทุนธุรกิจซื้อขายบ้าจากคลองเตยมาปล่อย แต่ก็ถูกตำรวจล่อซื้อ มี "เบอร์เบงค์" เป็นหลักฐานสำคัญ นั่นคือ ธนบัตรที่ใช้ซื้อเจ้าหน้าที่ตำรวจถ่ายเอกสารไว้แล้ว ก่อนจะนำไปปล่อยซื้อ ศาลตัดสินจำคุก 7 ปี¹⁴

สำหรับการถูกจับในคดีระดับรองลงมาได้แก่ คดีรับซื้อของโจร เป็นเรื่องที่เสี่ยงอย่างมากสำหรับคนมีอาชีพขายของมือสอง ถ้ามีคนเอาของมาขายเพราะไม่ทราบว่าของนั้นได้มาจากการเก็บของเก่า หรือลักขโมยมา ถ้าเป็นของขโมยมา แล้วคนขโมยขัดทอดว่านำมาขายต่อ คนรับซื้อก็จะถูกจับคดีรับซื้อของโจรด้วย โดยตำรวจจะไม่พิจารณาว่า ก่อนซื้อจะรู้หรือไม่ว่าของถูกขโมยมา ดังนั้นถ้าไม่แน่ใจก็ไม่ควรซื้อของที่เห็นว่าราคาถูกกว่าราคาจริงมาก

สำหรับกรณีชีวิตต้องเสียประวัติถูกจับต้องโทษนี้ หาใช้สิ่งที่ควรซ้ำเติมว่าเพราะได้เลือกทางผิดเอง หากควรมิเกราะไม่ให้คนต้องถูกชักจูงไปในทางที่ผิด ไม่เช่นนั้นคนที่ถูกจับ ก็จะเป็นคนนอกกระบวน ชีวิตของพวกเขาจะถดถอยลงไปมากยิ่งขึ้น ดังกรณีของ ชา

ชา หนุ่มรุ่นน้องอายุ 25 ปี บ้านเดิมอยู่จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นคนรูปร่างอ้วนใหญ่ มีหนวดเครา หน้าตาค่อนข้างดุ ชา ค่อยๆ บอกประวัติตัวเองกับผู้ศึกษาตามลำดับของความคุ้นเคย ครั้งแรกที่พบในกลุ่มพี่เทียน ชาบอกว่า พ่อแม่มีอาชีพรับราชการ ที่บ้านเปิดร้านถ่ายเอกสาร ตัวเองจบผู้หญิงที่เป็นลูกจ้างในร้านถ่ายเอกสาร เมื่อถูกพ่อแม่ว่า จึงออกจากบ้าน ต่อมาก็ขายความขึ้นว่า ตัวเองลักขโมยเงินที่ร้านถ่ายเอกสารของทางบ้านมา

¹⁴ กรณีของยักษ์ที่ถูกจับคดีครอบครองเพื่อจำหน่ายยาเสพติดถือเป็นคดีใหญ่ที่ไม่พบสำหรับคนไร้บ้านทั่วไป อย่างไรก็ตาม กรณีนี้ ก็แสดงให้เห็นว่า สำหรับคนใช้ชีวิตแบบมิจนชีพ มักจะอยู่ได้ไม่นาน จะถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุม แต่คนไร้บ้านที่อยู่ทั่วไปไม่ได้กระทำความผิดลักษณะนี้ ตำรวจจึงปล่อยให้อยู่ได้

กระทั่งผ่านไปประมาณ 3 เดือน ซา เปิดเผยเรื่องของตัวเองเชิงลำนึกคิดว่า

“ผมตั้งใจที่ผมได้มาเจอพวกพี่ แต่ก่อนผมรู้จักแต่การใช้กำลัง ใช้อารมณ์ แต่พวกพี่สอนให้ผมรู้จักใช้เหตุผล มีอะไรก็ค่อยๆ พูดค่อยๆ จาาก็ได้ พ่อแม่ผมรับราชการจริงผมไม่ได้โกหกหรอก พ่อแม่ตามใจผมตั้งแต่เด็ก จนผมเหลิงแล้ว เขาเอาไม่อยู่ เคยส่งผมมาเรียนรามฯ เรียนได้ไม่ถึงปี ผมก็เซพ ครั้งสุดท้ายผมขโมยเงินที่ร้านถ่ายเอกสารไปซื้อยามาเซพ พ่อแม่รู้ก็ด่า ผมก็ว่ากลับว่า ‘ที่ซาต้องมาเป็นแบบนี้เพราะแม่แหละที่ไม่เคยสอน ตามใจผมจนชิน แล้ววันหนึ่งจะมาบังคับผมทันทีมันจะได้ยังไง’... ตอนนั้นผมคิดได้แล้ว เดียวผมจะกลับบ้าน ไปขอโทษพ่อแม่ดีกว่า อยู่อย่างนี้ชีวิตก็ไม่จะมีอะไรดี”

เมื่อได้ฟังคำของซา ก็พลอยได้รู้สึกยินดีที่เขาได้สำนึกผิดและพร้อมจะกลับไปอยู่กับที่บ้าน แต่เหตุการณ์ไม่ได้เป็นเช่นนั้น เมื่อซาได้พบกับ ตรี ซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกัน เคยรู้จักกันมาก่อน และสนิทกันอย่างรวดเร็ว ด้วยความที่ตรีเป็นคนที่มีท่าทีก้าวร้าว พร้อมจะใช้กำลังข่มขู่กับใครได้ทันที ซาเหมือนได้ใจที่มีพรรคพวก จึงคึกคะนอง รวมถึงแสดงท่าทีแหย่กร้าวกับผู้ศึกษา ตรีจบชีวิตก่อนด้วยโรคภัย ผู้ศึกษายังได้พบขามงานศพตรี หลังจากนั้นไม่ถึง 2 เดือน ก็ได้ข่าวว่า ซา ถูกตำรวจจับข้อหาอุกฉกรรจ์ คือทำร้ายร่างกายเพื่อชิงทรัพย์ มีคนเล่าให้ฟังว่า ซาจะไปดักไถเงินจากคนรู้จัก ที่ได้สะพานปันเกล้าหรือพาดำไม้แนชชันัก แต่เจ้าของทรัพย์ขัดขึ้น ซามีมิดเป็นอาวุธ ในที่สุดจึงถูกจับตั้งข้อหาอุกฉกรรจ์

กรณีของซา เป็นอุทาหรณ์ที่น่าสนใจ เขาอายุยังน้อย พ่อแม่มีตำแหน่งหน้าที่การงานในระบบราชการ แต่เข้าไปข้องเกี่ยวกับยาเสพติด ไม่ว่าด้วยเหตุผลใดก็ตาม กระทั่งต้องออกจากบ้าน และเริ่มจะสำนึกคิดได้ แต่วิถีแห่งท้องถนนทำให้เขาไปเข้ากลุ่มผิด และความคึกคะนองของวัยหนุ่มเป็นเหตุให้เขากลับไปมีพฤติกรรมก้าวร้าว กระทั่งต้องถูกจับด้วยข้อหาอุกฉกรรจ์ ไม่มีใครรู้ว่า เมื่อพ้นโทษแล้ว ซาจะเช็ดหลาบทกลับตัวเป็นคนดีตามที่สังคมคาดหวัง หรือจะถลาลึกไปสู่เส้นทางมิดมากกว่านี้ ด้วยวัยเพียง 25 ปี ชีวิตของเขากำลังหาหนทางกลับยากนัก ขณะที่ “คนเซพ” จำนวนมาก ที่มีโอกาสได้เป็น “คนป่วย” สามารถบำบัดรักษาและกลับตัวได้

การเข้าสู่วิถีทางที่เลวร้ายกว่าเดิม ในระดับที่รองลงมาจากการเสียชีวิตหรือต้องโทษ ที่พบมากอีกลักษณะก็คือ การติดสุราเรื้อรัง ในบรรดาที่เป็นคนไร้บ้านและติ่มสุรา มิใช่เป็นคนที่ติ่มสุราเมามายมาก่อนทุกคน บางคนไม่เคยติ่มเลยแต่กลายมาเป็นคนติ่มหนักมาก เพราะผิดหวังจากภรรยาตัวเองไปมีผัวใหม่ก็มี บางคนจากที่เคยติ่มบ้างก็กลายเป็นคนติ่มหนัก ก็เพราะชีวิตบนท้องถนนได้บั่นทอนความหวังแห่งอนาคตจนทำให้พวกเขาต้องหาทางออกด้วยการกลายเป็นติดสุราเรื้อรัง และสุขภาพร่างกายทรุดโทรม

2.4 วิถีอิสระบนท้องถนน

เมื่อเข้าสู่วิถีทางของการเป็นคนไร้บ้าน ไม่เพียงแต่ หนทางที่จะพาตัวเองออกจากการเป็นคนไร้บ้านจะตีบตัน ไม่ว่าจะเพราะไม่อาจจะกลับภูมิลำเนาเดิม หรือหางานที่มีรายได้มากและมั่นคงแล้ว ยังมีแรงดึงดูดที่ทำให้สูญเสียความกระตือรือร้นที่จะออกจากการเป็นคนไร้บ้านอีกด้วย

สิ่งที่อาจจะเรียกได้ว่า เป็น ข้อดีของการใช้ชีวิตเป็นคนไร้บ้านก็คือ ความเป็นอิสระ ความสำเร็จภาพ สำหรับคนทั่วไปอาจเรียกสิ่งนี้ว่า การไม่มีอนาคตก็ได้ แต่การยังชีพของคนไร้บ้าน ไม่ว่าจะเป็นคนไม่มีอาชีพหรืออาชีพส่วนใหญ่ของคนไร้บ้าน คือคนหาของเก่า กับคนเร่ขายของตามงานวัด เป็นอาชีพที่พวกเขาเรียกว่า “ไม่มีใครมาบังคับ” อาจมีการแข่งขันสูง ถ้าคนเก็บของเก่า ต้องแย่งการเก็บแย่งกันหา ยิ่งคนเร่ขายของตามงานวัดยังมีการแข่งขันสูง แต่อาชีพเหล่านี้ เป็นอาชีพที่เมื่อไรอยากทำก็ทำ เมื่อไรไม่อยากทำก็ไม่ต้องทำ เมื่อมีเงินติดกระเปาะแล้วอยากจะพักผ่อนก็ได้ ไม่มีกิจวัตร ตารางเวลาที่แน่นอน ดังนั้นการจะให้ไปสมัครงานเป็นลูกจ้าง ที่อาจถูกต่อว่า ถูกตำหนิ ถูกบังคับ สำหรับบางคนอาจไม่ชอบ

ตรี เป็นคนหนึ่งที่ยอมรับว่า เป็นคนหาของเก่า เพราะไม่ชอบทำงานแล้วให้ใครต่อว่า

แม้แต่กรณีของ พี่ศรี ซึ่งแสดงความกระตือรือร้น อย่างมากกับการมีชีวิตที่ดีขึ้น เพื่ออนาคตของลูก และเคยบอกผู้ศึกษาว่า เบื่ออาชีพขายกระดาษที่ขายได้บ้างไม่ได้บ้าง ถ้ามีงานร้านซักรีดให้ช่วยดูให้ด้วย ผู้ศึกษาเคยแนะนำให้พี่ศรีไปสมัครงานร้านซักรีดอยู่ 2 ครั้ง พี่ศรีแสดงท่าทีสนใจให้ผู้ศึกษาบอกตำแหน่งแห่งที่ของร้านซักรีดที่ว่า แต่ไม่เคยไปสมัครหรือสอบถามจากร้านซักรีดทั้ง 2 แห่งจริงๆ

พี่สุข คนขายลูกโป่งชอบสนุก เมื่อผ่านการเมาครั้งสำคัญ เช่น กระเปาะลูกโป่งหาย มักจะพูดกับผู้ศึกษาว่า “เลิกแล้ว คราวนี้พี่เลิกจริงๆ แล้ว ไม่เมาอีกแล้ว เดี่ยวจะไปสมัครทำงานดีกว่า ไม่ออกงานแล้ว พี่ผ่านมาแถวบางขุนนนท์เห็นเขาติดป้ายไว้ว่า รับสมัครคนงานติดรถส่งของ เดี่ยวจะไปสมัคร” พี่สุข พูดทำนองนี้อยู่หลายครั้ง แต่ก็ไม่เคยไปสมัครงานจริงๆ และก็ไม่เคยห่างจากขวดเหล้าด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม เหตุผลที่ทำให้คนไร้บ้านยังประกอบอาชีพแบบคนไร้บ้านต่อไป ไม่ใช่เพราะวิถีชีวิตที่เป็นอิสระอย่างเดียว หากแต่เพราะการสามารถหารายได้เพิ่มขึ้นด้วย กรณีของ กุ้ง หนุ่มรุ่นน้องอายุ 24 ปี ที่เคยทำงานสารพัด กระทั่งมาขายกระดาษ ผู้ศึกษา พยายามโน้มน้าวแนะนำให้ กุ้งไปฝึกอาชีพใดอาชีพหนึ่ง เพราะตัวกุ้งอายุยังน้อย ยังมีโอกาสที่จะทำงานอื่นได้ ถ้าเป็นคนขายกระดาษอนาคตหากมีครอบครัวและมีลูกจะไม่สะดวกกับการใช้ชีวิตเร่ร่อน

กุ่มฟังผู้ศึกษา นั่งไตร่ตรองสักพักแล้วบอกว่า

" ผมว่าผมจะไม่หาอาชีพไหนแล้วนะพี่ ผมไม่เคยขายอะไรได้กำไรดีเท่ากับขายกระดาษเลย ขอให้พี่ทุนซื้อกระดาษมาที่เยอะๆ แล้วออกไปขายงานไกลๆ อย่าอยู่แถวมหาชัยชนกับคนอื่นนะพี่ ขายได้แนวๆอาทิตย์นึง 3-4 พัน แต่ถ้ากระดาษเราน้อย ออกงานไกลมันไม่คุ้มค่ารถ" เรียกว่า กุ่มแทบจะไม่ได้รับข้อเสนอของผู้ศึกษาไปพิจารณาเลย

อย่างไรก็ตาม จากที่ผู้ศึกษากล่าวถึงชีวิตที่อิสระทำให้ไม่อยากทำงานเป็นลูกจ้างนี้ ไม่ได้หมายความว่าพวกเขาไม่อยากทำงาน นอกเหนือจากงานประเภทเก็บของเก่า หรือเร่ขายของตามงานวัดแล้ว ยังมีงานรับจ้างที่หลายคนก็อยากจะมีงานทำ เพื่อจะได้มีเงินติดตัว โดยเฉพาะงานที่ทำชั่วคราวและได้ค่าจ้างทันทีไม่ต้องกลัวว่าจะถูกโกงค่าแรง เช่น งานแจกใบปลิว มีคนรับบ้านที่รอ "เสียบ" ได้ไปแจกใบปลิวในวันที่มีคนขาด และคนที่มิแจกใบปลิวอยู่แล้ว ก็มักจะมีความรับผิดชอบไม่พลางงานแจกเพราะกลัวว่าจะตกรถไปตลอด

หรือเมื่อมีคนมาชักชวนให้ทำงานชั่วคราว เช่น งานถ่ายหนัง งานบรรจุหลอดไฟใส่กล่อง ฯลฯ ที่สภางานแบบนี้ เมื่อมีคนมาชวนก็มักจะต้อง "แย่ง" กัน เพราะมีคนอยากทำเกินจำนวนที่ต้องการเสมอ

กล่าวโดยสรุป ผู้ศึกษา ยกกรณีของพี่โพธิ์และตา เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า ทั้งสองสามารถหางานที่มีรายได้มาก เพราะยังไม่ตกอยู่ในฐานะคนตกงานเร่รังที่ปรับตัวเข้ากับการใช้ชีวิตข้างถนน การเป็นคนไม่มีเงินจ่ายค่าเช่าบ้านกับการเป็นคนรับบ้านยังระยะห่างทางวัฒนธรรมต่างกันมาก นอกจากนี้นี่พี่โพธิ์ยังมีทักษะที่สามารถงานได้ แต่คนรับบ้านจำนวนมากนอกจากไม่มีทักษะแล้ว การอยู่บนท้องถนนนานวันยิ่งทำให้เขาสูญเสียต้นทุนซึ่งจำเป็นสำหรับการสมัครงาน งานที่ทำได้จึงเป็นงานชั่วคราว ที่มีรายได้ไม่มากพอที่จะเช่าที่อยู่อาศัยได้ นอกจากนี้ สภาวะแห่งการรับบ้าน ยังมีเสน่ห์ที่ผูกพันพวกเขาก็คือ การมีชีวิตอิสระที่ไม่ต้องมียาจ้าง ไม่ต้องผูกมัดกับการมีบ้าน ซึ่งระดับของการพอใจจากการใช้ชีวิตเป็นคนรับบ้านนี้ยังสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นๆ เช่น สามารถหารายได้ที่มากพอ มีชุมชนมีเพื่อนฝูงที่สามารถแนะนำช่องทางทำมาหากินหรือข่าวสารที่จำเป็นได้ ไม่มีความหวาดกลัวกับการใช้ชีวิตบนท้องถนน ฯลฯ

3. สถานการณ์และแนวโน้มการปรับตัวของคนไร้บ้าน

ในตอนต้นของบทนี้ ผู้ศึกษาได้กล่าวถึงเงื่อนไขหรือข้อจำกัดที่ทำให้คนไร้บ้านจำนวนมากยังคงเป็นคนไร้บ้านต่อไป ไม่อาจจะหาที่อยู่อาศัยได้ ทั้งไม่อาจกลับไปหาชุมชนเครือญาติของตนเอง และไม่สามารถหางานที่มีรายได้มากพอที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยได้ รวมทั้งเผยให้เห็นว่า ชีวิตข้างถนนก็มีเสน่ห์ดึงดูดสำหรับคนที่ปรับตัวสามารถใช้ชีวิตรอดได้โดยไม่ต้องมีบ้าน นั่นคือวิถีชีวิตที่อิสระ

ในส่วนนี้ผู้ศึกษาจะกล่าวถึงข้อสังเกตจากการเปรียบเทียบสถานการณ์คนไร้บ้านตั้งแต่ในระยะแรกที่ผู้ศึกษาเก็บข้อมูลภาคสนามคือเดือนเมษายน 2544 กับระยะเวลาที่ผ่านมาเกือบ 2 ปี ซึ่งผู้ศึกษาไม่ได้เกาะติดพวกเขาอยู่ตลอด แต่การห่างไปบางครั้ง ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเปรียบเทียบภาพระหว่างเมื่อครั้งเริ่มศึกษา กับ ช่วงท้ายของการศึกษาได้ชัดเจนขึ้น ซึ่งอาจจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงแนวโน้มสถานการณ์ของคนไร้บ้าน บนเงื่อนไขที่ภาครัฐยังไม่มีมาตรการหรือนโยบายใหม่เพื่อรองรับพวกเขา

3.1 ภาพรวมเชิงปริมาณคนไร้บ้านจะเพิ่มมากขึ้น

จากสาเหตุของการเข้าสู่วิถีชีวิตของคนไร้บ้าน ที่ผู้ศึกษากล่าวถึงในบทที่ 3 ทั้งปัจจัยเชิงบุคคลและบริบทแวดล้อมเชิงเศรษฐกิจสังคม จะมีคนเข้าสู่วิถีทางของการเป็นคนไร้บ้านเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะปัญหาความเปราะบางของสถาบันครอบครัวที่ทำให้คนออกจากบ้านเป็นปัจจัยสำคัญ ไม่ใช่ปัญหาภาวะคนตกงาน ซึ่งอาจคาดการณ์ได้ว่า ถ้าเศรษฐกิจดี มีการจ้างงานสูง แล้วคนไร้บ้านจะน้อยลง รวมถึงปัจจัยที่เริ่มเข้ามาเกี่ยวข้องคือเรื่องยาเสพติดก็เป็นสิ่งที่น่าเป็นห่วง และเมื่อพวกเขาเข้าสู่วิถีทางของการเป็นคนไร้บ้านไม่ว่าด้วยสาเหตุใด ก็จะมีกระบวนการเรียนรู้เพื่อปรับตัวที่จะใช้ชีวิตรอดบนท้องถนนดังที่ผู้ศึกษากล่าวถึงในบทที่ 4 ตลอดจนข้อจำกัดที่ทำให้ยังอยู่บนท้องถนนนานวัน ก็ะหลุดพ้นจากสถานะของคนไร้บ้านยากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เมื่อไม่มีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยต่างๆ ที่ผู้ศึกษากล่าวมาโดยตลอด ทำให้คาดการณ์ได้ว่าปริมาณคนไร้บ้านที่มีอยู่เดิมจะไม่ลดลง ในขณะที่จะมีปริมาณคนเข้าสู่วิถีทางของการเป็นคนไร้บ้านเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นทิศทางแรกของสถานการณ์คนไร้บ้านก็คือ ปริมาณคนไร้บ้านในภาพรวมจะเพิ่มมากขึ้น

พิจัน คนที่ทักกับผู้ศึกษาในวันแรกของการลงภาคสนาม ซึ่งบางช่วงก็จะไปรับจ้างขายผลไม้สด บางช่วงก็มาเป็นคนไร้บ้านนอนกับผู้ศึกษาว่า “เดี๋ยวนี้ทำไมผีมันเยอะไปหมดวะนี่ ผีหน้าใหม่ทั้งนั้น สมัยก่อนผมอยู่ ผมไม่เคยเห็นหน้าเลยนะพวกนี้”

อย่างไรก็ตาม ในเชิงปริมาณอาจเป็นที่ถกเถียงได้ยาก เนื่องจากยังไม่มีข้อมูลพื้นฐานสำหรับการเปรียบเทียบ เพราะการสำรวจที่ดำเนินการโดยกรมประชาสัมพันธ์เป็นการสำรวจ “คนเร่ร่อนขอทาน” ไม่ใช่การสำรวจ “คนไร้บ้าน”¹⁵ แต่สิ่งที่เราตระหนักได้ชัดก็คือ ที่ท้องสนามหลวงเราเห็นคนนั่งและนอนทำทาสายตามากขึ้นแม้ในเวลากลางวัน พื้นที่ใต้ทางด่วนถูกจับจองโดยคนไร้บ้านเพิ่มมากขึ้น หรือในเทศกาลสำคัญที่ท้องสนามหลวง ก็จะมีคนขายกระดาษมารวมตัวกันจำนวนมาก

เบื้องต้นผู้ศึกษาคาดการณ์ปริมาณคนไร้บ้านในละแวกกรุงเทพฯ ประมาณ 1,500 –2,000 คน ซึ่งถ้าเปรียบเทียบสัดส่วนกับประชากรในกรุงเทพฯ 12 ล้านคน อาจไม่ใช่ตัวเลขที่สูง แต่ทว่าความหมายของคนไร้บ้าน ไม่ได้อยู่ที่ปริมาณ หากอยู่ที่รูปแบบ คนไร้บ้านจะเป็นสัญลักษณ์ของความยากไร้สุดขีด ที่จะกระตุ้นความรู้สึกของผู้พบเจอ

3.2 การปักหลักสร้าง “บ้าน” ของคนหาของเก่าจะมากขึ้น

ข้อสังเกตที่น่าสนใจต่อมาไม่ใช่เชิงปริมาณ หากเป็นการเปลี่ยนเชิงวิถีชีวิต ระยะเวลาเกือบ 2 ปี ที่ผู้ศึกษาเริ่มสนใจศึกษาเรื่องเกี่ยวกับคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาเห็นภาพเปรียบเทียบที่ชัดเจนว่า คนไร้บ้านเริ่มมีลักษณะของการปักหลักเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะคนหาของเก่าที่มีรถเข็น จะเริ่มหาที่อยู่ประจำที่แน่นอน ไม่มีลักษณะที่เรียกว่าเร่ร่อน พื้นที่ที่เลือกอยู่จะอยู่ในละแวกที่ตัวเองคุ้นเคย ตามร้านค้าตรอกซอกซอยจนรู้ว่า ร้านใดจะทิ้งของให้ได้คัดเลือกเวลาใด ร้านใดพอมีเศษอาหารจนเจือคนหาของเก่าบ้าง รวมถึงคุ้นเคยกับเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ไม่มารบกวน เพราะรู้แล้วว่าคนหาของเก่าคือพวกทำมาหากินไม่ใช่พวกลักเล็กขโมยน้อย ปรากฏการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นกับคนหาของเก่าหลายแห่ง เช่น ย่านสนามหลวง - ถนนข้าวสาร ย่านสยามสแควร์ ประตูน้ำ

ควบคู่กับการคุ้นเคยกับทำเลในการทำมาหากินแล้ว ก็คือปัจจัยเรื่องการแสวงหาพื้นที่ที่สามารถปักหลักได้ ที่สนามหลวง เราเห็นภาพคนหาของเก่านอนข้างรถเข็นเวลากลางวันทำทาสายตามากขึ้น และจะเป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่มปริมาณและจินตนาในไม่ช้า นอกจากนี้ละแวกรอบสนามหลวง ล้วนกลายเป็นพื้นที่ที่หลายคนปักหลัก เริ่มจากการจอดรถเข็นประจำ กางผ้าเต็นท์คลุมฝนนอนข้างๆ รถ และมีเตาหุงหาอาหาร ตามมาด้วยการมีความสัมพันธ์กับผู้คนรอบข้าง เกิดชุมชนเล็กๆ ตามซอย ตามสวนหย่อม ใต้ต้นไม้ ฯลฯ¹⁶

¹⁵ ผู้ศึกษาได้กล่าวถึงความลักลั่นของ คนเร่ร่อนขอทาน กับคนไร้บ้านไว้แล้วในบทนำ

¹⁶ ผู้ศึกษาขอภัยที่ไม่สามารถระบุตำแหน่งแห่งที่ที่ชัดเจนได้ เพราะอาจทำให้เจ้าหน้าที่รัฐถูกเข้าไปจัดระเบียบ และสร้างผลกระทบกับคนไร้บ้านได้

ครอบครัวพิวท์ เป็นครอบครัวที่ผู้ศึกษาเห็นการเปลี่ยนแปลงชัดที่สุด เห็น จิ๊ย ลูกชายคนเล็ก ตั้งแต่อายุไม่ถึงขวบ ต้องให้แม่อุ้ม กระทั่งวิ่งเล่นได้ จากภาวะที่มีครอบครัวและมีลูก ทำให้พิวท์ต้องกางมุ้งนอน ดังนั้นจึงแสวงหาที่นอนที่สามารถปักหลักเก็บข้าวของและกางมุ้งได้ จากสวนหย่อมที่เจดีย์ขาว แล้วย้ายไปหลังคลองตลอดช่วงตรงข้ามกระทรวงมหาดไทย กระทั่งทุกวันนี้ ปักหลักอยู่ที่ซอยตันโพธิ์ เก็บข้าวของไว้ที่นั่น จนคุ้นเคยไม่ต้องกลัวของหาย เวลากลางวันออกมานั่งเล่นที่สวนหย่อมข้างกองสลาก กลางคืนกลับไปกางมุ้งนอนที่ซอยตันโพธิ์ มีเตาถ่านสำหรับหุงหาอาหาร มีถังน้ำเล็กๆ รองน้ำมาให้ลูกอาบน้ำ

กลุ่มคนหาของเก่าได้ทางด่วนที่ผู้ศึกษาไปเรียนเก็บของเก่าด้วย ก็เป็นคนหาของเก่าที่ปักหลัก มีเตาถ่านหุงหาทำกับข้าวเช่นเดียวกัน พวกเขาจะรู้ว่าจะไปเข้าห้องน้ำได้ที่ไหน รู้จักบ้านเรือนที่เอื้อเพื่อให้สามารถรองน้ำมาใช้ได้ ทั้งกับบ้านเรือนใกล้เคียง ยังเอื้อเพื่อแบ่งเสื้อผ้าหรือมีอาหารเหลือมาแบ่งให้เป็นบางมือ

แม้แต่ ลุงภูมิ คนหาของเก่าและติดเหล้า ซึ่งผู้ศึกษาพบตั้งแต่ระยะแรกของการลงภาคสนามเวลา 2 ปี ผ่านไปลุงภูมิยังนอนประจำใต้ต้นโพธิ์ริมคลองตลอด กระทั่งทุกวันนี้ มีข้าวของและปักหลักเพิ่มมากขึ้น บางวันยังก่อไฟทำกับข้าวด้วยซ้ำ

ในจุดอื่นๆ เช่นพื้นที่ใต้ทางด่วน ซึ่งเมื่อปีที่แล้วคนไร้บ้านเรียกกันว่า “ปากกล้วย” เพราะเป็นพื้นที่ที่ทางการทางพิเศษแห่งประเทศไทย ได้ปลูกต้นกล้วยไว้เสมือนกับ การบอกว่า พื้นที่นี้มีการใช้ประโยชน์ไม่ได้ปล่อยทิ้งร้าง แต่ปีนี้ปากกล้วยได้แปรสภาพเป็นลานบ้านที่คนหาของเก่ากำลังตั้งรกรากและชุมชนของตนเองขึ้นมากกว่า 50 คน และตามจุดเล็กจุดน้อยมีคน 5-10 คนอีกหลายแห่ง

ลักษณะของการหาที่อยู่แบบปักหลักไม่รื้อถอนอีกแบบหนึ่งก็คือ การเข้าไปอยู่ตามตึกร้าง ไม่ว่าจะเป็นอาคารที่ก่อสร้างยังไม่เสร็จ หรือเสร็จแล้วแต่ขายไม่ออกก็ตาม คนหาของเก่าเป็นผู้ที่มีความสามารถในการค้นหาตึกร้างที่ปลอดภัย หมายถึง เมื่อเข้าไปอยู่แล้ว ไม่มีเจ้าของบ้าน ตำรวจ หรือเจ้าหน้าที่เทศกิจมาไล่ เพราะวิถีชีวิตที่ตระเวนไปตามท้องถนนเพื่อเก็บของเก่า ทำให้มีโอกาพบอาคารร้างที่ไม่มีเจ้าของดูแล และจะค่อยๆ มี “วิวัฒนาการบุกเบิก” การใช้ประโยชน์ เริ่มแรกอาจเพียงมานั่งพักผ่อน ต่อมาใช้เป็นที่แยกประเภทของที่เก็บมาได้ และเข้ามาอยู่อาศัยอย่างถาวรในที่สุด จนถึงขณะนี้ผู้ศึกษาได้เห็นอาคารร้างที่ถูกจับจองโดยคนเก็บของเก่าอย่างน้อย 3 จุด อาคารที่น่าสนใจอาคารหนึ่ง อยู่ละแวกสนามหลวง เป็นอาคารพาณิชย์ 4 ชั้น สร้างเสร็จแล้ว มูลค่าไม่ต่ำกว่า 2 ล้านบาท มีประมาณ 5 คูหา ที่ได้ถูกจับจองโดยคนหาของเก่า

3.3 การปรับตัวที่ไม่ต้องมีบ้านโดยเป็นคนออกงาน

แนวโน้มของการปรับตัวของคนไร้บ้านอีกประการก็คือ ไปเป็นคนออกงานเร่ขายของตามงานวัด ซึ่งมีแรงจูงใจอยู่หลายประการ ตั้งแต่รายได้ของการขายกระดาษที่มากพอสมควรแม้จะไม่แน่นอนก็ตาม แต่ก็ดีกว่าการเป็นคนไม่มีอาชีพและต้องขอข้าววัด ยิ่งเมื่อแหล่งกระดาษหาง่าย จึงมีคนเข้าสู่อาชีพขายกระดาษมากขึ้น ในระหว่างการเที่ยวขายของยังได้อาศัยศาลาวัดเป็นที่หลบนอน และอาจได้กินข้าวตามที่มีเลี้ยงอาหารด้วย อีกทั้งการเป็นคนขายกระดาษยังมีความเป็นอิสระ เมื่อได้ขายกระดาษก็เท่ากับได้เที่ยวตามงานวัด ได้ดูหนังกลางแปลง ได้ดูวงดนตรีลูกทุ่งชื่อดัง เป็นการแสวงหาความสำราญเพลิดเพลินพร้อมๆ กับมีรายได้ ทุกวันนี้เราจึงเห็นคนขายกระดาษเพิ่มกว่าปีที่แล้วมาก คนเที่ยวหลายคนเริ่มตั้งตัวมาขายกระดาษ แม้กระทั่งหญิงขายบริการทางเพศยังเลิกอาชีพมาเป็นคนขายกระดาษ บางครั้งทุนหมดต้องจำใจมาขายบริการเพื่อนำเงินไปซื้อกระดาษ

คนขายกระดาษจำนวนมากที่พอจะมีรายได้แต่ไม่ได้เข้าบ้านอยู่ อาจด้วยสาเหตุว่า มีรายได้ไม่แน่นอน เพราะบางงานขายได้มากแต่ทิ้งระยะนานกว่าจะมีงานใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ส่วนงานเล็กก็ขายไปกินไปและต้องเสียค่ารถด้วย จึงไม่มั่นใจพอที่จะเข้าบ้านอยู่

แต่เหตุผลที่มากไปกว่านั้นก็คือ วิถีชีวิตของเขาได้ปรับตัวกลายเป็นคนไม่อยู่กับที่แล้ว จึงไม่เห็นความจำเป็นต้องหาที่อยู่ให้เป็นภาระ เขาสามารถเที่ยวไปพร้อมกับการหารายได้ ไม่ได้เที่ยวแบบอดโซ่ แต่มีความสุขสนุกสนาน และมีเงินที่สามารถจับจ่ายซื้อของตามต้องการ ถ้าต้องเข้าบ้านอยู่ แต่ชีวิตออกไปเร่ขายของก็ไม่คุ้มกับค่าเช่า ลู้ออกงาน หมดงานก็กลับมานอนสนามหลวง เพียงวันสองวันพักระหว่างรอรอหางานที่จะไปต่อก็พอ

คนเร่ขายของจะตระหนักถึงที่อยู่อาศัยมาก ก็ในช่วงฤดูฝน ซึ่งไม่มีงานและการอยู่กลางแจ้งค่อนข้างลำบาก แต่ก็มีคนเร่ขายของตามงานวัดที่มีห้องเช่า ซึ่งสามารถอำนวยความสะดวกในเรื่องของการเก็บข้าวของ เช่น คนที่มีทุนซื้อกระดาษมาก จะหาห้องเช่าสำหรับกักตุนกระดาษ เพื่อจะได้ไม่ต้องเสียค่ารถไปซื้อบ่อยครั้งเป็นการสิ้นเปลือง หรือ กรณีของพี่ศรี ที่พยายามดิ้นรนเพื่อให้ตัวเองสามารถเช่าห้องอยู่ได้ เพราะกังวลกับลูกที่ต้องเรียนหนังสือ ไม่อยากให้ลูกต้องลำบากทำการบ้านกลางสนามหลวง ที่ไม่มีแสงสว่างเพียงพอ

สำหรับคนขายกระดาษหลายคน พวกเขาเปลี่ยนความฝันที่จะมีบ้าน มาเป็นฝันที่จะมีชาเล้งพ่วงข้างแทน (มอเตอร์ไซด์ที่มีกระบะพ่วงข้าง) เพราะการมีรถเองทำให้ประหยัดค่ารถในการเดินทางไปขายของ อีกทั้งยังสามารถบรรทุกของได้ทีละมากๆ ซื้อกระดาษครั้งละ 50 กิโลกรัมขึ้นไป มีเสื้อผ้า หมอนมุ้งพร้อม รถพ่วงข้าง จึงเป็นเสมือนบ้านเคลื่อนที่

อาจกล่าวได้ว่า การปรับตัวโดยเป็นคนออกงาน เป็นการปรับตัวที่มีลักษณะเฉพาะของคนไร้บ้านในไทย ที่มีงานวัดให้เที่ยวขายของได้

4. คนไร้บ้านปรากฏการณ์ที่ต้องยอมรับในสังคมไทย

ถึงเวลานี้ สังคมไทยควรจะได้ยอมรับว่า มโนภาพเก่าเกี่ยวกับคนที่หลบนอนในพื้นที่สาธารณะ ไม่ว่าจะผ่านคำเรียกขานใด ไม่เพียงพอและไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงอันหลากหลายของคนเหล่านั้น พวกเขาไม่ใช่ “คนเร่ร่อนขอทาน” เพราะคนส่วนใหญ่ที่หลบนอนในที่สาธารณะไม่ได้เป็นผู้ประกอบอาชีพขอทาน พวกเขาไม่ใช่ “คนเร่ร่อน” ที่สังคมมักนึกถึง คนผมเผ้ายาวรุงรังวิกจริต คนลักษณะนี้มีจริงแต่เป็นเพียงส่วนหนึ่ง เพราะยังมีอีกหลายคนที่เป็นสุขภาพร่างกายและจิตใจเป็นปกติ บางคนอาจแต่งตัวกลมกลืนสามารถที่จะขึ้นรถโดยสารปะปนกับคนทั่วไปโดยไม่มีใครสังเกต และพวกเขาก็ไม่ใช่คนสะพายกระเป๋าที่เพิ่งมาจากต่างจังหวัดเพื่อมาหางานทำ

คนทั้งหลายที่ผู้ศึกษากล่าวถึงในวิทยานิพนธ์นี้ เป็นผู้ที่ใช้ชีวิตบนท้องถนนมากกว่า 3 เดือน โดยทั่วไปอยู่ระหว่าง 1-3 ปี ก่อนจะพบผู้ศึกษา และอีกไม่น้อยที่ใช้ชีวิตในฐานะคนเที่ยวมาเกิน 10 ปี พวกเขาสามารถปรับตัวและใช้ชีวิตรอด โดยมีได้เป็นมิชชันนารี จ้องที่จะลักขโมย หรือดักผู้หญิงไปข่มขืนกระทำชำเรา หากแต่ที่ต้องมานอนข้างถนนก็ด้วยหลายปัจจัยซ้อนทับ และยิ่งนานวันโอกาสและความหวังที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็ยิ่งลดน้อยลง

สำหรับประชาชนทั่วไปที่สัญจรผ่านสนามหลวงและละแวกใกล้เคียง เราจะพบคนที่มีการปะทะเสียด้านหนึ่งและนอนประจำจนกลายเป็นเรื่องเคยชิน สำหรับทางราชการ ไม่ว่าจะผู้อำนวยการเขตพระนคร ท่านใดจะย้ายมารับตำแหน่งใหม่ ต่างก็ต้องรับรู้ว่ามีสนามหลวง พื้นที่ซึ่งถึงเป็นหัวแหวนของเกาะรัตนโกสินทร์ เป็นหน้าตาของประเทศ ได้กลายเป็นที่พักหลบนอนสำหรับคนจำนวนมาก และยังกระจายที่ริมคลองตลอดจนถึงสะพานพุทธ ไม่เพียงเท่านี้ เจ้าหน้าที่รัฐจะต้องวุ่นวายทุกครั้งในการเตรียมพื้นที่สำหรับงานพิธีการที่ท้องสนามหลวง เพราะต้องขจัดคนไร้บ้านออกไปก่อนที่ผู้หลักผู้ใหญ่ของบ้านเมืองจะมาพบ สำหรับคนที่ชอบดูคนตริลูกทุ่ง ก็จะพบคนขายกระดาษพลาสติกจำนวนมาก ยังไม่นับรวมคนหาของเก่าที่ปรากฏให้เห็นบ่อยขึ้น ในรูปลักษณะที่ไม่ใช่ สกปรกผมเผ้ารุงรัง

ในมุมมองของผู้มีหน้าที่จัดระเบียบเมือง การมีคนยากไร้หลบนอนที่ท้องสนามหลวง ย่อมไม่ใช่ภาพที่สวยงาม แต่การจะ “กวาด” พวกเขา ให้สนามหลวงมีความสวยงามไม่อาจทำได้ลำพังแค่การออกประกาศขอความร่วมมือมิให้เข้าไปกระทำกิจกรรมใดๆ ในบริเวณสนามหลวงระหว่างเวลา 23.00 น. - 05.00 น. ของวันรุ่งขึ้น เพราะพวกเขายังเป็นคนไม่มีบ้านเหมือนเดิม การไม่อนุญาตให้

นอนสนามหลวง ทำให้พวกเขาต้องกระจายไปนอนที่อื่น ซึ่งมีดีและอันตรายกว่าสนามหลวง และในยามที่ฝ่ายราชการไม่มีกำลังเจ้าหน้าที่ในการเฝ้ากวดขันเวลาค่าคืน พวกเขาก็กลับมาอนที่สนามหลวง เหมือนเดิม

ปรากฏการณ์ที่บ่งชี้ถึง การไม่บรรลุวัตถุประสงค์ของประกาศข้างต้นก็คือ แม้ในคืนที่มีเจ้าหน้าที่เทศกิจกวดขันห้ามคนหลับนอนที่สนามหลวง พวกเขาก็ขยับจากกลางสนาม มาอนที่ทางเท้ารอบสนามหลวงแทน โดยที่เจ้าหน้าที่ก็ทราบดี แต่ไม่อาจจะแก้ไขได้ เพราะต่างก็รู้ดีว่า คนเหล่านี้ไม่มีบ้านให้กลับไปหลับนอน

และทราบเท่าที่ยังไม่มีความเข้าใจ หรือยอมรับการใช้ชีวิตของพวกเขา มาตรการหลักที่มีอยู่เดิมเพื่อรองรับ “คนเร่ร่อนขอทาน” โดยการนำตัวพวกเขาส่งสถานสงเคราะห์จะไม่สามารถรองรับได้ทั้งในทางหลักการด้านสังคมสงเคราะห์ ที่วิธีการรับคนเข้าสถานสงเคราะห์จะต้องเป็นมาตรการสุดท้ายสำหรับคนที่ไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้เท่านั้น แต่คนที่สามารถช่วยเหลือตัวเองต้องให้เขาได้ช่วยเหลือตัวเอง และในทางปฏิบัติรัฐก็ไม่สามารถแบกรับงบประมาณจำนวนมาก เพราะนอกจากการจัดที่พักแล้วยังต้องจัดหาอาหารเลี้ยงดูคนจำนวนมากอีกด้วย อีกทั้งวิธีการนี้ ก็ไม่สอดคล้องกับความต้องการของคนไร้บ้านส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นคนมีสุขภาพจิตดี การอยู่ในสถานสงเคราะห์จึงมีความรู้สึกสูญเสียเสรีภาพ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คงไม่ก้าวล่วงนำเสนอสูตรสำเร็จใดๆ เพื่อรองรับปรากฏการณ์คนไร้บ้านในเมืองหลวงของสังคมไทย เพราะผู้ที่จะให้คำตอบได้ดีที่สุดก็คือ ตัวคนไร้บ้านเอง และเนื่องจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไม่ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวทางสวัสดิการสำหรับคนไร้บ้านเป็นโจทย์สำคัญ ดังนั้นสิ่งที่ผู้ศึกษาจะนำเสนอต่อไปนี้ก็คือ ความพยายามที่จะบอกว่า หากจะมีการดำเนินการใดๆ ที่เกี่ยวข้องหรือกระทบกับพวกเขา จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้านอย่างไรบ้าง

4.1 ความพึงพอใจต่อการเป็นคนไร้ที่อยู่อาศัย ?

ตลอดระยะเวลาของการศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน มีคำถามพื้นๆ ที่ผู้ศึกษาประสบหลายครั้ง นั่นคือ “ศึกษาเรื่องคนเร่ร่อนแล้วจะได้ประโยชน์อะไร ?” คำถามนี้รบกวนจิตใจไม่เฉพาะเมื่อถูกถามจากคนทั่วไป ที่มีความรู้สึกทางลบต่อคนไร้บ้านเท่านั้น หากแต่บรรดาคนไร้บ้านด้วยกันหลายคน ก็ไม่เห็นว่าจะมีประโยชน์อะไรที่จะมาศึกษาเรื่องคนไร้บ้าน

ลุงอาวุธคนหนึ่ง ใช้ชีวิตในวงการคนเที่ยวมามากกว่า 30 ปี เขาแนะนำผู้ศึกษาอย่างหวังดีว่า “ บุญเลิศนะ คิดให้ดีๆ จะช่วยไ้พวกกระโหลกกะลา¹⁷ มีที่อยู่หรือ สนามหลวงนะ บุญเลิศยังไม่รู้จักไ้พวกนั้นดีพอ เราคนฝั่งธนด้วยกันลุงเลยอยากจะได้เงินเพราะหวังดีนะ”

เช่นเดียวกับ ลุงใหญ่ ที่เตือนว่า “ ไ้พวกสนามหลวง ผมไม่ให้ใครมานอนใกล้ผมหรอก เดี่ยวเผลอมันก็หยิบพระผม เวลาเรามีเราแบ่งให้มัน...มันเอา แต่เวลาเราไม่มี ขอยืมมันกินข้าวสักสิบบาทไม่มีใครให้หรอก บุญเลิศคบไ้พวกนี้ เข้าเนื้อไปเท่าไรแล้ว อย่าไปคบไ้พวกนี้มาก ”

นำผู้ชายอีกคนหนึ่ง เขาเป็นคนที่เคยคิดว่าผู้ศึกษาเป็นคนไม่มีบ้าน แต่เมื่อทราบภายหลังว่าเป็นนักศึกษา เขาพูดจากใจว่า “ เราว่านายกลับบ้านไปเถอะ ไม่มีอะไรดีหรอกที่จะมาคบกับคนไม่มีบ้านอย่างเรา นายมันคนมีบ้าน หน้าตาดี อายุยังน้อย นายยังมีโอกาสมองผู้หญิงดีๆ แต่ถ้านายมานั่งกับเรา ไม่มีผู้หญิงคนไหนเขามองนายหรอก มันไม่มีประโยชน์”

แม่ชีรูปหนึ่ง ซึ่งท่านใช้ชื่อยศของอาศรัยมณเฑียรดำเนินเป็นที่จำเช่นเดียวกัน ท่านแนะนำผู้ศึกษาด้วยความหวังดีว่า “ ชีวิตของคนพวกนี้ไม่มีอะไรน่าศึกษา ลูกมาศึกษาจะเป็นภัยแก่ตัวเอง แม่ชียู้อย่างนี้ บางครั้งเรามีข้าวเราแบ่งให้เขา เขาว่าเราดี แต่บางวันเราไม่มีข้าวให้เขา เขาก็มาขู่จะเอาให้ได้ จะมาทำร้ายเอา ควรจะไปศึกษาเรื่องอื่นดีกว่า คนกลุ่มนี้เขาไม่เห็นว่าจะมีอะไรที่ทำให้ชีวิตเขาดีขึ้น”

ยิ่งไปกว่านั้น บางคนยังมีสำนวนคมคายอีกว่า “ชีวิตของคนสนามหลวง เหมือนกับหญ้าที่มีแต่จะถูกเหยียบให้ตาย จะซบให้พินาศ” หรือ “ชีวิตของคนพวกนี้ตายแต่ตั้งแต่ยังเป็น”

หลายครั้งที่ผู้ศึกษาสับสนที่คนไร้บ้านเองก็คิดว่า ไม่ควรมาอยู่กับพวกเขา พวกเขาเองยอมรับว่าพวกเขาไม่ใช่คนที่ควรเห็นใจช่วยเหลือ อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้ศึกษา “ดี” ต่อเสียงทัดทานเหล่านี้ ผู้ศึกษาจึงค่อยเข้าใจมากขึ้นว่า ความคิดข้างต้น ไม่ได้เป็นผลมาจากการเห็นข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ของผู้มีประสบการณ์ข้างต้นเท่านั้น หากแต่เป็นเพราะพวกเขาหลายคนมองไม่เห็นความหวังที่จะมีชีวิตที่ดี มีสถานะเท่าเทียมกับคนอื่นในสังคม โดยเฉพาะคงยากที่จะมีหน่วยงานรัฐหรือหน่วยงานไหนจะเห็นใจพวกเขาอย่างจริงจัง เมื่อพวกเขามีความหวังน้อยลง ก็ยิ่งยอมรับภาพลักษณ์เชิงลบที่สังคมประทับตราให้โดยไม่รู้ตัว และไม่เห็นประโยชน์อะไรที่ผู้ศึกษาจะมาศึกษาเพื่อเข้าใจพวกเขา

¹⁷ ผู้ศึกษาฟังคำนี้ครั้งแรกแล้วก็ยังไม่เข้าใจว่าหมายความว่าอย่างไร สอบถามแล้วจึงทราบว่า หมายถึงพวกไม่ทำมาหากินอะไร ว่ากันว่า เป็นคำที่ใช้ใน “บ้านใหญ่”

พี่พรหม แสดงความเห็นกับผู้ศึกษาว่า

“ใครๆเขาก็อยากมีบ้านเท่านั้นแหละ ต่อให้พวกผีสภาค ก็อยากมีบ้าน แต่เขาคิดว่าเป็นไปไม่ได้เขาเลยไม่สนใจ ใครจะมาชวนเขาบอกว่า ไปเรียกร้องให้กม.จัดบ้าน เขาเลยไม่เอา เพราะเขาคิดว่ามันเป็นไปไม่ได้ ส่วนจะให้ตัวเองไปหาบ้านอยู่เองมันก็คิดว่าเป็นไปไม่ได้ กินยังไม่มีจะกินเลย แล้วจะไปมีบ้านได้อย่างไร”

พี่ศรี ก็แสดงความเห็นทำนองเดียวกันว่า “คนทั่วไปเขาคิดว่าเป็นไปไม่ได้ที่กม.จะหาบ้านให้อยู่ แค่ว่าสคราะห์ก็ไม่มาจับก็พอแล้ว บางคนบอก ‘อ๊ยไปขอบ้านใครเขาจะให้ ไปขอเงินเขา สักพันสองพันยังมีโอกาสได้มากกว่า’ ”

ปรากฏการณ์หนึ่งที่บ่งชี้ถึง ความต้องการที่จะมีที่อยู่อาศัย ก็คือ ความพยายามค่อยๆ สร้าง “บ้าน” ของคนเก็บของเก่าที่จะหาพื้นที่ที่แน่นอน สำหรับเก็บข้าวของ มีเตาสำหรับหุงหาอาหาร และค่อยๆ สร้างความสัมพันธ์กับผู้คนรอบข้าง เป็นการก่อรูปชุมชนข้างถนนขึ้น ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่า คนที่นอนในที่สาธารณะไม่ใช่คนที่ไม่คิดถึงอนาคต หรือพึงพอใจเพียงการเที่ยวเร่ร่อน การใช้ชีวิตเป็นคนเที่ยวเป็นวิธีการปรับตัวในสถานการณ์ที่ไม่มีทางเลือกเท่านั้น ลึกๆ แล้วมนุษย์ต่างปรารถนาจะมีชีวิตที่ดีขึ้น มีที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย มีชุมชนที่มีความเอื้ออาทร ดังที่พวกเขาเริ่มสร้าง “บ้าน” ของเขาขึ้นตามบาทวิถี ตามซอกซอย ได้ทางด่วน และตึกร้าง

ผู้ศึกษาถือว่า ความพยายามก่อรูปชุมชนข้างถนน เป็นความพยายามอย่างยืดยาวของมนุษย์ที่จำเป็นต้องใช้ชีวิตรอดและแสวงหาช่องว่างของทรัพยากรที่ถูกปล่อยปลະละเลยในเมือง

หรือในช่วงที่ทางกรุงเทพมหานคร จัดเดินท์เป็นที่พักชั่วคราวสำหรับคนไร้ที่อยู่อาศัยเพื่อรองรับผลกระทบจากประกาศห้ามนอนสนามหลวง คนไร้บ้านที่ได้มาพึ่งพาลับนอนที่เดินท์ต่างแสดงออกถึงความพึงพอใจ.ทั้งๆ ที่เดินท์นั้นไม่ได้มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากมาย เพียงแต่เป็นที่ๆ มั่นใจว่า จะไม่ถูกจับเข้าสคราะห์ มีรถสุขาและแสงสว่างเวลากลางคืน

พี่สน ซึ่งเป็นคนเที่ยวที่ไม่มีอาชีพประจำ พูดกับผู้ศึกษา เมื่อไปเจอกันที่วัดเทพศิรินทร์ในตอนเช้าที่มีการเลี้ยงข้าวว่า “พี่จริงรีเปลา เดินท์ที่เขากางให้อยู่ เขากางให้ตลอด ไม่รีอเนาะ ผมก็เข้าไปนอนได้มั๊ย ขอขอบคุณมากนะพี่ เท่านั้นผมก็พอใจแล้ว ขอให้มิตนอน ไม่มีใครมารุ่นวายก็พอ”

แม้แต่ ตรี ซึ่งหาของเก่าและเดินผ่านมาข้างเดินท์ ระยะแรกยังแสดงท่าทีระแวงไม่อยากจะคุยกับผู้ศึกษา แต่เมื่อได้คุ้นเคยเขาไม่เพียงแต่มาอาศัยหลับนอนที่เดินท์เท่านั้น ยังไปรับลูกและเมียมาอยู่ด้วย “กูอยากจะรู้จริงๆว่า เดินท์นี้กม.มันให้อยู่จริงหรือวะ มันไม่รีเหมือนที่ยายบ้านนอกจริงหรือวะ ถ้าจริงกูจะได้ไปเอาลูกกูมาอยู่ด้วย” แล้วตรี ก็ไปรับเมียและลูกซึ่งยังเล็กมากไม่ถึง 5

เดือน จากบ้านยาที่สุพรรณบุรีมาอยู่ที่เดินท์ เขาบอกว่า การมีที่อยู่ทำให้เขาสามารถอยู่พร้อมกับลูกเมียได้

น้ำสอง ซึ่งเป็นคนเที่ยวเร่ร่อนมาเกือบ 30 ปี เขาเป็นเจ้าของสนามหลวงรุ่นเก่าที่บอกว่า คนรุ่นเดียวกันตายไปหมดแล้ว อาจกล่าวได้ว่า เป็นประเภทที่ชินกับการเที่ยวเร่ร่อน แต่เมื่อได้มาพักและดำนํ้าพริกกินที่เดินท์ เขาชักชวนผู้ศึกษาให้ร่วมกินอาหารด้วยโดยบอกว่า " วันนี้บุญเลิศกินนํ้าพริกฝีมือผมหน่อยสิ ผมไม่ได้ดำนํ้าพริกกินอย่างนี้มารวม 30 ปี แล้ว"

พี่เล็ก คนเก็บของเก่า เขาเป็นคนที่ไม่เคยรู้จักผู้ศึกษาในฐานะคนที่เคยมีบทบาทในกรณีสนามหลวง ก็แสดงความเห็นอย่างเป็นธรรมชาติ ในคืนที่ต้องตื่นขึ้นมากลางดึกเพราะฝนตกว่า

" โอ๊ย แม่งเปียกหายนเลย ลำบากไม่มีบ้านจะอยู่แล้ว เทวดายังมาแกล้งอีก ฝนตกอย่างนี้มันจะไปนอนได้ยังไง ตกเฉยยังพอว่า นีลมนักแรง สาดเปียกหมดเลย"

ผู้ศึกษาจึงถามว่า "ถ้ามีบ้านจะดีมั๊ย"

พี่เล็กตอบว่า "ดีสิ แหมลือกก็ถามแปลกๆ ใครๆเขาก็อยากมีบ้านทั้งนั้นแหละ ใครมันอยากอยู่แบบนี้ ลื้อเขียนหนังสือเป็นรีเปล่า ถ้าเขียนเป็นนะ ลื้อก็ภาควายในหลวงเลยสิ ขอให้ช่วยพวกเราหน่อย บอกว่า พวกเราเป็นคนเก็บของเก่าไม่มีบ้านจะอยู่ ฝนตกก็ลำบาก"

ผู้ศึกษายกประเด็นนี้มากล่าวเป็นลำดับแรกเพื่อคลี่คลายข้อสงสัยว่า คนที่นอนในที่สาธารณะมีความต้องการที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้นหรือไม่ หรือพึงพอใจกับการเป็นคนเร่ร่อน ไร้จุดหมาย เพราะหลายคนอาจสงสัยว่า พวกนี้ "เลือก" ที่จะเป็นคนไร้บ้าน เพราะถ้าไม่อยากเป็นคนไร้บ้าน ต้องไม่ยอมอยู่สภาพนี้ แต่ในบทที่ 5 นี้ ผู้ศึกษาได้เปิดเผยให้เห็นว่า เงื่อนไขทั้งสภาพแวดล้อมและตัวพวกเขาเองมีข้อจำกัดอย่างไร ที่ทำให้ยังเป็นคนไร้บ้านอยู่ต่อไป อย่างไรก็ตาม ย่อมมีคนไร้บ้านบางคน ที่รักสันโดษ ชอบอิสระ ไม่ชอบอยู่ติดที่ ใช้ชีวิตเป็น "หนุ่มพเนจร" ไม่ปรารถนาให้รัฐหรือสังคมไปยุ่งเกี่ยวกับเขามากมายนัก ซึ่งจะต้องมีการจัดการอย่างจำแนกและใช้หลักความสมัครใจ

4.2 คนไร้บ้าน รูปการณ์ใหม่ของคนจนเมือง

ประเด็นต่อมาที่ผู้ศึกษาเห็นว่า มีความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นฐานของการปฏิบัติต่อพวกเขา ก็คือ การยอมรับว่า คนไร้บ้านเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ในสังคม และเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วในสังคมไทย ด้วยปัจจัยต่างๆ ที่ได้กล่าวไว้ การจะกักขังพวกเขาภายใต้ความหมายเชิงอคติเต็มไปด้วยความหวาดระแวงว่า คนนอนในที่สาธารณะเป็นคนไม่ดี เป็นมิจฉาชีพ และปฏิบัติต่อพวกเขา

เขาโดยเน้นการควบคุม ไม่อาจจะกระทำได้ หรือการคาดคะเนว่าเป็นคนที่เพิ่งเข้ามาหางานทำ ก็ไม่เพียงพอ

ผู้ศึกษาได้พยายามนำเสนอว่า เมื่อพวกเขาได้เข้าสู่สถานะการเป็นคนไร้บ้าน พวกเขาใช้ชีวิตรอดได้อย่างไรที่ไม่ได้เป็นมิชชะชีพ คำถามที่ท้าทายสังคมก็คือ สังคมจะยอมรับได้หรือไม่ ที่จะมีคนนอนในที่สาธารณะซึ่งไม่ได้ก่ออาชญากรรม แต่วิถีชีวิตแตกต่างจาก “พวกเรา” ตรงที่ “เขา” ไม่มีบ้านอยู่

นอกจากการมองคนไร้บ้าน ในฐานะที่มีวิถีชีวิตแตกต่าง แต่ไม่ได้เป็นภัยคุกคามสังคมเสียทั้งหมดแล้ว วิธีมองปรากฏการณ์นี้อีกมุมหนึ่งก็คือ การยอมรับว่า คนไร้บ้านเป็นรูปการณ์ใหม่ของคนจนเมือง ที่จะอยู่คู่กับเมืองต่อไปในอนาคต

ย้อนหลังกลับไปเมื่อ 30 –40 ปี ที่ผ่านมา ในยุคที่คนจากชนบทเริ่มบุกเบิกที่รกร้างสร้างบ้านของตัวเอง ในสภาพที่ไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวก มีสภาพแวดล้อมที่ไม่ถูกสุขลักษณะ และสังคมก็มีอคติ มองสลัมเป็นแหล่งเสื่อมโทรม แต่ด้วยความจำเป็นในการใช้ชีวิตรอดในเมืองทำให้คนจากชนบทรุ่นแรกต้องปรับตัวและยอมรับการมีบ้านในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม และค่อยๆ ปรับเปลี่ยนทัศนคติให้สังคมมองสลัมในแง่บวกที่ดีขึ้น เปลี่ยนคำเรียกจากสลัมเป็นชุมชนแออัด ในฐานะที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยราคาถูกของคนที่เป็นแรงงานในเมือง

แต่ปัจจุบันในยุคสมัยที่ไม่มีที่ดินรกร้างในเมืองว่างเปล่าให้บุกเบิกสร้างที่อยู่อาศัย เพราะแม้แต่พื้นที่ได้สะพาน ที่กรุงเทพมหานครได้ย้ายคนได้สะพานออกไปเมื่อเดือนเมษายน ปี 2544 ก็ยังใช้งบประมาณถึง 60 ล้านบาท สร้างรั้วปิดกัน เพราะเกรงว่าจะมีคนจนรุ่นใหม่บุกรุกเข้าไปกันห้องเป็นที่อยู่อาศัย เมื่อไม่มีที่ว่างสำหรับคนจนเมือง ที่ประสบวิกฤติในชีวิตและขาดแคลนเครือข่ายทางสังคม ในขณะที่ไม่มีความสามารถจะไปเช่าที่อยู่อาศัย ดังนั้น ทางรอดที่เหลืออยู่ก็คือ การยอมรับที่จะเป็นคนไร้บ้าน คนไร้บ้านจึงเป็นรูปการณ์ใหม่ของคนจนเมืองในยุคที่สถาบันครอบครัวเปราะบาง

ข้อเสนอเบื้องต้นที่สุด สำหรับการยอมรับคนไร้บ้าน ก็คือ การเข้าใจว่าพวกเขาก็เป็นมนุษย์เสมอเหมือนกับคนอื่นๆ ในสังคม หากแต่วิถีชีวิตที่แตกต่างจากคนอื่น ตรงที่ไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้ หากรัฐไม่ต้องการจะยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขา ก็ต้องไม่ทำให้ชีวิตของเขาลำบากไปกว่าเดิม การอับอายหรือความพยายามจะ “กวาด” พวกเขาให้พ้นจากที่สาธารณะ โดยการเฝ้ากวาดชั้น เป็นการสิ้นเปลืองทรัพยากร แต่ไม่ใช่วิธีการที่ยั่งยืน เมื่อเจ้าหน้าที่ลดการกวาดชั้นลงพวกเขาก็กลับมาอีก

สิ่งที่ควรจะทำ ในเบื้องต้นเพื่อประโยชน์ต่อสังคมและพวกเขาก็คือ การป้องกันอาชญากรรม และรักษาความปลอดภัย โดยการจัดให้มีแสงสว่างในที่สาธารณะให้คนไร้บ้านได้นอนอย่างปลอดภัย อาจจะมีเงื่อนไขให้ต้องร่วมมือในการรักษาความสะอาดก็ได้

และหากจะอำนวยความสะดวกแก่คนไร้บ้านมากกว่านั้น ก็คือ การจัดให้มีสุขาสาธารณะในย่านที่มีคนหลบนอน เพื่อไม่ให้คนไร้บ้านต้องขับถ่ายในที่สาธารณะ ซึ่งจะก่อผลเสียมากกว่า ทุกวันนี้เมื่อไม่มีสุขาอย่างเพียงพอ โดยเฉพาะในเวลากลางคืน ทำให้พวกเขาต้องถ่ายในที่สาธารณะ

ในพื้นที่ใต้ทางด่วนซึ่งมีคนไร้บ้านหลบนอนจำนวนมากแห่งหนึ่ง ผู้ศึกษาได้ทราบว่า ทางเจ้าหน้าที่ตำรวจได้ยอมรับการมีอยู่ของพวกเขา ไม่ได้เรียกเจ้าหน้าที่กรมประมงเพราะห้มารับตัว หากแต่มีการเริ่มจัดระเบียบ โดยให้พวกเขาถ่ายรูปทำประวัติแล้วให้นอนได้ เป็นการป้องกันอาชญากรรม ให้ทราบว่า มีใครที่หลบนอนบ้าง รูปร่างหน้าตาอย่างไร ประกอบอาชีพใด และมีภูมิฐานะเดิมที่ไหน วิธีการเช่นนี้ สำหรับสุจริตชนย่อมไม่ต้องกลัว

พีศรี แสดงความเห็นต่อเรื่องนี้ว่า “ถ้าไม่จัดที่ให้อยู่ ก็อย่าไปจับเข้าสงเคราะห์ ปลอຍให้เขาได้นอนก็พอ จะพาไปถ่ายรูปก็ไม่ใช่ไร ดีเสียอีก คนจะได้ไม่กล้าทำผิด เพราะถ้าทำผิดตำรวจเขาเอารูปให้เจ้าทุกข์ดู เจ้าทุกข์ที่ตัวก็หนีไม่รอด”

แต่หากทางราชการเห็นความจำเป็นที่จะต้องลดปริมาณคนไร้บ้านลง ไม่ว่าด้วยเจตนาที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขา หรือเพื่อจัดระเบียบเมือง เพราะเห็นว่าการมีคนนอนตามพื้นที่สาธารณะเป็นการคุกคามสังคมก็ตาม ก็ต้องมีการสร้างสรรค์รูปแบบและแนวทางใหม่ที่หลากหลายกับคนไร้บ้านแต่ละประเภท ซึ่งต่างจากมาตรการที่มีอยู่เดิม

4.3. การจัดสวัสดิการที่อยู่อาศัยอย่างจำแนก

สิ่งสำคัญที่ผู้ศึกษาได้เรียนรู้จากการทำวิทยานพินธ์ว่าด้วยคนไร้บ้านก็คือ การมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก เมื่อผู้ศึกษาพยายามจะโต้แย้งว่า ผู้ที่หลบนอนในที่สาธารณะไม่ใช่เป็นมิชฌาชีพหรือคนที่จ้องแต่จะลักทรัพย์เสียทั้งหมด ผู้ศึกษาก็ไม่อาจรับประกันได้ว่า ทุกคนที่นอนในที่สาธารณะเป็นผู้ประกอบอาชีพในทางสุจริต หรือเป็นคนที่ดิ้นรนกระตือรือร้นเพื่อหลุดพ้นจากการเป็นคนไร้บ้าน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมองพวกเขาอย่างจำแนก และจัดสวัสดิการรองรับอย่างจำแนก และยอมรับถึงคุณลักษณะที่เป็นข้อจำกัดของพวกเขา ซึ่งจะกล่าวถึง เป็นประเด็นกว้างๆ ดังนี้

1) เราไม่อาจจะดึงทุกคนออกจากท้องถนนได้

ก่อนอื่นมีความจำเป็นต้องยอมรับร่วมกันว่า ยังไม่มีเมืองใดในโลกที่มีคนไร้บ้านเกิดขึ้น แล้วรัฐสามารถดึงทุกคนออกจากท้องถนน เพราะจะมีคนจำนวนหนึ่งที่เลือกจะอยู่บนท้องถนน เลือกที่จะมีชีวิตสันโดษและอิสระ แบบศิลปิน สำหรับกรณีของสังคมไทย จะมีคนที่เลือกเป็นคนไร้บ้านที่สามารถปรับตัวและใช้ชีวิตอยู่ข้างถนนได้ เช่น คนหาของเก่าที่มีที่อยู่ประจำ คนเร่ขายของตามงาน

วัดที่ไม่เข้าบ้านอยู่ หากเราตั้งเป้าหมายว่า จะต้องทำให้ คนไร้บ้านออกจากท้องถนนทั้งหมด แล้วไม่สามารถทำได้ จะทำให้การประเมินโครงการที่จะรองรับคนไร้บ้านว่าล้มเหลว

2) บทเรียนการจัดที่พักพิง (shelter) แก่คนไร้บ้านในต่างประเทศ

มีงานทางด้านมานุษยวิทยา จำนวนมากที่ ตอบข้อสงสัยว่า ทำไมจึงมีคนไร้บ้านที่ไม่ยอมเข้าที่พักพิงที่จัดไว้รองรับ เนื่องจาก การมีที่พักแบบนอนรวม ยังไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการ “บ้าน” ในความหมายของการมีพื้นที่ส่วนตัว ที่พักที่จัดโดยทางราชการมักจะไม่มีคนเข้าไปอยู่ แต่ที่พักที่จัดโดยองค์การสาธารณกุศล ซึ่งสะอาดมีความเป็นส่วนตัวมากกว่า ก็มีไม่เพียงพอที่จะรองรับ

สำหรับบทเรียนลักษณะนี้ ผู้ศึกษาก็พบจากการที่คนไร้บ้านมาใช้ชีวิตร่วมกันที่เดินท์ ในระยะแรกที่มีเจ้าหน้าที่เทศกิจนั่งเฝ้ากลางคืน ก็เป็นไปด้วยความเรียบร้อย แม้จะมีความรู้สึกเหมือนถูกเฝ้าตลอดเวลา แต่เมื่อไม่มีเจ้าหน้าที่เทศกิจ ก็มีปัญหะทะเลาะวิวาทติดตามมา โดยเฉพาะคนวัยหนุ่มที่ก้าวร้าวคึกคะนอง รวมถึงการหยิบข้าวของเครื่องใช้ หรือมีปัญหาเรื่องของหาย ในที่สุด คนแก่ คนที่รักสงบก็จะล่าถอยออกจากเดินท์

3) การจัดให้มีบ้านทางผ่าน (transition house)

ถ้าภาครัฐ เห็นความสำคัญที่จะดึง คนไร้บ้านออกจากท้องถนนแล้ว สิ่งที่จะควรเริ่มต้นได้ก็คือ การจัดให้มีที่พักเพื่อไม่ให้คนต้องหลับนอนในที่สาธารณะ ให้พวกเขาได้มีที่หลับนอนอย่างปลอดภัย มีที่อาบน้ำ ที่เก็บข้าวของโดยมีเงื่อนไขสำคัญคือ ที่พักนี้ต้องอยู่ใกล้แหล่งงานในเมือง เพื่อให้พวกเขาสามารถหาเลี้ยงชีพด้วยตัวเองได้ ที่พักนี้จะมีหน้าที่สำคัญคือ ทำให้คนที่เป็นคนไร้บ้านมาเป็นเวลานานได้กลับมามีความหวังในชีวิต บางคนอาจจะไปทดลองหางานทำอีกครั้งหนึ่ง ไปเข้ารับการศึกษา หรือบางคนอาจใช้ชีวิตด้วยการเร่ขายของตามงานวัดหรือเก็บของเก่าต่อไปก็ได้ สำหรับภาครัฐผู้ศึกษาเห็นว่า การจัดที่พักพิงจะทำให้รัฐสามารถจัดระเบียบป้องกันอาชญากรรมได้ดีว่า การให้คนไปนอนตามมุมมืด

อย่างไรก็ตามต้องมีเงื่อนไขคุณสมบัติสำหรับผู้ที่มีสิทธิได้รับสวัสดิการว่า ต้องไม่ก่อเหตุทะเลาะวิวาท ไม่เมาสุรา ติดยาเสพติด และป้องกันปัญหาข้าวของหายด้วยการจัดที่เก็บข้าวของให้เป็นส่วนตัวไม่ปะปน ในเรื่องการจำแนกหรือกำหนดคุณสมบัตินี้ คนไร้บ้านคือผู้ที่มีประสบการณ์ดีที่สุด ในคราวที่ทางกรุงเทพมหานครจัดเดินท์ให้อยู่ ที่ศรี เป็นคนที่เตือนผู้ศึกษาว่า “ต้องไม่เอาคนเฒ่ามานอนรวมนะ ไม่อย่างนั้นจะเจ๊งกันหมด” ทั้งนี้เพราะประสบการณ์ของพวกเขาเองที่รู้ว่าจะมีคนไร้บ้านประเภท “ผีทำเสีย” ที่จะทำใหกลุ่มเดือดร้อนกันหมด ในคราวที่ผู้ศึกษาไปออกงานและอาศัย

หลับนอนที่วัด พวกเขาก็ต้องช่วยกันดูแลไม่ให้คนเมามานอนส่งเสียงดังใกล้ๆ เพราะหากทางวัด ระวังแล้วไล่ไม่ให้นอนก็จะเดือดร้อนกันทุกคน

เรื่องระยะเวลาการอยู่ จำเป็นต้องหลากหลาย สำหรับคนที่เพิ่งมาจากต่างจังหวัด อยู่ ระหว่างหางานทำ อาจต้องการที่พักเพียงคืนสองคืน หรือไม่เกิน 7 วัน ก็จะได้งานและไปหาที่พักเอง แต่ผู้ศึกษาก็ได้เสนอมาตลอดว่ามีคนไร้บ้านใช้ชีวิตอยู่ข้างถนนตั้งแต่ 3 เดือน จนกระทั่งมากกว่า 10 ปี คนกลุ่มนี้บางคนได้ปรับตัวและไม่ต้องการสมัครเป็นพนักงานลูกจ้างดังนั้น ระยะเวลาของการจัด ให้อยู่จึงต้องยาวนานกว่า

สำหรับคนชรา ที่มีข้อจำกัดในการหางาน หารายได้ ขณะที่ไม่มีญาติพี่น้องที่จะพึ่งพา คน กลุ่มนี้ ควรมีสวัสดิการที่จะได้อยู่อาศัยในระยะยาว ซึ่งถึงอย่างไรก็จะประหยัดงบประมาณกว่าการนำตัว เข้าสถานสงเคราะห์

4) การจัดให้มีห้องเช่ารายวันราคาถูก

ในการจัดให้มีบ้านทางผ่านตามข้อ 3) จะมีข้อจำกัดทั้งในส่วนของคนไร้บ้าน ที่มีความรู้สึก ไม่เป็นส่วนตัวไม่ปลอดภัย ขณะที่ภาครัฐก็เห็นว่า หากให้ได้อยู่ระยะนานก็จะเป็นภาระด้าน งบประมาณ แต่พวกเขาก็ไม่มีความสามารถที่จะไปเช่าที่อยู่อาศัยตามกลไกตลาด ดังนั้นในการรองรับ เรื่องที่อยู่อาศัยระยะยาวสำหรับคนที่ครบกำหนดต้องออกจากบ้านทางผ่าน รัฐควรมีที่พักอาศัย ราคาถูกให้เช่ารายวัน ซึ่งอาจจะเป็นสัดส่วนกว่าการอยู่บ้านทางผ่าน ลักษณะแบบนี้ คนที่ประกอบ อาชีพเร่ขายของตามงานวัดที่ต้องการที่พักครั้งคราวก็สามารถมาพักได้แทนที่จะนอนในที่สาธารณะ

กลุ่มคนที่อาจจะยากต่อการดึงออกจากท้องถนนในระยะยาว หากไม่นับรวมคนเมาและคน บ้าแล้ว ก็คือ คนหาของเก่า ที่ปรับตัวและหาที่อยู่ที่พักหลักได้ คนกลุ่มนี้จะยากต่อการ “รื้อถอน” มาก ที่สุด ในบรรดาคนไร้บ้านประเภทอื่นๆ เพราะพื้นที่ที่เขาได้พักหลักอยู่นั้นสัมพันธ์กับแหล่งอาชีพของเขา นั่นคือ อยู่บนเส้นทางที่เขาคุ้นเคยว่า จะเก็บหาของเก่าได้ที่ไหน เวลาใด ถ้าต้องโยกย้ายไปอยู่ที่ อื่น โดยเฉพาะในเมืองคนกลุ่มนี้ก็จะไม่สามารถประกอบอาชีพที่ตนเองถนัดได้ หรือหากมีการจัด ที่อยู่อาศัย ในรูปแบบอาคารสูง ก็ไม่สอดคล้อง เพราะพวกเขาต้องการพื้นที่ที่สามารถคัดแยกของได้ จะต้องมีลานสำหรับคัดแยกของ

ลักษณะของการปักหลัก โดยคนหาของเก่าจะคล้ายกับคนในชุมชนแออัด ที่จำเป็นต้อง ประกอบอาชีพในเมืองและอยู่ในที่อยู่อาศัยแนวราบ เพียงแต่รากของการปักหลักนั้นตื้นกว่าคนใน ชุมชนแออัด จึงพร้อมจะโยกย้าย หากถูกกดดันจากราชการจริงๆ แต่ก็แสวงหาพื้นที่อื่นๆ ต่อไป ไม่ใช่การปรับเปลี่ยนสถานะไปเป็นคนมีบ้าน

ท้ายที่สุดสำหรับบทนี้ เป็นบทที่ผู้ศึกษาพยายามทำความเข้าใจว่า ภายใต้ข้อจำกัดที่มีอยู่ ทั้งเงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่คนไร้บ้านต้องเผชิญ และเงื่อนไขเชิงบุคคลข้อจำกัดที่ทำให้พวกเขายังอยู่ในวังวนของชีวิตคนไร้บ้านต่อไป และคนไร้บ้านจะเป็นปรากฏการณ์ในเมืองหลวงอีกต่อไป ซึ่งสังคมควรที่จะได้เริ่มต้นทำใจยอมรับว่า คนไร้บ้านเป็นรูปการณ์ใหม่ของคนจนเมือง ในอนาคตเราจะเห็นคนที่มีมือเท้าปกติ สุขภาพร่างกายจิตใจปกติ และก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นมิชชันนารี กลับนอนในที่สาธารณะมากขึ้น เพราะความจำเป็นที่จะต้องใช้ชีวิตรอดในเมือง บนเงื่อนไขที่เข้าถึงทรัพยากรอื่นๆ ได้ยาก

สำหรับภาครัฐ ขณะนี้กำลังอยู่ในภาวะลังเลว่า จะไม่สนใจไม่รับรู้ไม่เข้าใจพวกเขา และใช้มาตรการขับไล่ หรือมาตรการเดิมๆที่พิสูจน์แล้วว่าไม่ได้ผล และมีแต่จะทำให้พวกเขาเวียนวนอยู่ในชีวิตคนไร้บ้านต่อไป หรือจะยอมรับที่จะทำความเข้าใจวิถีชีวิตที่แตกต่างจากพวกเราของคนไร้บ้าน และหาทางหนุนช่วยพวกเขาอย่างสอดคล้อง

บทที่ 6

บทสรุป

กล่าวโดยสรุปสำหรับ **เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน** วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาหวังว่าจะสามารถเปิดให้เห็นถึงโลกของคนกลุ่มหนึ่งที่เขาปรากฏกายอยู่ข้างตัวเราทุกคนในสังคม ใกล้เข้ามาทุกขณะ หลายคนคงมีความรู้สึกต่อพวกเขาต่างๆ กัน หรือหลายอารมณ์ในแต่ละสถานการณ์ บ้างรู้สึกหวาดระแวง บ้างรู้สึกสงสารเห็นใจ บ้างรู้สึกรังเกียจ และหลายคนคงมีคำถามสงสัยมากมายเกี่ยวกับตัวพวกเขา จากคำถามพื้ๆ พวกเขาเป็นใครมาจากไหน พวกเขาหากินกันอย่างไร หรือคำถามที่ซับซ้อนมากขึ้นว่า อนาคตของพวกเขาจะเป็นอย่างไร

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ไม่ได้เสนออะไรมากกว่า สิ่งพื้นฐานที่เราต่างก็รู้กันอยู่แล้ว แต่อาจจะหลงลืมไปบ้างก็คือ ความพยายามจะบอกว่าพวกเขาก็เป็นมนุษย์เหมือนกับพวกเรา และเช่นเดียวกับสังคมมนุษย์ที่มีถูกผิดชั่วดีสุขเศร้า สังคมของคนไร้บ้านก็เช่นกัน พวกเขาไม่ได้เป็นมิฉะฉินเป็นคนที่น่าหวาดระแวงเสียทุกคน พวกเขายังชีพและใช้ชีวิตรอดด้วยวิธีการต่างๆ กัน ตามช่องว่างของเมือง จากทรัพยากรที่เหลือใช้ของคนเมือง บางคนอยากทำงานมาก บางคนอยากทำงานน้อย บางคนมีความสุขมาก บางคนมีความสุขน้อย หรือบางวันก็มีความสุข แต่บางวันทุกข์ระทม ทั้งหมดนี้คือความพยายามของผู้ศึกษาในการทลายเส้นแบ่งพรมแดนที่มองไม่เห็นระหว่าง “เรา” กับ “เขา”

กว่าจะมาเป็นคนไร้บ้าน

ในเชิงเนื้อหาสาระ ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนาม โดยการสร้างความคุ้นเคยกับคนไร้บ้านจำนวนหนึ่ง และจากการไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในสังคมของพวกเขา มีทั้งการเปิดเผยและไม่เปิดเผยฐานะของผู้ศึกษา โจทย์แรกที่คุณศึกษาพยายามจะตอบและพบว่าไม่ใช่คำตอบที่ง่ายก็คือ พวกเขามีที่มากันอย่างไร ก่อนจะมาเป็นคนไร้บ้าน ผู้ศึกษามีสมมติฐานจำนวนหนึ่งเช่นว่า เพราะวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้พวกเขาเป็นคนตกงาน และเมื่อไม่มีงานทำ ไม่มีเงินเสียค่าเช่า จึงต้องกลายมาเป็นคนไร้บ้าน หรือ เพราะปัญหาครอบครัวจึงทำให้ต้องออกจากบ้าน ฯลฯ นอกจากนี้ ในต่างประเทศมีข้อถกเถียงสำคัญว่า การเกิดคนไร้บ้านเป็นความบกพร่องส่วนบุคคล เป็นเรื่องของคนที่ทำตัวเองให้ต้องมาเป็นคนไร้บ้าน หรือเพราะเป็นผลพวงของการพัฒนา จากวิกฤติเศรษฐกิจทำให้คนตกงานจากภาวะตลาดที่อยู่อาศัยที่มีราคาแพงกระทั่งคนจนเข้าไม่ถึง

จากการศึกษาผู้ศึกษาพบว่า การซื้อคำตอบไปในทางชั่วใดชั่วหนึ่งไม่อาจจะทำความเข้าใจได้ เพราะมีทั้งปัจจัยเชิงบุคคล และปัจจัยแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคม และสมมติฐานที่ผู้ศึกษาดังไว้ก็ ดันเนินเกินไป สำหรับการทำความเข้าใจชีวิตของมนุษย์ เพราะในกระบวนการผลักดันให้คนๆ หนึ่ง กลายเป็นคนไร้บ้านนั้น มีหลายสาเหตุหลายปัจจัยซ้อนทับกัน โดยเสนอปัจจัยเชิงบุคคลที่พบ คล้ายคลึงกันในหลายคน และนำไปสู่ภาวะไร้บ้านไว้ 5 ประเด็น โดยประเด็นที่ให้น้ำหนักมากคือ ความเปราะบางของสถาบันครอบครัว และรองลงมาได้แก่ ภาวะไม่มีงานทำ ส่วนอีก 3 ปัจจัยหลังผู้ ศึกษาได้ตระหนักมากขึ้นจากการศึกษาภาคสนามคือ กลุ่มคนที่พ้นโทษจากเรือนจำและไม่มีที่ไป คน ที่มีสุขภาพร่างกายไม่สมบูรณ์ และสุดท้าย คือผู้สมัครใจที่จะเป็นคนไร้บ้าน โดยขอรวมกลุ่มคนที่ติด สุราเรื้อรังไว้เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มที่ 5

ผู้ศึกษาให้น้ำหนักกับความเปราะบางของสถาบันครอบครัว เพราะเห็นว่า เป็นปัจจัยที่แทรก ซ้อนอยู่ในบรรดาคนที่มียปัจจัยใน 4 ข้อต่อมา ถ้าพนักงานหรือคนพิการถ้ามีเครือข่ายสนับสนุนก็ อาจไม่ต้องมาเป็นคนไร้บ้าน ส่วนคนที่เคยมีคดีติดตัวก็มักจะเป็นคนที่ครอบครัวมีปัญหามาก่อน ส่วน สมมติฐานที่ว่า พวกเขาเป็นคนตกงานจากภาวะวิกฤติหรือไม่ ผู้ศึกษาพบคนที่ตกงานจากภาวะ วิกฤติเศรษฐกิจโดยตรงไม่มาก

นอกเหนือจากความบกพร่องของสถาบันครอบครัว การขาดเครือข่ายสนับสนุนแล้ว ยังมี สิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า ลักษณะร่วมของคนไร้บ้านได้แก่ การมีวุฒิการศึกษาต่ำ การขาดทักษะฝีมือ และ ไม่มีทุนทางเศรษฐกิจ

และนอกจากจะพิจารณาปัจจัยเชิงบุคคลที่นำมาสู่ภาวะไร้บ้านแล้ว ผู้ศึกษาพยายามเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม ที่ทำให้พวกเขาต้องมาเป็นคนไร้บ้าน ซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของคนจนเมือง ยิ่งกว่าคนสลัม หรือคนใต้สะพาน ผู้ศึกษาจึงพบว่า เพราะการขาดแคลนที่ดินว่างในเมือง ทำให้พวกเขาไม่มีโอกาสบุกเบิกสร้างบ้านเรือนเหมือนคนในชุมชนแออัด และประกอบกับภาครัฐยังไม่มี สวัสดิการที่อยู่อาศัยราคาถูก ทำให้พวกเขาไม่สามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัยได้

นอกจากนี้สิ่งที่ผู้ศึกษา พยายามจะเสนออีกคือ กว่าที่พวกเขาจะเป็นคนไร้บ้าน ยอมรับการใช้ ชีวิตข้างถนนนั้น ไม่ได้สิ่งที่เกิดขึ้นทันทีทันใด หากต้องอาศัยระยะเวลาในการปรับตัว จากภาวะที่ หวาดกลัว รังเกียจ การใช้ชีวิตข้างถนน พยายามดิ้นรนหางานทำ แต่เมื่อไม่สามารถทำได้ จึงค่อยๆ ปรับตัว ความหวังค่อยๆ ลดน้อยลง ไม่ค่อยพูดถึงแผนที่จะออกจากสถานะคนไร้บ้าน เริ่มใช้ชีวิต ประจำวันเหมือนกับคนไร้บ้าน เพราะความจำเป็นต้องหาเลี้ยงชีพในแต่ละวัน จึงไม่ค่อยใช้เวลาไป กับการสมัครงาน และในที่สุดจึงยอมรับสถานะการเป็นคนไร้บ้านของตัวเอง แต่อาจจะปิดบังผู้อื่น ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์

กลยุทธ์การใช้ชีวิตรอดบนท้องถนน

บทที่ยาวที่สุดสำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ คือบทที่ว่าด้วยกลยุทธ์การใช้ชีวิตรอดบนท้องถนน เป็นบทที่ผู้ศึกษาพยายามแสดงให้เห็นว่า คนที่หลบนอนในที่สาธารณะ ถ้าเขาไม่ใช่คนที่เป็ นมิจาชีพแล้ว พวกเขาสามารถใช้ชีวิตรอดได้อย่างไรมีงานทำหรือไม่ และถ้าไม่มีงานทำ เขาอยู่รอดได้ อย่างไร

เครื่องมือสำคัญที่ทำให้ผู้ศึกษามองพวกเขาอย่างเข้าใจมากขึ้นก็คือ วิธีการมองอย่างจำแนก ในระยะแรกของการศึกษาที่ได้สัมผัสกับคนไร้บ้านกลุ่มหนึ่ง ผู้ศึกษาเข้าใจไปว่า คนไร้บ้านคนอื่นๆ ก็คงเป็นเช่นนี้ และแม้จะสัมผัสกับคนหลากหลายกลุ่มแต่ยังไม่ลึกในแต่ละกลุ่ม ผู้ศึกษาก็ยังมองไม่เห็น ความแตกต่างของการใช้ชีวิตรอด กระทั่งการได้ลงลึกในแต่ละกลุ่มจึงทำให้ผู้ศึกษามองเห็นความ หลากหลายภายในกลุ่มของพวกเขา ซึ่งบางครั้งอาจเรียกได้ว่า มีการจัดช่วงชั้นในสังคมของ คนไร้บ้านก็ได้

เริ่มจากเรื่องทั่วๆ ไปของคนที่เข้าสู่ภาวะไร้บ้านและต้องปรับตัว ก็คือ การเลือกที่นอน ซึ่ง คนไร้บ้านมีวิธีการเลือกที่นอนซึ่งต่างจากที่สังคมหวาดระแวงคนนอนหรือมั่วสุมในที่มืด คนไร้บ้าน ส่วนใหญ่ที่เป็นคนสุจริต ก็กลัวเหตุอันตรายเหมือนกับคนทั่วไป ดังนั้นจะเลือกนอนในที่สว่างเพราะ จะปลอดภัย ถ้าเป็นคนทีนอนในที่ค่อนข้างมืดขีดหมายถึงการเป็นอยู่ค่อนข้างปักหลักไม่เคลื่อนย้าย คนกลุ่มนี้เจ้าหน้าที่ของรัฐจะเข้าถึงเพื่อสอดส่องว่า เป็นผู้ประกอบอาชีพสุจริตหรือไม่ เพื่อเป็นการ ป้องปรามก่ออาชญากรรม ดังนั้น คนที่สังคมทั่วไปหวาดระแวงและคนไร้บ้านก็หวาดระแวง คือ คน ติดยาเสพติด ซึ่งไม่ใช่ลักษณะทั่วไปของคนไร้บ้าน

นอกจากนี้ คนไร้บ้านยังต้องเรียนรู้ สิ่งที่เป็นในชีวิตประจำวัน คือ ห้องน้ำ และที่อาบน้ำ ชักผ้า ส่วนการแต่งกาย ผู้ศึกษาก็เสนออีกเช่นกันว่ามีความหลากหลาย ทั้งคนที่โหม่มาก ปล่อยตัว จนถึงคนที่แต่งตัวสะอาด ดูไม่ออกกว่าเป็นคนไร้บ้าน

สำหรับวิธีการหาเลี้ยงชีพของคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาเสนอใน 5 กลุ่ม โดยกลุ่มที่ให้รายละเอียด มากที่สุดคือ กลุ่มที่ไม่มีอาชีพประจำ หรือที่เรียกว่า ผี แม้จะไม่มีอาชีพประจำ แต่พวกเขาก็สามารถ อยู่รอดได้ด้วยสิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า สวัสดิการสังคมนอกภาครัฐ คือ หากินข้าววัด หรือที่สภา สังคมสงเคราะห์ซึ่งมีเลี้ยงทุกวันจันทร์ ถึงศุกร์ วันละมื้อ หรือคนที่ปรับตัวได้มากกว่านั้นก็คือไปกิน ข้าวที่โบสถ์ซิกซ์ ซึ่งรสชาติอาหารไม่ถูกปากคนทั่วไป นอกจากนี้สิ่งที่ช่วยเพิ่มสีสันให้กับชีวิตของผีก็ คือ อาหารมื้อพิเศษที่จะไปกินตามงานที่ออกร้านอาหารให้กินฟรี ตามวัดชื่อดัง หรือแม้แต่วันเกิดของ นักการเมือง

อย่างไรก็ตาม การใช้ชีวิตรอดในเมืองจำเป็นต้องมีเงินติดกระเป๋า วิธีการหาเงินที่ง่ายที่สุด ก็คือการขายอาหารแห้งที่สภาสังคมสงเคราะห์แจกลำปะดาให้ละครั้งชุดหนึ่งในราคา 20 บาท นอกเหนือจากนี้ยังมีอีกหลายรูปแบบ เช่น สะสมกระป๋องอะลูมิเนียมขาย รับจ้างรายวัน แจกใบปลิว จับของมือสอง และงานที่พบช่วงหลังคือถ่ายภาพ

วิถีเฉพาะของคนที่ถูกเรียกว่าผีก็คือ การล่าข้าว หมายถึงการไปรับแจกข้าวตามมูลนิธิหรือสมาคมของคนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งจะมีหน้าแจกข้าวในเดือนสิงหาคมถึงต้นเดือนตุลาคม การยังชีพด้วยการรับแจกข้าวคือที่มาของคำว่า “ผี” เพราะข้าวสารที่นำมาแจกกระจาย เป็นการทำบุญให้กับผีที่ไม่มีญาติ คนที่ไปรับแจกข้าวจึงถูกเรียกว่า ผี

สิ่งที่สร้างความเพลิดเพลินหรือการนันทนาการของผี ก็คือ การดูหนังกลางแปลง บางคนอาจขำนาญออกไปเที่ยวงานวัดรอบๆ กรุงเทพฯ ซึ่งจะมีช่วงหน้างานหลังวันออกพรรษาในเดือนพฤศจิกายน โดยอาศัยกินและนอนตามงานวัด

ผู้ศึกษาสังเกตว่า ลำบากเรื่องเวลาของคนที่ไม่มียาชีพประจำ คนชอบเที่ยวงานวัดจะไม่ใช้เวลาที่นับเป็นลำปะดาหรือเดือน แต่เวลาในรอบปีจะสัมพันธ์กับวิธีการอยู่รอด เช่น ล่าข้าว – ออกงาน – หมดงาน (หน้าฝน) – ล่าข้าว

คนที่เป็นชายขอบที่สุดในหมู่คนไร้บ้านก็คือ พวกเดินชนดั่งค์ หมายถึง คนที่สร้างเรื่องหลอก ลวงขอค่ารถกลับบ้าน แล้วเอาเงินมากินเหล้า คนกลุ่มนี้ถูกรังเกียจด้วยเหตุผลสำคัญว่า ทำให้คนทั่วไปมองคนไร้บ้านเสียไปหมด

วิธีการหาเลี้ยงชีพอีกอาชีพที่พบมากในกลุ่มคนไร้บ้าน ก็คือ คนเร่ขายของตามงานวัด ของที่นิยมขายได้แก่ กระจาดพลาสติกปูนึ่ง และลูกโป่งที่พันเป็นตัวหนอน คนกลุ่มนี้มีวิถีเร่ร่อนตามงานวัดคล้ายกับคนเที่ยว แต่มีอาชีพประจำ มีรายได้มากบางครั้งแต่ไม่แน่นอน

สำหรับอาชีพของคนไร้บ้านที่คนทั่วไปพบบ่อยก็คือ คนเก็บของเก่าที่มีทั้งประเภทที่มีรถเข็นและไม่มีรถเข็น คนไร้บ้านส่วนใหญ่ต่างเคยมีประสบการณ์เก็บของเก่า แบบใช้ถุงปุ๋ย เพราะเป็นอาชีพที่ทำได้ง่าย ไม่ต้องใช้ทักษะหรือทุนรอน แต่ต้องมีคุณสมบัติสำคัญคือ ไม่อาย ส่วนคนเก็บของเก่าที่มีรถเข็น ผู้ศึกษาชี้ให้เห็นว่า คนกลุ่มนี้มีรายได้ค่อนข้างแน่นอน และมีวิถีชีวิตที่ต่างจากคนเร่ร่อนซึ่งไม่มีอาชีพประจำค่อนข้างชัดเจน ไม่นิยมขอข้าววัด ไม่รับแจกข้าว แต่อาจจะติดดื่มสุราเป็นบางคน

ส่วนอีก 2 กลุ่ม ที่ผู้ศึกษาให้รายละเอียดไม่มาก คือ อาชีพให้เช่าพระ คนกลุ่มนี้มีลักษณะเป็นคนขายของ อยู่ติดที่ และไม่มีส่วนในการเป็นคนไร้บ้านนัก อาชีพสุดท้าย ผู้ศึกษาเรียกว่า อาชีพในด้านมืด หมายถึงวิธีการเลี้ยงชีพที่ผิดกฎหมาย ตั้งแต่ คนขายบริการทางเพศ คนมือไวลักขโมย

ผู้ศึกษาชี้ให้เห็นต่อไปว่า ภาพที่สังคมมองคนไร้บ้านแบบเหมารวมเหมือนๆ กันหมดนั้น ไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่หลากหลาย ในหมู่คนไร้บ้าน โดยเฉพาะวิธีการหาเลี้ยงชีพ ซึ่งสิ่งนี้มีความ

สำคัญต่อการให้ความหมายของตัวเอง เพื่อให้ตัวเองสามารถอยู่รอดทางด้านจิตใจ เพราะการตกอยู่ในภาวะคนไร้บ้าน จะถูกมองด้วยสายตาที่ดูถูกหวาดระแวงจากคนทั่วไป จึงต้องมีการให้ความหมายแก่ตัวเอง จากวิธีการหาเลี้ยงชีพ

คนที่ไม่มีอาชีพประจำ ถูกเรียกว่า ผี แต่พวกเขาจะเปลี่ยนคำเรียกตัวเองให้ نرمยขึ้นว่า คนเที่ยว คนเร่ขายของตามงานวัดก็มีคำเรียกเฉพาะว่า คนออกงาน ส่วนคนหาของเก่า ก็มีคำเรียกและสำนึกตัวเองว่าเป็นคนเก็บของเก่า ไม่ใช่คนเร่ร่อนไม่ใช่ผี จากวิธีการหาเลี้ยงชีพ จึงเป็นที่มาของการจัดช่วงชั้นทางสังคมในโลกของคนไร้บ้าน โดยมีคนเดินชดงค์อยู่ชั้นล่างสุด ส่วนผี เป็นชนชั้นพื้นฐาน และที่อยู่เหนือขึ้นมา คือ คนเก็บของเก่าที่ไม่มีรถเข็น และคนเร่ขายของตามงานวัดที่มีทุนน้อย กลุ่มที่อยู่ระดับบนก็คือ คนหาของเก่าที่มีรถเข็น กับคนขายกระดาษที่มีทุนมาก ประเด็นที่น่า สนใจอีกประการก็คือ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาเสนอว่าคนไร้บ้านไม่ใช่ปัจเจกชนที่โดดเดี่ยวจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์เพื่อเกื้อกูลกัน หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่เบาบาง และไม่คอยไว้วางใจกัน

ในตอนท้ายของบทนี้ ผู้ศึกษายืมคำและวิธีคิดหนึ่งของคนไร้บ้านมาชี้ให้เห็นถึงการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก นั่นคือ คำว่า “ผีทำเสีย” คนไร้บ้านตระหนักว่า มีคนบางคนทำพฤติกรรมบางอย่างที่สังคมรังเกียจ เช่น ลักขโมย เมาเหล้า และถ้าเกิดผีทำเสียมากๆ การอยู่รอดจะยากขึ้น คนจะเห็นใจน้อยลง ผีทำเสีย คือ สิ่งยืนยันว่า พวกเขาทุกคนไม่ได้ทำเสีย เป็นบางคนเท่านั้น ดังนั้น ผีทำเสียจึงชี้ให้เห็นถึงวิธีคิดในการมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก ไม่ใช่สรุปเหมารวม

วังวนของชีวิตคนไร้บ้าน

เนื่องจากระยะเวลาที่ผู้ศึกษาเริ่มศึกษาคนไร้บ้านเมื่อประมาณเดือนเมษายน ปี 2544 กระทั่งถึงปี 2546 เป็นเวลาที่ผ่านไปเกือบ 2 ปี แม้ผู้ศึกษาจะไม่ได้เกาะติดอยู่ร่วมกับพวกเขาโดยตลอด แต่ระยะเวลาเกือบ 2 ปี ทำให้ผู้ศึกษาสังเกตเห็นสิ่งที่เหมือนเดิมและแนวโน้มสถานการณ์

มีคนไร้บ้านไม่มากนักที่หลุดพ้นจากภาวะไร้บ้าน หลายคนยังเป็นคนไร้บ้านเหมือนเดิม ผู้ศึกษาจึงพยายามค้นหาว่าอะไรที่ทำให้พวกเขายังเป็นคนไร้บ้านเหมือนเดิม ตั้งแต่การที่พวกเขาไม่กลับบ้าน ไม่กลับภูมิลำเนาเดิม ซึ่งผู้ศึกษาย้อนกลับให้เห็นว่า มูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดคนไร้บ้านก็เพราะปัญหาครอบครัว ดังนั้นการจะให้เขากลับบ้านจึงเป็นเหมือนการผลักให้เขากลับไปหาสิ่งที่เขาหลีกเลี่ยงมา และเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนไม่อยากกลับบ้านก็คือ การไม่อาจทำใจยอมรับที่จะกลับบ้านอย่างผู้แพ้ กลับไปตัวเปล่า ไม่อาจตั้งเนื้อตั้งตัวได้ มากไปกว่านั้น บางคนเป็นคนไร้ญาติขาดมิตร ไม่มีญาติพี่น้อง แม้แต่บัตรประชาชนชื่อจริงยังไม่มี

สำหรับการหางานทำเพื่อให้ตัวเองมีรายได้มากพอ ผู้ศึกษาก็พบว่า ยิ่งคนไร้บ้านใช้ชีวิตบนท้องถนนนานวัน จะยิ่งหางานที่มีรายได้ดีขึ้น เขาสูญเสีย สิ่งที่ผู้ศึกษาเรียกว่า ต้นทุนทางสังคม ได้แก่ ตั้งแต่รูปพรรณสีที่สกรปรังคมรังเกียจ ห่างเหินจากเครือข่ายญาติมิตร การไม่มีทักษะ ไม่มีเครื่องมือสำหรับไปทำงานช่าง และหากจะไปลงทุนค้าขายก็ไม่ได้ เพราะพวกเขาไม่มีแหล่งทุนที่จะกู้ยืมได้เลย เงินเพียง 100 -200 ยังหายาก ประการสุดท้าย ชีวิตบนท้องถนนที่มีอิสระเป็นสิ่งดึงดูดสำหรับพวกเขา ทำให้หลายคนไม่อยากกลับไปทำงานเป็นลูกจ้าง

เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเขาจึงยังเป็นคนไร้บ้านต่อไป ขณะเดียวกัน ก็จะมีคนที่ถูกปัจจัยต่างๆ กระทบและกลายมาเป็นคนไร้บ้าน ผู้ศึกษาจึงคาดการณ์ว่า ในภาพรวม ปริมาณคนไร้บ้านจะเพิ่มมากขึ้น แต่ในเชิงรูปแบบการปรับตัว ผู้ศึกษาสังเกตเห็น 2 แนวโน้ม แนวโน้มแรก ก็คือ คนเร่ร่อนจะกลายเป็นคนปักหลักมากขึ้น โดยเฉพาะคนหาของเก่าที่มีรถเข็น จะมีลักษณะผูกติดกับพื้นที่และค่อยๆ สร้าง "บ้าน" ของพวกเขาริมบาทวิถี หรือเข้าไปอยู่ตามตึกร้าง แนวโน้มที่สองก็คือ คนออกงานวัดจะมากขึ้น เพราะเป็นการปรับตัวที่ไม่ต้องมีบ้าน สามารถเที่ยวและมีรายได้ด้วย จึงเห็นคนขายกระดาษเพิ่มมากขึ้น ซึ่งคงจะถึงจุดอิ่มตัวในอนาคตอันไม่ช้า

ก่อนที่จะมีข้อเสนอว่า สังคมจะทำอย่างไรกับปรากฏการณ์คนไร้บ้าน ผู้ศึกษาพยายามแสดงให้เห็นว่า สำหรับคนไร้บ้านพวกเขาไม่ใช่คนที่ไม่คิดถึงอนาคตของตัวเอง เพียงแต่ความหวังพวกเขาเหลือน้อยลงมาก จนไม่คิดว่าจะมีชีวิตที่ดีขึ้นได้ ความพยายามสร้างชุมชนข้างถนนของคนหาของเก่าคือ ตัวอย่างหนึ่งที่แสดงถึงความต้องการที่จะปักหลัก มีชีวิตที่มั่นคง รวมถึงความพึงพอใจของคนไร้บ้านในช่วงที่ทางกรุงเทพมหานครจัดพื้นที่ไว้รองรับคนไร้บ้านจากประกาศขอความร่วมมือไม่ให้พื้นที่สนามหลวงหลังเวลา 23.00 น. อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษายอมรับ จะมีคนจำนวนหนึ่งที่เลือกจะใช้ชีวิตข้างถนน ไม่ต้องการความช่วยเหลือที่ใครจะหยิบยื่นให้ ดังนั้น สังคมต้องเตรียมใจยอมรับว่า ไม่อาจดึงคนทุกคนออกจากท้องถนนได้

ข้อเสนอเบื้องต้นจากผู้ศึกษาก็คือ ให้รัฐและสังคมมองคนไร้บ้านอย่างยอมรับมากขึ้น เราจะเห็นคนที่สุขภาพร่างกายและจิตใจปกติบนข้างถนนมากขึ้น ซึ่งพวกเขาไม่ใช่มีจิตพิศ ไม่ใช่ว่าคนที่เพิ่งมาจากต่างจังหวัด พวกเขาเป็นรูปการณ์ใหม่ของคนจนเมืองที่ยิ่งกว่าคนสลัม หรือคนได้สะพาน ถ้ารัฐไม่หนุนช่วยเขาก็ไม่ควรให้เขาต้องลำบากไปกว่าเดิม สิ่งที่เราควรทำได้ง่ายที่สุด ก็คือ จัดให้มีแสงสว่างในที่สาธารณะให้เขาได้นอนอย่างปลอดภัย อย่าไล่ให้เขาต้องไปนอนในมุมอับ หรือจัดห้องน้ำสาธารณะอย่างทั่วถึงและครอบคลุมเวลากลางคืน

แต่ถ้าจะจัดสวัสดิการที่อยู่อาศัย ในลักษณะที่พักพิง (shelter) เพื่อแลกกับความเป็นระเบียบของเมือง ก็ควรศึกษาบทเรียนจากต่างประเทศ ที่คนไร้บ้านจำนวนหนึ่งไม่อยากอยู่ เพราะ

ขาดความเป็นส่วนตัว ถูกควบคุมสูง จึงต้องมีการจัดการอย่างยืดหยุ่น และจำแนกไม่ให้คนที่มีความผิดปกติเป็นปัญหา เช่น ดิเมสุราเมามาย ทะเลาะวิวาท ลักทรัพย์ มาสร้างผลกระทบกับคนอื่น ๆ

สิ่งที่ควรจะทดลองและริเริ่มอีกประการก็คือ การจัดให้มีห้องเช่าราคาถูกรายวัน จะรองรับคนได้จำนวนหนึ่ง ที่พร้อมจะจ่ายค่าเช่าในราคาถูก และเป็นการให้สวัสดิการในระยะยาว ที่ไม่เป็นภาระด้านงบประมาณมากเกินไป

เสียงจากคนไร้บ้าน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาพยายามใช้ท่วงทำนองการเขียน โดยการอ้างอิงคำพูดของพวกเขาให้มากที่สุด เท่าที่มีบันทึกทั้งในสมุดหรือบททวนจากความทรงจำ เพื่อหวังจะถ่ายทอดเสียงของพวกเขาต่อสังคมมากขึ้น แน่นอนว่า “ผู้ศึกษา” ในฐานะ “ผู้เขียน” ย่อมเป็นผู้มีอำนาจสำคัญในการตัดทอน คัดเลือกคำพูดแต่ละประโยคมาเรียบเรียง แต่คำพูด ท่าทีทั้งหมด ก็เพื่อจะบอกว่า พวกเขาไม่ใช่คนที่น่ารังเกียจ หวาดระแวงไปเสียทุกคน เป็นความพยายามเสนอ “ความจริง” อีกด้านหนึ่งที่สังคมอาจไม่เคยรู้

การที่ผู้ศึกษาเลือกใช้คำว่า “คนไร้บ้าน” แทนคำว่า คนเร่ร่อน นอกจากจะเห็นว่ามีความที่หลบซ่อนในที่สาธารณะหลายคนไม่มีลักษณะที่เรียกว่า “เร่ร่อน” แล้ว วัตถุประสงค์แฝงอีกประการหนึ่งก็คือ ผู้ศึกษาต้องการสลัดอคติในภาพที่ผูกติดกับคำว่าคนเร่ร่อน ออก โดยเปลี่ยนคำเรียกเสียใหม่

แต่การจะเปลี่ยนคำเรียกใด คงไม่ได้ผลเท่ากับว่า สังคมจะมีการรับรู้ ความเข้าใจและยอมรับพวกเขาหรือไม่ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นความพยายามริเริ่มที่จะเปิดโลกของพวกเขาสู่การยอมรับของสังคมมากขึ้น

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความในหนังสือ

เกษียร เตชะพีระ

- 2540 ประชาสังคม : ทรรศนะนักคิดไทย. ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล ,
บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน .

นลินี ตันธวนิตย์ , นาลินี ศรีภักติกุล , มณีรัตน์ มิตรปราสาท และ นิศากร อัยพัฒน์ ,

- 2542 “วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง” ใน ชุมชนแออัด :
องค์ความรู้กับความเป็นจริง. อคิน รพีพัฒน์ , บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย

ประชาสงเคราะห์ , กรม

- 2517 รายงานการสำรวจวิจัย ลักษณะพฤติกรรมและการปรับตัวของคนไร้ที่พึ่งในสถาน
สงเคราะห์. กรุงเทพฯ : กรมประชาสงเคราะห์
- 2538 รายงานการวิจัยสาเหตุ ปัญหาและความต้องการ ของคนเร่ร่อนขอทาน.
กรุงเทพฯ : กรมประชาสงเคราะห์
- 2538 รายงานการสำรวจ คนเร่ร่อนขอทานทั่วประเทศ ปี 2538. กรุงเทพฯ : กรมประชา
สงเคราะห์
- 2540 รายงานผลการสำรวจคนเร่ร่อนและคนขอทานปี 2540. กรุงเทพฯ : กรมประชา
สงเคราะห์

ประเสริฐ เกษรมาลา , พล.ต.ต.

- 2521 ตำรวจและสังคม. กรุงเทพฯ : สุตรไพศาล

วัลลภ ดังคนานุรักษ์

- 2540 เด็กเร่ร่อน ปัญหาและทางออก. กรุงเทพฯ : ไม่ระบุสำนักพิมพ์

สุนันทา เสียงไทย สุนทรี รสสุทธาธรรม และชัตติยา กรรณสูต

- 2531 เด็กและเยาวชนเร่ร่อนจรจัด : สภาพปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไข. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สมพงษ์ จิตระดับ, ดร.

- 2540 วัฒนธรรมเด็กเร่ร่อนบนท้องถนน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อศิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว.

- 2537 ชีวิตและจุดเริ่มต้นของสลัมแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา

วิทยานิพนธ์

จุฑามาศ ศรีจามร

- 2518 "ปัญหาและความต้องการของคนไร้ที่พึ่งในสถานสงเคราะห์คนไร้ที่พึ่ง ธัญบุรี ปทุมธานี."วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์มหาบัณฑิตคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปฐมาวดี ปัทมโรจน์

- 2542 "ปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเป็นขอทาน." วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พรวิศิษฐ์ วรวรรณ มล.

- 2534 "สายสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมและความร่วมมือกันของชาวบ้าน กรณีศึกษา ชุมชนส.สุขเทวี กรุงเทพมหานคร." วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วันดี กริชอนันต์

- 2544 “เด็กข้างถนนย่านหัวลำโพง.” วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สิริพร สมบูรณ์บุรณะ

- 2535 “วิถีชีวิตคนใน “ชุมชนชายขอบ” ของสังคมไทย : กรณีศึกษาคนค้าขายในชุมชน
กองขยะชานเมือง.” วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
(มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทความในวารสาร

โกมล ปานชี

- 2529 “ปีศาจแห่งการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับผู้ไร้ที่อยู่อาศัย : ความมุ่งหมาย และ
การดำเนินงานระดับชาติและระดับนานาชาติ” วารสารวิชาการที่อยู่อาศัย ปีที่ 3
เล่มที่ 1 (กรกฎาคม 2529)

อานันท์ กาญจนพันธุ์

- 2542 “สถานภาพและทิศทางของมนุษยวิทยาในสังคมไทย” วารสารวิชาการ
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 11 ฉบับที่ 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม
2541)

เอกสารอื่นๆ

จอมขวัญ ขวัญเย็น และจุฑามาศ ชาญเจริญลาภ

- 2545 “ความลำบากในโลกมืด.” งานวิจัยในโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสังคม
สำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย โดยการสนับสนุนของสำนักงานกอง
ทุนสนับสนุนการวิจัย (เอกสารอัดสำเนา)

หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจฉบับประจำวันที่ 9 มกราคม 2543
 หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับประจำวันที่ 4 กรกฎาคม 2544
 หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับประจำวันที่ 10 กรกฎาคม 2544
 หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ฉบับประจำวันที่ 31 สิงหาคม 2544
 หนังสือพิมพ์ไทยรัฐฉบับประจำวันที่ 24 พฤษภาคม 2536
 หนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวันฉบับประจำวันที่ 10 กรกฎาคม 2544
 หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับประจำวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2544
 หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับประจำวันที่ 2 สิงหาคม 2544

ประกาศกรุงเทพมหานคร เรื่อง ขอความร่วมมือมิให้ไปกระทำการใดๆ ในบริเวณสนามหลวง
 ระหว่างเวลา 23.00 น. – 05.00 น.ของวันรุ่งขึ้น วันที่ 27 กรกฎาคม 2544

บันทึกข้อความ กองสวัสดิการสงเคราะห์ ฝ่ายสวัสดิการคนไร้ที่พึ่ง เรื่อง สรุปผลการปฏิบัติงาน
 โครงการพัฒนาและปรับปรุงความเป็นระเบียบเรียบร้อยบริเวณสนามหลวงริมคลอง
 คูเมืองเดิม (คลองหลอด) วันที่ 22 กรกฎาคม 2544

Books

Basham , Rashard .

1978 Urban Anthropology : The Cross – Cultural Study of complex society .
 California : Mayfield ,

Bingham , Richard , Green , Ray E. and White Sammis B.

1978 The Homeless in Contempolary Society. California : Sage Publication ,
 Inc.

Daly , Gerald .

1996 Homeless . London : Routledge.

Ember , Carol R . and Ember , Melvin .

1999 Cultural Anthropology . (ninth edition .) New Jersey : Prentice Hall

Jencks , Christopher .

1994 The Homeless . Massachusetts: Harvard University Press. (reprinted)

Lund , Brian

1996 Housing Problem and Housing Policy. London :LONGMAN

O' Corner , Karen

1989 Homeless Children. San Diego : Lucent Books , Inc.

Orr , Lisa

1990 The Homeless : Opposing viewpoints. San diego : Greenhaven Press,
Inc.

Rossi , Peter

1989 Down and Out in America : The Origins of Homelessness. Chicago :
University of Chicago Press

Snow, David a. and Anderson , Leon ,

1992 Down on Their Luck : a Study of Homeless Street People. California :
University of California Press.

Wright , James D.

1989 Address Unknown : The Homeless In America . New York : ALDINE DE
GRUYTER:

Articles

Low , Setha M.

- 1996 "The Anthropology of Cities : Imagining and Theorizing the City." Annual Review of Anthropology1996.

Sanjex , Roger.

1990. "Urban Anthropology in the 1980s : A World View." Annual Review of Anthropology 1990.

Susser I.

- 1996 "The Construction of Poverty and Homelessness in US Cities." Annual Review of Anthropology 1996.

Yeich , Susan

- 1996 "Grassroot Organizing with Homeless People : A Participatory Research approach" Journal of Social Issue Vol. 52, No.1

ประวัติการศึกษา

ชื่อ	บุญเลิศ วิเศษปรีชา
วันเดือนปีเกิด	17 มกราคม พ.ศ. 2516
วุฒิการศึกษา	ปริญญาตรี วิทยาศาสตร์บัณฑิต(ประมง) คณะประมง มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2538
ทุนการศึกษา	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ภายใต้โครงการวิจัยการ พัฒนาระบบสวัสดิการสังคมสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย